

LAJOS KAKUCS

**BRESLELE, MANUFACTURILE
ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ
A BANATULUI
ÎN TRE ANII 1717–1918**

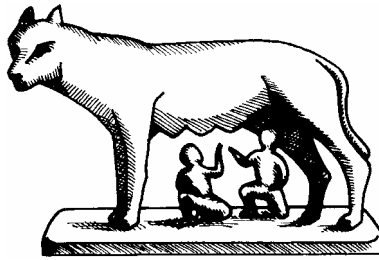

LAJOS KAKUCS

BRESLELE, MANUFACTURILE
ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ
A BANATULUI
ÎNTRE ANII 1717–1918

MVSEVM BANATICVM
TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA
ET ARCHAEOLOGICA
BANATICA
XLIV

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MMVIII

LAJOS KAKUCS

BRESLELE, MANUFACTURILE
ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ
A BANATULUI
ÎNTRE ANII 1717–1918

EDITURA MIRTON
Timișoara, 2008

Proveniența ilustrațiilor:

Arhiva Comitatului Veszprém: fig. 3.

Arhiva Orășenească Biserica Albă: fig. 4, 89, 90, 91

Arhiva Orășenească Panciova: fig. 5, 98, 99, 100

Arhivele Statului - Filiala Cluj-Napoca: fig. 6.

Centrul Documentar Național pentru Informații Tehnice de pe lângă Universitatea Tehnică și Economică din Budapest. Responsabil: Kladiva Ottmár. / Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár – Adatbázisa. Témafelelős. Kladiva Ottmár./: fig. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21

Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj: fig. 30, 31.

Foto Konschitzky: fig. 110, 111, 112, 114, 115, 116

Muzeul Artei Industrială din Budapest: fig. 24

Muzeul Comitatului Veszprém: fig. 1, 2

Muzeul de Istorie din Arad: fig. 87, 95

Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj: fig. 25

Muzeul Național din București: fig. 50

Muzeul Național din Budapest: fig. 94, 106, 113

Muzeul Orășenesc din Becicherecul Mare: fig. 94; 106, 119, 120

Muzeul Orășenesc din Detta: fig. 117

Tschakowa. Marktgemeinde im Banat. Red. Wilhelm Josef Merschdorf.: fig. 85, 86

Restul ilustrațiilor provin din colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KAKUCS LAJOS

Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717–1918 / Lajos Kakucs. – Timișoara: Mirton, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-52-0534-8

94(498.5)„1717/1918”

CUPRINS

Cuvânt înainte 9

Cap. I. MEȘTEȘUGURILE, BRESLELE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN BANAT ÎNAINTE DE ANUL 1716 13

Cap. II. BRESLELE ȘI MEȘTEȘUGURILE DIN BANAT (1717–1778) 18

1. Administrația Banatului între anii 1716–1918 18
2. Demersuri pentru înființarea breslelor din Banat în timpul administrației militare și civile (1716–1779) 19
3. Lada Principală din Timișoara (1771–1815) 25
4. Breslele și meșteșugarii din Banat în epoca administrației militare și civile (1716–1779) 29
5. Meșterii militari, constructorii ai fortificațiilor din Timișoara 35
6. Meșterii bănățeni ai Lăzilor din Ungaria 36
7. Calfele străine în Banat 41
8. Peregrinările calfelor din Banat 46

Cap. III. BRESLELE, MEȘTEȘUGURILE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI PE TERITORIUL BANATULUI MONTAN ÎNTRE ANII 1716–1918 52

1. Cadrul legislativ al Banatului Montan și locuitorii săi între anii 1717–1855 58
2. Dezvoltarea Banatului Montan între anii 1716–1855 60
 - a. Maidanpeck 60
 - b. Cernestica 61
 - c. Moldova Nouă 61
 - d. Sasca 61
 - e. Oravița 62
 - f. Dognecea 63
 - g. Bocșa 65
 - h. Lunca 67
 - i. Nădrag–Gladna 67
 - j. Rusca Montană 68
 - k. Anina 69
 - l. Reșița 71
3. Spălaturile aurului în Banat 74

Cap. IV. DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN BANATUL MONTAN ÎN EPOCA STĂG-ULUI ÎNTRE ANII 1855–1918 79

1. Uzinele din Reșița între anii 1855–1918 80
2. Anina, Bocșa, Dognecea, Sasca, Moldova Nouă, Sasca Montana și Oravița între anii 1855–1918 83

a. Anina	83
b. Oravița	84
c. Bocșa	85
d. Dognecea	86
e. Sasca	86
f. Moldova Nouă	86
Cap. V. MEȘTEȘUGURILE, BRESLELE ȘI MANUFACTURILE PE TERITORIUL REGIMENTELOR DE GRANIȚĂ DIN BANAT	88
1. Granița militară din Banat între 1718–1872	88
2. Meșteșugari și bresle de pe teritoriul graniței militare din Banat între 1718–1872	90
3. Legislația militară referitoare la dezvoltarea economică a graniței între 1786–1872	92
4. Rolul comunității familiare în dezvoltarea economică a graniței militare din Banat între 1718–1872	96
5. Manufacturile pe teritoriul Regimentelor de Graniță.....	98
Cap. VI. BRESLELE ȘI EVREII	101
Cap. VII. INDUSTRIA CASNICĂ DIN BANAT ÎNTRE ANII 1716–1918	103
Cap. VIII. CORPORAȚIILE INDUSTRIALE	107
Cap. IX. OBIECTELE BRESLELOR, MANUFACTURILE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN LOCALITĂȚILE MAI MARI DIN BANAT ÎNTRE ANII 1716–1918	111
A. COMITATUL CARAȘ – SEVERIN.....	111
1. Anina	111
2. Dognecea	112
3. Făget	113
4. Caransebeș	114
5. Lugoj	117
6. Băile Herculane/ Mehadia	127
7. Orșova	130
B. COMITATUL TIMIȘ	133
MEȘTEȘUGURI, BRESLE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN TIMIȘOARA	133
1. Privilegii ale breslelor din Timișoara.....	133
2. Alte obiecte ale breslelor din Timișoara	140
3. Manufacturi din Timișoara	204
a. Țesătoria de postav	204
b. Fabrica de hârtie	205
c. Manufactura pentru prelucrarea pieii.....	205
d. Manufactura de postav Aba.....	207
e. Țesătoria de mătase	207

f. Ceaprazărie și broderie pentru fire de aur și argint	208
g. Tapetăria din Timișoara	208
h. Țesătoria de ciorapi și Manufactura de carton fin	208
i. Fabrica de pălării	208
j. Manufactura de cuie și de aramă	208
4. Dezvoltarea industrială din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	209
5. Dezvoltarea industrială din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	211
a. Industria de prelucrare a metalelor	213
b. Iluminatul cu gaz al orașului	215
c. Iluminatul electric al orașului	215
d. Industria pielăriei și a textilelor	216
e. Industria materialelor de construcții și industria chimică	219
f. Industria alimentară	221
MEȘTEȘUGURI, BRESLE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN CENTRELE RURALE ALE COMITATULUI TIMIȘ	229
1. Ciacova	229
2. Deta	233
3. Giarmata	235
4. Zăbrani	235
5. Lipova	236
6. Aradul-Nou	241
7. Zădăreni	244
8. Frumușeni, Fântânele, Sănnicolaul-Mic	245
9. Sânpetru German	245
10. Vinga	245
11. Vârșeț	246
C. COMITATUL TORONTAL	266
1. Alibunar	266
2. Franyova/Vranjevo	266
3. Beodra/Mileșevo	266
4. Dudeștii Vechi	266
5. Cenad	267
6. Lenauheim	267
7. Biserica Albă	267
8. Glogon	273
9. Checea	273
10. Comloșu Mare	274
11. Lovrin	275

12. Melenci.....	276
13. Jaša Tomić.....	276
14. Mokrin.....	276
15. Becicherecul Mare.....	277
16. Veliki Gaj.....	284
17. Kikinda.....	284
18. Sânnicolaul Mare.....	288
19. Teremia Mare.....	290
20. Pančevo.....	291
21. Pardan/Meda.....	300
22. Periam.....	300
23. Kovin.....	301
24. Novi Bečej.....	301
25. Peciu Nou.....	303
26. Újszeged.....	303
27. Jimbolia.....	304
MANUFAKTUREN, ZÜNFTEN UND INDUSTRIE IM BANAT ZWISCHEN 1717–1918	317
UNITĂȚI DE MĂSURĂ FOLOSITE ÎN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ..	347
BIBLIOGRAFIE	349
PLANȘE COLOR	365

CUVÂNT ÎNAINTE

Între anii 1975–1985 am lucrat ca muzeograf la Secția de Istorie a Muzeului Banatului din Timișoara. Predecesoarea muzeului, Societatea de Istorie și Arheologie din Banat, a fost înființată în anul 1872, prin strădaniile lui Ormós Zsigmond, pe atunci prefectul comitatului Timiș. Trebuie să menționez, că după moartea lui Dr. Berkeszi István, (1922) custodele Muzeului și secretarul Societății de Istorie și Arheologie din Banat între 1892–1922 și până la venirea mea la Timișoara, Instituția nu avea un specialist de origine maghiară. Ca și alți colegi de naționalitate maghiară din rețeaua muzeelor din România, mi-am orientat activitatea mea științifică cu precădere spre teme ferite de probleme politice. Din această cauză, în deceniul petrecut la Timișoara m-am ocupat mai ales de temele legate de dezvoltarea agriculturii și industriei din Banat, sector neglijat de altfel de către majoritatea colegilor români de la muzeu. Preocupările mele au beneficiat de la început de sprijinul deplin al conducerii muzeului în frunte cu directorii de atunci, Mihail Ziman și Florin Medeleț. În situația dată mi s-a oferit o posibilitate unică, de a realiza proiecte mult visate; organizarea unor expoziții temporare, cu teme locale.

Cele 26 de piese ale expoziției „Sigilii din Banat”, deschisă în luna octombrie 1981, indica deja tema viitoare expoziții. Întrădevăr, la expoziția cu titlul „Breslele din Banat”, deschisă în luna aprilie a anului 1983, pe lângă sigiliile amintite au fost expuse, diplome, lăzi, drapele și alte obiecte referitoare la istoria breslelor din Banat. Pe lângă obiectele din patrimoniul Muzeul Banatului, expoziția a prezentat, documente și obiecte păstrate în arhivele și muzeele din Arad și Lugoj. La cererea noastră, Muzeul Național Maghiar din Budapesta, a pus la dispoziția expoziției, mulaje și fotocopii după sigiliile breslelor din Cenad, Lugoj,

Veliki Gaj și Sânnicolau Mare, aflate în colecțiile proprii. Autoritățile de resort din Timișoara au refuzat de la început propunerile mele, ca în fazele de organizare a expozițiilor amintite să fie incluse muzeele și arhivele din Ungaria și Iugoslavia, care păstrau colecții și fonduri referitoare la istoria Banatului.

În ciuda acestor insuccese, expoziția și în mod deosebit afișul neobișnuit, realizat de către graficianul Vastag Vilmos, a atras mii de vizitatori în muzeu. De expoziție s-au interesat în mod deosebit vizitatorii din rândul populației germane din Timișoara și localitățile înconjurătoare. Fapt normal, dacă ținem seamă că o bună parte a pieselor expuse, sigilii sătești, cât și materialele breslelor, puneau în evidență rolul deosebit pe care l-a jucat populația de origine germană în viața economică și culturală a Banatului.

Autorul

Literatură:

Patzner István: Id. Ormós Zsigmond emlékezete. Történelmi és Régészeti Értesítő, 4/1895, Temesvár; Kakucs Lajos: Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice în Banat între 1872–1918. In Banatica, IV, Reșița, 1977; Sigismund Ormos, der Südungarische Historische Verein in Temeswar und das Museumswesen in Banat (1872–1919), In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Studia Historica 2. 1999.; Florin Medeleț, Nicoleta Toma, Muzeul Banatului – File de cronică.I. 1872–1918. Timișoara 1997.

Ecoul de presă la expoziția temporară, „Sigilii din Banat” deschisă în luna octombrie 1981.: Pecsétkiállításra szól a meghívó (Szabad Szó, din 10 octombrie 1981); Ausstellung Banater Siegel eröffnet (Neuer Weg, 13 octombrie 1981); Franz Engelmann, Geschichte in Siegellack- Zu einer sehenswerten Ausstellung des Banater Museums (Neuer Weg 1981 oktober 24); Kakucs Lajos, Die Sprache der alten Siegel, (Neuer Weg, 4 noiembrie; 2 și 18 decembrie 1981); O interesantă inițiativă muzeistică (Drapelul Roșu, 31 octombrie 1981); Expoziția sigilii din Banat (Orizont–Timișoara, 6 decembrie 1981); A pecsétnyomók vallomása, (Szabad Szó, 2 decembrie 1981); Kakucs Lajos, Siegel der Scheibenschützen und Fiaker (Neue

Banater Zeitung, 26 mai 1982); Kakucs Lajos, Castrum, Festung, moderne Stadt-Bürgervertretungen Temesvars und ihre Amtssiegel (Neuer Weg, 26 februarie și 5 martie 1985).

Ecoul de presă a expoziției temporare: – “Bresle din Banat” deschisă în aprilie 1983: Franz Engelmann, Waren die Banater Zünfte ein betontes Fortschritselement? (Neuer Weg, 20 aprilie 1983); A bánási céhek kiállítás margójára, (Szabad Szó, 21 aprilie 1983); Kakucs Lajos, Colecția obiectelor de breaslă. In: Orizont/ 10.02.1984: Expoziția “Bresle din Banat”. In; Revista Muzeelor și Monumentelor, București 6/1983; Kakucs Lajos, Céhek letűnt világa. (Szabad Szó, nr.: 1, 8, 22 din noiembrie 1983); Pászka Imre, Történelmet idéző céh emlékek (Hét Nr. 21/1983); Kovách Géza, Még egyszer a bánási céhekről (Hét din 8. iunie 1983)

Capitolul I

MEȘTEȘUGURI, BRESLE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN BANAT ÎNAINTE DE ANUL 1716

Despre dezvoltarea meșteșugurilor din Banat înainte ocupației otomane a provinciei avem numai informații răzlețe. Despre existența unei bresle a prelucrării lemnului, (probabil dulgheri) din anul 1370, ne informează; Györffy György, Heckenast Gusztáv și Ștefan Pascu.¹

O alte sursă² relatează despre croitori, fierari, olari, cojocari și dulgheri, care presupunem, erau organizați în diferite bresle din Timișoara și pe domenii feudale din Banat. Sursa amintită se referă la un meșter ceaprazar, cu numele de Mihai. Într-o socoteală din anul 1370, a comitelui suprem a comitatului Severin, Himfi Benedek, este amintit un croitor cu nume Ștefan, probabil de origine sârbă.³

Chiar dacă ne lipsesc documente scrise, putem să presupunem, că în timpul construcției și mai târziu a consolidării cetății, executate în timpul șederii în Timișoara a regelui Carol Robert de Anjou, a comitelui Filippo Scolari, denumit și Pipo Spano (1406–1427) și al lui Iancu de Hunedoara (1443–1447) – lucrările au atras mulți specialiști în capitala provinciei.

În vremea dinastiei angevine, în afara Timișorii, au existat bresle și în localitatea Lipova. Documente referitoare la activitatea breslelor din Lipova, provin din jurul anului 1550, când în timpul asediului orașului de către trupele otomane sub conducerea pașei Uloman, au fost distruse suburbiile, unde se găsea sediul breslei pălărierilor. După relatările istoricului Márki Sándor, în localitatea cu drept de târg de pe Mureș, existau în perioada amintite bresle ale aurarilor, tâmplarilor, croitorilor, rotarilor, făuritorilor de arcuri, curelarilor, măcelarilor și morarilor.⁴ După informațiile istoricului Fodor Pál în conscripțiile dărilor, executate în primele decenii ale ocupației turcești, pe lângă constructori de vapoare, prezenți în număr mare, au fost amintiți, – aurari, cojocari și fierari din Lipova.⁵ În anul 1608, în timpul stăpânirii orașului de către principele Báthory Gábor, un aurar din Lipova a primit dreptul de a bate monezi.⁶ Călătorul turc, Evlia Celebi, care între anii 1660–1664 a vizitat și Banatul, în descrierile sale menționa existența unor postăvării și ateliere de curelari în Lipova, care executau împletituri din

piele fină. Această curea era folosită de populația locală pentru confecționarea harnașamentului cailor.⁷

În anul 1582, conducerea orașului și locuitorii romano-catolici ai orașului Timișoara au adresat o scrisoare comună papei Grigore al XIII-lea, solicitând trimiterea unui preot, care pe lângă readucerea celor rătăciți să se ocupe și cu educarea copiilor. Printre semnatarii cererii găsim și pe cetățeanul cu numele Zabo Tamás, nume care ne indică faptul că în conducerea orașului, erau reprezentați și meșteșugarii locali.⁸

Avem informații relativ puține și nesigure despre situația meșteșugarilor din timpul ocupației turcești a Banatului. Având însă în vedere importanța economică a Banatului, putem să presupunem că în localitățile mai mari ale provinciei și în primul rând în Timișoara, au fost prezente formele specifice de organizare a meșteșugarilor din lumea arabo-turcă, numită „taifuri”. Aceste organizații aveau menirea de a media pe plan local între autorități și meșteșugari. Diferența între un „taif” musulman și o breaslă europeană era că organizațiile din lumea arabo-musulmană nu erau chemate de a dirija, reglementa organizarea producției, desfacerea mărfii, nici modul de viață a meseriașilor. În lumea musulmană nu era cunoscut nici pelerinajul calfelor, nici obligația absolvirii unei „capodopere” („Meisterstück”), atât de caracteristic pentru breslele de factură europeană. Taiful musulman, nu se amesteca deloc în viața internă a membrilor săi, rolul taifului era de a media între meșteșugari și puterea de stat și, dacă era necesar, în schimbul unei sume mici se ocupa și cu mijlocirea forței de muncă.⁹

Activitatea meșteșugarilor din rândul populației creștine, organizate în asociații de tip „taif”, era supravegheată de către un demnitar, numit „muhtesib” aga, al carei competență se extindea și asupra problemelor vamale și pe plan local asupra controlului târgurilor. Documentele turcești amintesc despre activitatea unor „muhtesib” aga în Timișoara și Ciacova.¹⁰ Sursele amintite relatează și despre activitatea berarilor, lumânărilor și vopsitorilor de textile. În fruntea acestor organizații stătea un meșter mai în vârstă, numit „pir”, care purta titlul oficial de „rufet-basik”, sau „usta-basik”. Unele cuvinte specifice ale breslelor musulmane au fost preluate și de meșteșugarii creștini. Astfel, denumirea perso-arabă a calfelor, „bekjaren”, intră în limba sârbă ca „becaren”, și de acolo ajungea ca, „betyárok” în limba maghiară.

Călătorul turc, Evlia Celebi relatează în descrierea orașului Timișoara despre numărul mare al funcționarilor și negustorilor. Contemporanul său, negustorul Heinrik Ottendorf, ne relatează despre existența morilor de pe lângă Bega și despre numărul relativ mare al fierarilor țigani, care trăiau în suburbii.¹¹ Numele unei străzi în Palanca Mare, „ulița argintarilor” din anul

1650, ne permite să presupunem, că între locuitorii suburbiei, pe lângă fierari, erau prezente și alte ramuri ale prelucrării metalelor¹².

Spre regretul nostru, în conscripțiile turcești lipsesc referiri specifice, denumiri exacte ale meșteșugurilor practicate. După opinia cercetătoarei Klára Hegyi, o astfel de clasificare este greoaie, deoarece în timp de pace o bună parte a soldaților care trăiau în provinciile de graniță ale Imperiului otoman, practicau și ocupații civile.¹³ Din relatările autoarei cunoaștem că un soldat din Caransebeș în timp de pace se ocupa și cu blănăritul, iar un ofițer din Timișoara produce „halva”, adică era cofetar. Întru-un act de moștenire din 1664, reieșea că averea ienicerului Veli Beșe aus Caransebeș, în timp de pace comerciant și zaraf, se ridica la suma de 52.426 de akce: 18% ale averii era păstrată în marfă și restul în bani dați cu dobânda. Mult mai modestă era moștenirea lăsată de pantofarul caransebeșean, Hasan Beșe, compusă din 82 de papuci.¹⁴

În ultimele decenii ale ocupației turcești, comandamentul garnizoanei militare din Timișoara a făcut eforturi susținute pentru întărirea și refacerea sistemului de apărare distrus parțial în urma asediul orașului din anul 1696. Izvoarele scrise dintre anii 1704–1707, confirmă existența unei fabrici de praf de pușcă și a atelierelor cojocarilor, amplasate în apropierea malului Begheiului, în vecinătatea șanțurilor de apărare. Ultimele sunt menționate și pe planul orașului executat în anul 1716 de către căpitanul Perrette, inginer al armatei imperiale, care consemna existența unei tăbăcării în apropierea unui braț al Begăi din Palanca Mare. Tăbăcăria era importantă având în vedere faptul că și geamia din cartier respectiv purta numele, „Tabahna Jamici” (Geamia Tăbăcăriei).¹⁵

Izvoarele precizau că muncitorii atelierelor de prelucrarea al salpetrului erau organizate în asociații asemănătoare breslelor.¹⁶ Probabil că era vorba despre o asociație de gen „taif”. Pe lângă ateliere de salpetru, sursele consemnau și existența unui arsenal, muncitorii acestuia se ocupau și cu fabricarea tunurilor.¹⁷

Prelucrarea salpetrului din Banat se afla în atenția autorităților turcești încă din primii ani de după ocuparea provinciei. Astfel, țărani din satele Yenkö și Terplova?, localități aflate pe teritoriul Sangeacul Cenadului, în schimbul obligațiilor de transport al pământului silitros și supravegherea cazanelor de fiert silitră, erau scutiți de obligații feudale¹⁸. În preajma unor acțiuni militare (bătăliile de la Sziget, Viena și Lepanto), se poate observa o creștere considerabilă a producției de salpetru în Banat. Într-un raport din anul 1571, reieșea, că pentru obținerea salpetrului, în jurul localităților Makó, Nădlac și Mănăștur, – erau în funcțiune 33 de cuptoare de fiert silitră.

În anul amintit pentru paza atelierului de praf de pușca din Timișoara a fost alocat un contingent de militari în plus.¹⁹

Dintre meseriașii musulmani din Timișoara cunoaștem numele măcelarului-șef care, la data de 16 septembrie 1716, a primit ordin scris de la conducerea din Constantinopol de a asigura aprovizionarea cu carne a garnizoanei. Legat de luptele pentru Timișoara, a fost amintit și numele brutarului Mehmed Bejzadie, fiul lui Abdullah, care pentru aprovizionarea cu pâine a apărătorilor a preluat la 9 august 1716, o sumă de 1070 de guruș de aur de la Mustafa efendi, șeful vistieriei Vilaietului.²⁰

Între anii 1660–1666, călugării mitropoliei ortodoxe din Ipek (Peci), în vederea strângerii milosteniilor, au vizitat de două ori satele din jurul Timișoarei. În lista milosteniilor strânse, după numele unor locuitori din Timișoara ca; Marînko, Zivko și Ștefan, de la Variaș; Negovan și Radu, din Satchinez; Ostea și Achim, din Folea; Vasil și Jovan era menționat faptul că respectivii erau, „covaci”, adică – fierari. Pe aceleași liste, la Parța a fost menționat numele dulgherului Valea, la Denta a căldărarului Doba, iar la Timișoara, fără precizarea ocupației, a meșterilor Iva, Stoica, Isak și Solomon.²¹ Printre meșterii timișoreni a fost consemnat și numele lui Peja, care după părerea cercetătorului Fenyvesi László, a fost conducătorul breslei (esnaf în denumire slavă) cojocarilor din localitate.²² După Fenyvesi, în anul 1712, conducătorul breslei țesătorilor din Timișoara era un bărbat sârb, cu numele de Stojan.

Faptul că meșterii ortodocși din Banat au supraviețuit fără nici o problemă schimbării dominației otomane cu cea austriacă, ne dovedesc cele 17 puncte propuse ortodocșilor în anul 1721. Punctele 12. și 13. ale propunerii cer ca: ..., meșterii schismatici să nu-si silească nevestele, calfele, ucenicii și slujnicele să țină posturile lor, nici să nu oprească așijderea pe neveste, calfe și ucenici de la posturile catolicilor, silindu-i să calce sărbătorile poruncite de biserica catolica, nici să nu-i țină cu sila de la ascultarea slujbei și a cuvântului lui Dumnezeu.”²³

NOTE

1. GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963. 838; HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi szolgálónépek a korai Árpád korban*. Budapest, 1970, 19–22; ȘTEFAN PASCU: *Voievodatul Transilvaniei*. Ed. II., Cluj, 1972, 242.
2. ION DANIL, COSTIN FENEȘAN: *O listă de socoteli din Banatul secolului al XIV-lea*. Banatica, III. 145–152, Reșița, 1975.

3. FENYVESI LÁSZLÓ: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalmá (15–17. század)*. VI. Kézművesiparítörténeti Szimpozion Veszprém 1988 november 15–16. Veszprém 1989, 141.
4. MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, I–II, Arad, I, 181, 425.
5. FODOR PÁL: *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban*. Történelmi Szemle, 39. évf. 3–4.szám/1997, 319.
6. KÖSZEGHY ELEMÉR: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*. Bp., 1936, 193.
7. KARÁCSON IMRE: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, Budapest, 1904, 21.
8. JOHANN N. PREYER: *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Reprint – Timișoara*, 1995, 259–260. Despre sigiliul angevin al Timișoarei vezi: VAJAY SZABÓLCS: *Temesvár Anjou-kori címere*, Levéltári Közlemények 1975/2.
9. HERMAN GROSS: *Die Entwicklung des Handwerks in Südosteuropa unter mitteleuropäischen und osmanischen Einflüssen*. ROTH, KLAUS (Hrsg.): *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa*. München, 1987, 13.
10. NICOLAE SĂCARĂ, FLORIN BAN: *Considerații administrative-fiscale cu privire la perioada ocupației otomane în Banat (1552–1716)*. Vilaetul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552–2002. Red. Prof. dr. Doina Benea, Timișoara 2002.
11. HERMANN EGYED: *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorf Henrik képes utleírása*. Pécs, 1941.
12. IOAN HAȚEGAN: *Vilayetul de Timișoara*. Timișoara, 2005, 189.
13. KLÁRA, HEGYI: *Türkische Handwerker unter der Osmanenherrschaft in Ungarn. Handwerksgeschichte in Ungarn: vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert*. Hrsg. Von Rainer S. Elkar, Bochum, 1989.
14. *loc. cit.* 110–112.
15. MIHAI OPRIȘ: *Timișoara Monografie urbanistică*. Volumul I. *Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timișoarei*. Timișoara, 2007, p. 18.
16. MIHAI OPRIȘ: *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București, 1977, 187.
17. ANDREEV ȘTEFAN: *Török íratok Temesvár XVII–XVIII századi történetéről a szofiai Nemzeti Könyvtárban*. Levéltári Közlemények Budapest, 1977–1978/1. MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye...*, I. 181, 425, II. 208.
18. FENEȘAN CRISTINA: *Extracția minieră în Banat în secolele XVI–XVII*. Revista de Istorie, an. 40 nr. 9/1987, București, 892.
19. *Idem*. Revista de Istorie 10/1987, 998, 991.
20. FENYVESI: *op.cit.*, 148.
21. I.D. SUCIU, RADU CONSTANTINESCU: *Documente privitoare la istoria Mitropolia Banatului*. Timișoara 1980, vol. I., 116–124.
22. FENYVESI: *op. cit.*, 147.
23. I.D. SUCIU, RADU CONSTANTINESCU: *op. cit.*, 157–159.

Capitolul II

BRESLELE ȘI MEȘTEȘUGURILE DIN BANAT (1717-1778)

1. ADMINISTRAȚIA BANATULUI ÎNTRE ANII 1716–1918.

Contrar promisiunilor făcute nobilimii maghiare la Dieta din Bratislava din anul 1715, Carol al VI-lea nu a trecut la retrocedarea teritoriilor recent eliberate de sub turci, Ungariei. Mai mult, ținând cont de interese militare, economice și desigur în primul rând politice, imediat după încheierea păcii de la Passarowitz, urmând planurile elaborate de prințul Eugeniu de Savoia, cercurile guvernamentale din Viena au hotărât ca Banatul să fie organizat ca o provincie separată și subordonată direct Camerei Aulice din Viena.¹

Scurta perioadă de activitate a comisarului imperial Kallanek, nu era suficientă pentru a trece la organizarea administrației pe teritorii recent eliberat. Planul provizoriu elaborat de generalul Mercy (Claude Florimond Mercy d'Argentaue), în noiembrie 1716, prevedea organizarea provinciei în patru districte. Deosebit de interesant era că inițial, Mercy a vrut să numească în funcția de vicecomite, în fruntea districtelor, oamenii care cunoșteau limba și obiceiurile locuitorilor. Astfel pentru districtul Caransebeș, pe Hunyadi Sándor, pentru Panciova pe Isac Dimitrovici, pentru Marga, pe Hunyadi Albert și pentru Ciacova, pe Ștefan Raț.² Varianta finală a planurilor lui Mercy, aprobată de autoritățile vieneze în luna septembrie a anului 1718, prevedea ca noua provincie camerală să fie împărțită din punct de vedere administrativ în 13 districte, teritorii a celor 6 companii militare de graniță și o companie din zona Clisurii Dunării.³ Această organizare a fost modificată prin decretul imperial din 28 ianuarie 1719, conform căruia teritoriul companiei din Clisură a fost înglobat în districtul Orșova, iar Făgetul a fost alipit districtului Lugojuului. Această organizare va rămâne în vigoare până la reforma administrației din anul 1751.⁴

Prin decretul dat de Maria Terezia, în 29 septembrie 1751, a fost desființat caracterul militar al provinciei și conducerea administrației a fost încredințată consilierilor civili. În fruntea administrației civile a rămas până la sfârșitul anului 1753, generalul Engelshofen ajutat de 6 administratori

civili. S-a păstrat în continuare împărțirea în districte, zona Panciova și Mehadia cu 20 de așezări a rămas sub administrația organelor militare. Între anii 1759–1769, când împărăteasa Maria Terezia a cedat veniturile Banatului Băncii orașului Viena ca garanție pentru un credit de 10 milioane de florini, în problemele administrației provinciei un rol important l-a avut Directoratul financiar în frunte cu prințul Chotek.

Între anii 1764–1768 a început reorganizarea zonelor militare a Banatului. În cadrul acestor reorganizări, după înființarea Comunității militare privilegiate Kikinda, se va cristaliza structura de organizare teritorială a regimentelor de graniță, care vor rămâne în vigoare până în anul 1872. Zonele rămase sub conducerea administrației civile vor fie împărțite între anii 1775–1778 în patru cercuri, cu centre la: Csátád (Lenauheim), Vârșeț, Timișoara și Lugoj și în regiunea minieră a Banatului, care cuprindea 82 de localități.

Paralel cu reorganizarea zonelor militare ale Banatului, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a ajuns la ordinea zilei și problematica retrocedării Banatului la Ungaria. După refuzurile repetate a împărătesei, la 6 iunie 1778, în condițiile războiului de succesiune bavareză, între Prusia și Austria, Maria Terezia a acceptat retrocedarea Banatului la Ungaria. În aprilie anul 1779, exceptând granița militară, teritoriul Banatului a fost împărțit în comitatele Timiș, Torontal și Caraș. Cele 175 de localități și 4 predii ale comitatului Timiș au fost repartizate în 4 plăși; 114 localități și 43 de predii ale comitatului Torontal în 4 plăși, iar cele 228 de localități ale comitatului Caraș în 5 plăși. Granița Militară Bănățeană a rămas în continuare sub administrația directă a Vienei. În 1783, 14 localități în frunte cu orașul Caransebeș au fost scoase de sub administrația comitatului Caraș și au fost alipite Regimentului Romano-Iliric cu sediul la Caransebeș. Ultima fază a reorganizării administrative a provinciei a fost deschisă prin publicarea decretului imperial din 8 iunie 1871, care prevedea începând cu data de 1 ianuarie 1872 desființarea și punerea sub jurisdicția administrației civile a graniței militare. După desființarea regiunilor de graniță, prin legea XXVII. din 1873 a fost creat comitatul Severinului cu sediul în Caransebeș.

2. DEMERSURI PENTRU ÎNFIINȚAREA BRESLELOR DIN BANAT ÎN TIMPUL ADMINISTRAȚIEI MILITARE ȘI CIVILE (1716–1779)

O conscripție executată în anul 1720, consemna în cele 6 districte ale provinciei, în afara angajaților din cadrul armatei, un număr de 132 de meseriași civili (132 Betriebe in sechs Bezierken).⁵ Probabil că în conscrip-

ția amintită nu au fost înregistrați acei fierari țigani, care conform raportul guvernatorului Hamilton din anul 1734, „umblând din localitate în localitate, confecționează sape, cuțite și cuie necesare gospodăriilor țărănești din mediul rural”.⁶

Raportul amintit estima la 600 numărul familiilor de țigani fără domiciliul stabil. Din cauza traiului nomad, autoritățile habsburgice nu erau în stare să controleze obligațiile fiscale a fierarilor țigani. Ca urmare, darea după cap, așa-zisul “haraci al țiganilor”, în valoare de 5 florini imperiali după adulți și 1,5 de florin după tineri în vârstă de 12–15 de ani, a fost arendat contra unei sume de 6.600 de florini pe an negustorului sârb Ignác Lazarovici. După părerea istoricului austriac Kallbrunner, în ciuda condițiilor deosebit de primitive în care au trăit, fierarii țigani au asigurat necesarul uneltelor din metal al populației române și sârbe din Banat.

Așa cum am văzut în organizarea administrației Banatului un rol important l-a avut scrisoarea din 1. noiembrie 1716 a prințului Eugeniu de Savoia, adresată comandantului militar al provinciei, Mercy Florimund, în care cuceritorul Banatului a creionat ideile sale privind organizarea militară, politică și economică a provinciei. Cele creionate de prințul Eugen au fost concretizate de către specialiști din anturajul generalului Mercy Florimund și sub titlul, „Proiect modest de organizare a Banatului Timișoarei” / *Unvorgreifliches Einrichtungss- Project in dem Banat Temesvar/* au fost trimise spre aprobare curții din Viena. Cu modificări mărunte, planul lui Mercy a fost aprobat de către Camera Aulică și de Consiliul Aulic de Război și definitivat sub titlul, Proiect de organizare, „*Einrichtungswerk...*” În ceea ce privește modul de organizare al meșteșugarilor din Banat, în acest act a fost prevăzută și înființarea breslelor. Textul documentului cerea, „...die Handwerkszunften Euer schon habenden Instruction gemäss nach und nach einzuführen getrachtet, eigene manufakturen angelegt, Handl und Wandl vermehrt und die vom Gott besonders gesegnete Bergwerckh gebauet werden” (Conform instrucțiunilor primite, să luați măsuri pentru organizarea breslelor, înființarea manufacturilor, sprijinirea comerțului și exploatarea zăcămintelor din zonele miniere, datorite cu atâta generozitate prin mila lui Dumnezeu)⁷. Între documentele culese de istoricul Baróti Lajos, se găsesc afirmații referitoare la faptul că pe parcursul lunii februarie 1719 adică în timpul elaborării proiectului amintit, Mercy urmărea introducerea în Banat a unor bresle, după modelul celor din Viena.⁸

Istorici ca Szentkláray Jenő, Milleker Felix și Sonja Jordan, care s-au ocupat intensiv cu studiul primelor decenii ale administrației austriece în Banat, subliniau că la început, atât generalul Mercy cât și autoritățile vieneze, favorizau ideea înființării breslelor. Cât de mare era lipsa meșterilor

în Banat, ne arată faptul că o bună parte a meseriașilor stabiliți în Timișoara au fost scutiți pentru o perioadă de 15 ani de toate obligațiile fiscale.⁹ Într-un document, găsit de Sonja Jordan în Arhiva Camerei Aulice din Viena, reieșea că meșteșugarii din Timișoara cereau la 16 mai 1718 aprobarea înființării breslelor.¹⁰ După istoricul Milleker, măcelarii și cizmarii din Timișoara au cerut la începutul anului 1719 înființarea unei bresle mixte.¹¹ În vederea rezolvării acestei cereri Camera Aulică a cerut, la data de 4 februarie 1719, informații suplimentare din partea Administrației Bănățene.¹² Deoarece din primele decenii ale administrației habsburgice nu avem informații concrete despre existența vreunui statut de breaslă din Banat, trebuie să presupunem că, atât Administrația Banatului cât și forurile superioare din Viena s-au distanțat de ideea înființării unor bresle în Banat. În lipsa privilegiilor, unii meseriași din Timișoara se vor organiza încă în anul 1719 în asociații, numite Frății, menite să le aperse interesele. Frății (Bruderschaft) similare au organizat și proprietarii celor 26 de cârciumi (Schankwirte) din Timișoara.¹³

Într-o excelentă lucrare mai recentă despre breslele din Banat, istoricul arădean Kovách Géza, bazându-se probabil pe o lucrare mai veche al lui Milleker Felix, susținea existența din anul 1719 al unui statut al breslei mixte a brutarilor, măcelarilor, fierarilor, rotarilor, strungarilor, olarilor, tâmplarilor și aurarilor din Timișoara.¹⁴ Istoricul Leo Hoffmann, relatează într-o lucrare că în primii ani după alungarea turcilor, morarii, rotarii, zidarii, lăcătușii, brutarii, pantofarii, croitorii, măcelarii și alte ramuri meșteșugărești din Timișoara, s-au unit într-o breaslă.¹⁵ Afirmația lui Hoffmann nu este susținută de o sursă scrisă. Acest lucru este valabil și despre afirmația lui Kovách Géza. Fără dovezi scrise nu este posibil să clarificăm nici statutul căldărarilor din Lugoj la începutul ocupației habsburgice. Inscricția „Lugoscher Kupferschmiede”, de pe emblema căminului (hanului) căldărarilor din anul 1719, nu conține o referire clară despre modul de organizare a membrilor săi.

În ordine cronologică, încercarea următoare de a înființa o breaslă în Timișoara, datează din anul 1726 și pornea din partea țesătorilor. Din păcate o dovadă concretă, așa cum susține Kovács Géza, lipsește și la aceasta dată.¹⁶ În luna august 1726, reprezentanții tuturor meseriilor din Timișoara au cerut înființarea unei Lăzi a Meșterilor (“Meisterschaftsladen”). După intervenția guvernatorului Mercy, Camera Aulică din Viena a respins această cerere.¹⁷

Controlul și îndrumarea meșteșugarilor și a industriei din Banat, atât în perioada administrației militare până în anul 1751 cât și în anii administrației civile, au fost subordonate Camerei Aulice și a magistraturii

oraşului Timișoara instalată în anul 1718. Aici trebuie să remarcăm faptul că la început atribuțiile magistraturii orașenești s-a limitat asupra controlului târgului și a reglementării proprietăților funciare. În cele 21 de puncte ale statutului de organizare a oraşului, înaintat spre aprobare Administrației Banatului la începutul anului 1718, punctul nr. 10 cerea dreptul de înființare a breslelor.¹⁸ În lipsa breslelor, după 1718 controlul asupra produselor meșteșugărești cât și asupra produselor alimentare vândute pe piața oraşului a fost executat de un membru al administrației. Până în anul 1727 această funcție a fost deținută de juristul (Landauditor) H. Müller, iar după 1727 de juristul H. Sebastian Prunauer.¹⁹ Conform surselor contemporane, până în anul 1739 în incinta oraşului existau doua piețe separate, cu târguri zilnice. În anul 1739, cele două piețe au fost cumulate și mutate pe un teren viran, aflat în fața porții Lugoşului.²⁰ Pe lângă piața de alimente, pe teritoriul Fabricului se ținea și un târg săptămânal unde se vindeau și produsele meșteşugarilor din Timișoara.²¹

Ca provincie aflată în zonă de graniță, Banatul și capitala sa – Timișoara, s-au aflat până în anul 1751 sub controlul direct al autorităților militare. În aceste condiții era și firesc că la noi nu au fost aplicate prevederile legii Nr. 79 din anul 1715 și reformele elaborate în anii 1732/33 de către împăratul Carol al VII-lea (Karolingische Handwerksordnung) care au reglementat modul de înființare a breslelor, respectiv al sprijinirii industriei în toate provinciile ereditare ale Imperiului Habsburgic. Reglementările, care chiar dacă au restrâns vechile privilegii ale breslelor mai ales în cea ce privește limitarea numărului calfelor și al meșterilor, au creat totuși un cadru legislativ adecvat activității breslelor în noile condiții economice ale imperiului.²²

În perioada administrației civile a provinciei de după anul 1751, controlul și organizarea vieții economice se găseau în mâna Departamentul Poliției (Polizei Commission) aflat sub conducerea Direcției Provinciale a Camerei Aulice din Viena. Punctele 15. și 16. elaborate de Departament, sublinia că atât în Timișoara cât și în Banat se resimte lipsa meșteşugarilor calificați. Conform noilor prevederi, acordarea titlului de meșter pentru meseriași se afla în mâna unei comisii de specialiști, alcătuită din reprezentanții tuturor meseriilor. Numărul meșterilor în Banat era mai departe limitat de către Administrația Provinciei, iar în Timișoara obținerea titlului de meșter era condiționată în continuare de faptul că fiecare candidat trebuia să fie înregistrat în registrul cetățenilor. Criteriile primirii cetățeniei orașenești au fost mai departe hotărâte de Administrația Banatului.

Fig. 1. Vederea Cetății de pe adeverința breslei curelarilor din Timișoara din anul 1780

Conducerea problemelor economice ale orașului Timișoara de după 1751 erau rezolvate de către un supraveghetor numit de departamentul economic al administrației Banatului. Primul inspector economic al orașului între anii 1753–1761 a fost juristul Honorius Demelmayer, care răspundea din partea administrației și pentru problemele juridice și tutelare.²³ Sub controlul Departamentului Poliției stătea și supravegherea târgurilor orașului, a unităților de măsură folosite și controlul prețurilor. În ceea ce privește fixarea prețurilor din Timișoara, ele au stat din anul 1718 și sub controlul magistraturii. După datele pe care le avem, din 1722 a fost controlat prețul pâinii, mai apoi, din 1740, prețurile tuturor produselor meșteșugărești din oraș.²⁴

În timpul guvernării Mariei Terezia, autoritățile au depus eforturi susținute pentru a găsi soluții pentru reformarea sistemul breslelor din toate provinciile imperiului. În cadrul acestor reforme, din ordinul împărătesei au fost comasate în anul 1761 toate privilegiile anterioare ale breslelor. În locul acestor privilegii a fost elaborat un statut cu prevederi similare pentru toate breslele. Noul statut a delimitat substanțial dreptul de judecată al meșterilor, a făcut înlesniri substanțiale privind executarea capodoperelor costisitoare, prescrise de regulamentele anterioare și a reglementat modalitatea înființării filialelor unor Lăzi centrale.²⁵ Pentru Banat, unde lipsa meșterilor era deosebit de acută, era deosebit de importantă hotărârea Mariei Terezia, din 3 martie 1768, prin care împărăteasa a anulat plata taxelor plătite, cu ocazia acordării drepturilor cetățenești și a titlului de meșter.²⁶

În ciuda reglementărilor aduse de către Curtea din Viena, care fără îndoială au limitat substanțial vechile privilegii ale breslelor din imperiul, în cazul Banatului, meșterii locali depuneau în continuare eforturi susținute pentru organizarea breslelor.

Fig. 2. Adevărîța breslei curelarilor din Timișoara. 1780

În sensul acestor încercări trebuie interpretată și cererea comună a tuturor meșteșugarilor și a magistraturii orașului din anul 1763 privind înființarea breslelor.²⁷ În anul 1766, o cerere similară a fost înaintată de către cocjocarii germani și sârbi din Timișoara. Deosebit de interesant pentru noi este mențiunea prin care meșterii cocjocari subliniau faptul că ei au depus o cerere similară încă în anii „între de ocupare a orașului și ciumei catastrofale”, adică între anii 1716–1738. Dovada elocventă că aceste cereri au ajuns în fața Curții din Viena este o scrisoarea din anul 1768 prin care Administrația Banatului aducea la cunoștință conducerii orașului că între cererile respinse de împărăteasă se află și aceea din 1763, prin care a fost solicitată înființarea breslelor.²⁸

Conform documentelor păstrate în arhivele din Viena (Banater Akten), administrația orașului a susținut și în timpul Administrației Civile a Banatului străduințele meșteșugarilor timișoreni în vederea organizării lor în bresle. Din cererea comună a meșterilor și a conducerii orașului din anul 1763, citat de Gertrude Bardoș, reiese că în avizul favorabil al magistraturii a fost subliniat faptul că, în lipsa breslelor locale, calfele străine ocoleau orașul. Din aceasta cauză o parte a meșterilor timișoreni s-au înscris în breslele cu sedii în orașele din Ungaria. Din rescriptul Curții Aulice din anul 1767 reieșea că răspunsul negativ al împărătesei Maria Terezia nu se îndreaptă împotriva breslei ca atare, ci mai ales împotriva obiceiurilor încetățenite, ca la acordarea titlului de meșter, candidatul era obligat la achitarea unor taxe inadmisibile. („Die Meisterstück Verfertigung ziehle auff Zunfterrichtung ab, was Ihre Majestät auff kein fall gestatten wolle“.²⁹

În ciuda răspunsului negativ de la Viena, cu scopul de a înlesni pelerinajul calfelor străine, condiție esențială dezvoltării producției locale, meșterii timișoreni au înaintat în anul 1771 o nouă cerere prin care rugau pe împărăteasă să aprobe, după modelul privilegiilor acordate meșterilor din Karlowitz, înființare breslelor proprii. În cererea intitulată; „Entwurf eines k.u.k. Privilegienbriefes für die vereinigten Handwerkszünfte im Temescher Banat und der Hauptstadt und Festung Temeschburg“, meșterii timișoreni cereau înființarea unei Lăzi Principale în Timișoara și a unui număr de 13. Lăzi Secundare în localitățile urbane ale provinciei. Orientându-se după prevederile statutului breslei meseriașilor din Slavonia, eliberat la data de 15 septembrie 1768, articolele Lăzii din Timișoara erau menite a reglementa îndatoririle meșterilor, calfelor și ucenicilor, asigurându-le totodată și privilegiile similare cu cele ale breslelor din Ungaria.

3. LADA PRINCIPALĂ DIN TIMIȘOARA (1771–1815)

În stadiul actual al cercetării nu putem să spunem cu siguranță unde se păstrează regulamentul Lăzii Principale din Timișoara din anul 1771. Existența unui privilegiu imperial și activitatea Lăzii sunt dovedite prin cele 27 de diplome ale calfelor, tipărite în tipografia lui Matthäus Joseph Heimerl din Timișoara, fiecare dintre ele purtând o gravură a orașului. Diplomele amintite sunt păstrate la ora actuală în diferite arhive și colecții particulare din țară și peste hotare. În textul tipărit al diplomelor, eliberate între anii 1772–1782, Timișoara este intitulată ca oraș principal cezaro-crăiesc de graniță întărită. / kaiserl. Königl. Haupt- und Granitz Festung Temesvar/, iar în cele tipărite de după anul 1782, ca oraș liber regesc.

/königliche Freystadt/. La eliberarea documentelor, textul tipărit era completat cu numele și datele personale ale calfei, era datat, semnat și ștampilat de conducerea breslei.

Cele 27 de diplome ale calfelor, eliberate de Lada Principală din Timișoara, au fost completate și date, în ordinea cronologică, de conducerea lăzilor secundare, (asociațiile?) a meșteșugarilor, după cum urmează: 1775 și 1798, de sticlari (geamgii) și fierari; 1779, de brutari; 1782 și 1814, de zidari; 1780, 1788, 1789 și 1823, de curelari; 1789, de cojocari (rothgerber); 1796 și 1816, de lăcătuși; 1798, de mănușari; 1799 și 1801, de peruchieri; 1800, de cizmari; 1804, de dulgheri; 1805 și 1815, de tâmplari; 1807, de rotari; 1808, de curelari; 1812, de producători de turta dulce; 1814, de pălării; 1815, de dogari.³⁰

Fig. 3. Adeverința breslei tăbăcarilor din Timișoara. 1789

Studiind diplomele emise între 1772–1815, putem constata, că în ceea ce privește textul și gravura documentelor, nu se pot face deosebiri esențiale. Din păcate imprimările în ceară ale sigiliilor, textul și însemnele lor, sunt așa de deteriorate, încât nu este posibilă identificarea emitentului. Forma aproape identică a imprimatelor, ne sugerează că cele 27 de diplome au fost autentificate cu același sigiliu, probabil al Lăzii Breslei Principale, sau al magistraturii orașului Timișoara. Menționăm că toate cele 27 de diplome au fost tipărite în Timișoara și, exceptând cele completate la data de 4 octombrie 1779 de breasla brutarilor din Szeged și cea din breasla zidarilor din Osijek (Croatia) la data de 1 decembrie 1782, restul documentelor au fost emise în Timișoara. Completările scrise cu mâna în diploma din Szeged ne permit să presupunem ca în perioadele amintite, brutarii (sau cel puțin o parte dintre ei) din Szeged erau subordonați Lăzii din Timișoara. Apartenența brutarilor din Szeged la Lada din Timișoara a fost subliniată și de către o diplomă, emisă la data de 5 mai 1795, pe numele calfei Georg Bachmann din Timișoara. Diploma amintită a fost păstrată până în anul 1918 în Arhiva Muzeului din Timișoara și așa cum vom vedea pe parcursul lucrării noastre a dispărut după 1918, împreună cu alte obiecte din patrimoniul instituției. Extinderea ariei Lăzii Principale din Timișoara în afara Banatului, pe lângă diplomele brutarilor din Szeged, este dovedită și de o diplomă tipărită la Timișoara, dar completată de către breasla zidarilor din Osijek, la data de 1 decembrie 1782, pe numele calfei Adam Mullbauern.³¹

Faptul că cele 27 de diplome cunoscute de către noi au fost emise de mai multe grupări meșteșugărești, ne arată că în perioada amintită, în cadrul Lăzii Principale din Timișoara, au existat 17 lăzi de sine stătătoare. În ordinea cronologică a emiterii diplomelor ele cuprindeau pe meșterii: geamgii, fierari, brutari, zidari, curelari, cojocari, lăcătuși, mănușari, peruchieri, cizmari, dulgheri, tâmplari, rotari, curelari, producători de turta dulce, pălării și dogari. Lista de sus trebuie să fie lărgită cu lada vopsitorilor de textile, a țesătorilor de mătase și împletitorilor de ciorapi, amintite de istoricul Sonja Jordan.³²

În ultimii ani ai domniei împărătesei Maria Terezia și în deceniul domniei lui Iosif al II-lea s-au petrecut transformări radicale în viața politica a Banatului. În timpul războiului de succesiune pentru tronul Bavariei, izbucnit în anul 1778 între Prusia și Austria, sub presiunea nobilimii maghiare, suverana a hotărât la 6 iunie retrocedarea Banatului la Ungaria și reînființarea comitatelor Timiș, Torontal și Caraș. La data de 22 mai 1779, cu ocazia serbărilor organizate în Timișoara în cinstea reorganizării Comitatului Timiș, la parada au participat, după monografia lui Borovszky, breslele comercianților și meșteșugarilor din Timișoara.

Fig. 4. Adeverința breslei tăbăcarilor din Timișoara. 1841

Printr-un edict imperial emis la data de 18 mai 1781, Iosif al II-lea subordona conducerea politică, administrativă și militară a comitatelor recent înființate, Consiliului Locumtenențial Ungar, iar problemele juridice – Cancelariei Maghiare. Paralel cu înființarea comitatelor s-a trecut la conscripția și vânzarea domeniilor camerale din Banat, proces încheiat abia în preajma revoluției din anul 1848.³³

În ceea ce privește istoria orașului Timișoara, prin emiterea diplomei din 21 decembrie 1781, împăratul Iosif al II-lea a ridicat orașul în rândul orașelor libere din Ungaria. După instalarea primarului, independent de autoritățile militare, la data de 16 septembrie 1782, din cauza piedicilor puse de autoritățile comitatelor, reprezentanții orașului Timișoara au putut participa abia la lucrările dietei din 1790–91. Cu această ocazie trimișii orașului, primarul Koppauer Ignaz și senatorul Bazil Jovanovici au reușit să obțină recunoașterea dreptului de vot al orașului în organul legislativ suprem al

Ungariei. Comisia comercială a dietei din 1790–91 a înaintat propuneri, atât pentru reformarea breslelor, cât și pentru libertate economiei și a comerțului.³⁴ Cât de nemulțumit era orașul cu privilegiile acordate breslei din anul 1771 ne arată intervenția senatorului Pava Ignaz la lucrările dietei din anul 1796, când delegatul timișorean cerea acordarea noilor privilegii breslelor locale, privilegiile care să fie în concordanță cu liberalizarea industriei.³⁵

Din cauza războaielor îndelungate cu Franța, reformele curții din Viena, privind breslele, elaborata deja în anul 1802, au fost ratificate de către Consiliul Locumtenențial Ungar – abia prin hotărârea nr. 3104 din 1805 și trimise spre aprobare comitatelor în anul 1813. Statutele unificate ale breslelor din Ungaria au fost acordate meșteșugarilor din Timișoara începând cu anul 1815, iar în anii următori și meseriașilor din alte centre din Banat. Din cele 57 de puncte ale statutelor, 26 reglementau drepturile meșterilor, 22 ale calfelor și 8 ale ucenicilor. Noile reglementări prevedeau clauze speciale privind scutirea calfelor sub pelerinajul obligatoriu și a executării capodoperei de meșter.³⁶

4. BRESLE ȘI MEȘTEȘUGARI DIN BANAT ÎN EPOCA ADMINISTRAȚIEI MILITARE ȘI CIVILE (1716–1779).

În primele săptămâni după retragerea turcilor din Timișoara, raportul generalului comandant Wallis ne informează despre prezența negustorilor nou veniți și consemna cu regret lipsa meșteșugarilor. („Von Handwercker aber hat sich dato niemand gemeldet”). Lipsa meșterilor constructori era așa de mare încât comandantul orașului a fost nevoit să ceară de la Viena trimiterea unui număr de 30 de tâmplari pricepuți în problemele de construcții.³⁷

Despre numărul meșteșugarilor din Banat în anul 1718 ne informează un raport al autorităților locale. Conform documentului înaintat Camerei Aulice din Viena, printre meșteșugarii „germani” din Banat erau: 283 de constructori și dulgheri, 8 lăcătuși, 7 rotari, 4 butnari, 12 fierari, 27 morari, 1 săpător de șanțuri, 10 vărari, 11 cioplitori de pietre, 321 de pietrari, (dintre care 97 se ocupau și cu cultivarea pământului), 14 cărămidari, 9 tâmplari, și 4 frânghieri.³⁸ Pentru anul 1718, fără cifre, istoricul Szentkláray, menționa existența meșterilor cizmari, măcelari, morari, brutari, croitori, zidari, pietrari, vărari, dulgheri, fierari, tâmplari, lăcătuși, rotari, cojocari, împletitor de ciorapi, căldărari, curelari, hornari, săpunari, olari, țesători, postăvari și cerari.³⁹

Cât de mare era cererea de meșteri pricepuți reiese dintr-un anunț apărut în anul 1724 în cotidianul din Frankfurt am Main, intitulat

„Wöchentlichen Frankfurter Frag- und Anzeigungs-Nachrichten“. În anunțul amintit cititorii germani erau informații că în Banat erau căutați confecționeri de unelte, țesători, pălărieri, tinichigii, săpunari, șelari și cojocari.⁴⁰ Lipsa meșteșugarilor rămânea și în deceniile următoare acută. În anul 1735, conducerea Administrația Provinciei a atras atenția autorităților districtelor de a supraveghea ca la recrutările obișnuite să nu fie luați și meșteșugari, aceștia să fie scutiți de armată.⁴¹

Atragerea meșteșugarilor în Banat stătea și în centrul politicii de colonizare a Curții din Viena. Astfel, în patentul de colonizare emis la 23 februarie 1763 de către Maria Terezia, autoritățile au asigurat pentru meșteșugarii nou veniți 10 ani de scutire de la dările obișnuite. Pentru meșteșugarii stabiliți în mediul rural, pe lângă înlesnirile financiare, era prevăzut, la fel ca pentru preoți și învățători, repartizarea gratuită a terenului necesar pentru ridicarea locuinței.⁴² Politica favorabilă pentru meșteșugari a fost continuată și de către Iosif al II-lea. Punctul nr. 4, al patentului de colonizare al împăratului emis la data de 21 septembrie 1782, prevede pe lângă înlesnirile asigurate deja de patenta din 1763, ca în caz de stabilire în mediul rural, casa meșteșugarului nou venit să fie înzestrată cu unelte gratuite necesare cultivării terenului primit, iar pentru achiziționarea uneltelor specifice – pentru executarea meseriei propriu-zise, se alocă suma de 50 de florini.⁴⁴ După părerea istoricului Szentkláray, din punctul de vedere al dezvoltării industriei din Banat, politica de colonizare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și-a atins țelurile propuse. Mai ales între meșteșugarii așezați între anii 1772–1787 în localități ca Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Vârșeț și Becicherecul Mare erau numeroși rotari, fierari, tâmplari, frânghieri, căldărari, papetari, țesători de mătase, confecționeri de ciorapi, pieptănari, geamii și olari.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, lipsa muncitorilor calificați din Banat a fost agravată de războaiele franceze îndelungate. În primii ani al războiului, autoritățile locale erau strict împotriva folosirii prizonierilor francezi în producția industrială.⁴⁵ Mai târziu, sub presiunea lipsei forței de muncă, prizonieri francezi reținuți în lagărele din Banat erau folosiți atât în atelierele militare cât și în cele civile. Condiția primordială a folosii muncii prizonierilor era respectarea strictă a principiului voluntariatului. Adică nici un prizonier nu a fost obligat la muncă, iar cei care lucrau în atelierele civile primeau pe lângă hrană și cazare și o plată zilnică între 8–10 creițari. Ținând seama de siguranța prizonierilor, permisiunea de lucru a fost acordată numai atelierelor civile aflate în apropierea taberelor din Vârșeț, Timișoara, Ciacova, Sânnicolau Mare și Lugoj.⁴⁶

Ca urmare a politicii consecvente a administrației privind atragerea meseriașilor în Banat, în datele conșcripției din anul 1787, pe teritoriul comitatelor se găseau 966 de meșteri impozabili (cei care achitau impozite), repartizații: 274 în Caraș, 483 în Timiș și 209 în Torontal.⁴⁷

În Timișoara, în lipsa breslelor, magistratul orașenesc și Administrația Provinciei se ocupa cu problemele legate de producția și desfacerea produselor meșteșugărești. Din anul 1718, în fruntea magistraturii se afla un primar ales de către cetățenii cu drept de vot ai orașului. Primarul ales trebuia să fie confirmat în funcție de către Administrația Provinciei și comandamentul garnizoanei militare. Primul primar al orașului în anul 1718 a fost Tobias Balthazar Hold, venit din localitatea bavareză Frankenhausen. El a fost ajutat în serviciu de către 4 jurați.⁴⁸ Numărul juraților a crescut în anul următor la 6. Unul dintre noii jurați, „Stadtleutnant“, deținând funcția de șeful poliției locale, răspundea pentru problemele de ordine interioară, iar al doilea, un medic cu problemele legate de sănătatea publică. Presupunem că sub jurisdicția primului intra controlul asupra pieței orașului și asupra calității și prețului produselor meșteșugărești. Pentru a proteja „casa orașului” de cheltuielile privind întreținerea persoanelor fără venituri, generalul Mercy a luat măsuri ca în registrul de cetățenie a orașului (condiție primară în obținerea permisului de a deschide un atelier) să fie înregistrate numai persoane care asigurau sub jurământ că în timp de 10 ani de la încetățenire nu vor beneficia de ajutorul casei săracilor („Armencasse”). Este cunoscut că aceasta casă a fost înființată abia în cursul anului 1755 de către președintele provinciei, generalul Engelshofe, dar așa cum reiese din documentul referitor la înființarea casei, crearea instituției a fost inițiată deja în timpul guvernării generalului Mercy.⁴⁹

Așa cum am văzut, practicarea unei meserii, deschiderea unui atelier în Timișoara erau condiționate de înscrierea viitorului meșter în registrul orașului. În anul 1725 meșteșugarii înregistrați depuneau o plângere fața de conducerea orașului și administrația provinciei împotriva meșterilor care lucrau fără aprobarea autorităților.⁵⁰ Conform unui act din 1742, magistratura orașului a respins cererea calfei de tâmplar, Michel Teller de a se stabili în oraș, sub motivul că în oraș existau deja 11 tâmplari. La respingerea cererii calfei Philipp Zemel în anul 1744, aflăm că în oraș existau deja 20 de croitori înregistrați. În același an a fost respinsă cererea turnătorului de cositor Siegfried Pfeisterer, a cizmarului Stoffelmayer (13 cizmari în oraș), a șelarului, pielarului și a dulgherului anonim (numai în suburbii locuiau 17 dulgheri). Motivele respingerii erau în toate cazurile legate de faptul că orașul nu are nevoie de meșterii amintiți. Era acceptată cererea calfei de brutar, Johann Georg Joachim, a sculptorului Kasper Majon, iar fierarul Martin Palpack a fost îndrumat de a stabili la Pișchia (Bruckenaus).⁵¹

Din cauza suprapopulării oraşului cu anumiți meșteşugari, o parte a meşterilor timişoreni se ocupau – pe lângă meseriile practicate – şi cu desfacerea băuturilor alcoolice. Conform cererilor înregistrate la magistratura oraşului în anul 1726, cizmarul Max Donauer, iar peste câţiva ani şi hornarul Antonio del Bondio cereau deschiderea unui local cu drept de vânzare a berii. Peste câteva decenii, peruchierul Schiller Ignatz, originar din Dresden, a preluat pe lângă profesia originală şi conducerea teatrului din localitate. Se pare ca peruchierul nostru cu înclinaţii artistice nu a luat în seama complicaţiile financiare la care îl va duce conducerea teatrului şi peste câţiva ani, după pierderea averii, s-a reîntors la meseria iniţială. În multe cazuri refuzul acordării dreptului de aşezare în oraş era legat de criterii cu totul ne-economice. Astfel magistratul a favorizat cererea de cetăţenie a tipografului şi gravorului, Anton Kolb de la Buda, deoarece celălalt petiţionar provenea din Sibiu, adică din mediul luteran şi calvin. Ironia sorţii este ca dintr-un motiv oarecare nici meşterul Kolb nu s-a stabilit în oraş, şi cum este cunoscut, prima tipografie din Timişoara va fi deschisă abia în anul 1771, de către Matthäus Joseph Heimerl din Viena, care va fi şi editorul primului ziar local, „Temeswarer Nachrichten”.⁵²

Fig. 5. Adeverința breslei croitorilor unguri din Timișoara. 1841

După cum se știe, interdicția stabilirii meșteșugarilor ne-catolici se rezuma în general numai asupra Cetății. Tot așa de bine cunoscut este că, în suburbii și mai ales în Cartierul Fabric, activitatea meșterilor ortodocși nu era restricționată. În anul 1776 magistratura orașului aprobă boiangiului Stojan Iancovici cumpărarea unei case în suburbia Mehala, chiar dacă petiționarul era cetățean otoman. Magistratura motiva aprobarea ca o excepție, deoarece boiangii buni erau căutați în tot Banatul.⁵³ Excepționalitatea cazului amintit se poate dovedi în cazul cojocarului Michael Pren originar din ținuturile săsești din Transilvania. Cererea meșterului Pren, de religie calvină, de a achiziționa o casă în Palanca Mică a fost aprobată, deoarece la data cererii nu se întrevedea nicio posibilitate de a preda cojocăria devenită liberă, unui meșter catolic. Peste doi ani, la venirea unui cojocar catolic din Arad, meșterul Pren a fost obligat de a preda cojocăria la prețul oficial, noului venit.⁵⁴

Cât de serios era aplicat principiul stabilirii catolicilor în oraș ne arată cazul paradoxal creat la moartea generalului comandant al Timișoarei, Jakob Heinrich Suckov. La 12 martie 1740, generalul Suckov a fost înmormântat pe lângă bastionul Elisabeth, deoarece iezuiții din oraș nu au permis înhumarea calvinului Suckov în cimitirul catolic al orașului. Restricția amintită va rămâne în vigoare până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Conducerea orașului va permite construirea unei biserici evanghelice abia în anul 1831.

La prezentarea dezvoltării meșteșugurilor din Timișoara trebuie să amintim că în între 1718 –1782 orașul avea două magistraturi; una germană și una sârbă. Despre comunitatea populației creștine ortodoxe din Timișoara și conducătorul ei, Nikola Muncian, avem informații din timpul asediului din toamna anului 1716. Se știe de asemenea, că această magistratură dispunea deja în anul 1719 de un sigiliul popriu. Mai puțin cunoscut este faptul că între 1718–1744 existau două magistraturi sârbești, una pentru Cetate și una pentru Palanca Mare. Un act al magistraturii germane din anul 1722 confirmă existența primarului și magistraturii sârbe din Palanca Mare. Primarul sârb al Palăncii Mari din anul 1724 se numea N. (probabil Nicolae) Jovan.⁵⁵ În anul 1744 în cadrul reorganizării administrațiilor existente în Timișoara magistraturile sârbești au fost cumulate. Cu această ocazie au fost delimitate, mai bine-zis reîmpărțite competențele între magistratura germană și cea sârbă. Aria de răspândire a magistraturii sârbești cuprindea în anul amintit cele 6 clădiri din Cetate, plus o parte din Palanca Mare și cartierul Mehala. După 1750, odată cu dezvoltarea spectaculoasă a fostei Palănci, denumită și Fabric, partea de sud a cartierului a trecut sub administrația magistraturii germane. Cu ocazia restructurării jurisdicției între cele două

magistraturii s-a hotărât ca un membru al magistraturii germane să ia parte la ședințele magistraturii sârbești și un membru al magistraturii sârbești – la ședințele magistraturii germane. Cele două magistraturi s-au unit definitiv abia în anul 1782.

Despre repartiția meșteșugarilor în zonele magistraturii germane și sârbești avem informații puține. Se știe că din anul 1719, pentru problemele legate de meșteșugari din parte magistraturii germane răspunde un jurist (Landadvocat) cu numele H. Müller, iar din 1727 – H. Sebastian Prunauer.⁵⁶ După o informație provenită din anul 1744, sub jurisdicția magistraturii sârbești se găseau 124 de meseriași, dintre care; 22 tâmplari, măcelari, rotari și pantofari, 3 brutari, 24 de cizmari, 23 de croitori și 32 de cojocari. Este ciudat că în rândul meseriașilor aflați sub supravegherea magistraturii sârbești nu se găseau constructori și meșteșugari din branșa prelucrării metalelor.⁵⁷ Despre repartizarea meseriașilor pe cartiere, informații deosebit de interesante ne oferă o listă cumulativă a contribuțiilor plătite între anii 1773–1778. Conform acestei liste, meseriașii din Cetate au plătit 3.219, cei din Iosefin – 2.482, cei din Fabric – 1.774 și cei din Maierile vechi – 1.251 de florini.⁵⁸

Pe planul Cetății din anul 1754 sunt trecute, pe lângă clădirile oficiale, și casele particulare cu mențiuni referitoare asupra ocupației locuitorilor. În listă găsim referiri la: Caspar Grobner – croitor; Lazarus Imler – potcovar; Johann Lechner – curelar; Josef Stöbl – măcelar; Franz Massaneck – brutar; Ludwig Friedl – tâmplar; Josef Kyll – sticlar; Jacob Bergmann – dogar; Wenzl Lechner – constructor; Jovan Haczinea – săpunar; Thodor Joannovith – croitor; Mathias Simon – sticlar; Franz Handler – constructor; Johann Georg Weiß – lăcătuș; Pantaleon Müller – tâmplar; Johann Rederer – pantofar; Balthazar Douschan – măcelar; Martin Pockorni – potcovar; Gottfried Lebitsch – turtelar; Johann Heckmann – brutar; Eva Meyer – brutăreasă; Peter Anton Delpondio – hornar; Georg Mittermayer – brutar; Anton Schweiger – curelar; Hacı Nedelco – croitor; Domenico Sacavino – fabricant de tutun; Sylvester Deckher – fierar; Michael Jacoticz – turnător de staniu; Joseph Kirschweiger – turnător de aramă; Andrei Lazkovits – cizmar; Peter Obermayer – brutar; Anton Wiser – potcovar; Caspar Birg – croitor; Theresia Neubauer – văduva potcovarului; Mathias Zodermann – croitor; Leopold Kayser – brutar; Johann Brindl – croitor.⁵⁹

Pe lângă acordarea dreptului de practicare a meșteșugurilor, magistraturile răspundeau și de relațiile dintre meșteri și calfe. De fapt în jurisdicția magistraturii se aflau toate problemele legate de angajarea, plata și supravegherea modului de viață al calfelor. În actele magistraturii germane de după anul 1755 se găsesc multe referiri asupra conflictelor existente între

meșteri și calfele aflate în oraș. În anul 1761, la cererea calfelor de croitori, magistratura germană a permis ca o camera a spitalului orașenesc să fie transformată în cartierul (Herberge) calfelor străine. Conform prevederilor reformei breslelor, executate din ordinul împărătesei Maria Terezia în anul 1761, magistratura orașului a introdus din anul 1771, obligativitatea eliberării diplomelor de bună purtare pentru calfele aflate în pelerinaj. Emiterea acestor diplome standardizate în Timișoara, ca și pretutindeni în Imperiul Habsburgic, intra în competența autorităților locale. În primele decenii după 1761, certificarea diplomelor se făcea cu sigiliul orașului de reședință a breslei emitente, mai târziu prin sigiliul breslei emitente. În Timișoara, diplomele au fost tipărite și vândute calfelor de către tipograful Matthäus Joseph Heimerl. Mai târziu, pentru a preîntâmpina falsificările posibile, procurarea diplomelor intra în sarcina conducerii breslei emitente.⁶⁰

Cercetările mai vechi și cele recente au identificat un număr de 50 de diplome provenite din diferite localități ale Banatului. Este vorba numai de diplome tipărite și decorate cu gravurile unor clădiri din orașele respective. Din cele 50 de diplome, 33 provin din Timișoara, 12 din Panciova, 3 din Biserica Albă, 1 din Novi Bečež și 1 din Aradul-Nou. / Despere diplome mai mult la prezentarea breslelor din localitățile respective. / Chiar dacă prin hotărârea nr. 21.080 din 16 iunie 1816 al Locumtenenței Ungare, pentru calfele aflate în pelerinaj a fost introdus obligativitatea folosirii Cărților de Pelerinaj, diplomele vechi rămâneau în vigoare și în deceniile următoare. În colecțiile studiate până acum de noi, ultima diplomă emisă în Banat se datează din 6 aprilie 1841.⁶¹

5. MEȘTERII MILITARI, CONSTRUCTORII AI FORTIFICAȚIILOR DIN TIMIȘOARA

După retragerea turcilor, în lunile de iarnă ai anilor 1716/17, refacerea clădirilor și a fortificațiilor distruse în timpul luptelor intra în obligația meșterilor militari ai armatei austriece. Construcțiile deceniilor următoare și mai ales ale fortificațiilor militare executate între anii 1723–1763 solicitau prezența permanentă a constructorilor calificați. Avem informații puține despre numărul meșterilor militari din Timișoara. În primele luni ale ocupației habsburgice structura meșterilor militari (kaiserliche Handwerker) ai garnizoanei din Timișoara, defalcată după calificare, se prezenta în felul următor 283 de zidari și dulgheri, 321 de pietrari, 11 cioplitori de piatră, 10 vărari, 14 țigleri și 12 fierari arată cu claritate problemele primordiale ale reconstrucției.⁶² Munca de construcție a fortificațiilor începută în anul 1728

se desfășura sub supravegherea unui ștab format din 3 ingineri și 5 meșteri. Din raportul magistraturii din anul 1754 reieșea că la construcția fortificațiilor, pe lângă militari, erau angajați muncitori civili, dintre care 22 de zidari, 7 dulgheri, 6 tâmplari, 5 lăcătuși, 1 vopsitor, 1 cioplitor de piatră și 15 cărămidari, dintre care 3 meșteri.⁶³ Informații interesante despre statutul acestor muncitori, ne furnizează o scrisoare a Administrației Provinciale, adresată inspectorului erarial Rebenitsch din 16 iunie 1727. Din scrisoare reiese că și meșterii civili ai fortificațiilor, chiar dacă erau cetățeni ai orașului, se aflau sub jurisdicția comandamentului militar. Primirea titlului de meșter pentru calfele care lucrau la fortificațiile amintite, era aprobată de către Camera Aulică din Viena, la recomandarea Administrației Provinciale. Din scrisoarea amintită reiese, că la primirea titlului de meșter, calfa de dulgher Nicola Widmesser (în alte surse Wittmesser sau Wiedmesser), era obligat să achite taxa obișnuită a breslelor din Ungaria.⁶⁴

6. MEȘTERI BĂNĂȚENI AI LĂZILOR DIN UNGARIA ÎNTRE 1718–1858

În literatura de specialitate este cunoscut faptul că, în cursul secolului al XVIII-lea, meșteșugari din diferite localități din Banat, ca meșteri provinciali (Landmeister), erau membri ai unor bresle cu sediul în afara provinciei. Dreptul de a înființa o Ladă Principală (Hauptlade) era, ca și în cazul breslelor obișnuite, privilegiul unui oraș, organelor comitatelor, casei imperiale și numai în cazuri răzlețe stăpânului feudal. În cursul secolului al XVIII-lea, în paralel cu reintegrarea treptată a vieții economice a Banatului în circuitul dezvoltării normale a Imperiului Habsburgic, cel puțin o parte a meșterilor care au trăit în Banat au fost membri ai breslelor cu sediul în Ungaria.

Studiind apariția breslelor centrale din Ungaria, se poate constata că primele dintre ele aveau sediul în Viena, și de acolo își extindeau activitatea lor spre apusul, mai târziu în centrul Ungariei și spre Banat. Pe parcursul acestui proces îndelungat, fostele filiale ale breslelor din Buda, Bratislava, Sopron și Szeged devin independente și, la rândul lor, își vor extinde controlul asupra meșterilor localităților din Banat.

Astfel turtari din Buda și Pesta au înființat în anul 1719 o breaslă comună, care întreținea o Ladă Secundară la Novi Sad. La rândul lor turtarii din Novi Sad vor înființa în anul 1822 o lada independentă.⁶⁵ După studiul istoricului Domonkos Otto, între 1779–1790, de Lada Principală al breslei pălărierilor din Sopron, aparțineau pălărieri din Jimbolia și Timișoara.⁶⁶

Numitul istoric, enumera între membrii lăzii brutarilor din Buda, meșteri din Aradul Nou (1771), Lipova (1808), Timișoara (1763), Zombor (1773), Novi Sad (1766), Petrovaradin (1744), Vârșeț (1753), Oravița (1790), Dognecea (1755), Caransebeș (1730), Mehadia (1770) și Orșova (1729). Pe lângă membrii breslei din Buda și a breslelor locale înființate după anul 1815, în jurul anului 1855 meșteri brutari din Sânnicolau Mare, Becicherecul Mare, Timișoara și Ciacova – erau membrii lăzii brutarilor din Szegeđ.⁶⁷

Între anii 1719–1858 între membrii lăzii principale a breslei turtarilor din Buda, sunt cunoscuți meșteri din Timișoara (1728), Panciova, Sânnicolau Mare, Lugoj, Făget, Lipova și Aradul Nou.⁶⁸

În cadrul breslei geamgiilor, și a negustorilor de sticlă din Pesta, activau și meșteri din Aradul Nou (1777), Lipova (1808), Periam (1806), Jimbolia (1794), Timișoara (1758), Lugoj (1809), Ciacova (1803), Vârșeț (1790) și Oravița (1738).⁶⁹

Fig. 6. Adeverința breslei bărbierilor din Aradu-Nou. 1830

Zona de influența a breslei cojocarilor din Buda se extindea între anii 1747–1829 și asupra Banatului. În Lada Principală a breslei activau meșteri din Sânnicolau Mare, Aradul Nou, Lugoj, Timișoara, Becicherecul Mare, Novi Bečej, Biserica Albă și Panciova.⁷⁰ Asemănător breslei cojocarilor, între membrii breslei pieptănarilor din Buda din anul 1817, se găseau calfe din Lipova și Timișoara.⁷¹

Între membrii Lăzii Principale a breslei vopsitorilor de textile (Schön und Schwarzfärber) din Bratislave se găsesc numele meșterilor timișoreni Josef Haubenhofner (1799), Leopold Lobmayer (1808), și Georg Haubenhofner.⁷²

Între membrii breslei legătorilor de perii (perierilor) din Buda erau înregistrați meșteri din Vinga (1857) și Timișoara⁷³, iar între membrii breslei strungarilor din Buda, în anul 1763, era înregistrat și un meșter din Timișoara⁷⁴.

După Milleker⁷⁵, hornarii din Timișoara aparțineau în anul 1749 la Lada Principală al Breslei Hornarilor din Buda. De fapt este cunoscut, că încă din anul 1695 sub auspiciile lăzii amintite activau toți hornarii din provinciile recent eliberate de sub turci.

În cadrul Lăzii Principale a Breslei Frânghierilor din Szeged, înființată în anul 1743, pe lângă meșterii din Sânnicolau Mare și Becicherecul Mare⁷⁶ se găseau și colegii lor din Timișoara, Pecica, Biserica Albă, Panciova și Vârșeț⁷⁷. Pe o copie din anul 1816, a privilegiului breslei croitorilor din Szeged – eliberat la anul 1726, găsim o notă, din care reieșea că și croitorul Gáll János din Jimbolia, a fost înregistrat – ca membru provincial, la lada din Szeged. Din notițele amintite reiese că meșterul din Jimbolia a dat asigurări că nu are intenția de a lucra la Szeged.⁷⁸ Rămânând la frânghierii din Banat, trebuie să amintim că în cursul secolului al XIX-lea printre membrii Lăzii Principale a frânghierilor din Pesta se găsea și un meșter din Lipova.⁷⁹

Meșteri din Timișoara cât și din localitățile mai mici ale Banatului, ca membri ai unor lăzi principale cu sediul în afara provinciei, au achitat dare de cap și după avere la districtul unde aparțineau, iar datoriile față de breasla, la sediul lăzii principale. Conform conscripției realizată în cursul anului 1717, în Banat au fost înregistrate 21.289 gospodării în 723 de localități. În ceea ce privește darea de cap, meșteșugarii plăteau 8 florini, iar negustorii 10 florini. Datele conscripției din anul 1720, consemnau numai 132 de meșteșugari și negustori din Banat care erau obligați la plata dărilor amintite⁸⁰. De menționat este că marea majoritate a meșteșugarilor nou veniți erau scutiți de plata impozitelor. Despre veniturile manufacturilor din Timișoara, a minelor și topitoriilor din Banatul Montan, precum și a

manufacturilor erariale, aflate în regie proprie sau în arendă – avem informații detaliate abia în raportul generalului Hamilton din anul 1734⁸¹ Raportul sublinia necesitatea întăririi controlului erarial asupra meșteșugarilor, a piețelor de desfacere și unificarea unităților de măsură folosite în Banat. Tabelele anexate raportului dau o descriere clară asupra situației financiare a fiecărei mine, topitorii, manufacturi și a fabricilor de bere. Mai departe tabelul prezintă felul veniturilor și al cheltuielilor administrației provinciale. În ceea ce privește dările meșteșugarilor din Banat, la rubrica venituri, din raportul amintit sunt consemnate numai taxele percepute de la cojocari și căldărari. Conform unui raport din anul 1748 numărul căldărarilor înregistrați în Banat se ridica la 200 de meșteri.⁸²

Proxima consemnare a taxele percepute de la meșteșugarii din Banat, apare abia într-o conscripție din anul 1760. La punctele 3 și 4 din capitolul XXVII al conscripției din 1760, ca și în raportul Hamilton din 1734 sunt enumerate numai taxele cojocarilor (121 florini) și căldărarilor (385 florini)⁸³. Primele date mai largi despre numărul și taxele meșteșugarilor din Banat le avem abia în raportul lui Ehrler din anul 1774.⁸⁴ Pentru cele 48 de ramuri meșteșugărești din Banat, enumerate în raportul Ehrler, mărimea taxelor era împărțite în trei categorii (I, II, III.). Darea de cap și taxa militară, introduse abia în anul 1754, era de 8,30 de florini la categoria I., 6,30 la categoria II. și 4,30 la categoria III. În prima categorie erau cuprinși meșterii din zona montană, iar în a treia meșterii de la câmpie. La stabilirea acestor categorii autoritățile au pornit probabil de la ideea că veniturile meșteșugarilor din zonele montane proveneau exclusiv din ateliere, iar cei de câmpie se ocupau și cu agricultura. Mult mai complicată și deosebit de concludentă era încadrarea meșteșugurilor în diferite categorii la plata taxelor industriale (Gewerbe Taxen). În primul rând, din cele 48 de meserii enumerate în anul 1774, numai 13 achitau taxe industriale. Cele mai multe taxe pe an le plăteau cojocarii (Lederer), 41,30 florini cei din categoria I., 43,30 din categoria II., și 45,30 din categoria III. După cojocari urmau căldărarii și argăsitorii de piei fine (Weißgerber) cu; 11,30; 13,30 și 15,30 de florin anual. La o diferență destul de mare după primele două categorii, urmau măcelarii, vopsitorii, fierarii, lăcătușii și rotarii cu 2,10; 4,10 și 6,10 florini pe an. Curelarii, șelarii, marochinerii și țesătorii de pânză plăteau; 1,30; 3,30 și 4,30 de florini pe an. Penultimul loc îl ocupau brutarii cu: 0,50; 2,50, și 4,50 de florini pe an, iar pe ultimul loc erau geamgiii și frânghierii cu: 0,10; 2,10 și 4,10 florini pe an. Rapoartele și conscripțiile din 1760 și 1774 confirmau datele raportului Hamilton din 1734, despre rentabilitatea deosebită a cojocăriilor și căldărăriilor din Banat.

Fig. 7. Adeverința breslei cizmarilor din Sântana. 1838

Referitor la colonizarea Banatului în general, despre originea meșteșugarilor și a lucrătorilor din ramurile miniere și prelucrare a metalelor, stabiliți în Banat, autorii care s-au ocupat cu aceste teme au accentuat, pe drept, originea vest europeană, germană a noilor veniți. Totuși ar fi o greșeală de a minimaliza faptul că o bună parte a noilor veniți, fapt consemnat și de către Griselini, erau români și sârbi originari din ținuturile învecinate Banatului.⁸⁵ Că cei care au venit din ținuturile învecinate nu erau numai tăietori de lemn și mineri stabiliți în zona montană, ci și meseriași ai centrelor urbane, ne arată un studiul al cercetătoarei Milka Zdrajeva. Lucrarea cercetătoarei ne arată ca o bună parte a meseriașilor și comercianților stabilit în localitățile Panciova, Biserica Albă și Vârșeț, proveneau din ținuturile Macedoniei.⁸⁶ Ideea trebuie lărgită cu datele registrelor întocmite de Baróti care ne dovedesc că, mai ales în cursul secolului al XVIII-lea, o bună parte a căldărarilor, boiangiilor, argășitorilor, aurarilor și argintarilor stabiliți în Banat, proveneau din provinciile învecinate ale Imperiului Otoman.⁸⁷ De exemplu numărul căldărarilor veniți din Imperiul Otoman era așa de mare,

încât în anul 1753, Administrația Provincială cerea, ca oficiul vamal din Palanca Nouă să depună un raport separat despre sumele provenite din taxa vamală (1 aur pe cap) strânsă de la căldărari.⁸⁸

Consultând componența etnică a locuitorilor din Timișoara – Cetate, în perioada anilor 1717–1853, trebuie să constatăm că teza conform căreia în Cetate aveau drept de stabilire numai germani cu religie catolică nu corespunde adevărului. Din cei 3.026 de locuitori al cetății, cu drept de cetățenie în perioada amintită, istoricul Nicolae Ilieșu considera că 631 erau români și sârbi. În ceea ce privește originea lor, pe lângă timișoreni și bănățeni, 62 erau originari din Macedonia, 29 din Slovenia, 15 din Transilvania și 12 din Țara Românească. Marea majoritate a ortodocșilor din Timișoara – Cetate erau meșteșugari.⁸⁹

7. CALFELE STRĂINE ÎN BANAT

În deceniile următoare anului 1716, Banatul ieșit de sub stăpânirea Imperiului Otoman s-a reintegrat treptat-treptat în circuitul economic european. Totuși urmările ocupației otomane îndelungate, statutul militar al provinciei în primele decenii ale stăpânirii habsburgice, tensiunea internă specifică a ținutului aflat în zona de conflicte militare dintre otomani și habsburgi, împiedicau în mare măsură dezvoltarea normală a Banatului.

Pe parcursul secolului al XVIII-lea, în cursul colonizării, proces important al politicii mercantiliste a Curții din Viena, putem fi martorii unui flux imens al migrării specialiștilor străini în Banat. Din cauza lipsei acute a forței de muncă specializate acest flux va continua și în cursul secolului următor. Totuși, mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, putem fi martori și a migrației specialiștilor din Banat spre apusul Europei. Desigur, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu scopul îmbunătățirii experienței profesionale, calfele din Banat au fost prezente în centrele mai dezvoltate ale Europei Apusene. În deceniile următoare desființării breslelor, în timpul dezvoltării deosebit de dinamice a producției industriale în Europa răsăriteană, se va continua fluxul muncitorilor calificați spre Banat.

În primele decenii ale ocupației austriece, problemele ivite între calfe și meșterii lor din Timișoara au intrat în competența magistraturii (germană și sârbească după cum am văzut) orășenești. Calfele care lucrau în atelierele meșterilor locali, ca pretutindeni în Europa, și la Timișoara erau organizați în asociații. Din materialul arhivistic și din literatura de specialitate reiese că, mai ales între anii 1764–1766 și 1829–1840, calfele din Timișoara au

ajuns în conflicte deosebit de serioase cu meșterii locali și cu magistratura germană a orașului.

Cauza imediată a conflictului din anul 1764, după informațiile contemporane, era faptul că o calfă de dogar a părăsit prea devreme locul de muncă. Interesant este că pe parcursul conflictului, meșterii dogari s-au solidarizat cu calfa citată în fața magistraturii. În anii următori, din cauza remunerării calfelor, a izbucnit un conflict îndelungat între calfele și meșterii cizmari din Timișoara. Punctul de pornire a conflictului era faptul că meșterul Grünauer a plătit pentru cusăturile duble executate de calfele sale, zilnic 6 creițari deasupra taxei normale, stabilite de către magistratură. Protestând împotriva acestui procedeu, meșterii cizmari din oraș au cerut pedepsirea lui Grünauer la o amendă de 3 forinți, iar pe calfele aflate în slujba lui cu 25 de lovituri de bătă. Conflictul inițial a continuat și în cursul anului următor, când din cauza organizării unei asociații de întrajutorare, meșterii cizmari din oraș, au cerut de la magistratura, pedepsirea calfelor. De fapt meșterii cizmari cereau ca calfele să verse, ca și mai înainte, taxa de întrajutorare în lada comună a breslei și nu în lada recent înființată de calfe. La cercetarea cazului, magistratura germană a orașului a amenințat pe organizatorii răzvrătirii cu 30 de lovituri de bătă. În ciuda amenințărilor, calfele de cizmari din Timișoara nu au dizolvat asociația lor și pentru a demonstra hotărârea lor, au intrat în cursul luni octombrie 1766 în grevă. Speriată de grevă, magistratura orașului a cerut ajutor din partea comandamentului militar local. Din procesele verbale ale magistraturii reiese că detașamentul militar sosit la fața locului era gata de a executa ordinul de pedepsire a calfelor; Michael Reutter, Georg Pfanner, Simon Streb și Adam Gang. O parte a calfelor, exceptând pe Michael Reuter, care din cauza staturii prea mici nu era apt pentru slujba militară, au scăpat de sub pedeapsă numai prin înrolarea „voluntară”.⁹⁰

Mișcarea calfelor de cizmari din Timișoara între anii 1764–1766, se afla în legătură, fiind probabil ultimul episod, al revendicărilor calfelor din provinciile ereditare ale Imperiului Habsburgic. Scopul acestor mișcări era legitimarea independenței lăzii calfelor („Gesellenladen”) față de lăzile tradiționale, controlate de către meșteri. În aceasta mișcare, care a cuprindea aproape toată Europa, nu numai în Timișoara, ci pretutindeni, calfele cizmarilor au jucat un rol deosebit de important. Ca represalii împotriva calfelor, prin ordinul imperial emis la data de 6 noiembrie 1751 au fost interzise lăzile, iar apoi de la 25 ianuarie 1752, și hanurile controlate de calfele cizmarilor.⁹¹

Fig. 8. Flacon pentru băutură cu imaginea unei calfe in peregrinare. Sec. XVIII

În preajma revoluției din 1848 în toate Europa a renăscut mișcarea ilegală a calfelor. De acțiunile epocii nu au fost scutite nici breslele bănățene înființate abia după anul 1815. Primii care au început mișcarea în Banat au fost calfele breslelor lugojene, care în anul 1822 au cerut dreptul de a participa la ședințele societății lor.⁹² În anul 1841 breasla cojocarilor germani din Arad se plângea împotriva unei organizații secrete a calfelor, organizație care a unit toate asociațiile calfelor de cojocari din sudul Ungariei. În anii respectivi, autoritățile aveau cunoștință și despre o organizație secretă a cizmarilor, numită „Talléregylet”, care avea sucursale în orașele Buda, Pest, Timișoara, Pécs, Komárom și Aradul Nou.⁹³ În acești ani plin cu frământări era firesc faptul că unele dintre calfele bănățene reîntoarse din pelerinaj, ca și calfele străine venite în Banat, să aducă cu ei, pe lângă noutățile tehnice și idei revoluționare. Se știe de exemplu că în anul 1831, calfele breslei căldărarilor români din Lugoj au organizat o societate secretă numită „Conspirația”, care va juca un rol important în pregătirea revoluției de la 1848. Calfa caransebeșeană Pálffy János va fi arestată în anul 1847 pentru legăturile sale cu revoluționari polonezi. După izbucnirea revoluției din primăvara anului 1848, în cursul campaniei pentru alegerile parlamentare, calfa de măcelar, Dionisie Cioloacă din Făget, conducea cam-

pania electorală pentru Eftimie Murgu. Mai târziu, când Murgu a renunțat la mandatul cercului electoral Făget, Cioloș va fi ales în dieta de la Buda. După înăbușirea revoluției, Cioloș întreține legături cu revoluționarul Nicolae Bălcescu și primea de la el publicația „Junimea Română”.

La începutul secolului al XIX-lea a izbucnit un conflict îndelungat între calfele și meșterii breslei pălărierilor din Timișoara. Cum vom vedea la capitolul despre breslele din Timișoara, pălărierii din oraș au înființat o breaslă proprie în anul 1815. După informațiile cercetătoarei Dóka Klára, calfele breslei pălărierilor au înființat în anul 1818 o asociație proprie a cărei activitate a fost recunoscută și de către autoritățile locale. O comisie de judecată a acestei asociații putea să ia hotărâri care aveau valabilitate pentru activitatea tuturor asociațiilor calfelor de pălărieri din Banat. Influența crescândă a asociației calfelor de pălărieri nu era deloc pe placul meșterilor din breaslă, care în anul 1829 au reușit să obțină arestarea unora dintre conducătorii calfelor. Numai solidaritatea calfelor de pălărieri din Arad, Lugoj, Caransebeș, Carașova, și Petrovaradin cu colegii lor din Timișoara a determinat conducerea breslei să retragă cererea de arestare. În deceniu al patrulea al secolului al XIX-lea, conflictul dintre calfele și meșterii breslei pălărierilor din Timișoara va căpăta un caracter național. Ca urmare a conflictului, asociația calfelor pălărierilor din Banat a boicotat cu succes atelierele meșterilor din Timișoara, reușind se împiedice pelerinajul calfelor care lucrau în aceste ateliere.⁹⁴

În timpul revoluției din 1848–49, ca și muncitorimea zonelor montane din Banat, marea majoritate a calfelor și meșterii breslelor au simpatizat și au sprijinit revoluția din Ungaria. Este cunoscut că tatăl istoricului Pesty Frigyes, meșter curelar din Timișoara – Fabric, a luptat cu armă în mână pentru revoluție. Din jurnalul de detenție al lui Ormos Zsigmond, cunoaștem numele frânghierului Szmarda din Ciacova, care pentru participare la revoluție a fost pedepsit cu 15 ani de închisoare.

După înfrângerea revoluției, în anul 1852, la cererea meșterilor din Timișoara, autoritățile locale au desființat asociațiile calfelor „Tallér Egylet”, ai căror membri erau în legătură cu asociații similare din Viena, Buda și Novi Sad. Rolul calfelor din Timișoara în aceste asociații secrete ne arată și parola, care spunea că asociația avea rădăcini (Cele trei mame ale asociației) la Viena, Pesta și Timișoara.

În deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea o parte a asociațiilor calfelor se vor transforma în asociații de întraajutorare și de boală. Precursorul acestora a fost „Casa comună de ajutor de boală și de călătorie a tipografilor din Timișoara”, înființată la 8 august 1851 de către tipograful Alexander Liesecke (1826–1905) originar din Prusia. În anul 1852, anul

expulzări lui Liesecke din Timișoara, asociația număra deja 40 de membri. După schimbarea statutului, asociația dispunea de 3 case. Casa de boală; Casa de șomaj și de călătorie și Casa de ajutor a văduvelor, orfanilor și a invalizilor. În ordinea cronologică a înființării lor s-au constituit următoarele organizații cu caracter de întraajutorare din Banat: Asociația meșteșugarilor din Oravița, înființată în anul 1854, Asociația muncitorilor și a zilierilor din Anina, organizată în anul 1860, Asociația muncitorilor din Reșița organizată în anul 1861, Asociația muncitorilor din Timișoara organizată în anul 1870, Cazinoul muncitorilor din Steierdorf organizat în anul 1873, Asociația calfelor din Jimbolia organizată în anul 1874, precum și filialele din Timișoara, Vârșeț, Panciova și Biserica Albă, al Asociației de Boală a Muncitorilor din Budapesta. Aceste date trebuie să fie lărgite cu informațiile furnizate prin Registrul asociațiilor din Ungaria dintre anii 1867-1918, unde am găsit referiri despre 152 de asociații din localitățile: Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Mehădia, Reșița, Dognecea, Bocșan, Oravița, Anina, Lipova, Aradul Nou, Vinga, Recaș, Deta, Jebel, Vârșeț, Billed, Jimbolia, Zrenjanin, Dudești Vechi, Novi Becej, Peciu Nou, Becicherecu Mic, Panciova, Biserica Albă, Teremia Mare, Beba Veche, Sânpetru German, Oțelul Roșu, Jamu Mare, Măureni, Ciacova și Călan.⁹⁵

Din datele cunoscute în prezent putem nominaliza prezența unor calfe străine în Banat. Astfel la data de 21 august 1814 a fost eliberată la Becicherecul Mare, adeverința calfei Johann Leder născut în Trnava (Cs)⁹⁶

Calfa de dogar, Leopold Maschgan născut la Bratislava în anul 1810, în timpul pelerinajului început în anul 1828, după vizitarea unor orașe din Austria și Ungaria, a lucrat la meșteri dogari din Timișoara, Vârșeț, Panciova, Becicherecul Mare și Sânnicolau Mare. Deosebit de lung a fost sejurul la Sânnicolau Mare, unde Maschgan a lucrat 3 ani într-o distilerie. După 16 ani de pelerinaj, Maschgan se va stabili în anul 1844 în Peciu Nou.⁹⁷

Din cartea de pelerinaj a frângerului Leopold Nahtmüller din Krems, reies că în cursul pelerinajului care a durat 13 ani și după vizitarea orașelor Krems, Viena, Pest, București, Constantinopol și Iași, între anii 1854–1858, acesta a lucrat și în localitățile Timișoara, Vârșeț, Panciova și Lugoj.⁹⁸

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, calfele din Miskolc au lucrat în Caransebeș, Orșova, Lugoj, Timișoara și Becicherecul Mare. Aceeași sursă ne confirmă că calfele vopsitorilor de albastru (Blaufärber) din orașul Pápa au lucrat la meșteri din Sânpetru Mic, Grabaț, Jimbolia, Becicherecul Mare și Zitiște (Sankt Georgen – Serbia)⁹⁹

Dintre calfele străine, numai Johann Kasper Steube, după meserie cizmar, a lăsat o descriere despre șederea sa în Banat. Steube s-a înrolat în

armata în anul 1773 în Viena și a pornit spre Banat pe calea Dunării, urmând itinerarul Bratislava, Komárom, Győr, Vác, Pest, Petrovaradin, iar apoi pe Tisa până la Becicherecul Mare, pe Bega până la Timișoara. În cei 9 ani petrecuți în Banat, Steube s-a stabilit pe lângă Mehadia și după serviciul militar a lucrat la Timișoara ca traducător, funcționar la cultivarea orezului și cârciumar.¹⁰⁰

8. PEREGRINĂRILE CALFELOR DIN BANAT

În literatura de specialitate apărută până în prezent sunt foarte puține referiri asupra itinerariilor calfelor bănățene aflate în pelerinaj. Despre dimensiunile pelerinajului și a itinerariilor specifice ale diferitelor meșteșuguri vom avea o imagine mai clară numai după prelucrarea cărților de pelerinaj păstrate în număr mare în arhivele din Banat. (N.N. Numai în Arhiva din Panciova se păstrează peste 600 de bucăți). Deocamdată încercăm să schițăm câteva itinerarii, pe baza datelor publicate până în prezent.

Din raportul Administrației Țării Banatului din anul 1729 reiese că autoritățile au luat măsuri ca minerii și meșteșugarii, care călătoresc mai des decât celelalte categorii, să poată părăsi provincia numai dacă posedă un pașaport. Acordarea unui pașaport pentru locuitorii provinciei cădea în jurisdicția Comandamentului Militar din Banat¹⁰¹. Conform prevederilor împărătesei Maria Terezia în anul 1761 și al Locumtenenței Ungare din anul 1816, a fost introdusă obligativitatea unor adeverințe, din anul 1814 cărți de pelerinaj, pentru calfele itinerante. Datele personale ale calfelor itinerante erau menționate de către hanurile și căminele calfelor din diferite orașe. Din sursele publicate și cunoscute de către noi, redăm în continuare datele referitoare la pelerinajul calfelor din Banat:

- În registrul hanului calfelor de tâmplar din Viena pentru perioada 1804–1825 s-au păstrat înregistrări și adeverințe despre calfele din Banat.
- Adeverința breslei tâmplarilor din Arad, eliberată la data de 7 octombrie 1811 pe numele calfei Bülfeer Ignáz – originar din Reșița.
- Adeverința breslei tâmplarilor, lăcătușilor și dogarilor din Novi Sad, eliberată la data de 1 iulie 1810, pe numele calfei Eggert József din Lipova.
- Adeverința breslei tâmplarilor și lăcătușilor din Bratislava, eliberată pe numele calfei bănățean Höngöy? József.

– Adeverința breslei din Vác eliberată la data de 21 august 1814 pe numele calfei Quikt Anton din Oravița.¹⁰²

Din studiu cercetătorului german Helmut Bräuer reiese că între 1836–1850 un număr de 14 calfe din Banat au lucrat în atelierele meșterilor și în fabricile din Dresden și Leipzig.¹⁰³

Între anii 1836–1861 în registrele hanurilor din Chemnitz, între numele calfelor venite din Ungaria, găsim și numele unora din Becicherecul Mare, Lipova, Timișoara, Lugoj, Kikinda, Vârșeț și Reșița. În registrul hanului vopsitorilor din Chemnitz între anii 1836–1861 găsim numele calfelor Georg Einzler, Eduard Trautmann, Johann Mati, Franz Lobmayer, Heinrich Peter și Josef Kumberger – din Timișoara; Johann Gorlec și Ferdinand Ligtag din Becicherecul Mare; Josef Petrovics din Jimbolia; Matheas Heim din Sânnicolau Mare și Josef Rosenstrauch din Delinești.

În registrele hanurilor din Erfurt între anii 1824–1837 era înregistrat numele calfelor Martin Zettler și Joseph Lobmayer din Timișoara, Nikolaus Schieser și Mathias Lapossy din Kikinda și Johann Adams din Jimbolia.

În registrele hanurilor breslelor din Szeged, între anii 1743–1809 au fost înregistrate numele calfelor din Sânnicolau Mare, Vinga, Timișoara, Vârșeț, Biserica Albă și Panciova.

În registrele hanurilor breslelor din Győr, între anii 1732–1776 au fost înregistrate numele calfelor de năsturari din Lugoj și Timișoara.

În registrele hanului breslei pălărierilor din Sopron, între anii 1779–1800 erau înregistrați calfele din Jimbolia și Timișoara.¹⁰⁴

Prelucrând datele referitoare la orașul natal Vârșeț, Felix Milleker consemna că străbunicul lui, rotarul Johann Milleker, pe parcursul itinerarului a lucrat la Viena. Tatăl său, fierarul Karl Milleker, în cursul pelerinajului de 7 ani, a vizitat centrele de prelucrare tradițională a fierului din Salzkammergut. Mai departe, tâmplarul Leonhard Schulz a studiat la Zürich, iar pălărierul A. Henn, a vizitat orașele Paris, Bruxelles, Copenhaga și Petrograd.¹⁰⁵

Conform datelor cercetătoarei Doka Klára între cele 461 de cereri ale calfelor din Ungaria, depuse spre aprobare la Consiliul Locumtenețial Ungar între 1790–1849, 13,4 % proveneau din orașele Timișoara, Novi Sad, Arad și Székesfehérvár.¹⁰⁶

NOTE

1. SZENTKLÁRAY JENŐ: *Száz év Délmagyarország újabb történetéből*, Temesvár, 1879, 138.
2. IRMGARD KUCSKO: *Die organisation der Verwaltung im Banat vom 1717–1738*. Tiposcript, Viena, 1934, 12.

3. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 142. KOVÁCH GÉZA: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*. Szeged, 1998, 26–50. COSTIN FENEȘAN: *Administrația și fiscalitate în Banatul Imperial 1716–1778*. Timișoara, 1997, 54–59.
4. COSTIN FENEȘAN: *Administrația...*, 54–57.
5. FELIX LACKNER: *Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige Bedingtheit*. Südostdeutschen Archiv. Nr. 17–18/1974–75, 74–84.
6. JOSEF WOLF: *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*. Materialien Heft 5/1995, 67. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen./ În continuare: HAMILTON./
7. SONJA JORDAN: *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*. München, 1969, 18–20.
8. BARÓTI LAJOS: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Volumele 1–5, Timișoara 1893–1907, vol. I, p. 3.
9. S. JORDAN: *op. cit.* 24.
10. *Ibidem*, 47.
11. MILLEKER FELIX: *Geschichte des Gewerbes im Banat 1716–1919*. Wien. 1949, 34.
12. BARÓTI: *Adattár*, I. 5.
13. MILLEKER: *loc. cit.*
14. KOVÁCH G.: 262.
15. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848*. Temesvár, 1925, 57.
16. KOVÁCH G.: 262.
17. SZENTKLÁRAY: *op.cit.*, 119
18. PREYER: 68.
19. BARÓTI: *Adattár*, II, 278–284.
20. BARÓTI: *Adattár*, II, 292.
21. BARÓTI: *Adattár*, I, 419.
22. KASZÁS MARIANNE: *Céhek, Ipartársulatok, Ipartestületek iratai*, Budapest, 1996, 8.
23. LEO HOFFMANN: *Beiträge...*, 32–33; S. JORDAN: 95.
24. LEO HOFFMANN: *Beiträge*, 36.
25. KASZÁS MARIANNE: *loc. cit.*
26. S. JORDAN: 128.
27. GERTRUDE, BARDOS: *Din viața meseriașilor timișoreni (1716–1779)*. *Studii și articole de istorie III*, București, 1961, 108.
28. *Ibidem*.
29. S. JORDAN: 131.
30. KLAUS STOPP: *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten*. Bd. 1–17, Stuttgart, 1982–1992, Bd. 13, 71–81.
31. KLAUS STOPP: Bd. 13, 70.
32. S. JORDAN: 132.
33. BOROVSZKY: *Temes megye...*, 362; SZENTKLÁRAY: *Száz év...* 399.
34. SZÁDECZKY K. LAJOS: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon 1307–1848*, I–II, Budapest, 1913, I, 161; BELLAI JÓZSEF: *Temesvár sz. kir. város képvisellete az országgyűlésen*. Temesvár, 1898.
35. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 96, în: BOROVSZKY: *Temes Vármegye*, é.n.
36. KASZÁS: *op. cit.* 9, 27–28.

37. MRAZÁK HENRIKA: *Die Einrichtung der kaiserlichen Verwaltung im Banat von Temesvar*, Tiposcript. Wien, 1984, 51–53.
38. S. JORDAN: 46.
39. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 118.
40. BEER JOSEF: *Heimatbuch der Stadt Weißkirchen im Banat*. Salzburg, 1980, 26.
41. BARÓTI: *Adattár*, I, 173.
42. SZENTKLÁRAY: *op. cit.*, 265.
43. S. JORDAN: 90.
44. SZENTKLÁRAY: *op. cit.*, 422.
45. LENKEFI FERENC: *Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797*. Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár (Petit Real), Budapest, 2000, 287.
46. I. GEORGESCU: *Les prisonniers francais dans les camps du sud-est de l'Europe au temps des querres de l'Autriche avec la France*, în: «Révue Roumaine d'Histoire», XV, 1976, nr. 3, 524–526.
47. DANYI DEZSŐ és DÁVID ZOLTÁN: *Az első Magyarországi népszámlálás. (1784–1787)*. Budapest, 1960. 51
48. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Von 1717 bis 1848*, Temesvar, 1925, 8.
49. FR. VANICEK: *Specialgeschichte de Militärgrenze*. Wien, 1875. Bd. II, 43.
50. GERTRUDE BARDOS: 109.
51. BARÓTI: *Adattár*, II, 194, 282, 294 și 297.
52. FELIX MILLEKER: *Geschichte des Buchdruckes und des Zeitungswesens im Banat*, 1769–1922, Versec, 1926, 6–8.
53. GERTRUDE BARDOS: 104.
54. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 7.
55. BARÓTI: *Adattár*, II, 281–282.
56. BARÓTI: *Adattár*, II, 278.
57. S. JORDAN: 131.
58. PREYER: 92.
59. MIHAI OPRİȘ: *Timișoara Monografie urbanistică. Volumul I. Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timișoarei*. Timișoara, 2007, p. 66.
60. 81. GERTRUDE BARDOS: 111.
61. KLAUS STOPP: Bd. 13, 82.
62. S. JORDAN: 46.
63. OPRİȘ, MIHAI: *Timișoara. Mica monografie urbanistică*. București, 1987, Citat nr. 74.
64. BARÓTI: *Adattár*, II, 430.
65. DOMONKOS OTTO: *A főcéhek vonzáskörzetei. V. Kézművesipartörténeti Szimpozium – Veszprém 1984, november 20–21. Veszprém 1985*.
66. DOMONKOS OTTO: *Zur Wanderung ungarischer Gesellen im 19. Jahrhundert*. In: *Handwerk în Mittel-und Südosteuropa: Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. Südosteuropa – Studien 38/1987.
67. *Magyar Néprajz. Vol. III. – Kézművesség*, Budapest, 1991, 48.
68. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 50–51.
69. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 149.
70. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 84.
71. DOMONKOS: *A főcéhek...*, 212.

72. Dr. GERHARDT HOCHSTRASSER: *Temesburger Meister in der Pressburger Färbezunft 1799–1815*. In: *Temeschburg – Temeswar. Eine südosteuropäische Stadt im Zeitwandel*. Herausgegeben von der Heimatortsgemeinschaft Temeschburg – Temeswar 1994.
73. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 93.
74. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 144.
75. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 8.
76. GYÖRIVÁNYI SÁNDOR: *Hogyan élt az öreg Wéber? Képek a szegedi kötelesek életéből...*, V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989, 211.
77. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 126–127.
78. VARGA FERENC: *A nemrég eltörölt honi céhrendszer rövid ismertetője*. Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár, 1/1876, 15–23.
79. *Magyar Néprajz. Vol. III. Kézművesség*, 129.
80. COSTIN FENEȘAN: *Administrația și fiscalitatea...*, 99–100.
81. HAMILTON: 47–129.
82. BARÓTI: *Adattár*, I. 205
83. COSTIN FENEȘAN: *Administrație și fiscalitatea...*, 162.
84. JOHANN JAKOB EHRLER: *Banatul de la origini până acum (1774)*. Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1982, 157–158.
85. GRISELINI: 143.
86. MILKA, ZDRAVEVA: *Händler und Handwerker aus Makedonien in den Österreichischen Ländern im 18. und in der Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Skopje, 1996, 160–163.
87. BARÓTI: *Adattár*, I. S. 71, 195, 218, 475, 486, 511, 524. II. 101, 138, 232, 323, 325, 544, 551 și 582. GERTRUDE BARDOS: 104.
88. BARÓTI: *Adattár*, Bd. II. 551.
89. NICOLAE ILIEȘU: *Timișoara – Monografie istorică*. Reprint Timișoara, 2003, 351–375.
90. GERTRUDE BARDOS: 117.
91. KROPATSCHEK: I, 315, 345.
92. A. LUMINIȚA WALLNER BĂRBULESCU: *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*. Banatica, nr. 10, Reșița, 1990, 295.
93. DÓKA KLÁRA: *A munkásszervezkedés kezdeti korszaka Magyarországon 1830–1872*, Bp. 1972, 40–43.
94. DÓKA: *A munkásszervezkedés...*, 46–48.
95. L. KAKUCS – V. DUDAS: *Prima asociație a muncitorilor tipografi din Timișoara*. Orizont. 6. I. 1977, DÓKA: *A munkásszervezkedés...*, HROMADKA: *Kleine Chronik*, 50, DR, SOÓS LÁSZLÓ, P. SZIGETVÁRY ÉVA, LAKI KATALIN: *Magyarországi Egyesületek Adatbázisa*. In: *Magyar Országos Levéltár Adatbázisa*. Internet, 2008.
96. SZABÓLCSI HEDVIG: *Tischler aus Ungarn in dem Materialien der Wiener Tischlerinnung*. Veszprém, 20–24.11.1978, 69.
97. Ulmbach/Neupetsch. Heimatblatt Nr. 22/2005.
98. OTRUBA GUSTAV: *Wanderpflicht und Handwerksburschenwege im Spiegel Wiener und niederösterreichischer Zunftarchivalien*. Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium – Veszprém 20–24.11.1978, Veszprém 1979, 46–48.

99. DOMONKOS OTTÓ: *op.cit.*, 2002, 98–105.
100. JOHANN KASPER STEUBE: *Von Amsterdam nach Temiswar*. Reprint beim Rütten & Loening, Berlin, 1984.
101. BARÓTI: *Adattár*. I, 155.
102. SZABOLCSI HEDVIG: *op. cit.*, 68–75.
103. KOVÁCH GÉZA: Hét 1983. július 8. *Még egyszer a bánáti céhekről*
104. DOMONKOS OTTÓ: *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV– XIX. században*. Ipartörténeti Könyvtár 1, Budapest, 2002, 89–97; 193–292.
105. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 17.
106. KLÁRA DÓKA: *Ungarländische Gesellenbewegungen und deren internationale Beziehungen (1790–1849)*. II. Internationales Handwerksgechichtliches Symposium. Band 1. Veszprém 1982.

Capitolul III

BRESLE, MEȘTEȘUGURI ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI PE TERITORIUL BANATULUI MONTAN ÎNTRE ANII 1716–1918.

Din perioada ocupației turcești a Banatului avem doar informații sporadice despre minele și metalurgia din Banat. Este cunoscut că deja în anul 1559, sub conducerea specialistului minier Hagi Mehmed, s-a trecut la redeschiderea exploatarei minelor de cupru din preajma localității Moldova Nouă. Producția minelor era așa de bogată, încât în anul 1572 s-au făcut planuri pentru înființarea unei monetării la Moldova Nouă.¹ Pe baza surselor otomane, a rapoartelor austriece de după anul 1716 și a relatărilor lui Fr. Grisellini și Ignaz von Born, cercetătoarea Cristina Feneșan consideră că în timpul ocupației turcești s-a continuat extracția minereurilor neferoase în minele din Oravița, Ciclova, Bocșa, Dognecea, Sasca și Moldova Nouă.²

În ceea ce privește existența breslelor pe teritoriul Banatului Montan, într-o lucrare mai recentă, autorul Kovách Géza amintea existența unei bresle al minerilor din Dognecea din anul 1715. Afirmațiile autorului nu sunt confirmate de alte surse, nici prin repertoriul mai recent al privilegiilor de bresle, editat de Gabriella Trostovszky. Existența unei bresle din anul 1715 ar fi în contradicție și cu raportul generalului Mercy înaintat Curții Aulice din Viena, din 30 decembrie 1716 în care minele turcești din jurul localităților Vârșeț și Carașova sunt descrise ca mine părăsite.³ Este cunoscut faptul că între anii 1688–1699, Vârșețul cu 35 de localități a stat sub controlul habsburgilor. Această zonă revenea sub stăpânirea Porții numai prin tratatul de pace de la Karlowitz din anul 1699.⁴ Totuși, perioada controlului militar austriac a fost prea scurtă și din cauza luptelor frecvente, prea instabilă pentru reamenajarea minelor și reînceperea extracției. Aici trebuie să amintim că în literatura de specialitate nu este acceptată teza istoricului Raimund Friedrich Kaindl⁵ potrivit căreia în Dognecea și Oravița ar fi fost așezați mineri germani încă în anul 1703.⁶

Imediat după eliberarea provinciei de sub ocupația turcească autoritățile vieneze trimit instrucțiuni pentru înființarea Comisiei Bănățene de

Organizare a Mineritului (Banater Bergwercks – Einrichtungs Commission). Planul acestei comisii intitulat, Plan pentru Organizarea minelor din Banat (Banater Bergwercks – Einrichtungs Werk) a fost aprobat în anul 1717 de către Camera Aulică din Viena. În cursul anului 1718, conform planului, generalul Mercy a trecut la organizarea oficiilor miniere (Bergwerks-distrikte) cu centre în Oravița, Dognecea, Bocșa și Sasca. După organizarea Administrației Țării Banatului din anul 1719, problemele legate de zona montană cădeau în sarcina unui consilier civil, care în calitate sa de inspector minier va răspunde pentru exploatarea subsolului și prelucrarea metalelor. În anul 1727, sub auspiciile Camerei Aulice din Viena, a fost reorganizată conducerea zonei montane din Banat, noul organ va fi numit Direcția Minieră Bănățeană (Banater Bergwerks-Direktion). Cu unele modificări din anul 1747– Oficiul minier Superior de la Oravița, din 1761 iarăși Direcția Minieră din Banat, apoi după 1771 Direcția Minieră din Oravița, această formă de organizare va rămâne în vigoare până în anul 1855.⁷

Din punct de vedere administrativ, atât în timpul perioadei militare, iar apoi civile, zona montană din Banat va sta sub Administrația Tarii Banatului, iar după înființarea comitatelor, sub comitatului Caraș – Severin. Organele superioare din Viena erau între 1716–1745 Camera Aulică, între 1745–1849, Colegiul Aulic cu Camera Aulică pentru Monetării și Minerit. După preluarea domeniului minier bănățean de către StEG și până în anul 1918, minele aflate în comitatele Caraș-Severin, Bács-Bodrog, Timiș și Torontal au stat sub supravegherea Inspectoratului Minier din Oravița. Inspectorii (Căpitani supremi) în perioada amintită au fost: Neaubauer Ferenc 1854–1859; Szentkirályi Zsigmond 1859–1862; Kramer Ernő 1863–1869; Tribusz Ferenc 1869–1879; Papp Áron 1879–1897; Zsembéry Tivadar 1898–1904; Balajthy Barnabás 1905–1915 și Nyírő Béla 1915–1924.⁸

În anul 1717 guvernatorul Mercy considera că piedica principală a reînțepirii extracției miniere și prelucrării metalelor era lipsa forței de muncă în general, a minerilor și furnaliștilor pricepuți în mod special. Pentru reînțepirea producției, Mercy a ordonat deja în cursul anului 1718 aducerea minerilor și furnaliștilor din Tirol, Bavaria, Boemia și Slovacia. Conform prevederilor hotărârii Comisie pentru Organizarea Mineritului din Banat, noii veniți au fost scutiți de obligațiile feudale și militare. Printre cei nou veniți se aflau și maiștrii Schubert Johann și Fridrich Freiber, sub conducerea cărora în anul 1719 au fost construite topitoriile din jurul Bocșei.⁹ Numărul specialiștilor germani stabiliți până în anul 1734 în zonele montane ale Banatului sa ridicat la 3.000 de familii.¹⁰

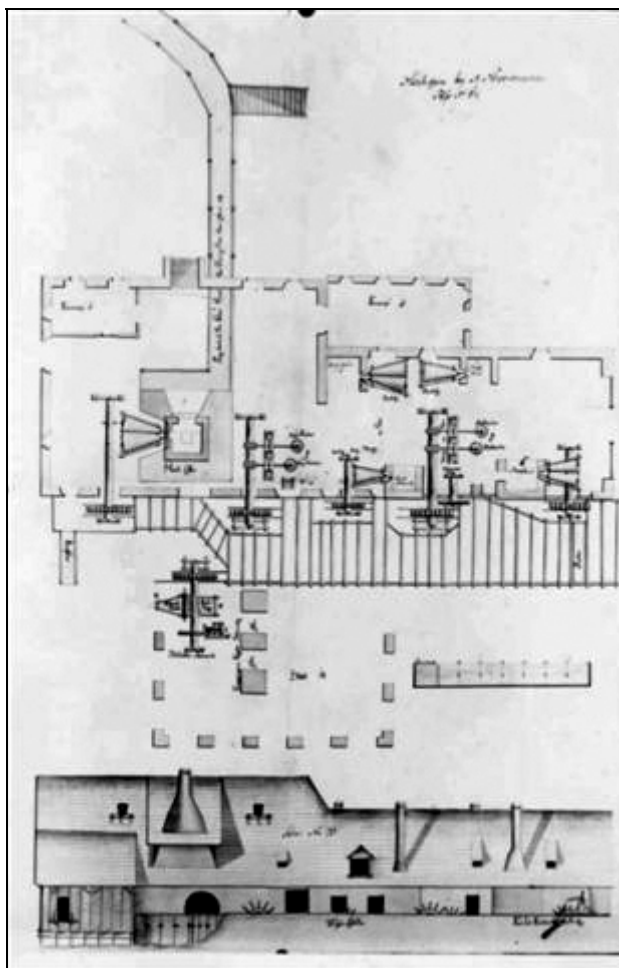

Fig. 9. Atelierele Sf. Nepomuk din Bocșa. 1722

Exploatarea minelor și prelucrarea metalelor în Banat s-a organizat de la început sub regia erarială (prin stat). Deoarece acest tip de exploatare nu era peste tot rentabilă, din anul 1733 o parte a minelor și topitoriilor au fost concesionate societăților particulare, numită „Waldbürger Gewerkschaften”. Majoritatea societăților din Banat funcționau cu capital austriac, dar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar și societăți românești. Camera Aulică, fiindcă nu vroia ca metalele neferoase și, mai ales, cuprul produs în Banat să ajungă în cantități mari în Imperiul Otoman, (în 1730, 400 de center) aflat în conflict militar cu Austria, a păstrat monopolul asupra cumpărării și desfacerii produselor metalifere. Pe lângă monopolul amintit,

erariului revenea veniturile după 4 părți (Kuxe) de la fiecare mină din Banat. Conform legislației miniere austriece, producția fiecărei mine era împărțită în 132 de părți egale, veniturile de la 128 de părți revenea societății, 2 părți Curții imperiale, o parte lăzii frăției și o parte localității miniere. În plus împăratul, ca stăpân feudal, primea 7,5 livre (1 livre= 0,560kg.) de metal după fiecare 100 centenar (Zentner vienez = 56,006 kg.) produs în zona montană din Banat.

Din anul 1718 au intrat în vigoare și în Zona Montană din Banat, prevederile Ordonanței Maximiliană din Austria, („Maximilianische Bergordnung“) din anul 1573. Aceasta legislație, care a rămas în vigoare până la mijlocul secolului al XIX-lea, prevedea obligativitatea înființării unei instituții numită Lada Frăției („Bruderslade“). Din cotizațiile plătite de muncitori și funcționari, în caz de boală, accident și bătrânețe, angajații minelor, văduvele și orfanii lor, primeau ajutor sau pensie. După Hedwig Kadan, primele Lăzi din Banat, adică lada ca instituție, era aduse deja de către minerii veniți în anul 1718¹¹. În sursele oficiale, prima ladă din Banat a fost consemnată în anul 1738. În fruntea lăzii stătea un miner mai în vârstă, ales de către muncitori numit și staroste, sau tatăl lăzii (Brudersladevater). Dintre acești funcționari, în documentele din perioada anilor 1755–1776 s-a păstrat numele lui Ludwig Eysenhauer, Bernhard Edinger și Mathias Berg.¹² Conform actelor păstrate și proprietarii sau arendașii minelor erau obligați la plata cotizației.¹³

În anul 1760, din comasarea celor 4 lăzi existente în ramura extracției și prelucrării metalelor neferoase din Banat, s-a organizat o ladă unificată. La aceasta ladă s-a afiliat mai târziu Lada din Reșița, care cuprindea pe muncitorii din Reșița, Văliug, Doman și Secu, Lada de la Bocșa cu muncitorii din Bocșa, Ocna de Fier și Moravița, precum și Lada muncitorilor de la Gladna. Activitatea Lăzii unite din Banatul Montan a fost reglementată pe baza decretului Camerei Aulice pentru Monetărie și Minerit din 30 septembrie 1785. Conform prevederilor, membri lăzii (muncitorii) contribuiau împreună cu patronul, în părți egale, la formarea unui fond comun.¹⁴ După 1855 noul proprietar al zonei miniere, StEG, va prelua bunurile și obligațiile lăzii reglementate conform prevederilor Legii Miniere din anul 1854. În anul 1864 lada principală a StEG-ului avea 11.756 de membri.¹⁵ Pe lângă lada tradițională a muncitorilor și patronilor, în anul 1861, din inițiativa muncitorului reșițean Johann Lang a fost înființată Asociația de întraajutorare a muncitorilor, („Arbeiter Unterstützungsverein“), iar cu câțiva ani mai devreme, la 1 ianuarie 1856, StEG-ul a înființat pentru funcționarii săi un institut de pensie propriu.¹⁶

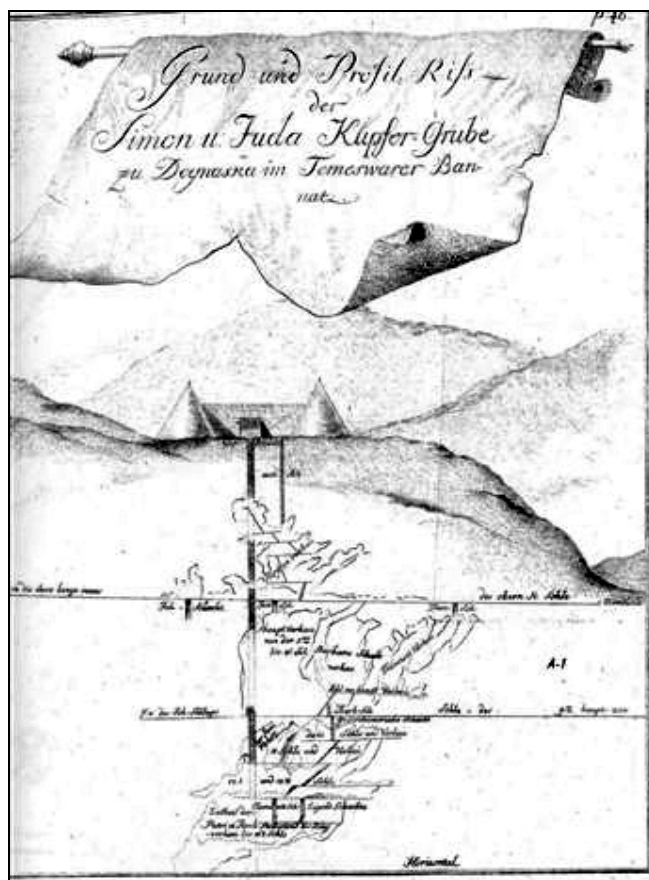

Fig. 10. Schița minelor Simon și Judea din Dognecea

Revenind la exploatarea și prelucrarea metalelor neferoase în primele decenii ale ocupației austriece, un loc important revenea obiectivelor industriale din jurul localităților Oravița și Vârșeț. Producția topitoriilor din zonele amintite s-a ridicat, conform raportul lui Hamilton, de la 279 centenar în anul 1718¹⁷, la 8.000 de centenar în 1734. După satisfacerea nevoilor interne, cuprul produs în Banat era exportat de companiile comerciale sau negustori avizați de Camera Aulică, pe lângă orașele din nordul Italiei, spre piețele de desfacere din Franța, Țările de Jos și Polonia.¹⁹ O parte a producției de cupru era prelucrată de către căldărarii din Banat. Conform unui raport oficial din anul 1723, numai căldărarii districtului Lugoj prelucrau anual 1.680 kg. de cupru.²⁰ Pentru a stabili taxele după veniturile căldărarilor, Administrația Provinciei a dispus în anul 1726 conscripția tuturor meșterilor din Banat.²¹

Din raportul deja amintit al generalului Hamilton reieșea că în centrele miniere din Banat, la Bocșa se prelucra fierul, la Dognecea cuprul și argintul, la Moldova Nouă, Majdanpek (Serbia) și la Cerneteaz cuprul. Cuprul era comercializat sub formă de tablă, iar fierul ca fontă și parțial prelucrat ca unelte și cuie. Din cauza componentelor secundare, cuprul din Oravița era deosebit de adecvat pentru turnarea clopotelor. Așa se explică înființarea unui atelier de turnat clopote la Oravița încă din anul 1728.²² Din actele administrației provinciale reiese că meșterul clopotar din Oravița, Thomas Kehauer, pe lângă fabricarea clopotelor, din anul 1728 primea dreptul de confecționare a unităților de măsură folosite în Banat.²³

Minele și atelierele de prelucrare a metalelor din Banat, distruse în timpul războiului cu turcii și a răzvrătirilor populare dintre anii 1737–39, nu au fost lăsate în voia sorții. Repunerea în funcție a fost cerută, mai ales în urma pierderii Sileziei în cursul războiului cu Prusia dintre anii 1740–1748. Pentru o mai bună organizare a producției, Edictul imperial din 27 iulie 1740 a reglementat reorganizarea zonei montane. Conform prevederilor decretului a fost elaborat un nou contract dintre erariul și asociațiile particulare germane și românești, privind exploatarea zăcămintelor din jurul Oraviței. Prelucrarea și vânzarea metalelor a rămas mai departe în mâna Camerei. Ca proprietar al minelor Erariul va primi mai departe 4 părți din producția minelor și 7% din metalelor produse în topitoriile din Banat. Marea parte a producției va rămâne în mâna celor 7 asociații care controlau exploatarea minelor din jurul Oraviței.²⁴ Din mijlocul deceniului al patrulea al secolului al XVIII-lea, concurența cuprului ieftin și de o bună calitate, provenit din minele africane, a dus la pierdere piețelor tradiționale a cuprului din Banat, atât în Imperiului otoman cât și în zona Mării Mediterane. În deceniile următoare exportul cuprului bănățean se va orienta în primul rând spre piețele din Transilvania și Austria.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în exploatarea minelor și prelucrarea metalelor din Banat, un rol hotărâtor îl aveau societățile bazate pe capitalul privat. Despre activitatea acestor societăți, despre relațiile deseori tensionate ale societăților cu Direcția Minieră din Banat, găsim informații deosebit de interesante în lucrarea autorilor Fülöpp Lajos și Friedrich Marquardt, publicată în anul 1848. Conform autorilor amintiți, Curtea din Viena a aprobat activitatea societăților particulare în Banat în cursul anului 1736. Din cauza războiului izbucnit între turci și austrieci în anul 1737 și a răzvoalelor care au urmat, activitatea concretă a societăților a devenit posibilă abia în anul 1741. În deceniile următoare, ca urmare a activității societăților particulare, a crescut enorm productivitatea minelor și topitoriilor din Banat. Faza de creștere a producției a fost întreruptă în anul

1788 de izbucnirea războiului cu Imperiul Otoman. Din cauza distrugerilor provocate de incursiunile trupelor otomane în Banat, Curtea Aulică a fost nevoită să încheie un contract nou, pe o durată de trei ani, favorabil societăților. Mai apoi, în anul 1802, un contract mai îndelungat, până în anul 1818 (Contractul Reichestein) a fost încheiat cu societățile particulare. Ultimul a asigurat până în anul 1818, condiții favorabile societăților pentru valorificarea metalelor produse. Expirarea contractului Reichestein, coincidea cu anii secetoși din 1817–1818, urmat de o foamete cumplită pentru populația Banatului. Pentru asigurarea hranei necesare populației din Zona Montană, în condițiile creșterii prețurilor la produsele agrare, societățile particulare au ajuns în pragul ruinei financiare. Redresarea finanțelor societăților era posibilă numai prin noul contract încheiat cu Curtea Aulică la 4 mai 1830, contract care a asigurat o independență mai mare pentru societățile care, între timp, s-au unit în 4 companii.

Această situație se va schimba după înăbușirea revoluției de la 1848–49, când statul austriac va răscumpăra unele mine și topitorii din Oravița, Sasca. Dognecea Ciclova și Moldova Nouă. După încheierea tranzacțiilor, în anul 1851, statul austriac va deține în industria montană a provinciei un capital financiar în valoare de 1.362.600, iar capitalul privat 406.808 de florini.²⁵

1. CADRUL LEGISLATIV AL BANATULUI MONTAN ȘI LOCUITORII SĂI ÎNTRE ANII 1717–1855

Conform prevederilor Planului de Organizare a minelor din Banat (Banater Bergwercks- Einrichtungs Werk), aprobat de către Camera Aulică din Viena, minerii și muncitorii întreprinderilor erariale de pe teritoriul oficiilor miniere cu centrele din Oravița, Bocșa, Dognecea și Sasca au fost scutiți de prestațiile feudale și de obligațiile militare. Aceste privilegii au fost confirmate prin decretul împărătesei Maria Terezia, proclamat la data de 8 mai 1771, adică înaintea introducerii urbaniului din Banat. Conform decretului amintit, în schimbul taxei de cap de 1 florin pe an, minerii și muncitorii furnalelor din Banat erau scutiți de plata obligațiilor feudale și de serviciul militar.

Din punct de vedere juridic, după anul 1727, locuitorii oficiilor miniere erau sub jurisdicția Judecătoriei Miniere (Berggericht) cu sediul la Dognecea. În fruntea judecătoriei stătea un asesor, ajutat de patru jurați aleși dintre minerii și furnaliștii mai în vârstă.²⁶ Din deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea, societățile particulare au făcut demersuri repetate

pentru a prelua conducerea administrativă a regiunii montane din Banat, încercări refuzate de către Camera Aulică.²⁷ În scopul rezolvării litigiilor frecvente între erariul și societățile particulare, reprezentanții societăților miniere din Banat (în anul 1736 existau 119 societăți germane și 211 românești) țineau anual, după 1760 de două ori pe an, ședințe comune cu reprezentanții Direcției Miniere din Oravița.²⁸

O problemă juridică de care s-au preocupat locuitorii Banatului Montan atât în perioada conducerii erarialele cât și a StEG-ului era proprietatea locuitorilor asupra caselor și terenurilor înconjurător. Se știe că în perioada proprietății erariale, muncitori dispuneau liber asupra caselor construite de ei și grădinilor aparținătoare. Acest Drept a fost întărit prin decretul împărătesei Maria Terezia, proclamat la data de 8 mai 1771, și prin urbaniul din Banat, chiar dacă după introducerea urbaniului, locuitorii așezărilor miniere, considerați ca posesori temporari ai caselor și grădinilor, erau obligați la plata taxelor după animalele ținute, cât și în cazul practicării unor meșteșuguri. Folosind drepturile asigurate prin urbaniul bănățean, conducerea Stegului, după 1855 – în calitatea sa de stăpân alodial al terenurilor cumpărate, îi considera pe locuitorii localităților miniere ca posesori temporari (contractualiști) ai caselor și grădinilor. Ceea ce ar fi însemnat că după achitarea unei despăgubiri pentru clădirile construite, noul proprietar, StEG, ar fi avut drept de proprietate asupra caselor și grădinilor locuitorilor localităților montane. Din punct de vedere legislativ acest drept a fost confirmat și prin prevederile patentei imperiale din 2 martie 1853, care prevedea înscrierea proprietății în cărțile funciare. Conducerea Stegului a trecut în 1857 la cadastrarea proprietăților din Reșița, dar în fața protestelor deosebit de vehemente ale populației, a renunțat în anul 1858 la dreptul de proprietate și ca urmare, locuitorii deveneau stăpâni deplini asupra caselor, terenurilor aferente și grădinilor folosite.²⁹

Chiar dacă localitățile mai importante din zona minieră au fost numite târguri și orașe, (Bergorte, Bergmarkorte sau Bergstätte), locuitorii lor nu dispuneau de drepturile obișnuite de care se bucurau locuitorii târgurilor și orașelor din Banat. Excepție era Oravița, care între 1736–1754 deținea drept de Comunitate minieră (Berggemeinde). Chiar și după înființarea comitatelor, sistemul civil și judiciar al locuitorilor din zona montană va rămâne subordonat Direcției Miniere din Oravița, respectiv Judecătoriei Miniere. După 1792, mai ales pătura burgheză a localităților miniere (ingineri și funcționari), revendicau drepturi civile, orășenești. Cu ocazia vizitei împăratului Francisc I., în anul 1817 la Sasca, locuitorii au cerut drepturi orășenești. Se pare că împăratul a acordat aceste drepturi dar, sub motivul unei greșeli ortografice, actul respectiv nu a fost publicat de către Direcția

Minieră din Oravița. În anul 1828 locuitorii Oraviței, localitate cu o pătură intelectuală burgheză deosebit de conștientă, au pornit o mișcare pentru obținerea drepturilor orășenești, atât pentru Oravița cât și pentru localitățile Sasca, Moldova Nouă, Dognecea, Bocșa, Steierdorf și Reșița. Din cauza diferențelor ivite între Direcția Minieră și autoritățile comitatului Caraș – Severin în problema delimitării cercurilor electorale, mișcarea nu și-a atins țelurile propuse nici cu ocazia alegerilor din anul 1828 și nici în preajma alegerilor parlamentare din vara anului 1848. Așa se explică de ce pătura socială cea mai radicală din Banat, susținătorii cei mai înfocați ai transformărilor sociale, nu erau reprezentați în parlamentul de la Bratislava. Problema obținerii drepturilor orășenești a rămas nerezolvată și după înăbușirea revoluției de la 1848/49. După înființarea Stegului, în ciuda unor eșecuri temporare, în anul 1856 locuitorii din Oravița și Bocșa, iar în cursul anului 1859 cei din Reșița, vor obține privilegiile orășenești.³⁰

În perioada cercetată, în ciuda inexistenței breslelor, Zona Banatului Montan a exercitat o atracție deosebită asupra meșteșugarilor. Oficiul Minier din Sasca eliberează în anul 1755 o permisiune de ședere pentru o calfă de croitor, „ca necesară pentru comunitate”. Aprobări similare au fost consemnate într-un proces verbal al oficiului, din 18 iulie 1756, pentru o calfa de dulgher, la data de 18 noiembrie 1760 unui croitor, și în 1765 pentru un pantofar. Pe lângă meșteșugarii angajați ai minelor și furnalelor, în documentele anilor 1755–1777 sunt amintite pe teritoriul Oficiului Sasca numele unor meșteri morari, fierari, brutari, geamgii, măcelari, dulgheri și croitori. În anul 1762 doi croitori din Sasca cer oficiului interzicerea dreptului croitorului din localitatea Tirol de a vinde confecții pe piața din Sasca. Motivând necesitatea concurenței „binefăcătoare”, oficiul va refuza cererea croitorilor din Sasca.³¹

2. DEZVOLTAREA BANATULUI MONTAN ÎNTRE ANII 1716–1855

a. Majdanpek

În anul 1722 un grup de mineri din Tirol s-au așezat la Majdanpek³², unde deja în perioada guvernării lui Mercy, pe lângă topitorie a funcționat și un ciocan hidraulic și două ateliere pentru prelucrare a cuprului. În întreprinderile camerale din Majdanpek, pe lângă prelucrarea cuprului s-au ocupat și cu producția salpetrului și a vitriolului.³³

În raportul generalului Hamilton din anul 1734, Majdanpek a fost amintit ca o mină de cupru de cea mai bună calitate. Conform raportului amintit în primele 9 luni ale anului 1734, societățile particulare din Majdanpek au extras 89.753 și au prelucrat 2.845 de centenare de cupru. Mai modestă era producția întreprinderilor aflate în regia Camerei, aceasta cifrându-se la 14.482 de centenar la extracție și 606 de centenar la prelucrare. În vederea extinderii producției, Hamilton a propus construirea noilor topitorii.³⁴ În cursul anilor 1737–39, minele și atelierele din Majdanpek au suferit distrugerii substanțiale, iar prin pacea de la Belgrad, localitatea a fost retrocedată Imperiului otoman.

b. Cernestica

Din raportul lui Hamilton reiese că minereul extras din minele aflate în apropierea localității Majdanpek, fiind în exploatare încă din anul 1724, avea o calitate deosebit de bună și au fost prelucrate în turnătoria proprie.³⁵

c. Moldova Nouă

Extracția minieră și prelucrarea metalelor era cunoscută din epoca romană. Topitoriile existente din vremea ocupației otomane au fost înlocuite de către austrieci abia în anul 1733. Din raportul generalului Hamilton reieșea că minereul extras la Moldova Nouă avea o calitate mai slabă. După o scurtă perioadă de activitate, mineritul și prelucrarea metalelor neferoase, în primul rând cupru și argint, a fost sistată în anii 1737–39. Producția a fost reluată în anul 1747, de către o societate grecească și mai târziu de Camera Aulică. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea producția metalelor neferoase din Moldova Nouă a variat între 2.500–3.000 de centenari pe an.³⁶

d. Sasca

Producția minelor vechi ale localității aflate în apropierea Moldovei Noi a fost reluată de către austrieci între anii 1730–1734, cu ajutorul minerilor veniți din Tirol, Carintia, Steiern și Zips. În raportul lui Hamilton nu găsim referiri asupra producției din Sasca. Se pare că după 1739 minele și topitoriile erau exploatate atât de Camera Aulică cât și prin societăți particulare. Intre 1740–1768 numărul cuptoarelor de la Sasca a crescut de la 4 până la 16. În cele 16 cuptoare ale celor 4 ateliere de prelucrare din jurul localității lucrau în anul 1767 peste 382 de muncitori.³⁷ La vizita lui Grisellini în anul 1774, producția anuală a cuptoarelor a fost estimată la

2.000–3.000 de centenari. Date mai precise avem din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Conform acestor date, în topitoriile din Sasca au fost obținute, între anii 1801–1855, 609 de centenari de argint, 39.747 de cupru și 1.669 de plumb. La sfârșitul secolului amintit, în jurul localității au fost colonizați tăietori de lemne din Tirol, Steiern, Transilvania și Țara Românească.³⁸ Din anul 1834, Sasca era considerată ca localitate cu drept de târg montan, „Bergdorf”.

În vederea prelucrării minereurilor feroase, descoperite în jurul localității în preajma revoluției de la 1848, inginerul Marguardt a înființat o societate particulară, denumită „Uzina de fier Sasca-Valea Nerei, („Szaska-Nerathaler Eisenwerks- Gewerkschaft”).³⁹ Produsele topitoriilor, repuse în funcție în anul 1850 de către statul austriac, se bucurau de un excelent renume, atât pe piața locală cât și în țările balcanice.⁴⁰

e. Oravița

Unii istorici susțin că pentru prospectarea minelor de la Oravița, aflate în exploatare și în timpul ocupației otomane, autoritățile habsburgice trimit în anul 1703, sub conducerea meșterului Mathias Brunner, 13 mineri din Tirol. De fapt, exploatarea minelor din Oravița este dovedită abia după anul 1718. Întârzierea deschiderii minelor era cauzată, după raportul inspectorului aulic Kallanek, de fuga specialiștilor turci și a țiganilor, care în timpul ocupației otomane asigurau funcționarea topitoriilor.⁴¹ În urma raportului favorabil al celor 3 specialiști aduși din Transilvania, autoritățile camerale cer trimiterea muncitorilor calificați, în primul rând a minerilor și topitorilor din Austria. Topitoriile din Oravița au fost reconstruite de către specialiști din Slovenia, minerii veneau din Tirol, iar majoritatea topitorilor din Austria și din părțile Hanoverului.⁴² În vederea asigurării cadrelor calificate, din inițiativa Oficiului Minier, în anul 1729 a fost deschisă la Oravița o școală pentru pregătirea minerilor.

Distrugerile războiului din 1737–39 au fost repede înlăturate și, cu excepția anilor 1788–1789, se va continua extracția și prelucrarea metalelor neferoase. Despre producția din Oravița dispunem de date mai sigure, abia după anul 1825. Din centralizarea datelor referitoare la perioada anilor 1825–1855 reieșea că la Oravița a fost obținut, aur în valoare de 371 de Mărci, argint în valoare de 6.724 de Mărci, 36.432 de centenar cupru și 374 de centenar plumb. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cuprul extras la Oravița a fost prelucrat la Ciclova.⁴³

Dintre toate localitățile miniere din Banat, în cazul Oraviței putem urmări cel mai bine existența meșteșugurilor care au lucrat în afara indus-

triei miniere și de prelucrare a metalului. În registrele de naștere ale anilor 1741–1850, pe lângă angajații minelor și atelierelor fiscale sau particulare, a celor din transport și economie agrară, găsim referiri asupra categoriilor de meșteșuguri: confecționeri de arcuri, dulgheri, dogari, măcelari, pieptănari, pălărieri, lumânărari, năsturari, căldărari, curelari, vopsitori, zidari, morari, fierari, cojocari, șelari, lăcătuși, croitori, confecționeri de mobilă, cizmari, frânghieri, olari, rotari, producători de turte dulce și țesători. Repartizați pe ramuri de ocupație, numărul locuitorilor care apar în registrele amintite erau: 82 agricultori, 958 meșteșugari, 1.362 muncitori din mine și topitorii, 462 de funcționari și 178 de alte categorii. Faima bună a meșteșugarilor din Oravița este dovedită și prin faptul că în anul 1769 dulgherul Peter Korb conducea lucrările la construirea primului furnal din Reșița.⁴⁴ Dintr-o conscripție din anul 1829 reieșea că Oravița era un centru deosebit de important al prelucrării pieilor. Deosebit de interesant este că în lista argășitorilor sunt menționați argășitori de piele de pește, modul de prelucrare a pieii mai puțin cunoscut în documentele contemporane și în literatura de specialitate consultată de noi.⁴⁵

f. Dognecea

Conform raportul Hamilton, în minele din Dognecea erau extrase minereuri cu conținut de argint, prelucrate la topitoria locală.⁴⁶ Specialiștii care au lucrat la Dognecea proveneau din Tirol și din Austria superioară⁴⁷. În vederea prelucrării metalelor, în anul 1722, din ordinul lui Mercy au fost construite doua topitorii, iar în anul 1724 doua rezervoare de apă, pentru a pune în funcțiune pompele și șteampurile minelor.⁴⁸ După o dezvoltare fulminantă a producției, în preajma războiului austro-turc din anul 1737, din cauza epuizării minelor și a distrugerilor războiului, Dognecea a pierdut rolul pe care l-a avut în mineritul bănățean. Renaștere industrială a localității s-a datorat descoperirii de către inspectorul minier Andreas David Hübner a unor zăcăminte de cupru, considerate ca cele mai importante din Europa secolului al XVIII-lea. Hübner însuși, deținea 97 de părți (Kuxe) din minele Simon și Judea, de unde după părerea specialiștilor, între 1740–1771 a fost extras cupru în valoare de 3 milioane de guldeni.⁴⁹ Din averea uriașă, Hübner a construit 5 case în Timișoara și și-a măritat fiica, Anastasia, cu viitorul general comandant al cetății Timișoara, (1767–1791) și a Banatului (1788–1805), contele Johann de Soro.

Conform datelor statistice, între anii 1771–1854, chiar dacă producția minelor din Dognecea nu se menținea la nivelul deceniilor anterioare, valoarea produselor din metale neferoase ajungea totuși, la 5.830.940 de florini.

Repartizarea sumei, după metale, se prezintă în felul următor: aur în valoare de 24,4 mărci; argint 98.108 de mărci; cupru 61.500 de centenar; plumb – 18.783 se centenar, zinc 54.103 de centenar. (1 Marcă vieneză era de 280,62679 gram.). În anul 1730, Dognecea era considerată oraș, „Städtchen”, iar pentru o scurtă perioadă de după 1793, a purtat titlul de oraș minier liber regesc, „k. und k. freiem Bergstadt“. De menționat este că în anul 1854, la minele din Dognecea a fost pusă în funcțiune prima mașină cu aburi din Banat.

Chiar dacă nu aparține de tema dezvoltării minelor și topitoriei din Dognecea, vrem totuși să amintim despre istoria mai puțin cunoscută a manufacturii de sticlă din Calina. În unele lucrări, înființarea glăjeriei din Calina de către meșteri aduși din Boemia, este datată la 1726. Dată prea târzie, cum reieșea dintr-o scrisoare a conducerii manufacturii, din anul 1724, potrivit căreia îmbolnăvirea meșterului sticlar din Calina a întârziat livrarea unor piese comandate de inspectorul cameral Rebentisch.⁵⁰ În perioada amintită, în afara manufacturii din Calina, funcționau glăjerii similare la Orșova, Oravița și în zona Dognecei. În anul 1727, între veniturile camerei din Banat este trecută suma de 4.000 de florini obținuți în urma vânzării produselor de sticlărie pe piața din Balcani. Din raportul Hamilton reieșea că veniturile anuale ale glăjeriilor camerale din Banat, arendate între 1734–1737 de către fostul cancelarist al manufacturii din Calina, Joseph Pracht, se cifrau la suma de 540 de guldeni. Iar pentru reparația și extinderea cuptorului și a instalațiilor de răcirea sticlei, administrația districtului Făget a livrat 4 căruțe de cocă de lipit.⁵¹ În timpul războiului cu turcii și a răzvrătirii populației locale, glăjeriile din Banat au fost distruse. În vederea satisfacerii necesarului de sticlă a provinciei, în timpul împărătesei Maria Terezia s-a pus problema reconstruirii glăjeriilor. Prima încercare, din anul 1748, urmărea refacerea manufacturilor prin capital particular, iar a doua, din anul 1760, pornea din partea erariului și urmărea aducerea meșterilor din Boemia. Se pare că proiectul Camerei era împiedicat de către autoritățile locale, care se temeau că meșterii străini vor fi recrutați de către glăjeriile înființate în Țara Românească. De asemenea trebuie să ne referim la glăjeria din Vărciorova amintită în anul 1770, la cea proiectată, dar nerealizată la Timișoara, din anul 1768. Singura unitate din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea care producea sticla era cea din Tomești, amintită pentru prima oară în anul 1847. După sursele din anul 1847, cei 45 de angajați ai glăjeriei din Tomești produceau, în cele 3 cuptoare existente, sticlă pentru geam și pentru butelii. Potasiul necesar glăjeriei a fost produs parțial în pădurile apropiate, dar era adus și din Egipt.⁵²

g. Bocșa.

Pentru exploatarea minereurilor din jurul Bocșei, în cursul anului 1717, fiscul a separat un teren vast din hotarul localității Vasiova și a delegat pe maestrul minier Johann Schubert cu conducerea lucrărilor de prospectare. Cercetările lui Schubert au dus la descoperirea zăcămintelor de fier din hotarul localității Moravița. În lucrarea sa despre istoricul mineritului și prelucrării fierului din Banat în secolul al XVIII-lea, Ingeborg Schreiber⁵³, ne atrage atenția asupra cercetărilor pe teren efectuate de G. Marka / „Einige Notizen über das Banater Gebirge. In: Jahrbuch der k.k. Geologischen Reichsanstalt. XX. Band. S.299–340, Wien 1869./, care dovedesc existența unor topitorii din zona Moraviței înaintea anului 1700.

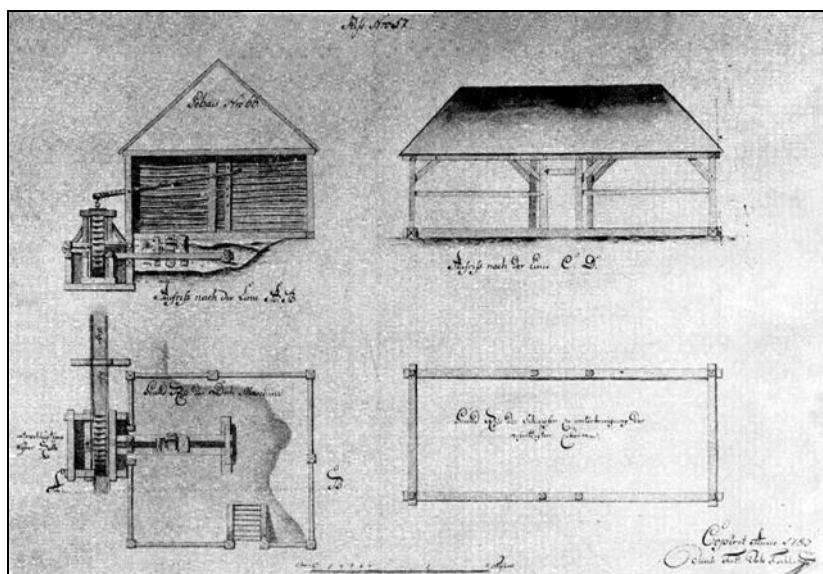

Fig. 11. Atelier pentru confecționarea tunurilor din Bocșa. 1783

În vederea prelucrării zăcămintelor de fier, inspectorul minier Freiberg Fridrich a construit în cursul anului 1719 furnalul denumit „Alt Werk” și ciocanele hidraulice aparținătoare aflate pe teritoriul localității Bocșa Română. Dintre primele produse ale topitoriei se păstrează și azi câteva plăci de fontă cu scene biblice. În vederea extinderii capacității topitoriei, în cursul anului 1721, autoritățile camerale au consultat părerea maestrului topitor Gottfried Ghaisan și al dulgherului cu numele Staub, ambii originari din Orăștie.⁵⁴ Având în vedere cererea față de produsele topitoriei de fontă,

meșterii din Transilvania au propus construirea furnalelor noi. Noul furnal, denumit „Neu Werk”, cu ateliere și ciocane hidraulice, a fost construit în hotarul localității Bocșa Montană (Germană). Pentru a satisface cererile de produse din atelierele de la Bocșa Germană, cuie și seceri în primul rând, autoritățile camerale erau nevoite să aducă fier vechi din Zips și din Tirol. Pe lângă fier vechi, în anul 1722, au fost recrutați mineri și furnaliști din Tirol, iar pentru mânăuirea ciocanelor, muncitori calificați din Austria.⁵⁵ În acești ani, pe lângă fabricarea secerilor, în atelierele uzinei au fost produse sobe pentru încălzit, ancore pentru vase fluviale, precum și ghiulele pentru tunuri.⁵⁶

Raportul generalului Hamilton, din anul 1734, ajunge la concluzia că pentru viitorul atelierelor de la Bocșa, pericolul cel mai iminent era clima nesănătoasă a zonei. Din cauza mortalității deosebit de mare a muncitorilor de la ciocanele hidraulice, Hamilton plănuia recrutarea forțată a tinerilor din zonă.⁵⁷ Unitățile vechi, cât și cele trei furnale noi, construite în anul 1734, cât și atelierele de prelucrare de la Luncani, au fost arendate în anul 1736 pentru suma anuală de 3.500 de guldeni, fraților Rosenkächler, (la Baróti-Reisenbüchler), care la rândul lor au subarendat unitățile amintite companiei Josef Schvemmingner, (la Ingeborg Schreiber- Scheveninger).⁵⁸

În timpul războiului cu turcii din anii 1737–1739 și în urma distrugerile provocate de bandele locale, producția din Bocșa a fost întreruptă. Reluarea producției a început în anul 1752, când unitățile din Bocșa, împreună cu ciocanul de fier din Timișoara – Fabric, au fost arendate consilierilor orășenești Josef Pekh și Michael Brandenburger. În cursul deceniului următor, în vederea lărgirii producției, Brandenburger va aduce la Bocșa muncitori calificați din Slovacia și Boemia. Din cauza scăderii debitului de apă al Bârzavei precum și a lipsei lemnului necesar pentru obținerea cărbunelui, productivitatea uzinelor din Bocșa devine tot mai nesigură.⁵⁹ În vederea depășirii crizei, în anul 1771 camera a reluat în regie proprie producția uzinelor și prin reconstrucțiile efectuate, prin investițiile masive din anii 1788 și 1844 a lărgit și a modernizat capacitatea topitoriilor și a atelierelor de prelucrare. În urma reconstrucției din 1781, fiscul a creat un atelier pentru fabricarea tunurilor și a depus eforturi în vederea organizării producției militare din Bocșa. Calculele specialiștilor au dovedit că înzestrarea atelierelor, necesară fabricării tunurilor de calibru mai mare, ar fi fost prea costisitoare. În același timp, atelierelor engleze livrau echipament militar mai ieftin pentru Europa. În aceste condiții atelierul din Bocșa a trecut la fabricarea tunurilor mai mici, necesare pentru înzestrarea vaselor militare fluviale. După informațiile păstrate, între anii 1783–1786, au fost turnate la Bocșa 60 de tunuri de 3–6 funți.⁶⁰

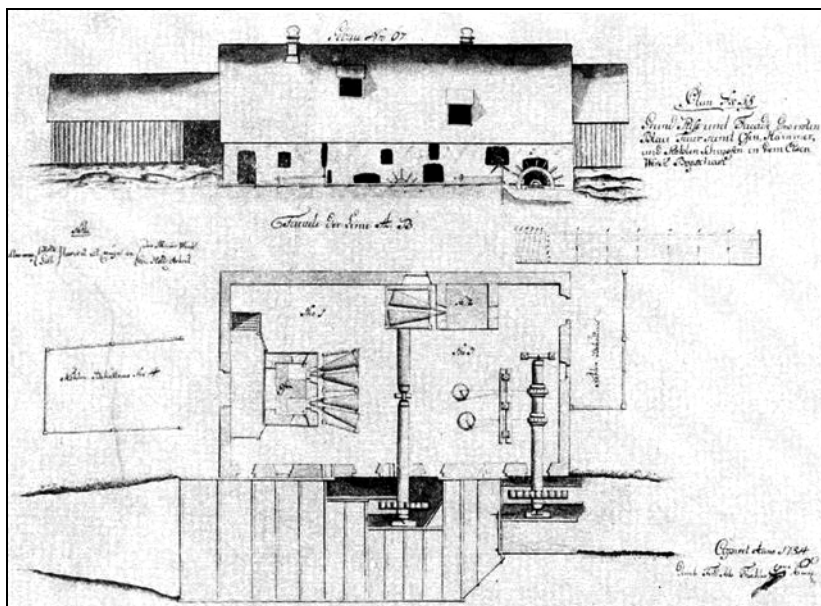

Fig. 12. Atelierul din Bocșa. 1784

h. Luncani

Primele relatări despre activitatea minelor din Luncani și a celor 8 angajații ai Camerei, dintre care 3 maiștrii topitori, găsim în raportul lui Hamilton din anul 1734.⁶¹ Împreună cu atelierul de prelucrare din Timișoara – Fabric, Luncaniul a fost între anii 1734–1749 subordonat Direcției Miniere din Dognecea.⁶² După 1734 a intrat în funcție la Luncani o a doua topitorie, care împreună cu topitoriile, forjele și ciocanele din Bocșa și Ciclova, se aflau sub administrația unei societăți particulare de exploatare (Hammerherrenkompanie).⁶³ Din anul 1736, topitoriile și forjele din Luncani, împreună cu atelierul de prelucrare a metalelor din Timișoara se aflau în arenda fraților Reisenbüchler.⁶⁴ Mai târziu Luncaniul va fi arendat de către „Societatea Minelor Fraților Hoffmann și Maderspach Károly” cu sediul la Rusca Montană.

i. Nădrag – Gladna

Exploatarea minereurilor de fier din jurul localităților Nădrag și Gladna a început în anul 1845. Topitoriile societății „Zsidovarer Eisenfabrik-Gesellschaft”, înființată pentru prelucrarea minereurilor de fier, au

produs fontă turnată. Produsele din fontă, fier forjat, bandaje (raf), grilaje și țevi aveau o mare căutare pe piețele din jurul Aradului și Timișoarei⁶⁵. După închiderea minelor de argint și de cupru din împrejurările Gladnei-Germane, din cauza nerentabilității, la mijlocul secolului al XIX-lea a fost construit un atelier unde a fost prelucrată fonta adusă din Nădrag și Bocșa. Produsele atelierului erau desfăcute în primul rând pe piețele din jurul Făgetului⁶⁶.

j. Rusca Montană.

Chiar dacă din punct de vedere administrativ Rusca Montană aparținea de Regimentul de Graniță, având în vedere importanța pe care a jucat-o în prelucrarea metalelor, o vom trata împreună cu istoria zonelor montane din Banat. Primele instalații industriale din Rusca Montană au fost construite după încheierea contractului de arendare a zăcămintelor de fier din zonă între frații Hoffmann și Camera Aulică, în anul 1803. Contractul prevedea o arendă pe o durată de 28 de ani, dar totuși, în anul 1807 Camera a desfăcut contractul și a continuat extragerea și prelucrarea minereurilor pe cont propriu. Unii dintre foști arendași, Hoffmann Anton, a rămas ca administrator la Rusca Montană și după sistarea producției, în anul 1817. Pe parcursul cercetărilor sale pe teren, în anul 1820 Hoffmann Anton a descoperit în zonele muntelui numit Boul, zăcăminte cu mare concentrație de argint. După descoperirea făcută, frații Hoffmann au reînnoit contractul cu Camera Aulică și au organizat până în anul 1852 în regie proprie exploatarea și prelucrarea minereurilor din Rusca Montană și zonele înconjurătoare. În deceniile premergătoare revoluției din anul 1848, frații Hoffmann se vor asocia cu tânărul inginer Maderspach Károly, înființând împreună „Societate Minieră din Rusca a Fraților Hoffmann și Maderspach Károly”, („Hoffmann Testvérek és Maderspach Károly Ruszkabányai Bányatársulat”). Inițial societatea urmărea exploatarea zăcămintelor de argint din zona Rusca Montană. Mai târziu, după epuizarea zăcămintelor, activitatea societății se va orienta iarăși spre exploatarea și prelucrarea fierului. Cu capitalul acumulat din exploatarea argintului, societatea a achiziționat, pe lângă domeniile din zona Ruscăi Montană, domeniile Camerei, din Luncani. Dintre unitățile industriale ale societății trebuie să amintim furnalul (13 metri înălțime), forjele și atelierele de prelucrare a metalelor din Rușchița. După 1830 furnalele societății au trecut la folosirea cărbunelui. După 1848 societatea fraților Hoffmann și-a extins activitatea în comitatul Hunedoarei achiziționând în Valea Jiului un domeniul compus din 14 localități. Produsele societății aveau o căutare deosebit de bună, atât în cadrul Imperiului Habsburgic cât și pe piețele din balcani.

În deceniul anterior revoluției de la 1848, prin podul construit din piese de fontă turnate, pod proiectat de Maderspach Károly, firma fraților Hoffmann a devenit cunoscută în lumea specialiștilor din Europa. Dintre podurile realizate de firma fraților Hoffmann se numără și cele construite în Lugoj – 1833, Mehadia – 1837 și Caransebeș – 1847. La concursul internațional pentru realizarea primului pod de fier peste Dunăre între Buda și Pesta din anul 1836, proiectul firmei a câștigat locul al doilea, după planul inginerului englez Clark. În deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, cu cei 4.000 de angajați, firma fraților Hoffmann s-a situat printre cele mai mari întreprinderi industriale din Ungaria.

În timpul revoluției de la 1848–49, centrele industriale de la Rusca Montană, Rușchița și Ferdinandsberg (azi Oțelul Roșu) au jucat un rol important în înzestrarea armatei revoluționare maghiare. Mai mult, pe lângă livrările militare propriu-zise, gărzile revoluționare recrutate, în parte, din rândul populației civile, în marea lor majoritate muncitori, au luptat cu arma în mână pentru cauza revoluției.

Membrii familiilor Hoffmann și Maderspach a jucat un rol deosebit de important în cadrul evenimentelor din anii 1848–49. După înfrângerea revoluției, ofițerii și soldații armatei revoluționare maghiare, aflați în retragere spre exil, au găsit sprijin și adăpost în Rusca Montană. La 22 august 1849, după ocuparea localității de către un detașament al armatei imperiale sub comanda căpitanului Gröber, pentru sprijinul acordat generalului revoluționar Bem, soția inginerului Maderspach Károly, Francisca, a fost pedepsită prin biciuire publică. Neputând suporta chinurile și batjocorirea soției, Maderspach Károly și-a luat viața cu ajutorul tunului fabricat la Rusca Montană. Un alt membru al familiei, Maderspach Ferenc, s-a remarcat în luptele de apărare a localității Biserica Albă.

După înăbușirea revoluției, în anul 1852, camera a răscumpărat toate domeniile societății. În anul 1857 domeniile au fost vândute unui consorțiu, în frunte cu baronul Luis Habernak. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, centrul industrial din jurul localității Rusca Montană va fi încadrat în activitatea societăților cunoscute sub numele de „Prima Societate de Fier din Banat și Transilvania” „Societatea anonimă de mine și furnale Brașov”, „Societate de mine și furnale Călan” și va juca un rol important în dezvoltarea industriei de prelucrare a metalelor din Banat⁶⁷.

k. Anina

Așezarea montană apare relativ târziu, abia din anul 1790, pe lista localităților miniere din Banat. În anul respectiv, muncitorul forestier

Mathias Hammer a găsit în pădurile din jurul localității Steierdorf, pietre negre, lucioase, despre care geologii Oficiului Minier din Oravița au constatat că era vorba de ulei deosebit de bun. Ca și în cazul mineritului tradițional, autoritățile camerale au cedat după 1790 dreptul de prospectare și exploatare a cărbunelui, societăților cu capitalul particular. Chiar dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, lemnul pentru producerea manganului necesar topitoriilor era pe cale de dispariție, industria prelucrării metalelor din Banat nu a beneficiat imediat de descoperirea cărbunelui. De fapt, folosirea cocsului obținut prin distilarea uscată a huilei va fi experimentată abia în anul 1810 la Gleiwitz, în Prusia. Așadar, în deceniile următoare anului 1790, interesul pentru cărbunele din Banat nu era prea mare. În aceste condiții, Camera Aulică din Viena a cedat în anul 1802 dreptul de control asupra exploatării cărbunelui, în favoarea Direcției Miniere din Banat. Se pare că aceste măsuri au contribuit la o oarecare înviorarea a exploatării cărbunelui de la 490 centenari în anul 1799, la 12.258 de centenari în anul 1803.

Interesul industriei pentru noul combustibil din Banat se va manifesta abia după anul 1856, odată cu începutul cocsificării huilei la Anina. Până atunci folosirea industrială a cărbunelui exploatat în Banat s-a limitat la cerințele „Primei societăți imperial-regale de navigație cu aburi pe Dunăre” („Erste k.k. privilegierte Donaudampfschiffahrts-Gesellschaft”). În preajma apariției societății, Oficiul Minier din Oravița a acordat 83 de concesiuni pentru exploatarea cărbunelui în jurul localității Steierdorf⁶⁸. Prima societate de navigație cu aburi de pe Dunăre a fost înființată în anul 1830 la Viena de către specialiști englezi. Vapoarele societății au întreprins primele drumuri pe ruta dintre Viena și Galați, iar pe Tisa până la Novi Becej și Szeged, încă în anul 1833⁶⁹. Cursele regulate pe cursul inferior al Dunării deveneau posibile numai după efectuarea lucrărilor de regularizare a strâmtorilor de la Porțile de Fier, lucrări efectuate între 1834–1837. În 1849 societatea de navigație întreținea deja 48 de vapoare cu aburi pe Dunăre.

Concomitent cu apariția primelor mașini cu aburi, în preajma revoluției de la 1848, Camera Aulică făcea planuri pentru reluarea în regie proprie a exploatării cărbunelui din Banat. Livrarea cărbunelui din Anina până la primul port fluvial, Baziaș, era realizabilă abia după rezolvarea transportului între Anina și Baziaș. În prima fază, până în anul 1847, a fost construit un drum de 16 km între Anina și Oravița, apoi în a doua fază, o cale ferată în lungime de peste 62 de km. între Oravița și Baziaș, care a fost dată în funcție în anul 1854. După datele furnizate de cercetătorul Rudolf Gräf, între 1845–1855 societatea de navigație a achiziționat anual între 168.000–224.000 tone de cărbune din Banat⁷⁰. Mai târziu, societatea va renunța la

cumpărarea cărbunelui bănăţean, nevoile flotei sale de pe Dunărene fiind satisfăcute de producţia minelor proprii societăţii, aflate în jurul oraşului Pécs. O nouă fază a mineritului carbonifer din Banat va începe după 1855, odată cu modernizarea industriei de prelucrare a metalelor prin StEG. Intre anii 1848–1867, pe lângă minele din Eibenthal şi Gârboveţ aflate în proprietatea societăţii de navigaţie, exploatarea cărbunelui din Banat se afla în mâna unor societăţi cu capital austriac şi săşesc din Transilvania⁷¹.

Fig. 13. Uzinele din Anina. 1863

I. Reşiţa

Reşiţa, simbolul şi centrul cel mai important al industriei siderurgice din Banat, a intrat în conştiinţa publică drept realizarea Societăţii „K.K. priv. Österreichische Staatseisenbahngesellschaft“ (StEG), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Totuşi, începuturile industriei reşiţene îşi au originile în politica industrială a Imperiului Habsburgic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis în condiţiile specifice ale dezvoltării centrului industrial de la Bocşa. După cum se ştie, în jurul anilor 1760, din cauza lipsei lemnului necesar obţinerii manganului şi prin scăderea debitului Bârzavei, se pune sub semnul întrebării rentabilitatea economică a centrului industrial de la Bocşa. După multe discuţii, specialiştii Oficiului Minier din Oraviţa, paralel cu modernizarea cuptoarelor din Bocşa, au propus înfiinţarea unui nou centru situat la 20 km în amonte, pe valea Bârzavei. Regularizarea râului şi construirea unui canal au fost începute încă în cursul anului 1767, iar lucrările de construcţie propriu-zise pe malul Bârzavei au fost declanşate în luna octombrie a anului 1769. După o scurtă perioadă de construcţie, la începutul lunii octombrie 1771, erau puse în

funcție furnalele „Franciscus“ și „Josephus“. Paralel cu clădirea furnalelor au fost începute și lucrările de construcție la patru forje, fiecare cu propriul cuptor de încălzire, precum și a depozitelor și clădirilor aferente⁷². Noua localitate aparținea din punct de vedere administrativ Bocșei, devenind independentă de aceasta abia după anul 1776. Parcul silvic alocat întreprinderii a fost delimitat în anul 1769, fiind extins în anul 1781 cu 19.000 de iugăre din pădurile Munților Semenicului. Pentru producerea cărbunelui de lemn, Oficiul Minier din Oravița a dispus în anul 1773 colonizarea populației germane în Steierdorf și Văliug (Franzdorf). De la început, punctul vulnerabil al uzinelor din Reșița era problema aprovizionării furnalelor cu lemn și cu minereuri. Pentru a ușura transportul lemnului, între anii 1783–1785, Oficiul Minier a investit sume uriașe în transformarea Bârzavei într-un canal pretabil plutăritului. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, din cauza defrișărilor în jurul Reșiței, lemnul necesar era așa departe încât în anul 1803 a fost sistat plutăritul, iar noile cuptoare erau construite în apropierea pădurilor din Văliug. Pentru înlocuirea cărbunelui de lemn, specialiștii furnalelor din Reșița au efectuat primele încercări pentru cocsificarea huilei din Doman și Secu. Insuccesele acestor încercări și lipsa tot mai acută a lemnului a provocat o criză așa de adâncă a uzinelor reșițene, încât numai lipsa cumpărătorului a împiedicat vânzarea lor. Negăsind un cumpărător adecvat, prin investiții substanțiale, Camera a trecut la reconstruirea furnalelor și a forjelor. În cadrul acestor transformări, între 1840–1845, în noile ateliere au apărut primele mașini cu aburi, iar în anul 1846 specialiștii reșițeni au trecut la folosirea cărbunilor din Doman și Secu. Continuarea modernizării uzinelor au fost întârziată de evenimentele anilor 1848–1849.

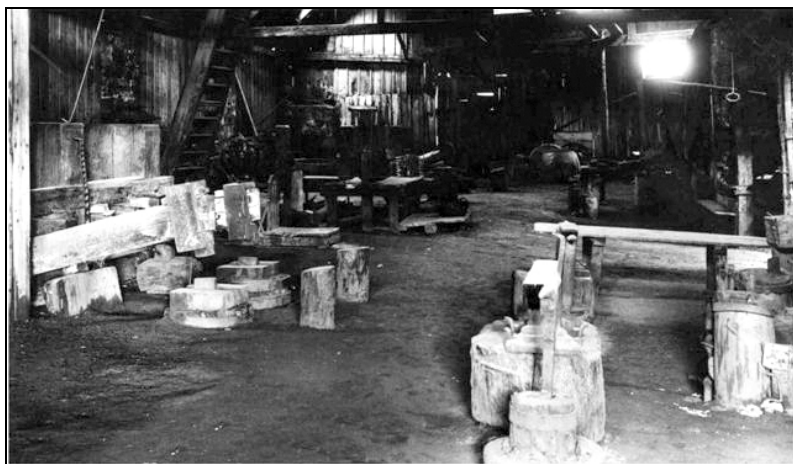

Fig. 14. Ciocanele hidraulice din primul atelier de la Reșița

Muncitorimea reșițeană, în marea majoritate de origine germană, a simpatizat de la început cu revoluția maghiară. În timpul revoluției, uzinele din Reșița se număra printre furnizorii armatei revoluționare livrarând tunuri de 3, 6 și 18 funți. În decembrie 1848, gărzile înarmate ale muncitorilor din Reșița au luptat cu arma în mână împotriva unităților regimentului de graniță de la Caransebeș, fidel împăratului⁷³. După ocuparea orașului de către grăniceri, o bună parte a uzinei și marea majoritate a clădirilor publice și particulare au fost distruse.

După înăbușirea revoluției, autoritățile au trecut imediat la refacerea și reînnoirea uzinelor din Reșița. În acest sens trebuie să amintim construirea unui furnal înalt de 12 m și faptul că marea majoritatea a furnalelor au fost dotate cu mașini noi de suflat aer. În noile linii de laminare de la Reșița au fost fabricate în anul 1851 șinele de cale ferată pentru linia Oravița–Baziaș. O parte a mașinilor cu aburi instalate la Reșița erau importate din Belgia, dar începând cu anul 1850 uzina a trecut la fabricarea mașinilor cu aburi. Nu a fost neglijată nici producția materialelor de război. Cum se știe, primele comenzi militare pentru uzinele vechi datează din 1793, când pentru înzestrarea armatei regatului Neapole au fost livrate 20.000 de proiectile. Apreciind calitatea tunurilor fabricate pentru armata revoluționară maghiară în vara anului 1848, autoritățile habsburgice au continuat până în anul 1859 producția tunurilor cu proiectile de 12 și 20 de funți⁷⁴. Până la transferarea secției la arsenalul armatei din Viena, la Reșița au fost turnate 46 de tunuri⁷⁵.

În ceea ce privește dezvoltarea și organizarea meșteșugurilor din localitățile montane din Banat, atât în perioada între 1716–1855 cât și în perioada StEG-ului între 1855–1918, nu avem dovezi despre formarea breslelor. Stabilirea meșteșugarilor, problemele legate de organizarea producției și desfacerea produselor meșteșugărești în zonele montane ale Banatului intra în competența oficiilor miniere din centrele Oravița, Bocșa, Dognecea și Sasca, respectiv Direcției Miniere din Oravița și a forurilor camerale din Timișoara și Viena. Din cauza lipsei studiilor de specialitate, nu este clar cum erau rezolvate problemele legate de pregătirea ucenicilor și a calfelor care au lucrat în atelierele meșteșugărești din localitățile miniere. În ceea ce privește pregătirea profesională a ucenicilor și calfelor de la minele și topitoriile din Banat, ele erau reglementate de conducerea întreprinderilor respective. În sarcina lor cădea angajarea și pregătirea profesională a ucenicilor, precum și promovarea lor în categoria calfelor. Din rândul calfelor, pe baza unei cereri scrise, au fost promovați maiștrii necesari. Cei nepromovați au rămas până la pensionarea lor calfe, adică muncitori calificați. Aici trebuie să amintim că din anul 1729 exista la Oravița o școală de

mineri, cu limba de predare germană, după modelul căreia s-au organizat din anul 1741, cursuri de calificare la Dognecea, Moldova Nouă și Sasca⁷⁶. După 1855, pe teritoriul StEG-ului, organizarea pregătirii profesionale a angajaților independenți de StEG, revenea corporațiilor formate după 1852. Corporația meșteșugarilor din Oravița a organizat în anul 1854 o Asociație pentru pregătirea profesională a meseriașilor, (Gewerbeverein zur Förderung der gewerblichen Ausbildung).

3. SPĂLATUL AURULUI ÎN BANAT

Nu vrem să încheiem capitolul despre dezvoltarea industriei în zona montană a Banatului dintre anii 1716–1855, fără a aminti câte ceva despre spălătul aurului în Banat. Este bine cunoscut faptul că în zona carpato-dunăreano-pontică, spălătul aurului are o tradiție deosebit de bogată. Istoricul Mircea Rusu, analizând descoperirile arheologice între sec. VI–IX, cunoscute până în anul 1977, a semnalat 78 de locuri de spălat aurul pentru Transilvania și 42 pentru Banat⁷⁷. Alte surse menționează că în cursul secolului al XIV-lea, producția anuală de aurul de pe teritoriul Ungariei feudale s-a cifrat la 1.000 kg. Nu este cunoscută proporția aurului spălat în Banat din această cantitate uriașă.

Documentele din primele decenii ale stăpâniri austriece, conțin știri sporadice despre spălarea aurului din Mureș, Dunăre, Timiș precum și a râurilor confluențe. Dintr-un raport al comandantului garnizoanei din Orșova, colonel Wellstreich, reieșea că în cursul anului 1724 au sosit în Banat țigani din Oltenia, specializați în spălarea aurului⁷⁸. În literatura de specialitate referitoare la spălarea aurului din Țara Românească, țiganii ca spălători de aur sunt menționați din anul 1602. O conscripție din Transilvania din anul 1781, confirmă existența unui număr de 1.291 de familii de țigani care s-au îndeletnicit cu spălarea aurului⁷⁹. O cercetarea mai recentă confirmă că primii locuitori ai coloniei aurarilor, de pe lângă Ciclova, au fost robi țigani ai boierilor și ai mănăstirilor din părțile Băii de Aramă, Tismana și Izverna⁸⁰. Documentele austriece din anii 1744–1752 vorbesc despre țigani ca spălători de aur, din jurul localităților Căpîlnaș și Zăbrani. Spălătorii de aur de la Zăbrani erau organizați sub conducerea unui cneaz, iar cele 5 companii ale spălătorilor de aur de la Oravița au făcut în anul 1768 demersuri pentru alegerea unui –cneaz superior (oberchnez)⁸¹.

Prima relatare mai amplă despre spălarea aurului din Banat găsim la Grisellini care, pe parcursul călătoriei sale, între anii 1774–1777, a manifestat o atenție specială modului de viață al țiganilor. Conform relatărilor lui

Griselini, spălarea aurului a fost practică pe lângă Mureș, Caraș, Nera, Marga și Miniș. Perioada cea mai bună pentru spălarea aurului era în săptămânile de după topirea zăpezii și zilele de după ploile torențiale. Ca martor ocular, Griselini relatează că nisipul era spălat deasupra unei scânduri din tei, scobită în partea de sus și prevăzută pe curmeziș cu 10–12 creștături. Nisipul aurifer scos din râu era turnat pe partea scobită a scândurii, iar grăunțele de aur rămâneau în creștături. În zilele fără ploaie nisipul era scos din gropi săpate la marginea râului. După calculele lui Griselini, țiganii din Banat spălau anual aur în valoare de aproximativ 900–1.000 de ducați. După părerea specialiștilor, exploatarea aurului pentru Camera Aulică în regie proprie nu ar fi fost rentabilă⁸².

Din datele conscripției militare din anul 1817 reieșea că pe teritoriul Regimentului Romano-Iliric cu sediul la Caransebeș, au fost găsite 446 de familii de țigani, care s-au ocupat cu spălarea aurului. Între anii 1812–1817, acestea au predat Oficiului Minier din Oravița, aur în valoare de 1.226 ducați și 51 de Gran (1 Gran = 0,97 de gram) (în 1753 valoarea unui Ducat era de 4 florin și 9 creițar)⁸³. Conscripția generală din anul 1828 certifica prezența țiganilor care se ocupau cu spălarea aurului, pe teritoriul celor trei comitate din Banat și anume: în Făget 9 familii, Gladna 7 familii, Zolt 3 familii (toate pe teritoriul comitatului Caraș-Severin)⁸⁴. Pentru spălarea aurului din Bârzava, autoritățile miniere au așezat în anul 1825 9 familii de țigani, în sălașul Măgura al Bocșei⁸⁵. În cursul anului 1845, geologul Horváth Zsigmond a descoperit în jurul Oraviței zăcăminte bogate în aur. Și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în procesul exploatării aurului din Banat, pe lângă minele fiscului, un rol important a revenit metodei tradiționale a spălării aurului din jurul centrelor Caransebeș, Bozovici, Oravița și Biserica Albă. Spălătorii de aur s-au recrutat mai departe din rândul țiganilor, îndeosebi a celor din jurul localității Ciclova⁸⁶.

NOTE

1. FENEȘAN CRISTINA: *Extracția minieră în Banat în secolele XVI–XVII*. În: *Revista de Istorie*, an.40 nr. 9/1987, Buc. p. 890. și *Documente turcești privind Țările Română*, Vol. I. București 1976, p. 113–114.
2. FENEȘAN CRISTINA: *op. cit.* 888.
3. S. JORDAN: 17.
4. MILLEKER FELIX: *Versecz szab. Kir. Város története*. Bd. I. Budapest 1886, 64–67.
5. *Geschichte der Deutschen in der Karpatenländern*. Gotha 1907. Vol. I. 179.
6. FRANZ STANGLICA: *Steierdorf im Banat*. Reprint de Gerda Schön, Bad Vilbel 1982.
7. COSTIN FENEȘAN: *Kolonisation des Banater Berglandes im 18. Jahrhundert*. În: *Banatica, Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstag*. Wien 1996.

- 85–92. Idem: *Administrația și fiscalitatea în Banatul Imperial 1716–1778*. Timișoara, 1997, 64–66.
8. Dr. IZSÓ ISTVÁN: *150 éves a bányakapitányságok intézménye Magyarországon*. În: *Bányászati és Kohászati Lapok*. 1/2006.
9. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 252.
10. FRANZ STANGLICA: 7.
11. KADAN HEDWIG: 27.
12. KADAN: 27 și Anexa nr. III.
13. S. JORDAN: 41.
14. RUDOLF GRÄF: *Domeniul Bănățean al StEG 1855–1920. Din istoria industrială a Banatului Montan*. Reșița, 1997, 260.
15. LAY, HEINRICH: *Das Banat 1849–1867*. Töging a. Inn. 2001, 142–146.
16. SCHREIBER, INGEBORG: *Das Banater Eisenwesen im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschtums im Südosten*, Typoscript, Viena, 1943.
17. GRÄF: 48.
18. HAMILTON: 87–91.
19. COSTIN FENEȘAN: *Der Banater Kupferhandel in den ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts; Zur Frage des Österreichischen Merkantilismus in einem Grenzland*. In: *Banatica, Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstag*. Wien 1996.
20. BARÓTI: *Adattár*, II. 364.
21. BARÓTI: *Adattár*, II. 582.
22. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen...*, 59; FELIX MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 25.
23. BARÓTI: *Adattár*, II, 586.
24. S. JORDAN: 120–127.
25. LAY: 71.
26. IRMGARD KUCSKO: *Die Organisation der Verwaltung im Banat vom Jahre 1717–1738*. Typoscript. Viena, 1934, 64.
27. WESSELY JOHANN: *Der Banater Bergbau von 1717–1780 und seine bevölkerungspolitische Bedeutung*. Typoscript, Viena, 1937, 83.
28. WESSELY JOHANN: 109.
29. LAY: 133–134.
30. FELIX MILLEKER: *Geschichte der Städte und Städtewesens im Banat*, Vrsac, 1924, p. 25–26; VAJDA LAJOS: *Erdélyi kohók, bányák, emberek, századok*, București, 1981, 180–200; Despre drepturile localitățile miniere, cât și despre relațiile încordate dintre Oficiile Miniere și Societățile particulare, vezi și: FÜLEPP ALEXANDER; FRIEDRICH MARQUARDT: *Geschichte des gewerkschaftlichen Metallbergbaues im Banat, sammt einer kritischen Darstellung der Verwaltung desselben durch die königlichen Montan-Behörden*, Wien, 1848.
31. KADAN HEDWIG: 58.
32. FENEȘAN: *Kolonisation...*, 86.
33. S. JORDAN: 41, 57.
34. HAMILTON: 87.
35. HAMILTON: 88.
36. GRÄF: 187–192.
37. VAJDA: 74.
38. FENEȘAN: *Kolonisation...*, 91.
39. GRÄF: 178–182.

40. LAY: 71.
41. WESSELY JOHANN: 1.
42. FENEŞAN: *Kolonisation...*, 86–89.
43. GRÄF: 102–109.
44. MARCUS JÖRG BECK: *Die Entwicklung der Mortalität un der Todesursachen in der Bevölkerung von Oravitz zwischen 1741–1850*. Typoscript. Ellwagen/Jagst 2002.
45. KEEß STEPHAN: *Systematische Darstellung der neusten Fortschritte in den Gewerben und Manufakturen*, Wien, 1829, 90; GRÄF: 117.
46. HAMILTON: 89–90.
47. FENEŞAN: *Kolonisation...*, 89.
48. S. JORDAN: 41
49. GRÄF: 165–166; JOHAN KONSTANTINY: *Denkschriefft über die banater Bergwerke Oravitza, Moldova, Saska, Dognacska, Bogschan, Resitza und ihre filialen mit Rücksicht auf das Gemeindewesen, als Beitrag zur Geschichte dieser Bergwerke, Timișoara*, 1857, 12.
50. BARÓTI: *Adattár*, II, 496.
51. BARÓTI: *Adattár*: II, 142.
52. HAMILTON: 154, S. JORDAN: 69, 144. *Datele despre Tomești vezi* LAY: 67–68.
53. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 252.
54. SCHREIBER INGEBORG: 31.
55. FENEŞAN: *Kolonistaion...*, 87–89.
56. SCHREIBER INGEBORG: 39.
57. HAMILTON: 90.
58. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 252–253; GRÄF: 162.
59. COSTIN FENEŞAN: *Kolonisation...*, 90.
60. SCHREIBER INGEBORG: 113–118 și 207.
61. HAMILTON: 188.
62. GRÄF: 45.
63. S. JORDAN: 43.
64. BARÓTI: *Adattár*, II, 597.
65. LAY: 69.
66. LAY: 74.
67. BINGLER LUDWIG: *Die Rußberger Gewerkschaft in der Banater Militärgrenze*. In: *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. S. 357–358. Nr. 45/1853; SCHIFF JULIA: *A hegy vonzáskörében*. *Bányászati és Kohászati Lapok* 136. évfolyam, 5. szám; TELEGDINÉ CSETRI KLÁRA: *A hídépítő Maderspach Károly (1791–1849)*, *Műszaki Szemle*, 1998/1–2.
68. GRÄF: 62.
69. FELIX MILLEKER: *Kurze Geschichte des Banats*. Versec, 1925, 35.
70. GRÄF: 64.
71. VAJDA LAJOS: 133.
72. GRÄF: 116–117.
73. GRÄF: 122.
74. KAKUCS LAJOS: *Szabad Szó*, 28 septembrie 1978.
75. GRÄF: 124.
76. GEORG HROMADKA: *Kleine Chronik des Banater Berglands*, München, 1993, 28.
77. MIRCEA RUSU: *Transilvania și Banatul în secolele VI–IX*. In: *Banatica*, IV, Reșița, 1977, 207–208.

78. BARÓTI: *Adattár*, I, 388.
79. PETRE PETCUT: *Istoria romilor*, Buc., 2003.
80. MARIA MANDROANE: *Comunitatea aurarilor din Civlova-Montană Jud. Caras-Severin*. În: *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2000, 261–275.
81. BARÓTI: *Adattár*, I, 116, II, 91 și 110; COSTIN FENEȘAN: *Cnezi și obercnezi...*, 25.
82. GRISELINI FRANCESCO: *Încercarea de istorie naturală a Banatului Timișoarei*, ed. C. Feneșan, Timișoara, 1984, 164, 281, 300–303.
83. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums. Eine Versuch von Carl Bernh. Edler von Hietzinger, Erster Theil*. Wien, 1817, 235.
84. KOVÁCH G.: 248.
85. SZENTKLÁRAY JENŐ: *A Csanád Egyházmegyei Plébániak Története, (Boksán)*, Temesvár, 1898.
86. GRIMM JOHANN: *Über das Vorkommen der Goldführenden Diluvial- und Alluvialablagerungen in Siebenbürgen, Ungarn und Böhmen*. In: *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. Nr. 1, S. 91–94; Nr. 13, S. 98–100; Nr. 14, S. 108–11/1854; ZERRENNER, K.: *Die goldführenden Seifengebirge in der Umgegend von Weißkirchen im Banat*. In: *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. S. 177–178, Nr. 23/1855; HROMADKA: 44.

Capitolul IV

DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN BANATUL MONTAN ÎN EPOCA StEG-ULUI, ÎNTRE ANII 1855–1918

Privatizarea industriei miniere și prelucrarea metalelor din Banat, prin crearea StEG-ului în anul 1855 a deschis o nouă etapă în dezvoltarea industrială a provinciei. Crearea domeniilor StEG-ului a fost precedată de apariția legii privind concesionarea căilor ferate de stat din Austria, din 14 septembrie 1854, lege care prevedea vânzarea căilor ferate ale statului unor societăți particulare. Cea mai importantă dintre aceste societăți a fost StEG-ul, înființată la Paris în luna decembrie 1854.

Fig. 15. Acțiune a StEG-ului din anul 1855

Fondatorii principali ai StEG-ului veneau din cercurile financiare grupate în jurul băncilor „Credit Mobilier” din Paris și „Arnstein & Eskeles” din Viena. Inițial StEG-ul a concesionat numai unele linii ferate existente

sau aflate în construcție, cum era linia Viena – Raab și se angaja să termine linia Bruck – Raab și Szeged – Timișoara – Jasenova. Pentru a-și asigura necesarul de materie primă, în primul rând cărbunii, societatea a achiziționat pentru suma de 11.123.046 de florini, un domeniu în Banat cu 133.168 ha de pământ. Domeniul care cuprindea districtele fiscale Bocșa Montană, Oravița Română, precum și districtele din Bocșa Germană, Reșița, Dognecea, Oravița Germană, Steierdorf, Sasca Germană, Moldova-Nouă și Gladna Germană. Prin achizițiile de mai târziu: 1858 (domeniile Jitin și Ciudanovița), 1859 (minele de aur din Oravița, minele de căbuni din Secu, și cele metalifere de la Ciclova), 1870 (minele de căbuni din Steierdorf) – societatea a devenit stăpân asupra Zonei Montane a Banatului¹.

1. UZINELE DIN REȘIȚA ÎNTRE ANII 1855–1918.

În procesul de reorganizare și dezvoltare a uzinelor din Reșița început în anul 1856, se pot observa două faze distincte. În prima fază, între 1856–1891 au fost reconstruite și modernizate unitățile vechi, aflate pe malul drept al Bârzavei, iar în a doua perioadă, între 1886–1891, a fost construit un nou centru industrial pe malul stâng al râului.

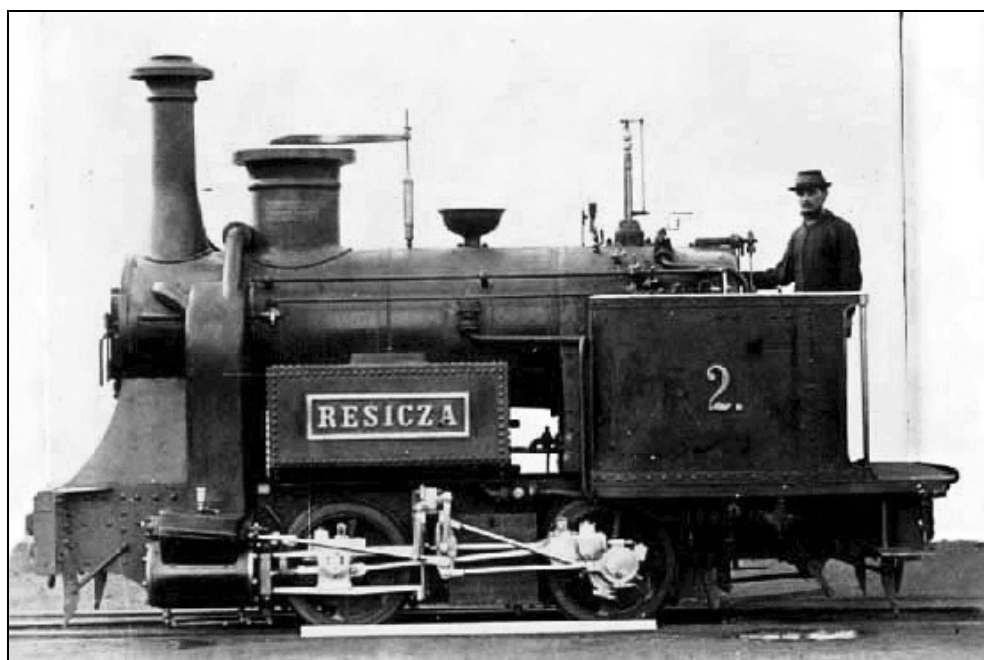

Fig. 16. Locomotiva din Reșița

Fig. 17. Transportul locomotivei fabricată la Reșița la Târgul Internațional din Viena. 1873

În prima fază, pe lângă cele trei furnale existente anterior, a fost construit în anul 1880 un furnal înalt de 20 metri având o capacitate de prelucrare de 280 m³. Funcționarea furnalului a fost precedată de cocsificarea cărbunelui de la Secu și Doman, în anul 1864 și de construirea unei căi ferate pentru transportul minereului, în anul 1878. Vechile furnale cu mangal au fost demolate și în anul 1893 au fost puse în funcțiune încă două furnale moderne cu mangal. Ultimul furnal de la Reșița, construit înainte de primul război mondial, a fost dat în funcțiune în anul 1910. În anul 1913, cele patru furnale de la Reșița, împreună cu furnalele existente la Bocșa și Dognecea, aveau o producție anuală de 114.150 tone de fontă. Paralel cu creșterea producției de fontă, din anul 1864 a crescut considerabil și cocsificarea cărbunelui. Producția cocseriei de la Reșița s-a dezvoltat de la aproximativ 300 de tone din anul 1864 la 30.000 de tone în anul 1890.

Fig. 18. Interiorul Uzinei din Reșița. 1890

Primele convertizoare Bessemer folosite pentru fabricarea oțelului lichid, au fost puse în funcțiune la Reșița în anul 1868. Tehnologia cunoscută sub numele de Thomas–Bessemer, a fost completată la Reșița, din anul 1876, cu noua tehnologie, Siemens–Martin. Esența acestei tehnologii era obținerea oțelului prin topirea fontei amestecate cu fierul vechi, la o temperatură de 1.700 de grade. Cele 3 cuptoare Bessemer și cele 3 Simens–Martin de la Reșița produceau în anul 1897 171.416 de tone de oțel. În preajma primului război mondial cuptoarele Bessemer au fost înlocuite cu cuptoare Simens–Martin.

Paralel cu modernizarea furnalelor au fost modernizate și turnătoriile. În anul 1894 a fost dat în funcțiune un atelier pentru turnarea pieselor de oțel Martin cu o capacitate anuală de 4.000 de tone de piese turnate. Dezvoltarea rapidă a tehnologiei de prelucrare a metalelor a avut drept consecință reconstruirea forjelor între 1886–1891, și a laminoarelor 1910–1912 de la Reșița.

Pentru asigurarea energiei electrice necesare uzinei, între 1883–1885 au fost făcute experimente privind folosirea mașinilor cu aburi care puneau în mișcare generatoarele electrice. În vederea asigurării necesarului energetic, în anul 1904 a fost dată în funcție hidrocentrala de la Grebla, în anul următor o centrală termică și în anul 1910 un generator tip AEG cu o capacitate de 1.700 de KW.

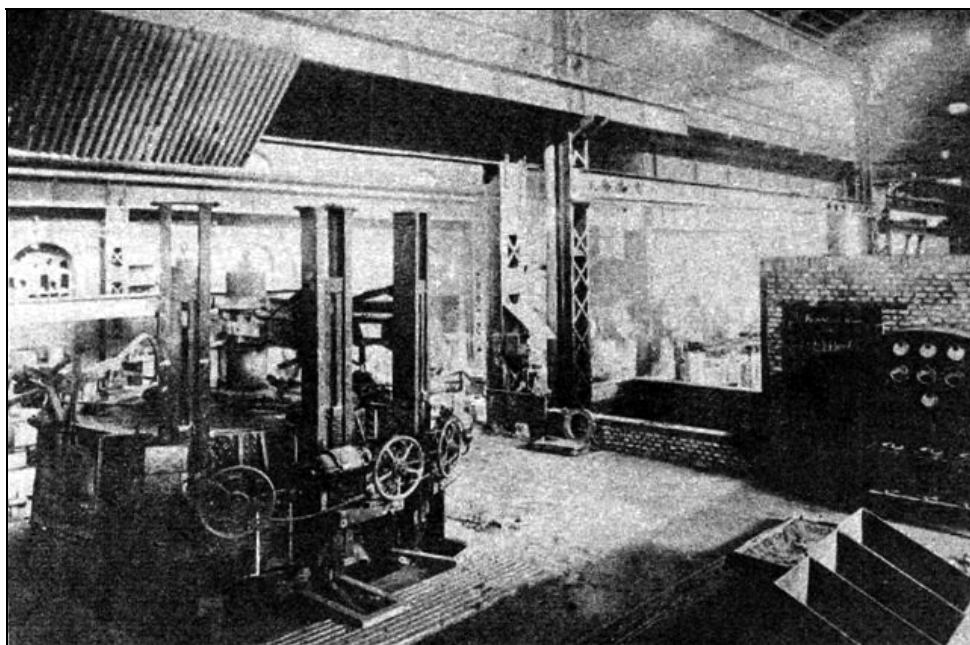

Fig. 19. Cuptorul electric de la Reșița. 1909

După 1876, uzinele din Reșița au trecut la fabricarea podurilor feroviare și rutiere, iar mai târziu la construirea cazanelor speciale. După unele păreri, produsele uzinelor din Reșița au fost folosite și la construirea Turnului Eiffel din Paris. După 1910 la Reșița a fost reluată fabricarea armamentului. O dezvoltare rapidă a producției va urma în timpul primului război mondial, când pe lângă fabricarea tunurilor s-a trecut și la fabricarea muniției de război.

2. ANINA, BOCȘA, DOGNECEA, SASCA, MOLDOVA NOUĂ, SASCA MONTANĂ ȘI ORAVIȚA ÎNTRE ANII 1855–1918

După cum este cunoscut, în afara centrului din Reșița, StEG-ul a preluat și a dezvoltat și celelalte centre miniere și metalurgice cunoscute în Banat încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

a. Anina

Pentru valorificarea cărbunelui din Steierdorf, în anul 1856 StEG-ul a construit, pe lângă mina Gabriel, prima instalație de cocsificare a cărbunelui din Banat. Acest succes a fost o premiză pentru investițiile societății din jurul Aninei. Bazele viitorului complex industrial de la Anina au fost puse în anul 1858, prin construirea noii uzine metalurgice ale StEG-ului. Prin munca concertată a unui număr de 3.000 de constructori veniți din toate părțile imperiului, atelierele mecanice erau terminate în cursul anului 1860, iar furnalul în anul 1861. Până în anul 1868 au fost puse în funcție primele forje, laminorul și cele 30 de cuptoare de cocs. Dintre cele trei cuptoare înalte, construite până în anul 1872, cel construit în anul 1868 funcționa cu cărbune de lemn, următorul cu cocs, iar al treilea folosea drept combustibil un amestec de mangal și cocs. În deceniul al optelea al secolului al XIX-lea, producția furnalelor și a turnătoriei din Anina reprezenta 1/3 a producției turnătoriilor din Banat. Deosebit de căutate erau sobele, conductele de gaz, de apă, balustradele, grilajele și piesele turnate pentru diferite mașini. În anul 1895 producția de piese metalice ale uzinei din Anina s-a ridicat la 7.700 de tone. Cheltuielile legate de transportul minereurilor de fier de la Ocna de Fier și Dognecea au influențat în mod negativ viitorul complexului siderurgic de la Anina. În preajma primului război mondial conducerea StEG-ului s-a orientat spre transformarea producției la Reșița. Cererea crescândă de produse siderurgice cauzată de izbucnirea primului război mondial a amânat acest proces. Producția furnalelor din Anina au fost oprite

abia în anul 1927. Mai puțin rentabil era laminatul șinelor de cale ferată, sistat și transferat la Reșița în cursul anului 1876, laminorul ca atare a rămas în producție până în anul 1920.

Paralel cu dezvoltarea mineritului și a prelucrării metalelor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un impuls deosebit a cunoscut industria prelucrării uleiului prin distilarea uscată a șistului bituminos. Distileria din Anina cu cele 60 de instalații a produs între anii 1860–1867, 70.980 de tone de uleiuri minerale. Între anii 1867–1873, prelucrarea uleiurilor a fost transferată la Oravița, iar apoi între 1874–1882 iarăși la Anina. După 1882 complexul de la Anina a trecut la distilarea țiteiului importat din România².

b. Oravița

În primul deceniul după preluarea domeniului de către StEG, în Oravița s-a continuat extragerea și prelucrarea cuprului și a metalelor neferoase. Conform datelor statistice, între anii 1852–1872, la Oravița s-a obținut 183,43 de kg. de aur și 10.735 de centenari de cupru. Prelucrarea cuprului din Oravița, a fost transferată după 1855 la Ciclova.

Pe lângă metalele enumerate, după 1857 la Oravița au fost produse; 2.433.329 de centenari de ciment și 727.684 de var. Orientarea spre direcția construcțiilor a fost subliniată și prin activitatea joagărului instalat în cursul anului 1877, joagăr, care pe lângă o turbină de 15 CP, a fost înzestrat și cu un locomobil de 8 CP. Moara StEG-ului, construită în anul 1860, dotată cu o mașină de aburi, în 1866 nu mai era în stare de a satisface necesitățile populației din zonă. Noua moară construită în anul 1873 a fost dotată cu o mașină de aburi de 75 CP.

Desigur, dintre toate întreprinderile din Oravița de după 1855, cea mai importantă era „Prima rafinărie de ulei din Ungaria” („Első magyarországi olajfinomító”) înființată în anul 1859 de către StEG, împreună cu firma „Pernolet & Comp” din Franța. Scopul inițial al rafinăriei era prelucrarea uleiului mineral brut exploatat la Anina. Conform datelor statistice ale vremii, complexul industrial din Oravița, compus din 21 de clădiri aferente, prelucra zilnic între 28.000–39.000 kg de ulei de șist. După anul 1867, instalațiile de distilare ale StEG-ului de la Anina și Oravița au fost arendate pentru suma anuală de 18.000 forinți firmei vieneze Hochstetter. Din cauza concurenței petrolului american și românesc, noua firmă „Orawiczaer Paraffin und Mineralölfabrik“ a devenit nerentabilă și în 1875 firma cu sediul la Viena a fost obligată să renunțe de arendă. În anul 1877, din cauza blocării navigației prin Bosfor în urma războiului dintre Rusia și Imperiul Otoman din 1877–1878, cerința pentru produsele rafinăriei din Oravița a

crescut. După încheierea păcii, prin reapariția concurenței din România, cererea pentru produsele rafinării din Oravița a scăzut din nou. În aceste condiții, StEG-ul a trecut în anul 1882 la sistarea producției de șisturi concentrându-și activitatea pe rafinarea petrolului importate din România. În anul 1912 activitatea rafinării din Oravița a fost oprită, mașinile și instalațiile au fost vândute fabricii de uleiuri minerale din Orșova³.

Pe lângă întreprinderile StEG-ului, trebuia să semnalăm activitatea atelierului de confecționare a uneltelor agrare din Oravița, aflat în proprietatea lui Grau Ferenc. Din cele 50.000 de piese fabricate în anul 1893, 30.000 de bucăți au fost exportate⁴.

c. Bocșa

În anul 1855 complexul industrial din Bocșa, cu cele 5 așezări separate și un teren de peste 12.000 de iugăre a intrat în proprietatea StEG. Analizând situația uzinei, specialiștii societății au oprit activitatea forjei și a ciocanului de cupru. În schimb au trecut la lărgirea producției oțelului și a fontei a căror calitate era deosebit de bună. Între 1858–1860 la Bocșa Germană au fost puse în funcție două furnale noi cu capacitate anuală de 3.360 de tone de fontă. Fonta obținută la Bocșa a fost prelucrată la Reșița. În locul forjelor și ciocanelor oprite, între 1857–1858 a fost construită o fabrică de cărămidă refractară.

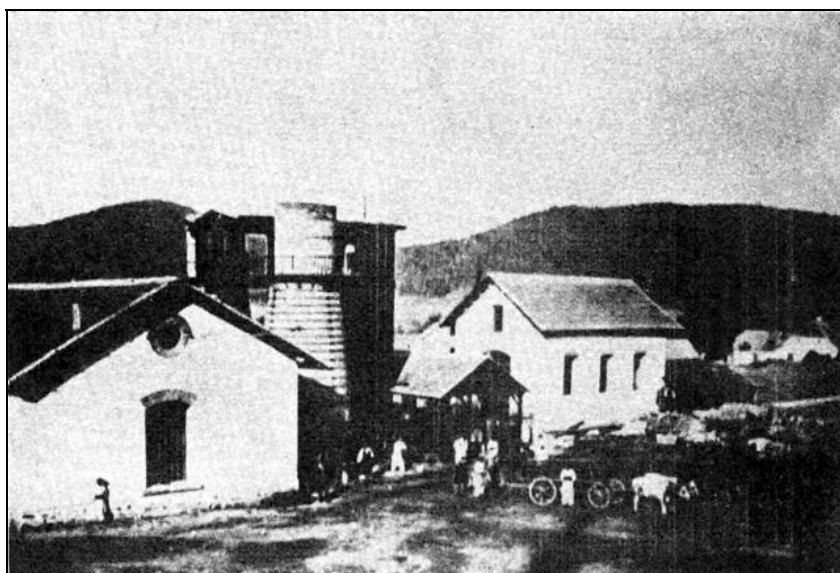

Fig. 20. Furnalul din Bocșa. 1869

Din cauza consumului excesiv al cărbunelui de lemn, (peste 270.000 de hectolitri anual) furnalul construit la Bocșa în anul 1869, își va sista activitatea în 1881.

În ceea ce privește exploatarea aurului, după eșecurile unor companii (1855 cu capitalul englez, 1887 cu capitalul maghiar) aceasta a fost sistată.

d. Dognecea

În perioada StEG a scăzut exploatarea și prelucrarea metalelor neferoase de la Dognecea și Moravița, în schimb va crește prelucrarea metalelor de la 13.449 de tone din anul 1855 la 93.256 de tone în anul 1890. Fonta produsă la Dognecea va fie prelucrată la Reșița. Tot la Reșița a fost prelucrată și o bună parte a minereului de fier extras la Dognecea și Moravița.

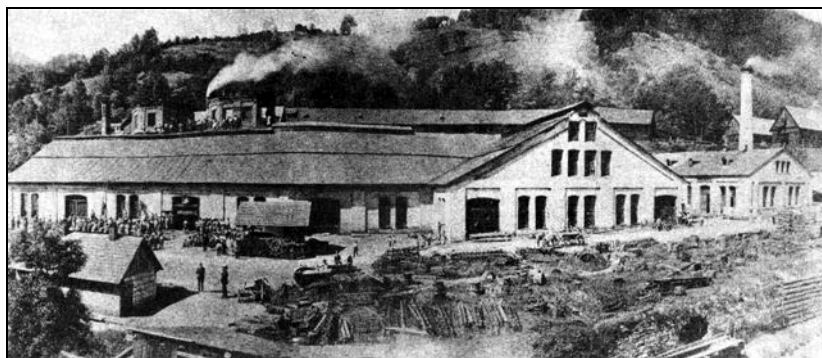

Fig. 21. Topitoria din Dognecea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

e. Sasca

În anul 1855 StEG a achiziționat Uzina de Fier Sasca – Valea Nerei și terenurile aferente. Minele și topitoriile de cupru de la Sasca au rămas în funcțiune până în anul 1872.

f. Moldova Nouă

În locul minelor și topitoriilor de cupru de la Moldova Nouă, devenite nerentabile încă din deceniile prerevoluționare, noul stăpân StEG a trecut în anul 1857 la construirea uzinei de acid sulfuric, prima în acest gen din Ungaria de atunci. Odată cu creșterea interesului general pentru produsele

industrii chimice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, producția acidului sulfuric a fost dublată. Spre sfârșitul secolului studiat, la Moldova Nouă producția de acid sulfuric era 598.619 kg. Marea majoritate a acidului sulfuric a fost necesară la producția cuprului din Ciclova și Dognecea. Odată cu scăderea producției de cupru scade și cerința de acid sulfuric, și astfel producția în Moldova Nouă a fost sistată în anul 1900.

În afara ramurilor industriale aflate sub controlul StEG-ului, literatura de specialitate s-a ocupat prea puțin cu celelalte ramuri ale industriei din Zona Montană a Banatului. În raportul Camerei de Comerț din Timișoara din anul 1909 se găsesc date despre Fabrica de Bere Fischer din Ciclova cu capacitate anuală de 21. 675 hl., a lui Panaiot Mihael din Bocșa Germană cu o capacitate anuală de 3. 220 hl, și a lui Reichel Sándor din Orșova cu capacitate anuală de 2.688 hl⁵.

NOTE

1. GRĂF: 49–55.
2. GRĂF: 88–89; LAY: 74–75.
3. GRĂF: 111–115.
4. *T.K.I.K., raport pe anul 1893*, Temesvár, 1894.92.
5. *T.K.I.K., raport pe anul 1909*, Temesvár, 1910. 69.

Capitolul V

MEȘTEȘUGURI, BRESLE ȘI MANUFACTURI PE TERITORIUL REGIMENTELOR DE GRANIȚĂ DIN BANAT

1. GRANIȚA MILITARĂ DIN BANAT ÎNTRE 1718–1872

Este cunoscut faptul că imediat după încheierea păcii de la Passarowitz (1718), pentru asigurarea granițelor Banatului, generalul Mercy Florimund plănuia dislocarea trupelor grănicerești, staționate mai înainte pe linia Tisa-Mureș, pe sectorul bănățean al Dunării. Din cauza rezistenței grănicerilor sârbi, acest plan a fost abandonat, iar pentru controlul graniței între Panciova – Biserica Albă și Orșova, generalul Mercy a format un corp mobil grăniceresc compus din 140 de pedestrași și 100 de călăreți.

După 1722, odată cu crearea primelor așezări coloniste, din ordinul lui Mercy, au fost organizate din rândul populației germane corpuri semimilitare înarmate. Pe lângă sprijinirea trupelor austriece staționate în provincie, scopul acestor formațiuni era de a contribui la paza graniței și a așezărilor nou create. La sfârșitul anului 1726, din ordinul împăratului Carol al VI-lea s-a trecut la organizarea unui Corp de Graniță Bănățean, (Banatische Landesmiliz, sau Temeser Grenzmiliz) recrutat din rândurile populației româno-sârbe. Sediul de comandă al trupei, compusă din 4.200 de grăniceri, era la Kubin (Kovin), iar al căpitănelor subordonate, la Timișoara, Ciacova, Caransebeș și Mâtnic.

Deoarece trupele amintite s-au dovedit total insuficiente în timpul războiului austro-turc din anii 1736–1739, cât și în fața răscoalei populației românești din anul 1738, după terminarea războiului, comandantul provinciei, baronul Engelshofen a trecut la reorganizarea apărării Banatului. Planul lui Engelshofen prevedea mutarea grănicerilor sârbi (Land Miliz) staționați pe linia Tisa-Mureș, pe linia Dunării, în sectorul dintre Panciova și Palanca Nouă. Strămutarea companiilor sârbești, delimitarea, organizarea și noul statut militar al grănicerilor a fost reglementat prin paragraful 5 al Legii nr. 18/1741. Pe lângă cele amintite, legea prevedea și încorporarea Banatului și a tuturor teritoriilor ce aparținuse odinioară Coroanei Sfântului Ștefan la

Ungaria. Din cauza războiului cu Prusia și a rezistenței îndârjite a grănicerilor sârbi de a părăsi zona Mureșului, reorganizarea administrativă a provinciei și introducerea administrației civile în Banat a întârziat. Administrația civilă a Banatului va fi introdusă abia în anul 1751, iar părțile sudice ale provinciei vor rămâne mai departe sub administrația militară.

S-a întârziat și strămutarea companiilor sârbești, întărite după 1745 prin cele două companii ale voluntarilor din Banat, care sub conducerea căpitanului Simbschen au participat la războiul de succesiune. Din aceasta cauză, pentru apărarea graniței, dar mai ales a zonei montane, amenințată permanent de cetele de bandiți (lotri), autoritățile habsburgice trec între anii 1746–1747 la formarea unor detașamente înarmate din rândul populației locale („Național-Miliz”). Paralel cu crearea detașamentelor locale, în scopul apărării graniței, între anii 1765–67 au fost mutate 8 companii de veterani ai armatei imperiale și așezate de-a lungul cursului inferior al Timișului și Carașului, în zona localităților Panciova și Sakule. După 1760, aceste companii (circa 1.600 de oameni) au fost integrate în unitatea denumită „Temesvar Ansiedlungskorp”. Cea din urmă va purta după 1775 titlul de „Regimentul de graniță Germano-Bănățean Nr. 71” („Deutsch-Banater Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 71”), și după 1798: – Regiment de graniță Germano-Bănățean Nr.12 cu sediul la Panciova.

Între timp, până în anul 1774, a fost terminată strămutarea foștilor grăniceri staționați mai înainte pe linia Tisa-Mureș, în zona de câmpie a Banatului. Edictul împărătesei Maria Terezia de la 12 octombrie 1774, acorda privilegiu largi „Comunității militare privilegiate Kikinda”, care, pe lângă Becicherecul Mare, cuprindea localitățile; Franjova, Mokrin, Melence, Karlova, Kuman, Taras, Krstur și Josefova.

Pentru paza frontierei bănățene în zona districtelor Caransebeș și Orșova a fost organizată o companie de plăieși români sub comanda căpitanului Petru Vancea. Deoarece trupele comandate de Petru Vancea erau prea slabe pentru controlul graniței de-a lungul Clisurii Dunării, a Cazanelor și culoarul Timiș-Cerna, împăratul Iosif al II.-lea a trecut în anul 1768 la organizarea batalioanelor de graniță iliric și românesc. Cel românesc, cu sediul la Caransebeș va sta sub comanda viitorului general Papilla (1769–1773), cel iliric, cu sediul la Biserica Albă, s-a aflat sub comanda locotenent-colonelului Secujac (1768–1770). În anul 1775, cele două regimente au fost unite sub numele de „Regimentul de graniță româno-ilir” („Walachisch-Illyrisches Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 72”) cu sediul la Biserica Albă. În anul 1838 din regimentul cu sediul la Biserica Albă, care din anul 1798 purta numele de „Regimentul de graniță româno-ilir nr. 13” (Walachisch-Illyrisches Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 13”) au fost formate două regi-

mente și anume, „Regimentul de graniță românesc din Banat nr. 13” cu sediul la Caransebeș și „Regimentul sârbesc de graniță militară nr. 14” (Serbisch-Banater Grenz-Infanterie-Regiment nr. 14”) cu sediul la Biserica Albă¹.

Fără a intra în istoricul regimentelor de graniță, vrem să subliniem că până la desființarea lor în anul 1872, în cele 193 de așezări, cu 39.234 de case și 307.537 de locuitori, granița militară bănățeană se afla sub comanda Comandamentului Militar General al Banatului cu sediul la Timișoara și a Consiliului Aulic de Război din Viena. Așadar este normal ca dezvoltarea economică a graniței militare să fie diferită de cea a teritoriilor aflate sub conducerea administrației comitatelor. Indiferent sub ce nume erau organizate, economia regimentelor de graniță se afla sub controlul camerei și, mai târziu, a ministerului de război cu sediul la Viena.

2. MEȘTEȘUGARI ȘI BRESLE DE PE TERITORIUL GRANIȚEI MILITARE DIN BANAT ÎNTRE 1718–1872

În ce privește obligațiile locuitorilor graniței militare, ordonanța imperială din anul 1751, cât și reglementările de mai târziu, prevedeau că persoanele aflate în serviciul militar sau grăniceresc, în schimbul dării de cap de 4 guldeni și a dării după avere de 3 guldeni, să fie scutite de alte obligații față de stat². După reorganizarea granițelor, din anul 1764, între obligațiile locuitorilor graniței militare apare și impozitul pentru exercitarea meseriilor (Gewerbe, sau Profesionistensteuer). Conform datelor conscripției din anul 1774, impozitul locuitorilor graniței militare, dintre care 10.000 de persoane cu obligații militare active, se ridica la 58.885 de forinți. În suma respectivă pe lângă obligațiile anterioare erau incluse și impozitul pe exercitarea meseriilor cât și taxa de toleranță a evreilor și haraciul țiganilor³.

Despre organizarea meșteșugarilor de pe teritoriul granițelor militare bănățene avem informații imediat după înființarea lor. După istoricul Felix Milleker, meșteșugarii de pe teritoriul regimentelor bănățene s-au organizat într-o breaslă comună ale cărei statute se orientau după privilegiile breslei din Petrovaradin a meșteșugarilor de la granița slavonă, aprobată de către generalul Ferdinand Engelshofen în anul 1751⁴. În ceea ce privește organizarea breslelor de pe teritoriul regimentelor slavone, după părerea istoricului Carl Bernhard von Hietzinger, privilegiul meșteșugarilor de la Karlovac (Karlstadt), eliberat la 21 septembrie 1767 a preluat prevederile vechi, existente deja din anul 1696. După Hietzinger, privilegiul de la Karlovac din anul 1767, a servit ca model pentru privilegiul regimentului cu sediul în Varazdin, eliberat la 23 februarie 1771⁵.

În lucrarea sa despre istoria granițelor militare, autorul Fr. Vanicek, fără trimiteri exacte la numărul articolelor, citează 21 prevederi din statutul breslei meseriașilor regimentului din Petrovaradin (1751), păstrat în anul apariției cărții respective (1875) în lada breslei, la sediul regimentului⁶. Conform celor citate de Fr. Vanicek, meșteșugarii regimentului grăniceresc (Grenzhandwerker), alegeau în ședința organizată în fața lăzii deschise conducerea breslei, aveau dreptul de angajare și instruirea ucenicilor, de a elibera diplomele calfelor aflate în pelerinaj. Dreptul de eliberare a calfelor și acordarea titlului de meșter era rezervat conducerii regimentului, care putea să renunțe la executarea capodoperei și la plata taxei obișnuite, care se plătea cu ocazia primirii meșterului în breaslă. Ca și în cazul breslelor civile, în cazul înmormântării unui meșter, era cerută participarea tuturor meșterilor, chiar dacă ei nu aveau domiciliu în localitatea respectivă. Ucenicii breslei regimentului din Slavonia, ca și a celor din Banat, trimiși de autorități pentru învățarea unei meserii la Viena, vor sta sub supravegherea reprezentantului granițelor (Grenzagent) cu numele de Cabalini. După înființarea regimentelor, deosebit de căutate erau meseriile de potcovari și curelari, tipice pentru militari. Pentru însușirea acestor meserii, erau căutați tineri, cunoscători ai limbii germane, care erau trimși pentru învățarea meseriei la meșterul Scotti din Viena⁷.

În ce privește organizarea meșteșugarilor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat, conform lui Milleker, Consiliul Aulic de Război (Hofkriegsrat) – a aprobat la data de 13 septembrie 1773, înființarea unei bresle care cuprindea pe toți meșteșugarii de pe teritoriul regimentelor⁸. În fruntea breslei stătea un Meșter al Graniței, (Grenz Meister) cu sediul la Biserica Albă. În competența meșterului intrau toate problemele legate de organizarea breslei cât și a producției și desfacerea mărfurilor. În literatura de specialitate consultată de noi nu am găsit referiri la soarta și locul de păstrare al statutului breslei meșterilor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat, cu sediul la Biserica Albă, eliberat la 13 septembrie 1773. O copie a diplomei din anul 1824, am găsit-o în Arhiva Muzeului din Vârșeț⁹.

Copia în limba germană scrisă de mână conține 23 de pagini și este legată într-o copertă simplă cu dimensiuni de 242x395 de mm. Prima foaie a manuscrisului păstrat în copertă, se deosebește de restul filelor, atât prin scris, cât și prin calitatea hârtiei, este decorat cu coroana imperială și înșiră titlurile împăratului Francisc I. De altfel, cu ocazia vizitei mele la Vârșeț în luna septembrie 2006, nu am primit dreptul de reproducere a documentului. Textul în limba germană este aproape indescifrabil, după prima impresie conține cele 34 de puncte ale statutului breslei, eliberat de Maria Terezia la data de 13. septembrie 1773. Datarea copiei la 1824 ne permite să

presupunem că exemplarul din Vârșeț era pregătit pentru Comandamentul Militar al Banatului cu sediul din Timișoara.

În ceea ce privește dezvoltarea și organizarea breslelor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat, un rol important l-au avut străduințele locuitorilor din Panciova și Biserica Albă de a obține drepturi orășenești. Cum vom vedea la prezentarea breslelor din orașele respective, Biserica Albă a primit acest drept la 1777, iar Panciova în anul 1794. Odată cu primirea drepturilor orășenești, autoritățile militare din Biserica Albă și Panciova, care așa cum vom vedea au păstrat un drept de control asupra magistraturilor, vor renunța la încasarea taxelor obișnuite pe care cetățenii erau obligați să le achite la înregistrarea lor în registrul civil al orașelor. În anul 1794 împăratul Francisc I permite organizarea meșteșugarilor de pe teritoriul regimentelor de graniță din Banat. Sediul Breslei Unite, organizată în anul 1794 va fi la Panciova¹⁰. Breasla Unită din Panciova va avea o viață scurtă, deoarece în anul 1797 meșteșugarii din Panciova și Biserica Albă se vor organiza în bresle separate¹¹.

3. LEGISLAȚIA MILITARĂ REFERITOARE LA DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A GRANIȚEI ÎNTRE 1786–1872

În ceea ce privește dezvoltarea economică a graniței militare din Banat, reformele Mariei Terezia din anul 1764, nu au adus la rezultatele scontate. Excepție era teritoriul Regimentului de graniță Germano-Bănățean Nr. 12, cu sediul la Panciova, aflat sub comanda colonelului Johann Georg Geney. Rezultatele deosebite ale regimentului au determinat-o pe Maria Terezia să numească pe colonelul Geney în fruntea comisiei, pentru reformarea granițelor militare austriece, cu excepția celor din Transilvania. Sub comanda colonelului Geney, au început în anul 1786 executarea lucrărilor de cartografiere a Banatului. Partea urbană a Regulamentului Graniței din Banat, („Cantonregulativ”) introdus la 14 februarie 1787, era elaborată pe baza lucrărilor de cartografiere începute în anul 1786. Conform regulamentului din anul 1787, obligațiile feudale cât și cele fiscale ale locuitorilor se plăteau după calitatea pământului și erau împărțite în trei categorii¹². Chiar dacă scopul primordial al reglementărilor era reformarea impozitelor și obligațiilor după producția agrară, prevederile actului se refereau și asupra impozitelor din sectorul industrial și comercial. Astfel, comercianții împărțiți în trei categorii plăteau anual; 40, 32, sau 26, iar meșteșugarii, împărțiți în 4 categorii – 10, 8, 6 sau 4 forint ca impozit după veniturile obținute prin exercitarea meseriilor¹³.

În toată provincia, dar în mod deosebit pe teritoriul granițelor militare, evenimentele militare ale anilor 1788/1789 au produs pagube imense. În ultimele zile ale anului 1788, trupele turcești au trecut granița și în săptămânile care au urmat, au distrus sate întregi și au luat în robie 35.000 de locuitori ai granițelor bănățene. După terminarea războiului, autoritățile militare au luat o serie de măsuri pentru refacerea economiei. Printre măsurile luate se număra acordarea drepturilor de oraș militar pentru localitățile Biserica Albă în anul 1792 (a doua oară) și Pancovei în 1794. În cadrul măsurilor luate, la 11 iunie 1794 a fost eliberat și un statut pentru meșteșugarii regimentelor de graniță din Banat. Conform statutului, meșteșugarii graniței militare din Banat au fost organizați într-o Ladă Principală cu sediul în Panciova, care întreținea o Lada secundară în Biserica Albă. Cea din urmă se va declara în cursul anului 1797, independentă de la Lada din Panciova¹⁴. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în cele două orașe militare, cât și în cele 112 așezări mai mici aflate pe teritoriul regimentelor, trăiau 19.405 de familii. Conform datelor furnizate de recensământul anului 1802, pe teritoriul regimentelor bănățene au existat 174 de negustori și 343 de meșteșugari, dintre aceștia, 161 pe teritoriul regimentului german și 222 al celui Iliric¹⁵.

În ceea ce privește legislația, 10 din cele 154 puncte ale Constituției graniței militare, („Grenzgrundgesetz”) elaborată în anul 1807, se refereau la situația juridică a meșteșugarilor și negustorilor de pe teritoriul graniței. În centru atenției legislației din 1807 rămânea mai departe pătura militară a populației. Scopul adevărat al constituției era asigurarea optimă cu material uman a regimentelor militare din Banat. Acestui scop era subordonat economiei graniței, bazată pe producția familiei mari (zadruga). Practicarea meșteșugurilor, conform prevederilor articolului 43 al constituției, era acceptată numai ca o ocupație secundară a cultivării pământului. Conform prevederilor constituției, învățarea unei meserii în cadrul breslelor existente era aprobată numai persoanelor, care din cauza unor deficiențe nu erau apte pentru executarea serviciului grăniceresc. Excepție era cazul când interesele regimentelor cereau în mod explicit învățarea anumitor meserii, sau pentru candidații care veneau dintr-o familie, unde contingentul grăniceresc era asigurat prin copiii mai în vârstă. Excepție era asigurarea permanentă a unui număr de 12 dulgheri și 24 zidari, care aparțineau de personalul fiecărui regiment.

Conform articolului 44 al constituției din anul 1807, în registrele meșteșugarilor erau conșcriși numai meșteșugarii organizați în bresle. În districtele fără bresle, drepturi egale cu meșterii organizați erau asigurate doar celor înscriși în registrul regimentului. Articolul 45. al legislației din

1807, prevedea înregistrarea tuturor meșteșugarilor în registrul special a unităților celor mai apropiate de locuința solicitantului. Articolul 51. asigura scutirea de obligațiile militare a meșteșugarilor înregistrați în bresle, și în sfârșit articolul 52. preciza că pedepsirea corporală a meșteșugarilor cădea sub jurisdicția directă a comandantului regimentului din zona respectivă¹⁶.

În ceea ce privește impunerea fiscală a meșteșugarilor și a negustorilor de pe teritoriul graniței militare, acesta erau reglementate prin articolele; 147, 148, 149, 150, 151 și 152. ale constituției. Articolul nr. 149. prelua prevederile regulamentului din anul 1787, care preciza că meșteșugarii, cu un impozit anual sub 4 forinți, în cazul posedării unei gospodării proprii, să fie trecuți în categoria grănicerilor, iar cei fără gospodărie proprie vor fi obligați la plata taxei de cap. (Fakultätenkopf)¹⁷. După analiza istoricului Felix Milleker, Constituția din 1807 se deosebea față de statutul breslei din Panciova din anul 1794, numai în privința acordării titlului de meșter și instruirea ucenicilor și a calfelor, scoase de sub controlul breslelor și puse sub controlul autorităților militare. Aceste măsuri au permis creșterea substanțială a numărului meșteșugarilor. Conscripția din anul 1817 a găsit pe teritoriul regimentelor bănățene un număr de 2.123 de meșteri înregistrați¹⁸.

În deceniul premergător revoluției de la 1848, a fost înființată ultima breaslă a graniței militare, cu sediul în Caransebeș. Privilegiul breslei a fost semnat la 3 decembrie 1833 la Viena de către împăratul Francisc I. Primul, din cele 21 de puncte al privilegiului, asigura meșterilor din Caransebeș aceleași drepturi pe care le aveau breslașii din imperiu. Următorul punct prevedea, că în caz de nevoie, pe lângă și sub egida Lăzii Principale din Caransebeș se pot organiza filiale ale meșterilor de pe teritoriul regimentului. Punctul nr. 4 permitea confecționarea sigiliilor, atât pentru lada principală, cât și pentru lăzile secundare¹⁹. Din literara de specialitate consultată de noi nu avem informații despre existența lăzilor secundare ale breslei din Caransebeș.

Schimbările petrecute în viața regimentelor de graniță după deceniile următoare Constituției din anul 1807, erau legiferate prin Constituția din 4 martie 1849, votată în urma evenimentelor revoluționare din anii 1848/49 și intrată în vigoare pe teritoriul graniței militare din Banat abia la 8 mai 1850. Noua constituție a graniței militare, consimțea desființarea obligațiilor feudale și asigura locuitorilor graniței, ca și a tuturor locuitorilor imperiului, dreptul practicării meșteșugurilor. În ceea ce privește acordarea cetățeniei austriece străinilor care doreau să se stabilească pe teritoriul graniței, articolul 12. din capitolului I. al constituției, rezerva aprobarea acestui drept comandamentelor militare regionale, cu sediul la Timișoara în cazul Banatului. Articolul 13. al constituției prevedea că în cazul construirii atelierelor

sau întreprinderilor industriale, comandamentul regional putea aproba achiziționarea terenului necesar și pentru persoanele străine de populația graniței militare.

În privința breslelor și a dezvoltării libere a industriei, deosebit de important era articolul 28. al constituției, care consimțea desființarea breslelor, iar în cea ce privește libertatea comerțului și industriei, ele erau acordate locuitorilor „dacă ele nu erau în contradicție cu celelalte prevederi ale graniței”. Această restricție a fost eliminată abia prin rescripțiile din 14 martie 1860²⁰. În ciuda libertăților garantate, articolul 38 al Constituției din anul 1849, prevedea că pentru orice activitate executată în afara comunității familiale, era necesară aprobarea capului familiei²¹.

Constituția (Legea fundamentală) din anul 1850 a desființat relațiile feudale de pe teritoriul graniței și, cu unele restricții, grănicerii deveneau proprietarii pământului cultivat. În privința meșteșugurilor, legea a deschis căi noi pentru practicarea liberă a meșteșugurilor iar prevederile decretului imperial din 20 decembrie 1859 (publicat și aplicat pe teritoriul graniței abia în anul 1860) au legalizat desființarea breslelor. Conform decretului imperial, numai ocupații ca: tiparul, transportul, navigația, construcțiile, hornarii, armurierii, pompierii și măcelarii necesitau o aprobare specială din partea autorităților. Celelalte meserii puteau să fie practicate fără aprobări speciale. În ceea ce privește libertatea meseriilor, trebuie să menționăm punctul 5 al decretului imperial din 16 februarie 1868, care a asigurat libertatea practicării meseriilor și pe teritoriul graniței bănățene. În preajma desființării graniței, în anul 1869, pe teritoriul celor trei regimente bănățene au fost înregistrați 5.850 de meșteșugari cu ateliere proprii²².

Articolul nr. 28 al Constituției din anul 1850 a prevăzut organizarea meșteșugarilor în Corporații Industriale. Rolul corporațiilor pe teritoriul graniței militare era identic cu al organizațiilor similare de pe teritoriul comitatelor. Excepție făceau organele superioare ale corporațiilor de pe teritoriul graniței erau regimentele, apoi comandamentul militar din Timișoara și Ministerul de Război din Viena. Pentru coordonarea industriei și a comerțului de pe teritoriul graniței a fost înființată Camera de Comerț și Industrie cu sediul la Sisek. După desființarea graniței militare, în anul 1872, fostele corporații au fost înglobate în anul 1875 în corporațiile comitatense²³.

În toată perioada studiată pe teritoriul graniței bănățene se poate observa lipsa meșteșugarilor calificați. De exemplu pe teritoriul Comunității militare privilegiate Kikinda, lipsa meseriașilor era așa de mare, încă la propunerea Administrației Bănățene, Maria Terezia a ordonat în anul 1777, trimiterea tinerilor la Viena pentru însușirea meseriilor de zidar, dulgher, lăcătuș, tâmplar, rotar și olar²⁴. O situația asemănătoare era și în rândul

veteranilor stabiliți în jurul Panciovei. Dintr-un raport din anul 1766 reieșea că între cei 824 de veterani stabiliți la Jakuba, existau numai 64 meseriași. Lipsa constructorilor era așa de acută, încât în anul 1771, acoperișurile, ferestrele și ușile clădirilor necesare pentru veteranii stabiliți în Banat, au fost executate de către meșteșugari din Viena, Graz și Klosterneuburg²⁵. Cât de mult s-a schimbat situația în deceniile următoare, ne arată faptul că în anul 1791, comenzile Consiliul Aulic de Război, pentru refacere celor 2.250 de clădiri ale grănicerilor, distruse în timpul evenimentelor militare din anul 1788, au fost acordate meșterilor din granița bănățeană (Gränz Meisterschaften)²⁶.

Lipsa meșteșugarilor calificați pe teritoriul graniței militare a rămas o problemă permanentă și pe parcursul secolului al XIX-lea. După desființarea breslelor, prin decretul imperial din anul 1859, pregătirea profesională a ucenicilor a intrat în competența Corporațiilor Industriale, recent înființate. Se pare că în anii de tranziție, după desființarea breslelor, în unele zone ale Banatului pregătirea profesională a ucenicilor a fost îngreunată și din lipsa candidaților pentru însușirea meseriilor. De exemplu, Corporația Meșteșugarilor din Orșova, înființată în anul 1861, a recrutat pentru pregătirea viitorilor meșteșugari, ucenici din rândul orfanilor din Liebling²⁷.

4. ROLUL COMUNIUNII FAMILIALE ÎN DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A GRANIȚEI MILITARE DIN BANAT ÎNTRE 1718–1872

În ceea ce privește dezvoltarea economică a graniței bănățene în general, cât și a meșteșugurilor și a comerțului în mod special, se poate observa o diferență semnificativă față de celelalte părți ale Banatului. Pentru explicarea acestui fenomen, trebuie să ținem seama de situația specială a graniței, aflată în vecinătatea Imperiului Otoman, de distrugerile repetate în urma conflictelor cu acest imperiu, cât și de statutul militar al graniței, care desigur nu era favorabil dezvoltării libere a economiei. La argumentele enumerate trebuie să adăugăm și un factor intern, special, rolul comuniunii familiale, caracteristică mai ales pe teritoriul regimentelor românești și sârbești.

Comuniunea familială, fenomen specific pentru Peninsula balcanică, cunoscută și sub numele de Zadruga (Hauscommunio), era o familie bazată pe comunitate de avere și de producție, membrii acesteia, de obicei mai multe generații, trăind sub același acoperiș. De menționat este că apariția comuniunii familiale era posibilă numai în cazul producției bazată pe

agricultură și creșterea animalelor. În cadrul granițelor militare ale zonei slavo-bănățene, autoritățile habsburgice au preluat comuniunea familială aflată sub conducerea absolută a capului familiei și au acomodat-o cerințelor militare. De exemplu pământul, loturile date în folosință grănicerilor, aflate în proprietatea imperială, au fost cedate familiilor grănicerești ca un alodiu, numai pentru perioada executării serviciului militar. În cazul în care mai multe familii trăiau sub același acoperiș, capul familiei deținea monopolul contractului de folosire asupra lotului alodial. Capul familiei, mai târziu consiliul familial, compus din soția, capul familiei și copiii care executau serviciu militar, decideau toate probleme legate de viața familiei.

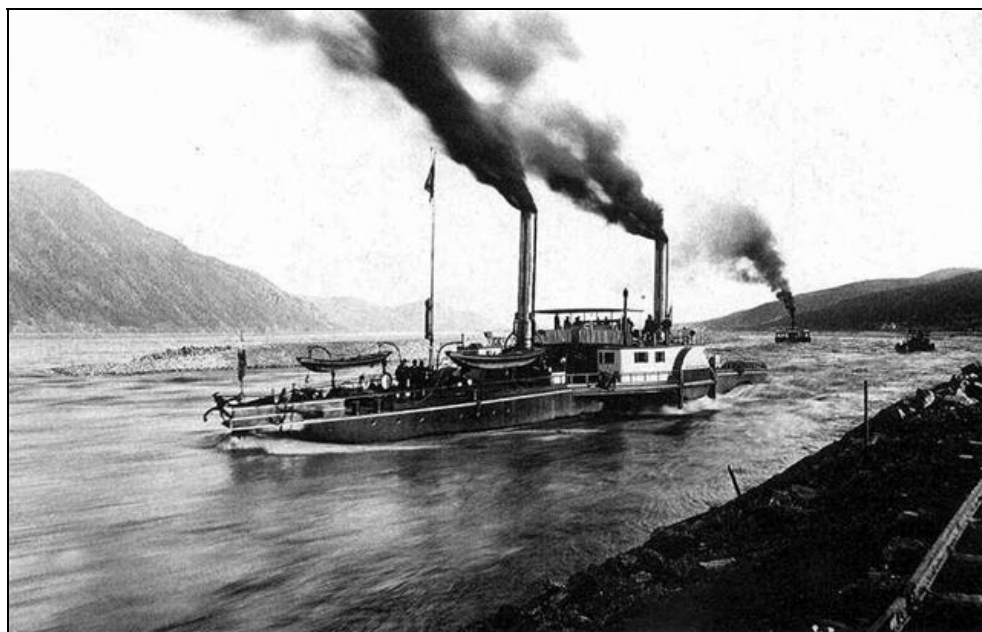

Fig. 22. Cazanele Dunării în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Din punct de vedere economic, comuniunea familială era o instituție aproape autarhică. În schimbul serviciului militar al membrilor săi, comuniunea familială a fost scutită de o serie de obligații fiscale, fiind astfel scoasă de sub influența economiei bazate pe circulația monetară. Chiar dacă acest fenomen era în contradicție cu politica mercantilistă, practică de autoritățile habsburgice încă din secolul al XVIII-lea, având în vedere păstrarea potențialului uman necesar pentru serviciul militar, autoritățile nu au luat măsuri juridice sau administrative pentru desființarea comuniunilor

familiale. Desigur, pentru întărirea bazei economice a familiilor, cât și a graniței militare – autoritățile militare au avut o grijă permanentă atât pentru modernizarea producției agrare și casnice, cât și pentru dezvoltarea învățământului general și profesional de pe teritoriul granițelor. În ce privește dezvoltarea industriei și a meșteșugurilor, străduința autorităților militare s-a concentrat cu precădere spre Panciova și Biserica Albă. Meșteșugarii localităților rurale mai mici fiind sprijiniți în primul rând în măsura necesităților serviciului militar. În cazul învățării unei meserii s-au practicat comerțul, locuitorii graniței militare necesitau aprobarea forurilor militare, precum și scutirea de serviciul de graniță și a robotei aferente. În general, autoritățile militare acordau permisul de învățare a meseriilor numai persoanelor care nu erau apte pentru serviciul militar. Menirea primordială al granițelor era asigurarea materialului uman pentru serviciul de graniță²⁸.

5. MANUFACTURILE DE PE TERITORIUL REGIMENTELOR DE GRANIȚĂ

Despre existența manufacturilor de pe teritoriul regimentelor de graniță nu avem studii speciale. Într-o hartă din anul 1762 din Biserica Albă găsim o mențiune despre o Filatură de Mătase (Seidenspinn-Fabrik) cu două cazane²⁹. Mătasea brută obținută la Biserica Albă a fost prelucrată la Timișoara. Distrusă de un incendiu din anul 1765, Filateria din Biserica Albă a fost reconstruită în anul 1772.

În timpul războiului turcesc din anul 1788 clădirea filateriei a suferit distrugerii așa de mari, încât numai în anul 1808 s-a putut relua activitatea. După o nouă distrugere din anul 1848, în locul filateriei a fost construit un spital.

Conform datelor păstrate în arhiva Comandamentului Militar din Timișoara, pe teritoriul localității Vîrciorova, aparținând Regimentului din Jupanec, în anul 1770 a existat o glăjerie. / Probabil identică cu cea din Slatina, amintite de Grisellini, p. 181. N.N./ Asigurarea cu lemn și cu potasă a glăjeriei cădea în sarcina localităților din jurul Teregoviei.³⁰ Aceeași sursă ne informează și despre existența postăvăriilor din Almăj și Craina unde anual se producea stofă pentru 500 de uniforme. O altă postăvărie funcționa în Panciova, unde cu ocazia controlului din aprilie 1785 a fost consemnată marfă în valoare de 11.085 de forinți. O parte a lânii folosite de țesătorie provenea dintr-o filaterie care funcționa în cadrul penitenciarului din Timișoara. Sursa citată relatează și despre producția de salpetru din jurul localității Alibunar. În documentele austriece din prima jumătate a secolului al

XVIII-lea, găsim mai multe referiri despre activitatea manufacturii de postav de la Borlova. Din păcate, din date nu reiese anul înființării manufacturii, dar dintr-un act din anul 1727, Administrația Banatului ne informează despre lărgirea producției din Borlova. Printru rescript al administrației din anul 1729, negustorii greci din Banat au fost avizați de a acoperi necesarul de postav din produsele manufacturii din Borlova. Manufactură care în anul 1733 a fost dată în arendă³¹.

NOTE

1. Vezi și: MILLEKER FELIX: *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764–1873*, Pancsova, 1926. Dr. ANTON PETER PETRI: *Die Kommandanten der drei Grenz-Infanterie-Regimenter im Banat*. Mühldorf, 1987 și COSTIN FENEȘAN: *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996, tot de la el, *Administrația și fiscalitatea în Banatul imperial 1716–1778*, Timișoara, 1997.
2. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 32.
3. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 60.
4. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 65–66.
5. CARL BERNH, EDLEN von HIETZINGER: *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, Wien, 1817–1823, Bd. II, 253.
6. FR. VANICEK: *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, Wien, 1875. Bd. II, 629–631.
7. VANICEK: Bd. II, 163 și 633.
8. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 20.
9. Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeț, Inv. Nr. 1.327.
10. DÁVIDHÁZY ISTVÁN: *Adalék a Bánáti Határkerület és Pancsova céhszabályzatához*. V. Kézművesipari Szimpózium Veszprém 1984, november 20–21, Veszprém, 1985.
11. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 20–21.
12. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 81.
13. VANICEK: Bd., III, 43.
14. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 91.
15. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 99–100.
16. VANICEK: Bd., III, 194–198.
17. VANICEK: Bd., III, 275–276.
18. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 149.
19. ANTONIU MARCHESCU: *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*. Caransebes, 1941, 126–131.
20. VANICEK: Bd., IV, 335, 345–346.
21. VANICEK: Bd., IV, 349, 425, 436–438.
22. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 26.
23. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 23.
24. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 246.

25. ERIK ROTH, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militär-grenzbezirk 1765–1821*, München, 1988, 55 și 352.
26. *Op.cit.*, 176.
27. LAY: 58.
28. PETER KRAJASICH: *Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berücksichtigung der Sozialen und Wirtschaftlichen Verhältnisse in den Jahren 1754 bis 1807*. In: *Schriften der Heeresgeschichtlichen Museums in Wien*. Bd. 6, 111–125.
29. BÖHM: *Geschichte der Stadt Weisskirchen*, 77.
30. VANICEK: Bd. II, 634–635.
31. BARÓTI: *Adattár*, II, 17, 433, 594.

Capitolul VI

BRESLELE ȘI EVREII

În primii ani al ocupației habsburgice, în suburbiile orașului Timișoara erau consemnate 23 de familii de evrei. Stabilirea evreilor în Cetate în timpul guvernării lui Mercy era interzisă, sub motivul că o parte a evreilor erau supuși otomani, iar ceilalți aveau relații strânse, mai ales economice, cu rudele lor aflate pe teritoriul Imperiului Otoman. Conform conscripției din anul 1739 existau în Timișoara 31 de familii evreiești de origine germană și 15 de origine spaniolă (139 + 82 de persoane). În timpul guvernării generalului Perlas, în anul 1772 erau consemnate 53 de familii evreiești în Timișoara. Regulamentul evreilor (Judenordnung) din anul 1776 a limitat la 45 numărul familiilor evreiești din Timișoara.

Evreii din Timișoara, cât și cei din localitățile mai mici ale Banatului, se ocupau în secolul al XVIII-lea cu comerțul și arendarea bunurilor (mori, distilerii și manufacturi) camerale. Atât în timpul guvernării militare, cât și a celei civile a provinciei, era interzisă primirea evreilor în cadrul breslelor. În conscripția din 1739, despre 3 evrei din Timișoara, la rubrica-ocupație, se găsește mențiunea că respectivii erau măcelar, fierar și săpunar¹. Chiar dacă legislația maghiară de după anul 1805 a permis formarea breslelor și pentru evrei, primirea lor în breslele existente a devenit posibilă abia după proclamarea edictului imperial din anul 1851, care a desființat toate piedicile de ordin religios și național existente mai înainte².

În ceea ce privește teritoriul regimentelor de graniță din Banat, punctul nr. 153 al Constituției din anul 1807, prescria plățirea unei taxe de toleranță în valoare de 8, 6 și 4 florini pentru evrei. În cazul practicării unor meserii, la taxa amintită se adăuga sumele prevăzute pentru practicarea meseriei sau a comerțului. După 1851 și pentru evreii din granița militară era permisă practicarea nestânjenită a meseriilor și a comerțului, dar a rămas în vigoare interzicerea privind arendarea bunurilor erariale și practicarea cămătăriei. Excepție făcea arendarea străngerii lipitorilor și folosirea bolților (magazine) din Mehadia. Evreii de la graniță au primit drepturi cetățenești depline, abia după anul 1868³.

Cu lipsa acută a meșteșugarilor de pe teritoriul Comunității Militare Privilegiate Kikinda, se poate explica hotărârea administrației districtuale,

din anul 1828, care permitea activitatea meșterilor și calfelor evrei și în cazul în care ele nu erau membre ale unor bresle creștine⁴. Pe parcursul lucrării noastre, la tratarea breslelor din localitatea Ciacova, vom întâlni diplomele emise pe numele meșterilor evrei, Kepich Josef și Baruch Leo.

Pe teritoriul Banatului Montan așezarea evreilor a fost interzisă prin prevederile legislației miniere din Austria, („Maximilianische Bergordnung“) introdusă în Banat în anul 1718⁵. Această interdicție a fost confirmată și prin Legea Nr. 29, din 1840⁶.

NOTE

1. *Német és spanyol zsidók Temesváron 1739-ben*. TRÉT, 1903, p. 99–104.
2. KASZÁS: 10.
3. VANICEK: Vol. III., 278; IV, 414–415.
4. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 25.
5. HEDWIG KADAN: 59.
6. EPERJESSY GÉZA: *Zsidó kézművesek az 1848 előtti magyarországi városokban*. In: II. Nemzetközi kézművesipartörténeti szimpózium. Veszprém, 1982 augusztus 21–26, Veszprém, 1984, 260.

Capitolul VII

INDUSTRIA CASNICĂ DIN BANAT ÎN TRE ANII 1716–1918

Chiar dacă la prima vedere pare paradoxal, dar pe parcursul perioadei studiate de noi, a existat un conflict permanent între dezvoltarea industriei în general și industria casnică din Banat în mod special. Desigur, formularea noastră este simplistă și parțial anacronică, fiindcă de fapt, atât breslele cât și industria casnică, erau părți inseparabile ale industriei. Pentru o mai bună înțelegere a afirmației noastre referitoare la conflictul dintre industria casnică și dezvoltarea industrială a Banatului, ar trebui să analizăm situația specifică a ținuturilor sud-est europene, aflate sub stăpânirea Imperiului Otoman. Analiza acestui fenomen ar depăși cadrul subiectului propus, din această cauză rămânem la constatarea, că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după un secol și jumătate de stăpânire otomană, Banatul va porni spre reintegrarea în dezvoltarea generală a Europei. Pe plan economic aceste sarcini prevedeau o schimbare radicală de la o economie închisă orientală-balcanică, bazată pe satisfacerea necesității pieței locale, la o economie europeană, bazată pe principiile mercantiliste ale pieței. Chiar dacă pe parcursul deceniilor ce au urmat după 1718, eforturile și interesele economice ale Imperiului Habsburgic au dus la rezultate considerabile în ceea ce privește dezvoltarea economică a Banatului, țelul propus, integrarea provinciei în circuitul economic al imperiului, se va realiza în bună parte abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Una dintre piedicile integrării economice a provinciei în piața imperiului Habsburgic, mai bine zis una dintre caracteristicile dezvoltării economice a Banatului, era prezența și rolul deosebit al industriei casnice.

Din primele decenii ale stăpânirii habsburgice, avem foarte puține informații despre industria casnică din Banat. Din raportul generalului Hamilton din anul 1734 reieșea, că exceptând postavul albastru, preferat de bogați, restul textilelor folosite de populația locală au fost confecționate acasă, fapt care avea consecințe negative asupra dezvoltării comerțului¹. În descrierile inspectorului administrației bănățene, Maximilian Josef von Linden din anii 1772–1774, găsim informații deosebit de valoroase despre prelucrarea textilelor și a pieilor de către populația locală din Banat². Despre

autarhia gospodăriei țărănești, găsim informații interesante într-o scrisoare a scriitorului bănățean, Johann Ludwig Friedel (1751–1789). Descriind plaiurile sălbatice ale zonei montane din Banat, scriitorul romantic a idealizat sărăcia satelor, lăudând simplitatea caselor țărănești, necontaminate de civilizație. Exagerând și confundând sărăcia cu simplitate, scriitorul subliniază că de la confecționarea obiectelor casnice și până la construirea casei, țăranul român nu avea nevoie de produse străine³. Relatările lui Friedel au fost întărite și prin descrierile lui Griselini, care la rândul său sublinia rolul deosebit a româncelor, care prin pricepere și sârguință produc tot ce au nevoie în casă⁴.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea sîntem martorii unui interes internațional pentru produsele industriei casnice din Banat. Începuturile acestui interes pornesc de la expoziția internațională din Viena din anul 1873, unde negustorul Julius Schnabl din Oravița a prezentat o casă țărănească din Banat. Succesul expoziției și cererile pentru produsele artei țărănești din Banat l-au determinat pe Schnabl, de a prezenta produsele industriei casnice din Banat și la târgurile internaționale din Philadelphia, Moscova, Amsterdam, Paris și Köln⁵.

Pentru satisfacerea cererii internaționale privind textilele țărănești, în preajma primului război mondial, pe teritoriul comitatului Torontal au fost înființate întreprinderi specializate în producția artizanatului. Printre ele se aflau și atelierelor pentru prelucrarea țesăturilor și a covoarelor din Beciche-recul Mare, înființat de familiile Lang, Grünbaum și Guttmann. Întreprinderi în cadrul cărora pe lângă cei 250 de angajați din oraș, ca furnizori au fost integrați și producători din zonele rurale⁶. În comitatul Timiș, cu ajutorul fondurilor de stat, au fost organizate ateliere locale unde, mai ales în timp de iarnă, lucrau peste 1.600 de femei. Confecționarea textilelor cu motive populare a fost realizată mai ales de femeile provenite din rândul populației românești. Centrele de achiziție a produselor populare erau la Timișoara, Jebel, Topolea Mare și Ciacova⁷.

În cea ce privește industria casnică de pe teritoriul regimentelor de graniță, primele informații centralizate ne-au furnizat conscripțiile din anul 1817 și 1819. Conform datelor referitoare la industria casnică, pe teritoriul regimentului românesc și al celui iliric se producea anual 2 milioane de coți de textile, dintre care 600.000 de coți erau textile fine. La cifrele menționate trebuie adăugate cele 40.000 de coturi de obiele și 30.000 de bucăți de catrințe. Coloritul textilelor era obținut din rădăcină de roibă, asprișoară, drăgaică, grozământ, rezedă, vulturică, frunză de nuc etc., plante produse sau culese de pe teritoriul regimentelor. Conform conscripțiilor citate, drăgaică se culegea numai pe teritoriul regimentului german 16.663 de funți pe an.

Prelucrarea pieilor de cordovan se concentra în jurul localităților Kubin, Biserica Albă, Orșova și pe teritoriul companiei din Topleț. Pe teritoriul regimentelor române și ilire a fost conșcris în anul 1817, 3.058 de cazane pentru fiert țuică, din care 2/3 se afla pe teritoriul regimentului românesc. În Panciova se produceau anual luminări în valoare de 20.000 și săpun în valoare de 30.000 de forinți. În ceea ce privește fabricarea berii, este menționat că pe teritoriul regimentului româno-ilir, berea se pregătea din cucuruz și hamei sălbatic, iar gustul specific era obținut prin adăugarea spumei de prune fermentate.

Confecționarea uneltelor de lemn de pe teritoriul granițelor, cea în cadrul breslelor, s-a concentrat la Panciova și Biserica Albă, cea în afara breslelor în Mehadia, Caransebeș, Kușic și Ohaba–Bistra. Țiganii de pe teritoriul granițelor produceau anual 6.000 de covate, 2.000 de iesle și 10.000 de linguri din lemn. Important era și olăritul popular, din pipele făurite de olarii bănățeni se exporta anual 30.000 bucăți în Ungaria și Silezia⁸.

Datorită tradițiilor autarhice ale gospodăriilor țărănești de pe teritoriul regimentelor de graniță, industria a rămas și după anul 1848 la nivelul industriei casnice. Dovada cea mai elocventă pentru această afirmație este lista obiectelor trimise de pe teritoriul regimentelor bănățene la Expoziția agro-industrială a granițelor, organizată la Viena în anul 1866. Din cele 615 exponate provenite de pe teritoriul celor trei regimente de graniță din Banat, 486 proveneau din domeniile agriculturii și creșterii animalelor, 118 din industria casnică și abia 11 din domeniul industrial⁹. Că acest fenomen a rămas valabil și pentru deceniile de după desființarea granițelor, se poate dovedi prin consultarea datelor din Registrul general al industriei casnice din Ungaria, volum editat în anul 1898. Datele referitoare la producția măturilor, a rogojinilor, împletitul coșurilor de nuiele, confecționarea uneltelor de lemn și a țesutului popular, arată că aceste ramuri erau caracteristice pentru acele zone ale comitatelor Caraș-Severin și Torontal, care până în anul 1872 făceau parte din regimentele bănățene¹⁰.

NOTE

1. HAMILTON: 64.
2. Dr. ANTON PETER PETRI: *Maximilian Joseph Freiherr von Linden und seine abhandlung „Etwas vom Temeswarer Banate...”*, Mühldorf/Inn. 1984, 4–10.
3. ANTON PETER PETRI: *Johann Friedels Beschreibung einer Reise durch das östliche Banat*. Mühldorf/Inn. 1988, 5.

4. GRISELINI: 181–182.
5. KAKUCS LAJOS: *Adatok a bánsági néprajzi kutatás történetéhez.* In: *Studia Ethnographica.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 3, Szeged 2001, 38.
6. BOROVSZKY SAMU: *Torontál megye története.* Budapest, f.a., 240.
7. BOROVSZKY SAMU: *Temes megye és Temesvár szabad királyi város története.* Budapest, f.a. 183.
8. HIETZINGER: vol. II, 254–306.
9. Calculat după datele: *Die Collectiv-Austellung aus der k.k. Militär-Grenze bei der landwirtschaftlichen und Industrie-Austellung in Wien im Mai 1866.* Wien, 1866.
10. Dr. KOVÁCS GYULA: *A magyar háziipar törzskönyve.* Bp., 1898.

Capitolul VIII

CORPORAȚII INDUSTRIALE

Breslele din Banat, înființate după anul 1815 pe baza statutelor tip elaborate în anul 1805 de Consiliul Locumtenetial Ungar – nu au avut viață lungă. După unele reforme din 1825, 1826 și 1828, propunerile baronul Széchényi István din anul 1830 și Legea nr. XVIII din anul 1840 au încercat liberalizarea industriei din Ungaria. Din păcate, aceste încercări, cât și Dispozițiile Nr.1530 eliberate de ministrul pentru comerț, industrie și agricultură, Klauzal Gábor la 9 iunie 1848, nu au reușit să înlăture barierele care împiedicau dezvoltarea liberă a industriei.

După înăbușirea revoluției, decretul imperial din 22 decembrie 1859, exceptând teritoriile regimentelor de graniță, a dispus desființarea breslelor. Reglementările decretului imperial, intrate în vigoare la data de 1. mai 1860, au condiționat exercitarea activității profesionale a unui număr de 70 de meserii, de aprobarea prealabilă a autorităților locale, iar exercitarea anumitor meserii, mai ales a celor casnice, au fost scutite de aprobări oficiale. De fapt, aplicarea unor prevederi ale decretului imperial a fost tergiversată, iar desființarea totală a breslelor a fost legiferată definitiv abia prin Legea nr. VIII. din 1872.

Paralel cu procesul de desființare a breslelor, încă din anul 1850 au fost înființate Camerele de Comerț și Industrii, iar noile instrucțiuni pentru comerț și meserii (Handels- und Gewerbeinstruktion), din anul 1852, au reglementat înființarea unor corporații a meșteșugarilor neorganizați în bresle. Conform instrucțiunilor amintite, în cursul anului 1852 au fost organizate Corporații ale Meșteșugarilor din Lenauheim, Variaș, Aradul Nou, Liebling, Biled, Orțișoara, Sânpetru German, Zădăreni, Merțișoara și Sânandrei. În 1856 în: Ciacova, Jebel, Pișchia, Secușigiu, Bencecu de Sus, Nakovo, Mașloc, Teremia Mare, Cestereg, Cenad, Srpska Crnja, Beodra, Iecea Mare, Șag, și Făget¹.

În anul 1859, breslele din Timișoara au predat lăzile lor primăriei orașului². În anul 1870 a fost înființată „Asociația Generală a Muncitorilor”, cu participarea muncitorului feroviar Farkas Károly, a tipografului Karl Gustav Förk, a croitorului de dame Gheorghe Ungureanu, a tâmplarului Johann Glöckner și a meșterului Novotny Antal. Din inițiativa asociației, în

luna septembrie 1873 a fost organizată Asociația de întrajutorare a meșteșugarilor din Timișoara³.

După desființarea breslelor din anul 1872, Legea nr. VIII. privind organizarea industriei prevedea obligativitatea organizării Corporațiilor industriale pentru meșteșugarii din Ungaria. După datele statistice provenite din anul 1910 până la 31 decembrie 1878, pe teritoriul Banatului au fost organizate corporații în Caraș – 0; Severin – 1; Timiș – 37 și Torontal – 23.

Legea nr. XVIII din 1884 privind organizarea industriei, a permis înființarea Corporațiilor în fiecare localitate cu un număr de 100 de meșteșugari. Iată datele statistice ale corporațiilor, defalcate pe localitățile de pe teritoriul comitatelor Timiș și Torontal din anul 1910, după rubrici, meșteri, calfe și ucenici⁴.

Localitatea	Meșteri	Calfe	Ucenici
Buziaș	97	12	74
Ciacova	176	50	119
Deta	168	164	230
Biserica Albă	440	700	380
Bavaniște	138	33	59
Mramorak	135	89	68
Novo Miloșevo	150	44	96
Liebling	166	20	29
Lipova	382	221	177
Măureni	140	15	37
Vârșeț	984	691	617
Vinga	125	29	57

Numărul meșteșugarilor din cele trei comitate ale Banatului, inclusiv a teritoriilor regimentelor grănicerești, desființată în anul 1872, găsim în recensământul anilor 1900 și 1910. După Felix Milleker, în anul 1900 numărul total al meșteșugarilor (meșteri, calfe și ucenici) din cele trei comitate se cifra la 75.597, iar în anul 1910, la 97.526 de persoane. Datele defalcate pe comitate și orașe se prezintă în felul următor⁶:

1900		
Comitat:	Meșteri	Angajați.
Caraș-Severin:	5.557	12.872
Timiș:	8.302	7.697
Timișoara:	2.501	7.773
Vârșeț:	1.148	1.775
Torontal:	13.472	12.151
Panciova:	815	1.534
1910		
Caraș-Severin:	6.899	17.638
Timiș:	9.077	9.667
Timișoara:	2.129	12.108
Vârșeț:	1.230	2.165
Torontal:	14.461	16.374
Panciova:	870	2.108

În ciuda creșterii numerice a meșteșugarilor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, situația meșteșugarilor breslași și cei din afara breslelor devenea grea. Meșteșugarii organizați în bresle erau confrunțați cu concurența producției industriale. Situația a devenit deosebit de critică prin concurența mărfurilor industriale din Austria și Boemia, care odată cu construirea căilor ferate și după desființarea barierelor vamale, intrate în vigoare după 1 iunie 1851, au inundat piețele Banatului. Concurența mărfurilor transportate ieftin pe calea ferată, a însemnat o lovitură nimicitoare nu numai pentru breslele din ramurile textile, a pielăriei și a luminărilor, ci și pentru o bună parte a manufacturilor locale. Aceeași soarta au avut și breslele fierarilor din localitățile de câmpie, care erau neputincioși în fața concurenței produselor austriece⁷. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, concurența mărfurilor industriale a dus la slăbirea ramurilor cizmarilor, pantofarilor, croitorilor și la dispariția ramurilor plăpumarilor, pieptănarilor, confecționărilor de perii, luminărilor, tinichigiilor și olarilor⁸.

Studiind literatura de specialitate despre breslele din Banat, deseori aveam impresia că din cauza specificului organizatoric al provinciei, cu administrațiile militare, civile, montane și grănicerești, uneori ne era greu de a urmări și de a prezenta istoria lor între 1716–1872. Unele informații

dovedesc că în situații similare se aflau și înalți funcționari ai provinciei. Astfel la 2 iulie 1727 inspectorul Samuel Franz Rebentisch, printr-o scrisoare adresată inspectorului Zonei Montane, Baron de Jean, cerea numirea postăvarului Anton Ibischqa între membrii breslei din Ciclova. Răspunsul administrației provinciale din 23 august 1727, atrage atenția inspectorului Rebentisch, că cererea nu se poate îndeplini, din simplul motiv că în Banat nu existau bresle⁹. Exemplul următor datează din 1749, când în rescriptul Camerei Aulice din Viena, către Administrația Provinciei a fost cerută numirea meșterului cojocar Veit Kollomann, originar din Silezia, într-o breaslă din Banat¹⁰.

NOTE

1. LAY: 55–56.
2. KASZÁS: 11.
3. JOSEF GABRIEL: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*, Temesvar 1928, 20.
4. LENDVAI JENŐ: *Temes vármegye ipara, kereskedelme és pénzügye*. In: BOROVSZKY: *Temes megye*.
5. BOROVSZKY: *Torontál*.
6. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 27.
7. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*, 19
8. BOROVSZKY: *Temes*, Temesvár, 272.
9. BARÓTI: *Adattár*, II, 429–433.
10. BARÓTI: *Adattár*, I, 95.

Capitolul IX

OBIECTE DE BRESLE, MANUFACTURI ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN LOCALITAȚIILE MAI MARI DIN BANAT ÎNTRE ANII 1716–1918

A. COMITATUL CARAȘ-SEVERIN

1. ANINA/ Anina/ Anina

Emblema hanul minerilor. 1852

Unica dovadă a hanului minerilor din Anina este o cupă executată din fontă turnată, în forma unei urne, de 34 cm înălțime. Laturile cupei fiind ornamentate cu scene din viața minerilor, cum ar fi coborârea în mină, munca, rugăciunea și odihna minerului. Obiectul achiziționat la data de 30 aprilie 1911, de către Dr. Berkeszi István, secretarul Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, predecesorul Muzeul Banatului, pentru 16 coroane, de la anticarul timișorean Steiner, se află în prezent în proprietatea Muzeului de Artă din Timișoara. După cum consemnează Berkeszi, în anul 1911, cupa era fixată pe o placă albă cu inscripția: „HERBERGE FÜR DURCHREISENDE BERGLEITE IN ANINA. GEGRÜNDET VON ANTON LUTZ ANDREAS WIESENBERGER ZUM GENOSSEN ANARHIERGE 3 KREÜTZERN 1852”. Inscripție care dovedește că această cupă stătea în fața hanului, sau cel puțin se afla în proprietatea hanul minerilor din Anina.

Literatura de specialitate maghiară cunoaște mai multe exemplare ale cupei, proiectate de artistul Leopold Forster și turnate în atelierul sculptorului Rhonic. De altfel o copie a cupei era acordată anual șefului de promoție de la Academia minieră din Banska Stiavnica. (Informația doamnei Miklosik)

Fig. 23. Emblema hanul minerilor din Anina

Cum am arătat mai înainte, pe teritoriul Direcției Miniere din Banat, existența Lăzii Frăției („Bruderlad”) a minerilor este dovedită din anul 1738. După înființarea StEG-ului în anul 1855, conform legislației miniere din Austria, lăzi similare au fost înființate în mai multe localități miniere. Conform informațiilor furnizate de Wilhelm Slovig, Lada muncitorilor din Anina, înființată în anul 1860 a funcționat ca o asociație de întrajutorare în caz de boală, accident și pensie. Probabil în preajma anului 1860 a fost înființată la Anina și Asociația Minerilor, al cărei steag a fost sfințit în anul 1865.

2. DOGNECEA /Dognácska/ Dognatschka

Statutul breslei minerilor. 1715

Existența unui statut al minerilor din Dognecea din anul 1715 este amintită numai de istoricul Kovách Géza¹. Din această cauză presupunem că în acest caz este vorba despre o greșală de tipar, s-au transcrierea incorectă a datei 1755, anul confecționării presupusului steag al breslei minerilor din Dognecea, păstrat la Muzeul Național Maghiar din Budapesta.

Steagul breslei minerilor din Dognecea. 1755

(vezi fig. 106, p. 365)

Steagul amintit în Cadastrul Breslelor din Ungaria² este păstrat la Muzeul Național Maghiar din Budapesta. Conform informațiilor specialistei de artă de la muzeului amintit, Dr. Tompos Lilla, steagul cu dimensiuni 220x194 foarte deteriorat este înregistrat sub nr. de inventar 1.957.743, a fost cedat instituției în anul 1890 de către Conducerea Căilor Ferate din Ungaria. Pe aversul steagului colorat, confecționat din mătase, se poate desluși vulturul bicefal cu stemele Austriei, Cehiei și Toscanei precum și monogramele MT și CF. Pe revers se poate vedea intrarea unei mine, deasupra inscripția – „Dognázka 1756”, precum și patroana minerilor, Sf. Barbara și patronul Banatului, Sf. Nepomuc. Lancea metalică a cozii steagului este decorat cu inscripția și sfinții amintiți.

Analizând steagul, ajungem la concluzia că Cadastrul Breslelor din Ungaria a greșit cu atribuirea piesei, ca aparținător breslei minerilor. După părerea noastră, în cazul de față, este vorbă despre un steag al minei Simon și Judea din Dognecea. Desigur nu putem să excludem posibilitatea că steagul să aparțină uneia din formațiunile paramilitare, organizate în cursul secolului al XVIII-lea de autoritățile miniere pentru paza instalațiilor industriale, față de pericolul care venea din partea cetelor lotrilor care în vremea respectivă erau un pericol real pentru localitățile miniere din Banat. Unitățile paramilitare înarmate erau recrutate cu preferință din rândul minerilor, ei purtau uniformă specială, diferită de cea a minerilor, erau instruiți în mânăuirea armelor și participau la defilările militare. De exemplu, la 5 mai 1768, cu ocazia vizitei lui Iosif al II-lea la Biserica Albă, pe lângă trupele staționate în localitate, viitorul împărat a primit și defilarea unui detașament format din 400 de miner înarmați³.

Conscripția din 1828 consemna la Dognecea 3 cizmari, 4 pantofari, 5 croitori, 1 tăbăcari, 4 cojocari, 8 morari, 1 măcelar, 1 brutar și 1 săpunar⁴.

3. FĂGET/ Facsád / Fatschet

Manufactura din Făget, înființată în anul 1722, a fost una dintre primele manufacturi fiscale, înființată din inițiativa generalului Mercy⁵. În anul 1767 au fost inițiate măsuri, din nefericire nerealizate, pentru ridicarea localității aflate pe drumul comercial spre Transilvania, la rangul de oraș liber⁶.

***Breaslă comună.* 1847.**

Privilegiul breslei comune din Făget, care îngloba fierari, lăcătuși, armurieri, pălărieri, vopsitori de textile, producători de turtă dulce, bărbieri, tăbăcari și olari, eliberate în anul 1847, se păstrează la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta (în continuare ANM)⁷. Conscripția din anul 1828 consemna la Făget (cel Românesc și German): 1 fierar de căruță, 1 fierar-confecționar de cuie, 2 pantofari, 1 sticlari, 4 morari, 1 măcelar, 1 armurier, 1 săpunar, 1 bărbier, 1 farmacist și 9 spălători de aur⁸.

4. CARABSEBEȘ /Karánsebes/ Karansebesch

În anul 1688 trupele generalului Veterani au ocupat orașul, care împreună cu localitățile înconjurătoare până în anul 1699 se afla sub administrația habsburgică. Printre actele administrației provinciale dintre 1717–1752 se păstrează numele următorilor meșteșugari din Caransebeș: căldărarul cu numele Kujo și fierarul Andreas Grügel, din 1727, brutar Sofia Mitterlin (Mütterlein) și căldărarul Mihai Punimare, din anul 1751⁹. Brutarul Lothard Mütterlein a lăsat, în anul 1738, o parte a averii mănăstirii franciscanilor din Caransebeș, cu condiția ca călugării să țină pentru odihna sufletului său două slujbe pe an. În căutarea unui teren potrivit pentru construirea liceului maghiar din Caransebeș, conducerea orașului a achiziționat în anul 1912 parcela „Mütterlein”, pentru care franciscanii încă țineau slujbele divine.

În anul 1783, localitatea Caransebeș, împreună cu 14 așezări vecine, a fost scoasă din cadrul comitatului Caraș și era așezată sub competența regimentului Româno-Iliric. În literatura de specialitate consultată de noi, am găsit numai informații sporadice referitoare la dezvoltarea economică a orașului. Dintr-o conscripție militară din anul 1804, reieșea că din cele 512 clădiri ale localității, 445 era în proprietatea militarilor, 21 a fost locuite de negustori și 21 era în proprietatea meșteșugarilor germani (Deutsche Professionisten)¹⁰. Numărul caselor locuite de meșteșugarii germani nu diferă prea mult de numărul celor 23 de familii germane care trăiau în oraș. Cifrele referitoare la meșteșugari ne sugerează că marea majoritate a profesioniștilor erau de origine germană. Pe baza datelor prezentate de autorul citat, redăm pentru perioada anilor 1818–1872, numele meșteșugarilor din Caransebeș, încercând și gruparea lor după meseriile practicate.

Sticlari: (geamgii): Ferdinand Moderer, Anton Grosseck II., Anton Grosseck III.

Tâmplari: Mathias Stumpe și Michael Stumpe.

Pantofari: Johann Stanilovits, Stoppan?, Bach?, Doppe? și Josepha Reichert (văduvă).

Fierari: Brünner Johann, Renther Gotschalk, Peter Gross, Friedrich Neuber, Liptay?, Anna Fiola (văduvă), Marcus Knecht, Ferdinand Oppermann.

Croitari: Schummersch?, Mathias Müller, Zacharias Genendicher, Nikolaus Laub, Joseph Rück.

Dogari: Michael Fejes, Anton Grosseck I., Josephus Dietrich.

Dulgher: Carl Lisch. Măcelari: Anton Gabriel, Christian August Hamebach.

Șelari: Hilarius Wagner, Anton Adamek.

Lăcătuși: Stefan Naugowitsch, Ignatz Szekerka. Morari: Paulus Fűzfás, Josef Christof, Maria Schmidt, Edmund Schmidt, Hess?

Pieptănar: Lorenz Philippi. Hornari: Mathias Sladek și Peter Borscher.

Producător de turte dulce: Johann Achimescu.

Legător de carte: A. Theiss.

Pălărier: Amadeus-Gottlieb Nautsch.

Pe lângă numele meșterilor și văduvele lor, pentru anul 1826, fără specificația meșteșugului practicat, au fost amintite numele calfelor: Brotzky Josef, Fröhlinger Ștefan, Gross Anton, Nemrowsky Johann, Franz Hems, Setler Franz, Müller Johann, Deschy Josef, Engelbert Petz, Peter Berger, Johann Berger și Johann Barth.

Conform datelor statistice din anul 1818, din cei 2.294 de locuitori ai localității Caransebeș, 34 de familii se ocupa cu comerț, 50 cu meșteșuguri și 284 cu agricultura¹¹.

Fabrica de bere din Caransebeș producea în anul 1817, 100 de găleți de bere. Din același an a fost consemnată în localitate o moară cu ciură (Beutemühle), și atelierile de mobilă, lăcătușerie și de armurieri.

Dacă după nume, meșteșugarii par să fie de origine germană, după o conscripție întocmită de căpitanul Kovachevich din anul 1801, cei 25 de comercianți, scutiți în schimbul sumei de 12 forinți pe cap, de serviciul grăniceresc, aveau nume românești și sârbești¹². Intr-o descriere din anul 1838, călătorul Zeyk János consemna că mulți locuitori ai orașului se ocupau cu spălătul aurului și strânsul melcilor¹³.

Breasla comună din Caransebeș – 1833

Privilegiul breslei, semnat la 3 decembrie de către împăratul Francisc I. la Viena, a fost publicat de cel mai bun cunoscător al istoriei Regiment-

tului nr. 13, Antoniu Marchescu, în anul 1941¹⁴. Privilegiul se afla în anul publicării cărții lui Marchescu în proprietatea Căminului Meseriașilor din Caransebeș. Conform catalogului expoziției comune, organizată în anul 1979 de Muzeul Județean Caransebeș și Filiala Arhivelor Statului Caransebeș, între exponate au fost menționate privilegiul și sigiliul breslei eliberate pentru meșterii orașului în anul 1833. Cu ocazia cercetărilor mele, în anul 1980, conducerea Filialei Arhivelor Statului din Caransebeș a refuzat să ne pună la dispoziție sau să ne arate cel puțin documentul cu pricina. Din această cauză prezentările mele se bazează pe textul în limba română, tradus și publicat de către Marchescu.

Din partea introductivă a privilegiului reieșea că documentul a fost eliberat la cererea meșteșugarilor din Caransebeș, cerere sprijinită deplin de comandantul militar al Banatului generalul de cavalerie Andrei Schneller, precum și de conducerea Consiliului Aulic de Război din Viena. Primul punct al privilegiului asigură breslei comune din Caransebeș drepturi egale cu celelalte bresle ale imperiului. Punctul următor accentua că Lada Principală din Caransebeș, era lada comună a tuturor meșteșugarilor din oraș, exceptând pe țesătorii de pânză, frânghierii, împletitorii și cei din ramurile de prelucrare alimentară, precum și pe cei care lucrau în unități care produceau mărfuri pentru export. În acest punct este subliniat că în caz de nevoie, pe lângă Lada Principală din Caransebeș, se pot înființa lăzi secundare, atât pentru meșteșugarii din oraș cât și în localitățile înconjurătoare. Punctul nr. 16 al privilegiului preciza, că conducerea breslei se afla sub supravegherea unui comisar numit de autoritățile militare. Deoarece nu dispun de alte informații despre activitatea breslei comune din Caransebeș, presupun că pe lângă meșterii militari, lada a cuprins și pe meșteșugarii civili din oraș.

Întreprinderi industriale din Caransebeș.

Printre primele manufacturi ale orașului amintim berăria erarială instalată în anul 1717 din ordinul administratorului districtului cu numele de Spitzer. Pentru repararea și lărgirea berăriei, administrația provinciei a alocat în anul 1721 suma de 426 de florini. Hameiul necesar pentru fabricarea berii era adus în anul 1722 din jurul Szegedului. Berăria reparată și extinsă se afla în anul 1725 în arenda comercianților Wolf Menz și Lew Schlesinger și producea, în prima jumătate a anului amintit, 580 de vedre de bere și 260 de pălincă¹⁵. Pe lângă berăria camerală, documentele contemporane ne informează despre existența unei mori cu trei gârlici, aflată în anul 1722 în arenda morarului Thomas Wöber și despre un atelier de lumânări din 1724 și a unei postăvării camerale, din anul 1726. Din corespondența

administrației districtului cu cea a provinciei reieșea că la punerea în funcțiune a manufacturii de postav în anul 1725, era prezent inspectorul și constructorul manufacturilor camerale din Timișoara, maistru Heinrich Framrich¹⁶.

La sfârșitul anului 1727, directorul manufacturii, cu numele de Kohlmann (Kollmann), a cerut bani pentru înființarea unei secții pentru confecționarea postavului tip aba. În anul următor, Kohlmann urgenta livrarea cuielor necesare pentru construirea torcătoriei și a unei piue pentru finisarea postavurilor. Paralel cu aceste acțiuni Kohlmann a trecut la achiziționarea lânii necesare postăvării din zonele Vidinului și Izlazului. Se pare că lâna din Oltenia nu asigura o calitate bună a postavului, din această cauză, în anul 1728, Kohlmann cerea de la administrația provinciei, trimiterea unor meșteri pricepuți¹⁷. Probabil că în paralel cu instalarea manufacturii de postav a început și construirea tăbăcării camerale din Caransebeș. Documentele din anul 1730 ne informează despre suma de 430 de florini, plătiți pentru achiziționarea iutei necesare la prepararea pieilor. Peste două decenii, în anul 1752, administratorul districtului ne informează despre existența unui atelier pentru pregătirea pieii de cordovan în Caransebeș¹⁸.

Dintre întreprinderile industriale existente în preajma primului război mondial amintim cele două cărămidării, dintre care una era în funcție deja în timpul Mariei Terezia. Cealaltă, aparținând negustorului Karl Schwab, a fost înființată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din 1878 avem informații despre existența unui atelier pentru repararea materialului rulat – înființat de familia Munk, care în deceniile următoare a înființat o fabrică de cherestea cu o mică hidrocentrală aferentă. Hidrocentrala orașului cu o capacitate de 100 CP a fost construită în anul 1890, de coproprietarul Morii Schmidt, Sigismund Schmidt. De menționat este că hidrocentrala din Caransebeș era în anul 1890, printre cele mai mari din Europa. Pe lângă întreprinderile enumerate, în anul 1895, existau în oraș două tipografii, un atelier pentru producerea cuielor de lemn necesare la fabricarea pantofilor, un atelier pentru prelucrarea pietrei și o filatură de mătase.

5. LUGOJ /Lugoj/ Lugosch.

Orașul de pe malul Timișului a ajuns între anii 1688–1699 temporar, iar după 1716 definitiv, sub ocupația Habsburgică. Pe lângă populația românească, în cursul anului 1717, pe malul stâng al Timișului au fost așezați primii coloniști care au întemeiat cartierul denumit Lugojul German. Din 1717 și până la unificarea lor în anul 1793, se poate vorbi despre două

localități: Lugojul Român și Lugojul German, fiecare cu administrație proprie. Aici trebuie să menționăm că în Lugojul German trăia în anul 1733 o comunitate evreiască, numărând 50 de suflete¹⁹.

După vechile privilegii, populația Lugojulului Românesc avea dreptul să țină un târg săptămânal, drept reconfirmat și de generalul Mercy prin actul din data de 6 aprilie 1717. Dintr-o conscripție din anul 1753 reieșea că în Lugojul Românesc trăiau 24 de negustori, după nume români și sârbi²⁰.

În literatura de specialitate apărută până la ora actuală avem cunoștințe despre mai multe bresle din Lugoju. Cadastrul Breslelor din Ungaria din anul 1975 consemnează existența a 5 privilegii ale breslelor din Lugoju, pe când în lucrările cercetătorilor locali, Ioan Boroș și Luminița – Wallner Bărbulescu sunt amintite numai 4 statute²¹. Cercetătorii lugojeni nu cunosc Statutul Breslei comune din Lugoju, eliberat în anul 1818, statut prezentat în lucrarea istoricului Kovách Géza²².

Privilegiile breslelor din Lugoju.

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei comune a tăbăcarilor, croitorilor, cizmarilor, pantofarilor și pălărierilor din Lugoju se păstrează la ANM din Budapesta²³.

Fig. 24. Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoju. 1816

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei comune a dulgherilor, zidarilor, tâmplarilor, geamgiilor, fierarilor, căldărarilor, lăcătușilor, rotarilor, fierarilor de cuie și a șelarilor din Lugoju se păstrează la ANM din Budapesta²⁴.

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei comune a brutarilor, producători de turte dulce, tăbăcarilor, frânghierilor, măcelarilor, dogarilor și săpunarilor din Lugoj se păstrează la ANM din Budapesta²⁵.

Breasla comună. 1844. Un exemplar al statutului breslei comune a strungarilor, pieptănarilor, aurarilor și argintarilor, țesătorilor, tinichigiilor, armurierilor, curelarilor, legătorilor de cărți și a olarilor din Lugoj se păstrează la ANM din Budapesta²⁶, iar exemplarul al doilea în proprietatea Muzeului de Istorie, Etnografie și Arta Plastică din Lugoj²⁷.

Breasla comună. 1847. Privilegiul breslei comune a tăbăcarilor de cordovan și a hornarilor, păstrat la ANM din Budapesta este amintit numai de Kovách Géza²⁸. Cadastrul breslelor din Ungaria amintește numai despre o cerere din anul 1846²⁹. Nici lucrarea recentă a cercetătoarei Gabriela Trostovszky nu face referiri asupra privilegiul breslei³⁰.

Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1816

Tiparul se păstrează la Muzeul Artei Industriale din Budapesta (nr. Inv. 11.146), cu dimensiuni: lungime 6,5 cm, diametrul matricei 3,5 cm. Textul german; „SIGIL: D: K: K: PRIV: VEREINIGT: ZUNFT: I: D: K: F: K: M: LUGOS – 1816“, ne permite o datare a breslei în anul 1816. Însemnele meseriilor de pe câmpul sigilar se referă la tâmplari, zidari, pietrari, dulgheri, căldărari, lăcătuși, rotari, producători de turte dulce, pantofari și fierari de cuie și seamănă cel mai mult cu meseriile enumerate în privilegiul descris în nota nr. 23. Nu putem explica datarea tiparului în anul 1816.

Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1818

Tiparul păstrat în patrimoniul Muzeului de Istorie, Etnografie și Arta Plastică din Lugoj (nr. inv. 443), după textul german datează din anul 1818. Tiparul din metal are o lungime de 14 cm, pe câmpul sigilar cu diametrul de 3,5x4,2 cm se găsește inscripția: „SIGIL: D: K: K: PRIV: VEREINIGT: ZUNFT: T: F.D.K: P.K: M. LUGOS” și emblema meșteșugurilor de brutari, căldărari, tăbăcari, cojocari, producători de turte dulce, măcelari și săpunari, chiar dacă nu este identică, dar seamănă cu componența meșteșugurilor enumerate prin privilegiul de la nota nr. 24.

Fig. 25. Tiparul sigilar al breslei comune din Lugoj. 1818

Cupa breslei cizmarilor din Lugoj. 1843

Cupa din sticlă masivă, înălțime, 26,2 cm, lățimea baza 10, partea superioară 9,8 cm cu un capac metalic, este ornamentată lateral cu o cunună, realizată prin cizelare fină, se păstrează în prezent în colecția Muzeului de Artă din Timișoara, la nr. inv. 444. Capacul metalic are inscripția „ES LEBE DIE SCHUMACHER ZUNFT LUGOS ANO 1843”. Piesa, cu inv. vechi; 4.511, a fost achiziționată de către Berkeszi István în anul 1912, pentru suma de 12 coroane, de la anticarul Steiner din Timișoara.

Fig. 26. Cupa breslei cizmarilor din Lugoj. 1843

Emblema hanul căldărarilor din Lugoj. 1719.

Ca și în cazul Timișoarei, se pare că și în cazul orașului Lugoj se poate vorbi despre anumite forme de organizare a meșteșugarilor încă din anul 1719. Singura dovadă a unei asociații cu caracter de breaslă ar fi o căldare din cupru din anul 1719, păstrată în colecția Secției de Istorie a Muzeului Banatului din Timișoara. Dimensiunile căldării î: 6 cm, diametrul părții superioare 17, al celei inferioare de 8,1 cm. Pe toarta căldării se găsește inscripția în limba germană: „LUGOSER KUPFERSCHMIDE”, iar pe vas, anul 1719.

Fig. 27. Emblema hanul căldărarilor din Lugoj . 1719

Conform inventarului vechi, întocmit de dr. Berkeszi István, la achiziționarea în anul 1907, căldărușa se găsea într-o vitrină din sticlă. Pentru o mai bună înțelegere redăm textul lui Berkeszi, din anul 1907: „Emblema breslei căldărarilor din Lugoj din anul 1717. În vitrina de sticlă cu dimensiuni; 66x41x20, în ciocul unui vultur imperial atârână căldarea din cupru pe care am achiziționat-o pentru suma de 20 forint, de la Miksa Steiner”. Din nefericire, vitrina și vulturul descris de Berkeszi au dispărut. Din această cauză nu putem clarifica de ce a datat Berkeszi, în ciuda gravării datei de 1719, vizibilă și azi, emblema la data de 1717. Fiindcă în inventarul vechi nu am găsit lămuriri suplimentare asupra piesei, credem că Berkeszi a făcut o greșală de transcriere.

Prezentând această dovadă timpurie a căldărarilor din Lugoj, trebuie să presupunem că în ciuda lipsei breslelor, căldărarii din Banat aveau o organizație proprie deja în primele decenii ale stăpânirii habsburgice. În această direcție ne îndrumă și raportul Administrației Banatului din anul

1760, care la rubrica veniturilor amintește de suma de 385 de forinți încasați de la căldărarii provinciei. (Gewerb- Zins von denen Kupfer-Schmieden auf dem Lande)³¹. Intre actele districtelor Făget și Lugoj, dintre anii 1717–1753, găsim referiri la căldărarii cu numele de Sava și Svasta în 1740, și Jovan din anul 1730. Cuprul brut necesar căldărarilor din districtul Lugoj în anul 1742 a fost apreciat la 30 de centenari de tablă de cupru³².

Emblema hanul căldărarilor din Lugoj. 1825

Căldare cu inv. nr. 1.825, păstrată în colecția Muzeului de Etnografie din Timișoara a servit, după toate probabilitățile, ca o emblema de han. Pe corpul căldării este prezentată prin incizie o calfă aflată în pribegie, odihnind pe o movilă. Pe lângă calfă se vede geanta și bățul, simboluri specifice ale pribegiei, precum și o floare. Inscricția pe brâul superior al căldării „KUPFER = SCHMIDE CUMFT IN LUGOS J. SARGO. ANO 1825. CW”, este o indicație directă asupra existenței breslei căldărarilor din Lugoj și a căldărarului J. Sargo, care în anul 1825 a executat căldarea, ca capodoperă la examenul de meșter. Consemnările lui Berkeszi, la inventarierea piesei (inv. vechi; 4.779) în anul 1913, ne arată că piesa a fost cumpărată cu 15 coroane, de la anticarul Steiner.

Fig. 28. Emblema hanul căldărarilor din Lugoj. 1825

Fig. 29. Desenul de pe hanul căldărarilor din Lugoj. 1825

Emblema hanul tinichigiilor din Lugoj. 1814

Existența emblemei este amintită în inventarul vechi al Muzeul Banatului sub nr. 5.017. După consemnările lui Berkeszi, emblema se compunea dintr-o lada în mijlocul căreia, pe un podest din lemn aurit, se afla o căldare, iar deasupra acesteia un om. Lada avea inscripția: „SPRENGLER ZUNFT – LUGOS ANNO 1814”. Piesa, azi dispărută, a fost achiziționată de Berkeszi în anul 1915 de la anticarul Steiner.

Emblema hanului geamgiilor din Lugoj. 1832

Emblema păstrată în colecția Secției de Istorie al Muzeului Banatului, sub nr. inv. 8.162, a fost achiziționat în anul 1914 de Berkeszi cu suma de 20 de coroane de la anticarul Steiner. Emblema este o oglindă înrămată cu inscripția „GLASERER HERBERGE IN LUGOS 1832”. Inițial cele patru laturi ale oglinzii erau decorate cu scene pictate în tempera, calitatea foarte bună a picturii o putem aprecia numai după sălciile care se mai păstrează pe un colț al oglinzii.

Lada breslei din Lugoj. 1819

Lada păstrată în Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj sub inv. 36, în anul 1982 este într-o stare precară. Lada era în proprietatea breslei comune a tăbăcarilor, croitorilor, cizmarilor, pantofarilor și pălărierilor din Lugoj, prezentată în nota nr. 22. Prima parte a lăzii cu decorații deosebit de frumoase, prezintă portretul perechii imperiale, care a confirmat privilegiile breslei, iar partea laterală prezintă emblemele meșteșugarilor. Cât de bogată era breasla unită din Lugoj în anul 1818, ne arată faptul că decorația lăzii a fost executată de artistul Lazar Gherdanovici din Vârșeț, care între anii 1793–1834 a lucrat la Lugoj³³.

Fig. 30. Lada breslei din Lugoj. 1819

Steagul breslei tăbăcarilor din Lugoj.

Drapelul de breaslă păstrată în Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj aparținea breslei tăbăcarilor. Aversul steagului îl prezintă în centru pe Hristos înviat, la stânga și dreapta Mântuitorului sunt

înșirate 3+3 medalioane cu scene din viața sfinților. Aversul drapelului - în centru Hristos rugându-se pe dealul măslinilor, iar în celelalte 6 medalioane - 5 cu scene din viața lui Hristos și una cu instrumentele torturii. Pe avers și revers, sub Hristos, în câte un medalion se afla o piele întinsă, însemnul tăbăcarilor. Picturile steagului au fost executate de pictorul Ștefan Lazăr din Lugoj și Delliomini din Caransebeș³⁴.

În viața orășenească din Lugoj, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un rol important l-au jucat reprezentanții de vază a breslelor. În colecția Muzeului de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj se păstrează portretul meșterului Vasile Dobrin, executat în anul 1846 de pictorul Kőváry János din Timișoara, aflat prin trecere prin oraș. Tot Kőváry a executat un portret al unei maistorițe a breslei cojocarilor. Pe lângă tablourile lui Kőváry, se remarcă portretul unui meșter tăbăcar și a unui meșter rotar, executat de un pictor necunoscut.

Steagul asociației calfelor de cojocari din Lugoj. 1901

Steagul Asociației Cojocarilor din Lugoj din anul 1901 se găsește în Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj. Pe aversul steagului, în mijlocul unui medalion format dintr-o piele, se găsește portretul patronul cojocarilor, Sf. Ilie, iar deasupra textul-calfele cojocarilor. Pe reversul steagului sunt prezentate însemnele cojocarilor și inscripția Sf. Biserici gr. or. 1901.

Fig. 31. Steagul breslei tăbăcarilor din Lugoj

Adeverința Asociației Meșteșugarilor din Lugoj. 1859

În Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj, inv.nr.136, se găsește adeverința Asociației Meșteșugarilor din Lugoj, eliberată pe numele calfei Alexandru Pârvu. Documentul, tipărit în anul 1859, este completat cu numele și datele calfei și semnat de președintele asociației.

Cartea de pelerinaj a calfei Vikentie Markovits. 1836

Cartea de pelerinaj a calfei de cojocar Vikentie Markovits din Mănăstur, în vârstă de 21 ani, religia ortodoxă – eliberată la Lugoj pe data de 9 iunie 1836, se găsește în proprietatea Muzeului de Istorie, Etnografie și Arta Plastică din Lugoj. Adnotările de mai târziu, precum și semnătura maiștrilor Orosz Anton și Costa Konsztantinovics, dovedesc că Vikentie Markovits a învățat și a lucrat la meșterii lugoieni, Holarik Paul, Kaldits Miklós și Georg Loch. După Lugoj, Markovits a lucrat la meșterul Vutsenik din Timișoara și Petru Brețiu din Vârșeț. Lunile muncite la Vârșeț au fost confirmate de meșterul principal Tupekh Bogdan și vicemeșterului Ioan Slivcoc. După Vârșeț, urma atelierul meșterului Anton Scharchatz din Lipova și a lui Obrenytz Lukács din Arad, ultimul adeverit prin semnătura meșterilor Bitner Antal, Teleki György și notarului Szászpapp Pál. După Arad, a urmat Oradea, Kecskemét, Vârșeț, Lugoj și iarăși Arad, unde în luna septembrie a anului 1844 a fost înregistrată ultima adnotare.

Conform conscripției din anul 1828 în Lugoj existau 152 de meșteri, dintre care: 6 fierari 3 rotari, 3 frânghieri, 10 dogari, 3 șelari, 1 pielar, 1 căldărar, 19 cojocari, 1 pălărier, 14 croitor, 19 pantofari, 9 cizmar, 1 pieptănar, 5 tăbăcar, 1 năsturar, 6 tâmplari, 2 lăcătuși, 3 zidari, 2 dulgheri, 1 fierar de cuie, 4 brutari, 3 măcelari, 4 olari, 3 producători de turte dulce, 1 ceasornicar, 1 legător de carte, 4 săpunari, 1 aurier, 1 farmacist, 5 frizeri, 1 strungar, 1 postăvar, 1 croitor de sumane, 3 geamgii și alte 9 meșteșuguri nenominalizate³⁵. Într-o conscripție din Viena din anul 1828, despre atelierelor mai importante din Monarhie, la Lugoj sunt amintite cele ale a tăbăcariilor, unde, pe lângă prelucrarea pieii animalelor mari, maiștrii locali se pricepeau și la prelucrarea pieii de cordovan în culorile galben, negru și roșu³⁶.

În perioada studiată, meșterii breslelor din Lugoj au jucat un rol important în conducerea orașului. Printre primarii din Lugojul-German, se numărau pantofarul Anton Majcler (1747), dulgherul Josef Emeric (1756) și fierarul Josef Andrasics (1793), ultimul fiind și primul primar al Lugojului unit³⁷. Crucea bisericii minorite din Lugoj a fost executată în anul 1846 de maistrul tinichigiu Klipsch și a fost aurită de pictorul Pokorny. Ceasul în valoare de 800 de florini a fost executat și montat de ceasornicarul local, Joseph Spindler³⁸.

Sursele consultate de noi ne indică faptul că în afara prelucrării pieii, locuitorii Lugojului Român nu excelau în practicarea altor meserii. Cauza principală a acestui fenomen, consta, potrivit unui referat (Gutachten) elaborat în preajma unificării cu Lugojul German, de lipsa pieței de desfacere pentru produsele meșteșugărești, cauzată de omniprezența industriei casnice, prin care populația din Lugojul Românesc și din localitățile rurale învecinate asigurau cele necesare familiilor³⁹.

Manufacturile din Lugoj

Imediat după instalarea administrației austriece, în anul 1718, meșterii aduși din Viena au construit o moara camerală, cunoscută în Lugoj sub denumirea mori imperiale. Moara care în anul 1727, purta numele de Sf. Elisabet, se afla sub conducerea unui morar cu numele de Franz Wendel, care primea un salariu lunar de 10 florini⁴⁰. Pe lângă moara imperială, pentru acoperirea nevoilor trupelor staționate în zona, Camera Aulică depunea eforturi în vederea producerii postavului. În anul 1722, Administrația Banatului a trimis pe administratorul districtului Lugoj, Ștefan Raț, să se cumpere 3.000 de pături din Transilvania și să aducă în Banat meșteri sau calfe pricepute la confecționarea postavului⁴¹. Strădaniile administratorului Raț au fost încununuate cu succes, dovedit prin manufacturile de postav din Făget, în anul 1724 și Lugoj 1726. Peste câțiva ani același Raț apare ca arendaș al manufacturilor amintite⁴².

În inventarul vechi al Muzeului Banatului, sub numerele 3.559; 4.411 și 4.467, sunt înregistrate 3 vase cu inscripția „Lugos 1816”; „B.L. Lugos 1868” și „K. Lugos 1842”. La descrierea vaselor dr. Berkeszi István, menționa că era vorba despre, “majolică” din Lugoj. Din păcate, azi cele trei vase sunt dispărute, iar după consultarea literaturii de specialitate și a muzeografilor din Timișoara și Budapesta nu am găsit referiri la existența unui atelier de majolică din Lugoj. De menționat este totuși că în anul 1828 existau în Lugoj 8 olari, care în anul 1844, împreună cu strungarii, pieptănarii, aurarii și argintarii, țesătorii, tinichigiii, armurierii, curelarii, legătorii de carte, au format o breaslă comună. Din raporturile administrației din anul 1765, reieșea că în jurul Lugojului a fost găsit un mineral argilos care conținea caolin, necesar la producția porțelanului. Deoarece, după calculul specialiștilor, transportul caolinului la Viena ar fi fost prea costisitor, Administrația Provinciei a luat în considerare prelucrarea locală a caolinei. Se pare că planurile nu au fost aprobate de forurile superioare, deoarece administrația a renunțat repede la proiectul realizării unui atelier în Lugoj⁴³.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, printre atelierele și fabricile existente în Lugoj, cele mai importante erau firmele comerciale; „Moara cu aburi și fabrica de spirt S.A.” înființată în anul 1870. „Moara Găvojdia S.A.” din anul 1873, precum și atelierele mai mici ca Atelierul de confecționare a calapoadelor, Fabrica de ciment Kovács-Polgár, Atelierul Hegyesi pentru repararea mașinilor, Fabrica de mobilă Stökl.⁴⁴

În preajma primului război mondial conducerea orașului a inițiat un program special pentru sprijinirea industriei. În urma acestor acțiuni a fost înființată în anul 1905 o țesătorie, cunoscută după 1909 sub numele de „Industria Textilă din Ungaria de Sud - Auspitz S.A.”, iar după concursul lui, reînființată sub numele de „Industria Textilă Lugojeana S.A.”. Vechea filatură de mătase din anul 1885, realizată printr-o investiție de 1,5 milioane de coroane, a fost transformată în preajma primului război mondial într-o unitate modernă⁴⁵.

5. BĂILE HERCULANE/ Mehadia/ Herkulesfürdő/ Herkulesbad

Izvoarele minerale și apele termale ale localității Mehadia erau cunoscute de romani sub numele de „Ad aqvas Herculi sacri”. În epoca popoarelor migratoare băile romane au fost distruse, dar populația locală folosea mai departe izvoarele tămăduitoare. O descriere deosebit de interesantă a folosirii băilor de către populația locală o găsim în relatările călătorului italian Francesco Grisellini, care în luna august 1776 a vizitat localitatea. După Grisellini, populația satelor înconjurătoare se aduna de obicei la sfârșitul săptămânii în jurul băii și după o baie comună a bărbaților și femeilor, care dura 1–2 ceasuri, oamenii înnoptau sub cerul liber. După a doua baie făcută în ziua următoare, oamenii se întorceau în satele natale⁴⁶.

În ciuda distrugerilor termelor romane, cunoscând înclinațiile turcilor pentru apele termale, presupunem că pe lângă izvoarele calde existau unele clădiri folosite pentru tratament. În această direcție ne arată și raportul administrației districtului din Ciacova, din anul 1718, care ne informează despre absența administratorului Ștefan Raț, fiind plecat la Mehadia, la un tratament care va dura 10 zile⁴⁷. Reconstrucțiile din timpul guvernatorului Hamilton ne arată că apele minerale din Mehadia, precum și clima tonică cu nuanță mediteraneană erau cunoscute și apreciate de elita militară și civilă a administrației imperiale. Despre renovarea băii, cunoscută mai târziu sub numele de Baia Ludwig (Ludwigs Bad) avem informații din anul 1735⁴⁸. În anul 1749, datorită stării de sănătate, episcopul Cenadului Nikolaus Sta-

nislavici nu a putut să meargă la Mehadia, din această cauza Administrația Provinciei a ordonat administratorilor districtelor Lugoj, Caransebeș și Mehadia să organizeze transportarea apei necesare băii episcopale la Timișoara⁴⁹.

Pentru extinderea băilor aflate în regia camerei în anul 1737 au fost investiti 4.000 de florini⁵⁰. Putem să presupunem că la dezvoltarea băilor din Mehadia un rol important l-a avut, prezența în zonă (la Caransebeș) a unui Regiment Militar din Baden-Baden, ai cărui ofițeri și militari au frecventat des baia. De altfel, pe lângă vizitatori din imperiu, în anul 1751 avem informații despre prezența la băi a beilerbeiului din Kladova și anturajului său numeros, care ne demonstrează faima internațională a Mehadiiei. În anul 1753, avem informații despre distrugerea clădirii Băii Franciscus (Francisci Bad)⁵¹. În 1776, la descrierea băii, Grisellini ne informează despre existența unui hotel pentru cazarea oaspeților și a unor clădiri pentru cazarea militarilor aflați în convalescență.

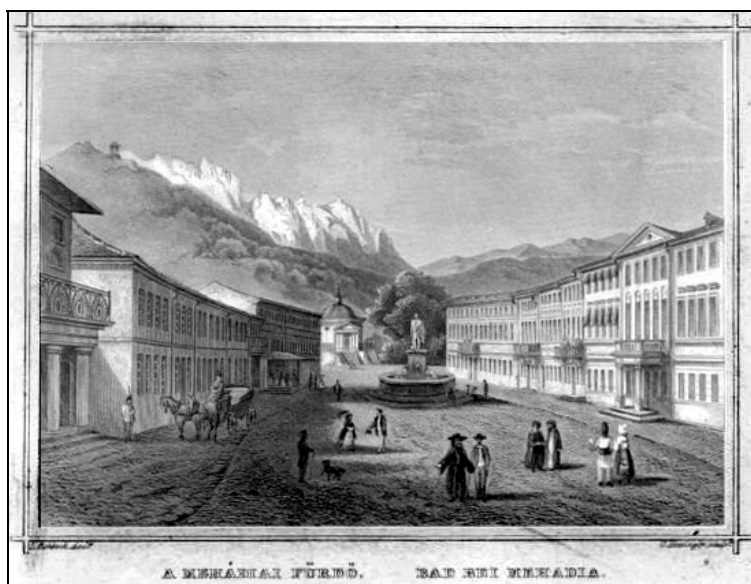

Fig. 32. Mehadia în anul 1856

În vremea războaielor franceze, ofițeri și diplomații francezi în drumul lor spre Constantinopol au descoperit și au răspândit faima băilor de la Mehadia. Este bine cunoscut cazul ambasadorului francez Sebastiani, care a îndrăgit așa de mult baia, încât avea intenția ca după terminarea serviciului diplomatic de a se stabili cu familia la Mehadia⁵².

Prima vizită a unui monarh la Mehadia datează din anul 1817. Cu ocazia vizitei împăratului Francisc I localitatea a primit numele de Băile Herculane. (Herkulesbad). În anul 1817, medicul vienez Ferdinand Josef Zimmerman a executat analiza chimică a celor 22 de izvoare din Băile Herculane. După o descriere contemporană, pe malul drept al Cernei se găsea izvorul pentru ochi, iar pe la malul stâng izvoarele cu numele Ferdinand, Kaiser, Karolin, Ludwig, Karl, Herkules, Franciscus și a Febrei, precum și un hotel cu 58 de camere, o clădire rezervată personalul erariului și ofițerilor. O baracă cu o capacitate de 300 de paturi era rezervată militarilor de rând. Datele statistice din anul 1818 ne indică că un număr de 1.354 de vizitatori au stat mai multe zile la băi. Sursa citată raportează despre noile hoteluri aflate în construcție, despre o farmacie, despre clădirea pompierilor și despre o cafenea, unde în timpul sezonului era prezent ansamblul Teatrului din Timișoara⁵³.

În preajma primului război mondial suita hotelurilor moderne și clădirea Băii Szapáry au asigurat localității un renume european.

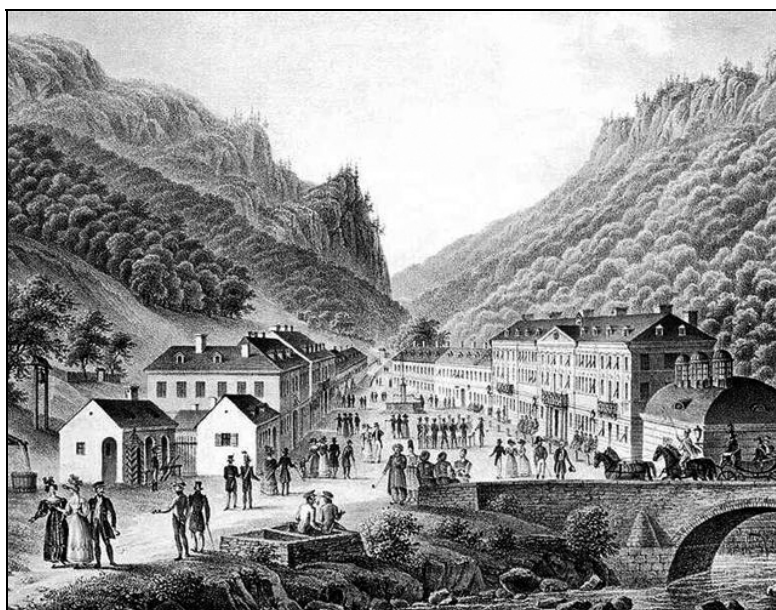

Fig. 33. Băile Herculane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Reîntorcându-ne la dezvoltarea economică a Mehadii din primele decenii ale administrației austriece, avem numai informații sporadice despre meșteșugarii din zonă. În actele administrației districtului din 1747 se

găsește o referire despre brutarul Hammersberger, care solicita o aprobare pentru angajarea unui ucenic pentru atelierul său. Din răspunsul administrației din Orșova, reieșea că Hammersberger era un adept cunoscut al zeului Bachus și din această cauză avea nevoie de un ajutor. Un rescript al administrației din 1749, care atesta moartea dulgherului Mathias List, căzut de pe o stâncă în cursul unei petreceri, este un indiciu suplimentar asupra modului de viață a meșterilor din Mehadia. Aceeași sursă ne dă informații și despre un locuitor al Mehadii cu numele de Keppisch Jacob, care era arendașul măcelăriilor și a unor săpunării din plasele Mehadii și Almăjului⁵⁴.

Cu ocazia vizitei sale în Banat, din anul 1768, viitorul împărat Iosif al II-lea era nemulțumit de calitatea postavului fabricat în provincie. În urma vizitei din anul 1769, administrația provinciei a elaborat planuri pentru construirea unei filaturi în Mehadia. Muncitoarele viitorului atelier urmau să fie trimise la Sibiu pentru învățarea meseriei⁵⁵.

7. ORȘOVA.

Centru strategic și comercial, localitatea așezată pe malul Dunării, deținea între 1717–1753 funcția de capitală a districtului Orșova, cu cercurile Orșova și Almăj, cuprinzând 41 de localități. Din corespondența dintre conducerea districtului și a Administrației Provinciale se găsesc informații valoroase despre atelierele și manufacturile camerale ale zonei. Prima se referă la arendarea în anul 1718 a vechii mori turcești de către locuitorul cu numele Giga, pentru 6 florini anual. Se pare că morile vechi nu puteau asigura necesitățile crescânde ale populației și a militarilor staționați în zonă. Fabrica de bere din Orșova a fost arendată în anul 1722 negustorului cu numele Nicola, iar în 1724 moara imperială de pe Cerna se găsea în mâna arendașilor Jacob și Abraham Keppisch. Suma arende, 500 de florini, ne arată că moara fiscală de pe Cerna avea o mare capacitate de măcinare. Pe lângă unitățile amintite, din anul 1733 avem știri despre atelierul de tăbăcărie, aflat în arenda negustorului Schwarzert din Orșova și despre joagărul mecanic fiscal de la Iablanița, aflat în funcție din anul 1722⁵⁶.

Pe lângă manufacturile camerale deținem numai informații sporadice despre meșteșugarii din Orșova. Excepția este o corespondență mai vastă despre brutăreasa cu numele de Maria Elisabetha Superin. După cum am văzut, brutarii din Orșova aparțineau în anul 1729 Lăzii Breslei Brutarilor din Budapesta. Se numărau printre acești brutari și Maria Elisabetha Superin, care conform actelor administrației provinciale, datate din anul

1746, în timpul războiului dintre Turcia și Austria din anul 1738, pe cheltuială proprie, cifrată la suma de 4.000 de florini, a salvat artileria imperială? Datele din actul administrației ne întăresc convingerea că Maria Elisabetha Superin nu era singura dintre locuitorii Orșovei, care în fața pericolului turcesc a sărit în ajutorul trupelor imperiale aflate în retragere. Oricum, brutăreasa amintită investind sume considerabile, a organizat cu ajutorul forțelor civile transportul artileriei imperiale, pentru care, chiar dacă cu oarecare întârziere, în anul 1746 a fost recompensată cu o pensie imperială anuală de 150 de florini⁵⁷. Datele administrației districtuale din anul 1725, ne informează despre moartea unor aurari, supuși otomani, ajunși victimele unui atac banditesc⁵⁸.

NOTE

1. KOVÁCH G.: 262.
2. *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I-II*. Budapest, 1975–1976. În continuare: *Cadastrul*.
3. BOROVSZKY: *Temesvármegye...*, 425.
4. KOVÁCH G.: 262.
5. SZENTKLÁRAY: *Mercy...*, 129.
6. S. JORDAN: 98.
7. *Cadastrul*. II, 311.
8. KOVÁCH G.: 262.
9. BARÓTI, *Adattár*. II, 189; 190 și 209.
10. EDGAR MÜLLER: *Betrachtungen zur Geschichte meiner Heimatstadt Caransebes*. Typoscript, Caransebes 1975.
11. MILLEKER: *Militärgrenze...*, 170.
12. EDGAR MÜLLER: 53–55.
13. ZEYK JÁNOS: *Bánsági utazás 1838-ban./Internet/*
14. MARCHESCU, ANTONIU: *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, 126–131.
15. BARÓTI: *Adattár*, II, 174–185.
16. BARÓTI: *Adattár*, II, 184; 185 și 411.
17. BARÓTI: *Adattár*. II, 197; 500–511.
18. BARÓTI: *Adattár*, II, 192 și 210.
19. IVÁNYI ISTVÁN: *Lugos rendezett tanácsú város története*. Szabadka, 1907.
20. LEO HOFFMANN: *Beiträge zur Geschichte des Banats*, Hermannstadt, 1924, 38–39.
21. BĂRBULESCU, LUMINIȚA WALLNER: *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*, Banatica, Reșița, 1990, 289–296.
22. KOVÁCH G.: 262.
23. *Cadastrul*: II, 311.
24. *Cadastrul* : II, 311.
25. *Cadastrul* : II, 311.
26. *Cadastrul* : II, 311.

27. Biblioteca Muzeului din Lugoj.
28. KOVÁCH G.: 262
29. *Cadastrul*, II.311.
30. TROSTOVSKY GABRIELLA: *Céhíratok a Magyar Országos Levéltárban*, I. kötet, Budapest, 1996.
31. C. FENEȘAN: *Administrație și fiscalitatea...*, 162.
32. BARÓTI: *Adattár*, II, 138; 140 și 149.
33. RODICA VÂRTACIU: *Centre de pictura românească din Banat secolul al XIX-lea*, Timișoara, 1997.
34. RODICA VARTACIU: *loc. cit.*
35. KOVÁCH G.: 248.
36. KEEß STEPHAN: 90.
37. IVÁNYI: 89; 100.
38. IVÁNYI: 139–140.
39. LEO HOFFMANN; *Beiträge...*, 47.
40. BARÓTI: *Adattár*, II, 119.
41. BARÓTI: *Adattár*, II, 128.
42. BARÓTI: *Adattár*. I.182; II.132.
43. S. JORDAN: 145.
44. IVÁNYI: 186.
45. BALOG BÉLA; *Lugos várossá válása*. In: *Korunk*. 2/1994.
46. GRISELINI: 186.
47. BARÓTI: *Adattár*, II, 445.
48. HIETZINGER: Bd. III, 1823.
49. BARÓTI: *Adattár*, II, 215.
50. BARÓTI: *Adattár*, II, 344.
51. BARÓTI: *Adattár*, II, 270.
52. NICOLAE STOICA de HAȚEG: *Cronica Banatului*, ed. D. MIOC, ed. a II-a, Timișoara, 1981, 301–306.
53. HIETZINGER: Band. III, 433–434.
54. BARÓTI: *Adattár*, II, 260–266.
55. S. JORDAN: 142.
56. BARÓTI: *Adattár*, II, 215–245: 577.
57. BARÓTI: *Adattár*, I, 78; 83. II. 260.
58. BARÓTI: *Adattár*, II, 232.

B. COMITATUL TIMIȘ

MEȘTEȘUGURI, BRESLE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN TIMIȘOARA

1. Privilegii ale breslelor din Timișoara

Breasla comună. 1719.

Privilegiul breslei comune a brutarilor, măcelarilor, cizmarilor, fierarilor, rotarilor, strungarilor, olarilor, tâmplarilor și aurarilor din Timișoara este amintită numai de istoricul arădean, Kovách Géza¹.

Breasla țesătorilor. 1726.

Privilegiul breslei este amintit numai de Kovách Géza².

Breasla cizmarilor. 1764.

Privilegiul breslei este amintit numai de Kovách Géza³.

Breasla curelarilor. 1780.

O adeverință a breslei și nu un privilegiu, așa cum susținea Kovách Géza,⁴ se află în proprietatea Muzeului din Veszprém⁵.

Dintre cele patru privilegii ale breslelor enumerate de Kovách Géza nici unul nu este confirmată de alte surse. În cazul breslei curelarilor, așa cum am arătat, este vorba de o adeverință a breslei din 1780 și în nici un caz despre un privilegiu cum susțin unii autori. În celelalte trei cazuri se poate vorbi despre încercări de a înființa bresle în Timișoara, respinse de autoritățile din Viena. Așa cum am văzut, o Ladă Comună a mai multor asociații ale meșteșugarilor din Timișoara a fost înființată abia în anul 1771. Cum reiese din adeverințele acordate și păstrate, Lada Principală din Timișoara avea 13 Lăzi Secundare. De subliniat este că la ora actuală nu este cunoscut locul păstrării privilegiului Lăzii Comune din Timișoara. Primele privilegii ale breslelor civile din Timișoara, cunoscute de noi, datează din anul 1815.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei comune a tăbăcarilor germani și a mănășarilor din Timișoara se păstrează la ANM din Budapesta⁶.

Breasla tăbăcarilor unguri. 1815. Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta⁷.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei comune a zidarilor, pietrarilor, dulgherilor, țiglarilor și cioplitorilor de piatră este amintită de Kovách Géza⁸. Dublura privilegiului este păstrată la Arhivele Statului din Timișoara. Diferența față de cea din Budapesta consta că exemplarul din Timișoara, pe lângă meseriile enumerate de Kovách Géza, amintește și de hornari⁹. Exemplarul din Timișoara a fost prezentat la ședința Comitatului Timiș și înregistrat de către arhivarul Stankovits Mátyás la data de 15 iunie 1816. Exemplarul din Timișoara conține 17 pagini și este certificat cu pecetea atârnată a împăratului. Privilegiul este legat într-o copertă din catifea roșie, care este păstrată într-o cutie metalică.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei morarilor, brutarilor și a cerarilor se păstrează la ANM din Budapesta¹⁰.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei croitorilor de sumane și al cojocarilor se păstrează la ANM din Budapesta¹¹. Exemplarul al doilea este păstrat la Arhivele Statului din Timișoara¹². Privilegiul a fost semnat în luna august 1815 la Paris, de împăratul Francisc I., de Erdődy József și Bánffy Zsigmond. Împrotocolarea la ședința Comitatului din Timișoara a fost consemnată de vicenotarul Desseffy Antal, la data de 2 decembrie 1816. Privilegiul legat în catifea vișinie, cu pecetea atârnată a împăratului, a fost păstrat până în anul 1973 la parohia catolică din Cetate – Timișoara.

Breasla comună. 1815. Un exemplar al privilegiului breslei tâmplarilor, a confecționerilor de instrumente muzicale și mecanice se păstrează la ANM din Budapesta¹³ și un exemplar în Arhivele Statului din Timișoara¹⁴. Exemplarul din Timișoara a fost semnat la 25 august 1815 la Paris, de către împăratul Franz I, de Koháry Ferenc și Bánffy Zsigmond. Privilegiul a fost înregistrat la ședința Comitatului Timiș, la data de 7 septembrie 1817. Exemplarul din Timișoara păstrează la pagina 44, lista meșterilor tâmplari și constructorilor de orgi din Timișoara¹⁵. Din cele 18 persoane de pe liste, numai la ultimele trei apar adnotarea „constructor de orgi” (Orgelbauer), presupunem că celelalte persoane erau meșteri tâmplari.

Johannes Holly – Oberzunftmeister
Wenzeslaus Tho... Unterzunftmeister
Dominicus Hardinger
Michael Maurer
Adam Szocher
Michael Zucher

Nicolaus Truhvald
Nicolaus Blauberger
Johannes Kimel
Josephus Taubner
Franciscus Schütz
Michael Paulics
Michael Preymeier
Indescifrabil, scris de mai târziu
Carolus Lechner
Franz Antonius Wälder Orgelbauer
Thomas Wälder Orgelbauer
Josephus Müller Orgelbauer

Breasla tăbăcarilor. 1815. Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹⁶. Kovách Géza vorbește despre tăbăcari albi¹⁷, dar exemplarul păstrat la Arhivele Statului din Timișoara, eliberat în anul 1815, a fost acordat, tăbăcarilor roșii „Vulgo Rothgärber”¹⁸. Exemplarul din Timișoara a fost semnat de Francisc I, Erdődy József și Kelcz Ádám la data de 15 august 1815 în Paris și a fost înregistrat la ședința Comitatului Timiș la data de 2 februarie 1817. Exemplarul din Timișoara nu păstrează pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei fierarilor și rotarilor se păstrează la ANM din Budapesta¹⁹. Exemplarul al doilea se află în proprietatea Secției de Istorie al Muzeului Banatului²⁰. Acest exemplar a fost semnat de împăratul Francisc I de Erdődy József și Bánffy Zsigmond la data de 25 august 1815 la Paris și a fost înregistrat la ședința Comitatului Timiș la data de 2 septembrie 1817, de către Desseffy Antal.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei geamgiilor, pieptănarilor, strungarilor, sitarilor, cerarilor, amintit în această componență de Kovách Géza²¹, este păstrat la ANM din Budapesta²². Exemplarul al doilea, păstrat la Secția de Istorie a Muzeului Banatului, a fost semnat de împăratul Francisc I, Koháry Ferenc și Nádasdy Ferenc, la data de 25 august 1815 la Paris²³. Acest exemplar a fost înregistrat la ședința Comitatului Timiș, de către notarul Strassinger Antal la data de la 4 noiembrie 1818. Exemplarul legat în catifea vișinie păstrează pecetea atârnată a împăratului.

Breasla dogarilor. 1815. privilegiul breslei este păstrat de ANM din Budapesta²⁴ și un exemplar la Secția de Istorie a Muzeului Banatului²⁵.

Exemplarul din Timișoara a fost semnat de împăratul Francisc I și de Koháry Ferenc la data de 25 august 1815 în Paris. Înregistrarea a fost executată la ședința Comitatului Timiș, la data de 6 decembrie 1816. Exemplarul din Timișoara este legat în catifea roșie și păstrează pecetea atârnată a împăratului.

Breasla lăcătușilor. 1815. este amintită numai de Kovách Géza²⁶. Sursele timișorene cât și Cadastrul Breslelor din Ungaria nu confirmă existența breslei²⁷.

Breasla comună. 1815. privilegiul breslei ceasornicarilor, tâmplarilor de mobilă, armurierilor, turnătorilor de clopote, turnătorilor de cositor și a confecționerilor de rașpă (pile) în această componentă este amintit de Kovách Géza²⁸. În ANM din Budapesta această componentă nu este cunoscută. Exemplarul păstrat la Secția de Istorie a Muzeul Banatului, enumera pe meșterii lăcătuși, ceasornicari, fierari de pintoni, armurieri, turnători de clopote, turnători de cositor și confecționeri de rașpă. Exemplarul din Timișoara a fost semnat la Paris la data 25 august 1815, de către împăratul Francisc I, Koháry Ferenc și Bánffy Zsigmond. Exemplarul a fost prezentat și înregistrat la ședința Comitatului Timiș, la data de 14 decembrie 1818. Acest exemplar conține 4 pagini scrise în limba latină și 8 pagini tipărite în limba germană, legate în catifea roșie iar pecetea atârnată a împăratului este păstrată într-o cutie din lemn.

Breasla pălărierilor. 1815. Privilegiul breslei se păstrează în ANM din Budapesta²⁹ și la Arhivele Statului din Timișoara³⁰. Exemplarul din Timișoara a fost semnat la 25 de august 1815 în Paris de către împăratul Francisc I și Koháry Ferenc. Exemplarul legat în catifea roșie are 4 pagini de manuscris în limba latină precum și 8 pagini tipărite în limba germană. Privilegiul a fost prezentat și înregistrat la ședința Comitatului Timiș la data de 14 decembrie 1818. Pe lângă exemplarul amintit, la Arhivele Statului din Timișoara se păstrează încă o copie a privilegiului, compus din 18 pagini de manuscris în limba germană.

Breasla comună. 1815. Fără precizări asupra componentei breslei a fost amintită de Kovách Géza³¹. Încercările noastre de a găsi un privilegiu pentru aceasta breaslă au rămas fără rezultat.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei nesemnate de Kovách Géza³² se păstrează în ANM din Budapesta și în Arhivele Statului din

Timișoara. Exemplarul din Budapesta ne informează despre breasla comună a frânghierilor și șelarilor³³, exemplarul din Timișoara despre uniunea frânghierilor, șelarilor și curelarilor³⁴. Exemplarul din Timișoara a fost semnat la data de 25 august 1815 la Paris, de către împăratul Francisc I, Koháry Ferenc și Bánffy Zsigmond. În mod neobișnuit, prezentarea și înregistrarea actului a fost făcută la data de 15 septembrie 1819 în fața Magistraturii orașului Timișoara și la 20 septembrie 1820 în ședința Comitatului Timiș. Textul privilegiului, 4 pagini de manuscris în limba latină și 8 pagini tipărite în limba germană, legat într-o copertă din catifea roșie este păstrat împreună cu pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei năsturarilor, găitănarilor și ceaprazarilor din Timișoara este păstrat la ANM din Budapesta și la Arhivele Statului din Timișoara. Exemplarul din proprietatea ANM din Budapesta se referă la meșterii năsturari și arămari³⁵, iar cea din proprietatea Arhivei din Timișoara despre năsturari și ceaprazari³⁶. Exemplarul din Timișoara a fost semnat la data de 25 august 1815 la Paris, de împăratul Francisc I și Koháry Ferenc. Textul privilegiul – 4 pagini de manuscris în limba latină și 8 pagini tipărit în limba germană, este păstrat într-o copertă din catifea roșie. Privilegiul a fost prezentat în fața ședinței Comitatului Timiș, la data de 14 decembrie 1818.

Breasla comună. 1815. Privilegiul breslei aurarilor, căldărarilor și tinichigiilor din Timișoara este păstrat la Secția de Istorie al Muzeul Banatului³⁷. Privilegiul a fost semnat la data de 25 august 1815 la Paris de împăratul Francisc I, Koháry Ferenc și Bánffy Zsigmond. Textul privilegiului, 4 pagini de manuscris în limba latină, 8 pagini tipărit în limba germană, a fost prezentat la ședința Comitatului Timiș din data de 5 iulie 1820.

Breasla opincarilor. 1816. Privilegiul este păstrat în ANM din Budapesta³⁸.

Breasla tăbăcarilor de cordovan. 1817. Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁹ și la Secția de Istorie a Muzeul Banatului⁴⁰. Exemplarul din Timișoara a fost semnat în anul 1817, la Viena, de împăratul Francisc I și a fost prezentat în fața magistraturii orașului la data de 27 ianuarie 1820 și în fața Comitatului Timiș, la data de 11 aprilie a aceluiaș an. Textul cuprinde 4 pagini scrise în limba latină și 8 pagini tipărite în limba germană. Mapa din catifea roșie păstrează și pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1817. privilegiul breslei cojocarilor și mănușarilor⁴¹ este păstrată la ANM din Budapesta⁴². Lucrarea lui Trostovszky pentru anul 1817 se referă la breasla comună a cizmarilor, argășitorilor (írhás), cojocarilor și pantofarilor⁴³.

Breasla comună. 1818. Privilegiul breslei măcelarilor și pescarilor se păstrează la ANM din Budapesta⁴⁴. În lucrarea lui Trostovszky (p. 102 și 231.) această combinație apare ca un privilegiu datând din anul 1815.

Breasla olarilor. 1828. Privilegiul breslei este păstrat atât la ANM din Budapesta⁴⁵ cât și în Arhivele Statului din Timișoara⁴⁶. Exemplarul din Timișoara a fost semnat de împăratul Francisc I și Revieczky Ádám. Documentul a fost prezentat în fața Comitatului Timiș la data de 18 iunie 1832. Textul cuprinde 4 pagini scrise în limba latină și 8 pagini tipărite în limba germană.

Breasla săpunarilor. 1828. Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁴⁷ și la Secția de Istorie a Muzeul Banatului⁴⁸. Exemplarul din Timișoara a fost semnat de împăratul Francisc I și Malonyay János. Exemplarul amintit conține 4 pagini de manuscris în limba latină și 8 pagini tipărite în limba germană. Paginile sunt legate în catifea roșie și se păstrează și pecetea atârnată a împăratului.

Breasla comună. 1835. Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta⁴⁹. După Kovách Géza breasla unea pe meșterii măcelari și frigari⁵⁰. O copie în limba germană a privilegiului păstrată la Arhivele Statului din Timișoara⁵¹ ne informează că originalul semnat la data de 21 mai 1835, de către împăratul Ferdinand I, era destinat cârnățarilor și afumătorilor de carne din Timișoara. Din copia amintită reieșea că originalul a fost prezentat în fața Magistraturii orașului Timișoara la data de 7 octombrie 1835. În lucrarea lui Trostovszky, breasla este amintită în combinația măcelarilor și afumătorilor de carne.

Breasla comună. 1839. Privilegiul breslei țesătorilor de stofe, confecționarilor de ciorapi, păturarilor, țesătorilor de dantele și ceaprazarilor se păstrează la ANM din Budapesta⁵² și la Arhivele Statului din Timișoara⁵³. Documentul din Timișoara a fost semnat la data de 4 aprilie 1839 de împăratul Francisc I și Majláth Antal. Privilegiul a fost prezentat în fața Magistraturii orașului Timișoara la data de 26 iunie, apoi în fața ședinței Comitatului Timiș, la 6 iulie 1839. Pentru noi este interesant faptul că prezentarea

în fața comitatului a fost îndeplinită de vice notarul Ormós Zsigmond. Textul privilegiului – 4 pagini de manuscris în limba latină și maghiară, precum și 8 pagini tipărite în limba germană – este legat în coperta din catifea roșie și se păstrează împreună cu pecetea atârnată a împăratului.

Privilegiul tipografului Beichel Josef. 1836. Chiar dacă nu aparține de o breaslă, totuși credem că este oportun de a prezenta privilegiul tipografului Beichel Josef, păstrat la Arhivele Statului din Timișoara. Privilegiul a fost semnat la 6 aprilie 1836 de către împăratul Francisc I, Malonyay János și Johanes Nepumok Alozin⁵⁴. Documentul de 4 pagini de manuscris în limba latină este păstrat într-o copertă din catifea vișinie, alăturat într-o apărătoare metalică se păstrează și pecetea atârnată a împăratului. Numele tipografului Beichel, născut în anul 1793 în Moravia, este amintit în Timișoara pentru prima oară în anul 1825. Dotat cu mult simț comercial, Beichel va deveni în anul 1829 coproprietar, iar în anul următor, contra unei sume de 30.000 florini, proprietar unic al tipografiilor lui Klapka din Arad și Timișoara, iar peste câțiva ani și a bibliotecii publice a lui Klapka din Timișoara, întemeiată în anul 1815. Pe lângă tipografiile amintite, Beichel împreună cu adjunctul său Fick, a întreținut o librărie și o papetărie înfloritoare în Timișoara. După 1840, Beichel va deveni editorul săptămânalului „Temeswarer–Wochenblatt“, întemeiat de Klapka József.

Tipar sigilar al tipografului Beichel Josef. (vezi fig. 108, p. 366) Tipar sigilat în formă de inel, cu o execuție artistică deosebit de frumoasă. Câmpul sigilar cu diametrul de 32 de mm este gravat în piatră semi-prețioasă, iar mânerul este confecționat din aur sau metal aurit. Piesa a ajuns în posesia Muzeul Banatului în anul 1902, printr-o donație a primăriei. Inv. vechi 1802, cel nou, 3.793.

Diploma litografului Weigel Josef. Diploma păstrată în colecția Arhivelor Statutului din Timișoara⁵⁵, semnată de împăratul Ferdinand I la data de 16 aprilie 1846 la Viena, îl împuternicea pe litograful Josef Weigel de a deschide un atelier de litografie în Timișoara.

Tipar sigilar al Asociației Legătorilor de carte din Timișoara

Înainte de a trece la prezentarea tiparului sigilar, dorim să semnalăm că deja din anul 1753, adică mult înainte de înființarea primei tipografii din Timișoara, găsim referiri la numele legătorului de carte, Thomas Eberhard⁵⁶.

Prima asociație a tipografilor din Timișoara a fost organizată la data de 8 august 1851, de către tipograful Alexandru Liesecke (1826–1905),

originar din orașul Osnabrück. Între anii 1851–1852, Liesecke a lucrat la filiala din Timișoara a Tipografiei de Stat. Casa de întrajutorare în caz de boală și călătorie, („Gemeinschaftliche Buchdrucker – Kranken- und Viatikumskassa”). Înființată de către Liesecke, număra în anul 1852, 40 de membri. Nefiind pe placul oficialităților, autoritățile locale l-au expulzat pe Liesecke din oraș. Presupunem, că Asociația Legătorilor de carte din Timișoara, („INUNG DER BÜRGL: BUCHBINDER IN TEMESVAR”), dovedită prin tiparul sigilar prezentat, era o organizație înrudită, chiar dacă nu era urmașul direct al asociației lui Liesecke. Matricea din aramă în formă de disc alungit este fixată într-un mâner de lemn. Discul sigilar cu dimensiunile de 36x26 mm, cu margine frumos decorată, poartă legenda așezată pe patru registre. Tiparul sigilar se păstrează în colecțiile Secției de Istorie a Muzeul Banatului.

Din datele lui Preyer cunoaștem că în anul 1853 în orașul Timișoara, pe lângă filiala deja amintită a tipografiei de stat cu 70 de angajați, existau 2 tipografii particulare, o litografie și o legătorie de carte cu 7 angajați.

Cartea de pelerinaj a tipografului Carl Traunfellner. 1838

Cartea de pelerinaj a calfei de tipograf, în vârsta de 20 de ani, a fost eliberată în Timișoara la data de 28 martie 1838. Cartea, aflată azi în posesia Muzeului de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj⁵⁷, conține date deosebit de interesante asupra itinerarului calfelor de tipografi din zona sud-est europeană. Între semnatarii timișoreni ai actului găsim pe lângă numele tipografului Beichel și pe cel al căpitanului orașului, Petru Cermenea. Conform înregistrărilor de mai târziu, până la data de 11 iunie 1838, Traunfellner a lucrat la Pesta, apoi prin Bratislava ajunge la Viena, unde obține vizele necesare pentru o călătorie în afara Imperiului Habsburgic. După Viena, în cartea lui Traunfellner, sunt confirmate șederi în orașele Passau, Regensburg, Landau, Augsburg, Stuttgart, Alzey, Kaiserslautern, Landau an der Weinstrasse, Freiburg, Zürich, Bern, Basel, iarăși Stuttgart, apoi Ulm, Günzburg, Neustadt, Würtzburg, Speyer. Ultima înregistrare, din Freiburg, datează la 3 august 1842. Din literatura de specialitate este cunoscut că între 1842–1852 Traunfellner a lucrat la Timișoara, apoi în anul 1852 a înființat o tipografie proprie în Lugoj, unde din anul 1853 și până la moartea sa, survenită în același an, era editorul săptămânalului „Lugoser Anzeiger“⁵⁸.

2. Alte obiecte ale breslelor din Timișoara

Cum s-a văzut o bună parte a privilegiilor breslelor din Timișoara se păstrează la ANM din Budapesta și în Arhivele Statului din Timișoara.

Obiectele breslelor pe care le vom prezenta în continuare au ajuns în proprietatea Muzeul Banatului, datorită activității Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Banat înființată în anul 1872.

Tipar sigilar al tăbăcarilor de cordovan din Timișoara. 1790

După cum s-a văzut, privilegiul breslei cordovanilor din Timișoara a fost eliberat în anul 1817, dar tiparul sigilar păstrat la Secția de istorie a Muzeul Banatului, pe care îl vom prezenta, se poate data din anul 1790. Tiparul sigilar octogonal, cu o lungime de 11 cm, a fost confecționat din metal. Marginea discului sigilar cu un diametru de 34x29 de mm, este decorat cu puncte, urmat de textul circular în limba germană: „TEMESVARER. FABRIK. KORDOVANER. HANDVERK: S:”. În partea inferioară a câmpului sigilar sunt gravate două capete de bovină și anul 1790. Pe partea superioară a câmpului sigilar se găsește o piele decorată cu stema Ungariei, iar deasupra o coroană heraldică. Complexul heraldic este flancat și susținut de două capre ridicate pe labele anterioare.

Tiparul sigilar aparține unei societăți sau întreprinderi cu sediul la Timișoara-Fabric, care se ocupa cu prelucrarea pieilor.

În monografia orașului, scrisă de Preyer, pentru anul 1853, pe lângă manufactura din Fabric sunt amintiți 29 de maiștri tăbăcari de piele de cordova⁵⁹.

Nr. inv. nou. 20.259

Fig. 34. Tipar sigilar al tăbăcarilor de cordovan din Timișoara. 1790

Tiparul sigilar al breslei cizmarilor din Timișoara. 1793

Cum am văzut, în anul 1717 cizmarii din Timișoara, împreună cu alți meșteșugari, iar în 1764 singuri, au încercat organizarea unei bresle. Sigiliul de față, din anul 1793, este singura dovadă a faptului că în Lada Comună a meșterilor din Timișoara, înființată în anul 1771, fiecare meserie și-a păstrat o organizație proprie.

Tiparul sigilar circular din aramă, cu diametrul de 38 și o grosime de 3 mm, are un mâner de fier cu o lungime de 12 cm. Într-un cartuș închis prin două linii circulare aflate la marginea câmpului sigilar, se poate citi legenda: „SIGIL. DER ERSAMEN. PRIV: ZUNFT. ZISCHMEN”. Partea superioară a inscripției este întreruptă printr-un soare în formă de cap de om, flancat de două capete înaripate. Partea superioară a câmpului sigilar, format printr-o linie, este dominată de o pereche de lei ținând în labele anterioare o cizmă și uneltele cizmarilor. Partea superioară a câmpului sigilar este acoperită de o coroana heraldică. În partea inferioară a câmpului sigilar este gravat textul „TEMESVAR 17.93”.

Documentele păstrate la Arhivele Statului din Timișoara ne relatează despre un conflict între anii 1764–1766, dintre meșterul cizmar cu numele Grünauer și ceilalți meșteri, precum și între calfele și meșterii cizmari din Timișoara. La o întâlnire în fața magistraturii orașului erau prezenți 6 meșteri din oraș⁶⁰. Din procesul-verbal învheat în anul 1766 reieșea că organizatorii răzvrătirii calfelor de cizmari se numeau Payer și Passauer, originari din părțile Bavariei.

Preyer, ne informează că în anul 1853 în Timișoara existau 37 de pantofari și 178 de cizmari⁶¹.

Nr. inv. Nou. 20.258.

Fig. 35. Tipar sigilar al breslei cizmarilor din Timișoara. 1793

Lada breslei cizmarilor români din Timișoara (vezi fig. 109, p. 366)

Fără îndoială este cea mai frumoasă și cea mai spectaculoasă piesă din colecția breslelor păstrate în patrimoniul Muzeul Banatului. De altfel prin felul ei, Lada breslei cizmarilor români din Timișoara este o piesă unică din colecțiile muzeale din România. Pe latura principală a lăzii este pictat momentul în care conducerea breslei, meșteri îmbrăcați în ținută de gală, examinează o piesă de maestru, o capodoperă, prezentată de către un candidat cu ocazia examenului de primirea în rândul maiștrilor. Inscripția în limba română de pe capacul lăzii, păstrat numai fragmentar „MULT ONORATULUI, AL CIZMARILOR T.....”. Nu știm cine erau acești meșteri, dar din această perioadă ne este cunoscut numele cizmarilor români din Timișoara ca Ioan Abrudan, Mitrea și Ignat Andreovici, Sofia Ioanovici, Ilie Chereșan, Saveta Marcovici, Simeon Proca și Gheorghe Vidu. Lada cizmarilor români din Timișoara, ca și execuția artistică a lăzii tăbăcarilor români din Lugoj, ne arată că meșteri români din Banat demonstau cu piese artistice deosebite, gradul înalt de profesionalism pe care l-au dobândit.

Nr. Inv. Vechi. 1166; inv. nou. 6011.

Cupa breslei cizmarilor din Timișoara. 1824

Despre existența cupei din sticlă albă și roșie, având un capac metalic, ne informează notițele lui dr. Berkeszi István. Conform notiței lui Berkeszi, cupa a fost achiziționat în anul 1915 de la anticarul Steiner. Pe capacul cupei, înregistrată în inventarul vechi al Muzeului sub nr. 4.955, stătea inscripția: „HOCH DIE TEMESVARER SCHUMACHER ZUNFT. ANO. 1824”. Din păcate nu avem informație despre soarta ulterioară a cupei.

Emblema meșterului cizmar din Timișoara

Piesa, un pantof de damă deosebit de frumos, executată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a decorat atelierul unui cizmar din Timișoara. Înălțimea 18, lățime 6 cm. Nr. inv. vechi 4.782; inv. nou. 3.791.

Fig. 36. Emblema meșterului cizmar din Timișoara

Drapelul Asociației Pantofarilor din Timișoara

(vezi fig. 110, 111, p. 367)

În Biserica romano-catolică din Fabric se păstrează Drapelul Asociației Pantofarilor din Timișoara, asociație înființată după desființarea breslelor. Drapelul în formă triunghiulară este confecționat din brocart albastru. Ambele fețe ale drapelului sunt decorate cu tablouri pictate, aplicate pe suprafața drapelului. Pictura din avers îl prezintă pe Sf. Erhardus, protectorul breslei pantofarilor din orașele cu populație germană colonizată în cursul secolului al XVIII-lea. Sf. Erhardus de pe drapelul pantofarilor din Timișoara este prezentat în haina episcopală cu cârja în mână, așa cum se cunoaște și din sigiliile pantofarilor din Szeged și Aradul Nou. Dedesubtul tabloului pictat, pe o panglică aplicată, se poate citi textul în limba maghiară: «Temesvári Czipész Ipartársulat». Pe tabloul pictat pe reversul drapelului, doi pantofari îmbrăcați în haine romane, prezintă simbolul meseriei, o cizmă, obiect privit cu admirației de către Dumnezeu.

Tipar sigilar al breslei dogarilor din Timișoara. 1801

Ca și la tiparul breslei cizmarilor și în cazul de față avem de-a face cu o piesă a unei bresle aparținătoare Lăzii Principale, din anul 1771. Meșterii dogari, cum ne demonstrează privilegiile păstrate la ANM din Budapesta și Secția de istorie a Muzeul Banatului din Timișoara, au înființat o breaslă proprie abia în anul 1815. Tiparul sigilar din anul 1801, cu o lungime de 111mm și cu diametrul amprente de 36x31 de mm, este confecționat din metal. Câmpul sigilar oval este ornamentat la margine cu motive florale, după care urmează inscripția circulară: „TEMESWARER BINDER HANDWERKS INSIGL.”. Partea superioară a câmpului sigilar este ornamentată cu o pereche de lei care țin în labele anterioare un butoi și un ciorchine de strugure. Butoiul este decorat cu compasul de lemn al dogarilor și cu o coroana imperială. Inițialele “F” și “B” probabil inițialele gravorului se află pe console stilizate pe partea inferioară a câmpului sigilar. Tot aici est gravat și anul 1801. După Preyer, în anul 1853 în Timișoara au lucrat 14 dogari⁶².

Nr. Inv. nou. 20.270

Fig. 37. Tipar sigilar al breslei dogarilor din Timișoara. 1801

Între documentele Arhivelor Statului din Timișoara se găsește și un carnet de pelerinaj al calfei de dogar cu numele de Lichfseidl Johan⁶³. Din adnotări reieșea că, între noiembrie 1851 și decembrie 1852, Lichfseidl a lucrat la Timișoara. Adnotarea din Timișoara este confirmată de sigiliul breslei și prin semnătura starostelui maistrul Simon Koppold.

Cupa breslei dogarilor din Timișoara

În inventarul vechi al Muzeul Banatului, sub nr. 3.988 se găsesc informații despre cupa breslei dogarilor. Conform notițelor lui Berkeszi, cupa de sticlă avea o înălțime de 14,5 cm. Pe partea exterioară a cupei erau cizelate emblemele breslei, butoiul și compasul de lemn, precum și o coroană din flori. Cupa a ajuns în posesia muzeului în anul 1909, printr-o donație a cetățeanului Toth Béla, care a declarat că piesa respectivă se afla în proprietatea familie de peste 80 de ani.

Emblema de han al breslei dogarilor din Timișoara

Emblema hanul breslei dogarilor din Timișoara, un butoi de culoare roșcată, încins cu 6 cercuri metalice, împodobează cândva cârciuma intitulată La Trei Iepuri („Három Nyúl“) din cartierul Fabric, local frecventat de dogarii cartierului. Emblema de han a fost donată muzeului de către meșterul dogar din Fabric cu nume de König Károly. Din păcate și acest obiect a dispărut în evenimentele legate de sfârșitul primului război mondial.

Nr. inv. vechi: 4.430

Cupa breslei dogarilor din Timișoara

Despre cupa de gresie, interior vopsit în culoare albă, exterior în culoare galbenă, găsim informații la poziția 3.996 al registrului vechi al Muzeul Banatului. După adnotările lui Berkeszi, capacul metalic al cupei lipsea, iar exteriorul cupei era decorat cu vulturul bicefal și cu o femeie ținând ciorchini de struguri în mână.

Tipar sigilar al năsturarilor/ ceaprazarilor din Timișoara. 1811

Existența breslei nu este amintită la Kovách Géza. În Cadastrul Breslelor din Ungaria pentru anul 1815 este pomenită o breslă unită a năsturarilor și arămarilor⁶⁴, iar privilegiul păstrat la Arhivele Statului din Timișoara vorbește despre năsturari și ceaprazari⁶⁵. Mai târziu, din anul 1839, este cunoscut și privilegiul breslei meșterilor țesători de stofe, confecționeri de ciorapi, de pături, țesători de dantele și ceaprazari din Timișoara, păstrat la ANM din Budapesta. Pentru tradiția breslelor din Ungaria, în perioada sec. XVI–XIX., cel mai caracteristic este combinația dintre meseriile de năsturar și ceaprazar. Produsele ambelor meserii erau căutate mai ales la confecționarea uniforme militare.

Tiparul sigilar din anul 1811 este păstrată de Secția de Istorie a Muzeul Banatului și, după presupunerea noastră, este o mărturie pentru existența breslei ceaprazarilor integrată în Lada Principală din Timișoara, înființată în anul 1771. Tiparul confecționat din metal are o lungime de 108 mm și se termină într-un disc cu 34x36 mm. După ornamentul floral circular, la marginea discului urmează inscripția: „*SIGILLUM. COETUS. TEMESVARIENSIS. NODULARIORUM. 1811”. În partea inferioară a câmpului sigilar, delimitat printr-o pereche de lei, se vede o mâna care ține o găteală pentru decorarea pălăriilor și trei găitane, specifice în decorarea hainelor din epocă. Deasupra câmpului se afla o coroană heraldică. Partea inferioară a câmpului sigilar este decorat cu motive vegetale. După informațiile lui Preyer, în anul 1853 existau în Timișoara 4 ceaprazari⁶⁶.

Nr. inv. nou. 20.269.

Fig. 38. Tipar sigilar al năsturarilor/ ceaprazarilor din Timișoara. 1811

Tipar sigilar al breslei rotarilor și potcovarilor din Timișoara. 1813

Așa cum am văzut, privilegiul breslei rotarilor și potcovarilor din Timișoara datează din anul 1815, iar tiparul sigilar, păstrat în colecția Muzeul Banatului, este datat în anul 1813. Nu cunoaștem cauza contradicției, o explicație ar fi aceea că meșterii au comandat prea devreme sigiliul, sau gravorul a greșit la datarea tiparului sigilar. Tiparul executat din aramă, având diametrul ovoidal de 26x23 de mm, grosime de 3 mm, este fixat cu ajutorul unui inel pe mânerul de lemn de o lungime de 99 mm. După cercurile exterioare, din puncte și linii incizate, urmează inscripția circulară în limba germană: „K: E: TEMESVAR WAGNER UND SCHMIT ZUNFT. 1813.”. Câmpul sigilar închis de text, este împărțit în două sectoare de către o linie punctată. În partea inferioară a câmpului se găsește o literă, H, probabil inițiala gravorului, înconjurată de o ghirlandă. Partea superioară a câmpului este dominată de un scut heraldic sprijinit de lei. Scutul este decorat cu potcovă și o roată, iar deasupra scutului se află o coroană heraldică. După monografia lui Preyer, în anul 1853 lucrau la Timișoara 13 rotari și 11 potcovari⁶⁷.

Nr. inv. nou. 20.260.

Fig. 39. Tipar sigilar al breslei rotarilor și potcovarilor din Timișoara. 1813

Tipar sigilar al meșterului rotar

Tipar simplu, confecționat din aramă, cu o lungime de 51 de mm, diametrul 21x15 mm și grosime de 3 mm, aparține probabil unui meșter din Timișoara,. Pe câmpul sigilar se află o roată, deasupra roții o bardă încadrată de literele G și M, probabil inițialele meșterului.

Nr. inv. nou. 20.257

Cana meșterului rotar. 1802

Piesa aflată în colecția Muzeului de Etnografie din Timișoara, inv. 2297, este o cană din ceramică decorată la mijloc cu motive geometrice, având în cartuș însemnele de rotari: ferestrăul, barda, roata și inscripția „MACEG. KNAPER. A.802“. Organizatorii expoziției despre barocul din Banat, în anul 1992, consideră cana ca un produs al unui atelier din Europa centrală⁶⁸.

Drapelul breslei rotarilor și potcovarilor din Timișoara. 1818

Drapelul triunghiular, confecționat din brocart galben, având dimensiuni de 293x170 cm este fixat cu ajutorul cuielor decorative pe o hampă de lemn cu o lungime de 343 cm. Lipsește lancea metalică, obișnuită la aceste drapele. Ambele fețe ale drapelului sunt decorate cu scene pictate pe pânză.

Centrul aversul drapelului este dominat de patronul breslei, Sf. Elegius, sau Sf. Leonard – cu sabia în mână, iar în spate se pot desluși conturile unui oraș imaginar. În cele patru colțuri ale tabloului central sunt plasate patru medalioane pictate. Cel din partea inferioară pe lângă hampă, cu instrumentele rotarilor- roata și barda, iar cel în vizavi este emblema Timișoarei ca oraș liber regesc. În colțul superior, de lângă hampă se poate vedea stema Ungariei și vizavi vulturul bicefal imperial și monograma F: I. (Francisc I.). Pictura centrală a reversului drapelului este dominată de un cal alb și de doi potcovari. În spatele calului se văd contururile unei clădiri, probabil un atelier. Cele patru medalioane ale reversului sunt identice cu cele aflate pe avers, exceptând pe cel cu instrumentele meseriei, pe care sunt reprezentate uneltele fierarilor și anul înființării breslei, 1818. Prezentarea anului confecționării drapelului este deosebit de importantă pentru noi, deoarece cele mai multe piese similare din colecția Muzeul Banatului sunt așa de distruse, încât o datare aproximativă este posibilă numai prin compararea cu cea a potcovarilor și rotarilor.

Drapelul a fost donat muzeului de către primăria orașului Timișoara, la data de 30 martie 1918.

Nr. inv. vechi: 4.389.

Nr. inv. nou. 5.146.

Fig. 40. Drapelul breslei rotarilor și potcovarilor din Timișoara . 1818

Emblema hanului – La Trompetist

Existența hanului “La Trompetist” (Trompeter), denumit după primul ei proprietar, Friedrich Gram, fostul trompet din armata imperială, originar din Braunschweig, membru al magistraturii germane a orașului din anul 1718, este pomenit printre cele 13 restaurante, care la data de 11 septembrie a anului 1719 au primit drept de funcționare prin actul magistraturii orașului. În anul 1747, clădirea aparținea judecătorului Anton Selmann Această clădire a fost reconstruită la sfârșitul secolului al XVIII, apoi supraetajată în anul 1899. În acest hotel a înnoptat în anul 1807 împăratul Francisc I, iar în anul 1866 domnitorul Alexandru Ion Cuza. Emblema hotelului, un trompe-

tist pe un cal încadrat într-o ramă de fier cu decorații, este capodopera unui fierar din Timișoara din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Piesa a fost expusă la expoziția internațională din Paris în anul 1873 și a ajuns la 6 iulie 1891 în proprietatea Muzeul Banatului.

Nr. inv. vechi: 1.009.

Nr. inv. nou: 6.020.

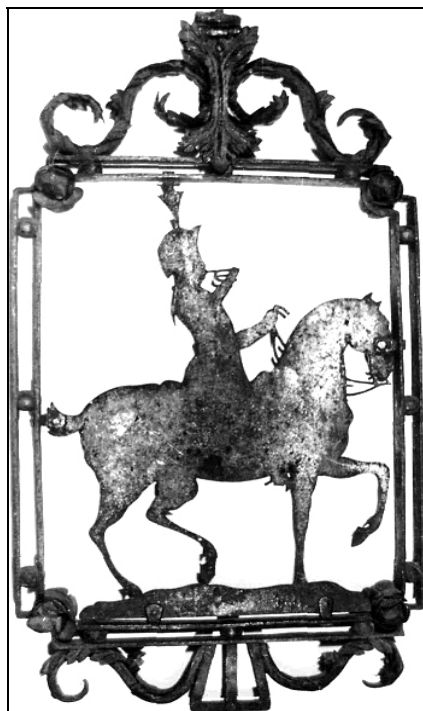

Fig. 41. Emblema hanului – La Trompetist

Sigilul breslei lăcătușilor, ceasornicarilor, armurierilor, fierarilor de pinteni și confecționerilor de instrumente din Timișoara. 1815

Nici în Cadastrul Breslelor din Ungaria, nici la Kovách Géza nu găsim referiri la existența unei bresle comune din Timișoara, având componența meseriilor sus amintite. La Kovách Géza găsim referiri despre existența unei bresle comune a meșterilor ceasornicari, armurieri, tâmplari de mobilă, turnători de cositor și turnători de clopote. În privilegiul aflat în proprietatea Secției de Istorie a Muzeul Banatului sunt amintite meseriile de ceasornicari, lăcătuși, armurieri, fierari de pinteni, confecționeri de instrumente, turnători de cositor, confecționeri de rașpă și turnători de clopote. / Fabrorum serarium, Horologiorum, Calcarisicum, Scolpetariorum, Instrumentorum

Mathematicorum confectorum, Stanorium, Limarum incisorum et Campanarum fusorum/.

În prezent nu putem explica eceste diferențe între cele trei documente. Tipare sigilare ale breslei amintite de Kovách Géza și a celei dovedite în privilegiul de la Muzeul Banatului nu s-au păstrat. Existența unui tipar sigilar al breslei comune cu participarea lăcătușilor, ceasornicarilor, fierarilor de pinteni și a armurierilor din Timișoara. aflat în proprietatea Societății de Istorie și Arheologie din Banat, înainte de primul război mondial, a fost publicat în lucrarea lui Borovszky despre comitatul Timiș⁶⁹ – poziția: 14. Între documentele Arhivelor Statului din Timișoara, pe un contract din 1830, prin care starețul (priorul) minorit Sylvanus Berger asigura asistența medicală membrilor breslei, s-a păstrat amprenta în ceară a breslei comune. Însemnele meșteșugurilor, păstrate pe câmpul sigilar, corespund cel mai bine cu componența breslei a cărei privilegiu se păstrează la Secția de Istorie a Muzeul Banatului.

La marginea sigiliului se află un ornament din puncte urmat de inscripția în limba germană dispusă pe două rânduri: „SIGIL: DER IN DER KÖ: F: TEMESVAR VEREINIGTEN SCHLOSSER UHR * SHTOR UND BÜCHSENMACHER*.1815”. În câmpul central din interiorul textului se văd o pereche de lei care țin în labele anterioare un scut heraldic împărțit în patru câmpuri. În cele patru câmpuri sunt așezate însemnele lăcătușilor, ceasornicarilor, fierarilor de pinteni și armurierilor. Scutul este acoperit de o coroană heraldică.

Fig. 42. Sigilul breslei lăcătușilor, ceasornicarilor, armurierilor, fierarilor de pinteni și a confecționarilor de instrumente din Timișoara. 1815

Cum am semnalat, în anul 1719 aurarii din Timișoara au vrut să organizeze o breaslă comună cu brutarii, măcelarii, cizmarii, olarii, strungarii și fierarii. Analizând listele de deces ale cetățenilor din Timișoara – Cetate din secolul al XVIII-lea, cercetătorul Anton Peter Petri ne semnalează numele următorilor aurari timișoreni: Johann Lamp 1725–1775; Franz Langer 1785–1815; Josef Nigell 1757–1789; Daniel Pechdoll 1693–1727, născut la Strassburg; Josef Rolmajer 1742–1810, venit din Prusia; Johann Schreiner 1738–1788 și Simon Peter Schubert 1787–1832, care din anul 1800 purta titlul de “aurar al orașului”. În lista locuitorilor ortodocși din Timișoara-Cetate între 1717–1853, istoricul Nicolae Ilieșu a identificat numele aurarilor: 1717 – Freytag Jacob; 1782 – Cice Costar bijutier din Macedonia și Stoitir Petru argintar; 1802 – Serbanovici Panaiot; 1804 – Andreovici Matia – bijutier; 1815 – Teodorovici Teodor⁷⁰. În Arhivele Statului din Timișoara se păstrează o cerere din 1766 a aurarului Johann Paul Lamp în care numitul argumenta în fața magistraturii orașului Timișoara motivele primirii în ucenicie al unui orfan în vârstă de 14 ani⁷¹.

Cercetarea istorică de până în prezent s-a preocupat prea puțin cu documentarea pieselor executate de aurarii din Timișoara și din Banat. Din lucrările aurarilor bănățeni cunoaștem un candelabru cu 8 candelă din argint, executat de meșterul Ioannis Panaiotis în anul 1752, piesa păstrată azi în colecția Episcopiei Ortodoxă sârbă din Timișoara⁷².

Existența unor mărci de probă ale aurarilor din Timișoara, constând dintr-un turn cu doua drapele, sunt dovedite de la începutul secolului al XVIII-lea. După părerea noastră, prezența unei mărci compusă dintr-un turn cu două drapele, pe o cupă din anul 1710, semnalată de Köszegehy, nu este justificată. Afirmatia noastră se bazează pe faptul că turnul de apă al orașului a fost construit abia în anul 1732, după terminarea canalizării Begheiului din zona Fabric. Turnul reconstruit în anul 1774 era o clădire deosebită, devenind simbolul orașului și a ocupat, după 1781, un loc principal printre emblemele și tiparul sigilar al orașului liber regesc. Prezența mărcii de probă pe un număr de 11 obiecte datate de Köszegehy după anul 1732 sunt plauzibile. Printre aceste obiecte se numără o copie a unei cârje episcopale al cărei original a fost executat în Viena, în anul 1732, un candelabru și un aghiasmatar, păstrate în colecția Episcopiei romano-catolice Timișoara. În anul publicării lucrării lui Köszegehy, trei piese erau păstrate în proprietatea parohiei catolice din Cetate, una la Radna precum și pipa generalului Damjanich la Muzeul din Arad. Dintre făruriile celor 11 piese, Köszegehy reușea să identifice nominal pe maistrul Klamer Franciscus Kreizer (1830–1840) și un maistru numit Debeutz (1838)⁷³.

În privința ceasornicarilor din Timișoara, într-un act al magistraturii germane din anul 1735, este amintit numele maistrului Klein, care pentru supravegherea și îngrijirea ceasului nou al orașului era onorat cu o sumă anuală de 30 de florini⁷⁴. Lista amintită, a istoricului Petri, conține referiri la ceasornicarii: Paul Böcher 1739–1780; Josef Helmond? – 1732; Johann Peterle?–1749; Johann Rendler? – 1773; Johann Silbermann? – 1760; dintre care unii purtau titlul de ceasornicari ai orașului („Stadturhmacher“). Orologiul domului a fost executat în anul 1764 de meșterul Joseph Martin Kidl din Timișoara. Ceasornicarii amintiți, ca și aurarii, locuiau fără excepție în Cetate. Pe lângă aurari, ceasornicari și fierari, documentele vremii vorbesc și despre confecționerii de instrumente (Instrumentorum Mathematicaru, confectorum), dintre care în listele de deces găsim pe Heinrich Hoff, născut în anul 1791 la Frankfurt pe Main și decedat în timpul epidemiei de ciumă din anul 1831, precum și pe Karl Schindler, decedat în anul 1726. După numele lui Schindler era menționat faptul că el, pe lângă fabricarea instrumentelor, se ocupa și cu confecționarea mașinilor hidraulice⁷⁵. Dacă pe parcursul secolului al XVIII-lea fierarii și ceasornicarii au cooperat în ciuda lipsei unei bresle, o dovedește cererea comună a meșterilor, din anul 1763, prin care cereau ca magistratul orașului să ia măsuri împotriva calfelor, care în timpul carnavalului lipseau de la muncă⁷⁶.

Monografia amintită al lui Preyer din anul 1853, ne informează despre 13 lăcătuși, 7 ceasornicari, 1 armurier, 4 confecționeri de instrumente, 1 confecționar de rașpă și 2 turnători de clopote care au lucrat în Timișoara⁷⁷.

Istoricul Felix Milleker ne informează despre turnătorul de clopote Jakob Katten, care în anul 1741 avea un atelier în Timișoara⁷⁸. După informațiile noastre, până în prezent nimeni nu s-a ocupat cu istoria și soarta clopotelor confecționate în Timișoara, care, în majoritate, au fost retopite în anii primului război mondial. Inscripția unui clopot din biserica reformată din localitatea Mugeni din Transilvania: „Fudit me Joseph Ehgartner Temesvarini 1819”⁷⁹, ne arată că clopotele fabricate în Timișoara au ajuns deja la începutul secolului al XIX-lea până în centrul Transilvaniei. Fabricantul clopotului din Mugeni, Joseph Ehgartner, s-a născut în anul 1788 în Steyer, s-a stabilit în 1800 la Timișoara, unde a lucrat până în anul 1831. Pe lângă clopotul bisericii din Mugeni, în anul 1809 el a confecționat clopotul de 44 kg al mănăstirii sârbești Bezdin, din județul Arad. Activitatea lui Josef Ehgartner a fost continuată până în anul 1840 de fiul său, Ignaz Ehgartner⁸¹. Pe lângă Ehgartner, avem cunoștință despre turnătorul de clopote Jakob Jungbauer (1777–1830), care, după informațiile istoricului Anton Peter Petri, în anul 1810 avea un atelier propriu. Același Petri ne

informează despre Nikolaus Hönig, care între anii 1816–1849 întreținea un atelier propriu în Timișoara-Fabric.

Din perioada de după desființarea breslelor avem date despre activitatea meșterului Novotny Antal (1859–1915) din Fabric, clopotele acestuia au fost premiate la expozițiile din anul 1885 și 1896 organizate la Budapesta, precum și la Expoziția Industrială din anul 1891, de la Timișoara. Clopotele atelierului Novotny, au fost livrate în afara monarhiei, pe piețele din România și Serbia. În anul 1908, în atelierul lui Novotny, a fost turnat clopotul catedralei ortodoxe din Karlowitz, piesă care cântărea 3.185 de kg, și al bisericii romano-catolice „Millenium” din Timișoara-Fabric –din anul 1896 – confiscat pentru război în anul 1917. Un grup de emigranți din Banat au luat cu ei, în amintirea ținuturilor părăsite, un clopot al lui Novotny, până în Dakota. Despre destinația celor peste 4.000 de clopote turnate în atelierul familiei Novotny ar putea da informații numai registrele firmei. Pe lângă informațiile răzlețe din literatura de specialitate, cu ajutorul datelor recente de pe internet, am reușit să identific următoarele clopote executate în atelierul Novotny: Kazár – 1896; Csitár – 1901, 110kg; Pányok – 1901, 1. buc. 205 kg; Valea lui Mihai –1901, 4. clopote; Felsörönök – 1904; Katymár – 1905; Csécs – 1905; Hrusov (Slovacia) 1905; Nyírtass – 1908; Újszeged – 1909; Szentendre-Izbég – 1912, 110 kg; Inke – 1913; Szentgotthárd fără an – 3. buc.; Gheorgheni – 1920, 1.buc.; Șanovița – 1920, 1,buc.; Katymár – 1923, 2.buc.; Jászszentlászló – 1927; Peteni – 1936, 2, buc. Cel din Gheorgheni, din anul 1920, purta numărul. de fabricație 3.962. Să menționăm că Antal Novotny a lăsat prin testament, marea parte a averii Institutului pentru ocrotirea orbilor din Timișoara.

Emblema hanului lăcătușilor din Timișoara

Emblema hanului lăcătușilor, o cheie din metal, cu o lungime de 50 cm și o grosime de 3 cm, ornamentată cu elemente baroce, a fost păstrată inițial într-o cutie de sticlă cu dimensiuni: 58x50x24 de cm. Capul cheii, decorat cu motive vegetale păstrează inscripția, „J.H.S.“ Nu deținem date sigure despre înființarea hanului, dar se știe că în anul 1763, meșterii lăcătuși și ceasornicari informau magistratura orașului despre calfele lor, care în timpul carnavalului petreceau zile întregi în hanul lor⁸². Emblema hanului a ajuns în posesia Muzeului în anul 1884, printr-o donație a cetățeanului Elterer János, junior.

Nr. inv. vechi: 549

Nr. inv. nou: 6.014

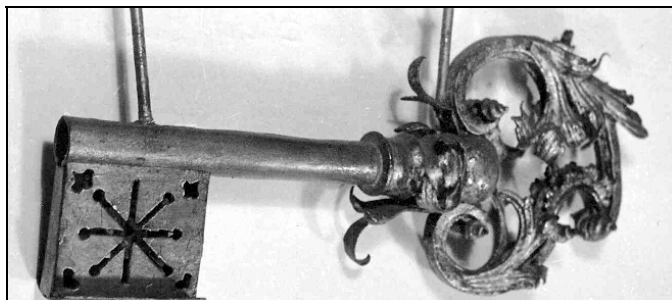

Fig. 43. Emblema hanul lăcătușilor din Timișoara

Drapelul Asociației mecanicilor din Ungaria de Sud. 1882

La un deceniu după desființarea breslelor, în anul 1882, a fost înființată Asociația lăcătușilor și mașiniștilor din Timișoara⁸³. În anul 1887, asociația, care între timp purta numele ce Asociația mecanicilor din Ungaria de Sud, a sfințit drapelul pe care la data de 3 octombrie 1904, președintele de atunci al asociației, Manassy Mihály a donat-o Muzeului. Forma drapelului ne amintește de piesele similare ale breslelor timișorene, executate în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Drapelul confecționat din brocart vișiniu are forma triunghiulară cu dimensiuni de 260x 192 de cm. În centrul drapelului este aplicat un medalion pictat care prezintă pe patronul lăcătușilor, Sf. Elegiu, cu cheile în mână. Între medalion și hampa drapelului sunt aplicate două medalioane mai mici, decorate cu stema Ungariei și însemnele meseriei. Reversul drapelului este dominat de un medalion decorat cu o mașină de abur și dedesubt textul: “DÉLMAGYARORSZÁGI GÉPÉSZ-EGYESÜLET TEMESVÁROTT” (ASOCIAȚIA MECANICILOR DIN TIMIȘOARA). Cele două medalioane mai mici sunt decorate cu stema orașului Timișoara și produsele mecanicilor. Hampa drapelului este decorată cu cuie din aramă purtând numele membrilor asociației.

Nr. inv. vechi: 2.552

Nr. inv. nou: 4.386

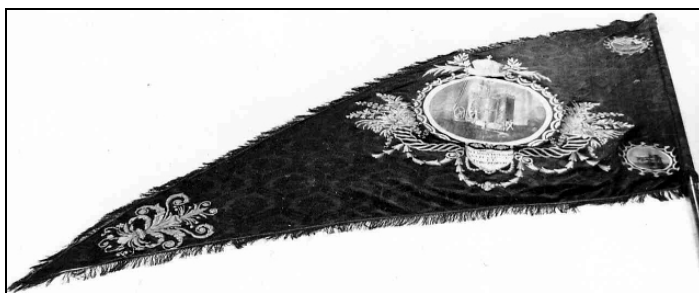

Fig. 44. Drapelul Asociației mecanicilor din Ungaria de Sud. 1882

Copacul de fier din Timișoara. 1752?

Copacul de fier sau Pomul Breslelor, capodopera unui lăcătuș timișorean din anul 1752, a decorat până nu demult casa care se afla pe o arteră principală a orașului. De originea copacului de fier se leagă și în Timișoara mai multe legende. Unul dintre ele presupune că în locul clădirii actuale, construită în anul 1752, se afla în primele decenii ale stăpânirii habsburgice o casă sau un han, care era sediul calfelor de lăcătuși. Chiar dacă încă din anul 1752 clădirea avea numele de casa copacului de fier, (Stock im Eisen), nu se poate dovedi cu siguranță apartenența casei la hanul calfelor de lăcătuși.

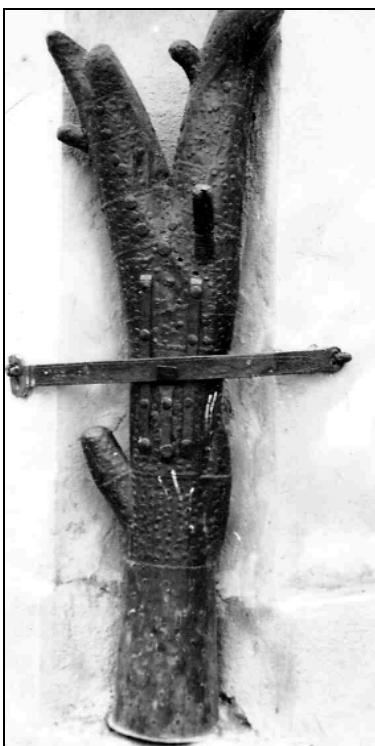

Fig. 45. Copacul de fier din Timișoara. 1752?

Originea copacilor de fier răspândiți pe aria geografică cuprinsă între Viena și Panciova se leagă de istoria capitalei austriece. Conform unei legende medievale, o calfă de lăcătuș din Viena a încheiat un pact “faustic” cu diavolul. Pe baza pactului, lăcătușul vienez avea în tot ce întreprindea ajutorul diavolului, dar în cazul lipsei sale de la o singură slujbă duminicală, necuratul devenea stăpân asupra sufletului său. Ajutat de necuratul, lăcătu-

șul a devenit un maestru vestit și un om bogat, dar după o petrecere lungă nu s-a trezit la timp și a pierdut slujba de duminică dimineață. Amintirea acestei legende este păstrată de copacul de fier din piața Sf. Ștefan din Viena, documentat din anul 1533.

La răsărit de Viena, existența pieselor similare din orașele Bratislava, Győr, Budapesta, Székesfehérvár, Arad, Timișoara și Panciova coincid în parte, cu itinerarul calfelor de lăcătuși din Europa răsăriteană. După Reiter Robert, cunoscut și sub pseudonim Franz Liebhard, copacul de fier a fost făurit în anul 1828 de către meșterul Timișorean Heim Mauricius⁸⁴. Studiind fotografiile vechi ale copacului de fier, putem observa că lacătul original al barei de protecție a copacului era decorat cu emblema brutarilor. Cunoscând faptul că în anul 1752 casa copacului a fost construită pentru brutarul timișorean Leopold Kayser, putem să presupunem că, chiar dacă copacul păstra amintirea lăcătușilor, piesa din 1752 era și o emblemă a brutăriei Leopold Kayser. După părerea noastră, anul 1828 – amintit de Reiter Robert ca anul confecționării copacului de fier de către Heim Mauricius, era de fapt anul refacerii a barei de protecție a copacului. De altfel, numele lui Heim Mauricius se leagă direct de confecționarea copacului de fier din Arad, care, ca și mărime și execuție este numai o copie mai mică, mai nepretențioasă a celui din Timișoara.

Fără îndoială, pe parcursul secolelor, copacul de fier din Timișoara a devenit un simbol al itinerarului lăcătușilor din aceste părți ale Europei. Înainte de a porni în pelerinaj, calfa de lăcătuș era pusă să deschidă lacătul barei de protecție a copacului. Fiindcă acest lacăt era un lacăt fals, neputând să-l deschidă, conform obiceiurilor străvechi, calfa de lăcătuș recunoștea prin baterea unui cui în copac rolul peregrinărilor în perfecționarea profesională. După al doilea război mondial, vandali necunoscuți au distrus lacătul original, iar mai târziu și părți ale copacului. Văzând pericolul iminent al distrugerii monumentului, s-a impus necesitatea înlocuirii originalului cu o copie identică. Această sarcină a fost preluată de restauratorul Secției de Istorie a Muzeul Banatului, Alexandru Fota, în anul 1998. După înlocuirea originalului, vechiul copac al breslelor, martorul neobișnuit al itinerariului calfelor de lăcătuși, și-a găsit un lăcaș demn în sălile de expoziție ale Muzeul Banatului.

Tipar sigilar al breslei morarilor, brutarilor și cerarilor din Timișoara

Cum am văzut, brutarii din Timișoara au încercat organizarea unei bresle deja în anul 1719, dar abia în anul 1815 vor organiza o breslă comună cu morarii și cerarii. Un document deosebit de interesant al breslei

comune este tiparul sigilar din anul 1816, tipar păstrat în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Tiparul sigilar din aramă, având o grosime de 3 mm este lipit pe un mâner cu o lungime de 51 de mm. Amprenta sigilară cu diametrul de 43 de mm are o execuție artistică deosebită. Marginea amprentei este decorată cu un ornament circular din frunze, apoi urmează inscripția circulară dublă în limba germană. „SIGIL: DER VEREINIGTEN PRIVILEGIERTEN BÄCKER MÜLLER UND VACHSZIEHER ZUNFT 1816”. Centrul câmpului sigilar este dominat de un scut heraldic, sprijinit de o pereche de lei. Lateral de scut, deasupra leilor, sunt gravate spice de grâu, iar scutul este acoperit de o coroană heraldică. Vârful scutului și leii sunt așezați pe o ornamentație punctată. Sub ornamentație se poate vedea litera D, probabil inițiala gravorului. Scutul propriu-zis este împărțit în trei câmpuri, fiecare decorat cu însemnele meseriilor unite. Stânga – sus este redată roata și instrumentele constructorilor de moară, în dreapta – produsele brutarilor, iar jos, un coș de albine și lumînări.

Nr. inv. nou: 20.262.

Fig. 46. Tipar sigilar al breslei morarilor, brutarilor și a cerarilor din Timișoara

În literatura de specialitate, dar și în monografia lui Preyer, la enumerarea meșteșugarilor cerari, (Wachszieher) sunt amintiți împreună cu turtarii (Lebzelter). În Ungaria, ca și în celelalte provincii ale Imperiului Habsburgic, până la apariția decretului imperial din 17 iunie 1751, producătorii de turtă dulce, formau bresle comune cu cerarii⁸⁵.

În literatura de specialitate din primele decenii de după anul 1716 consultată de noi sunt cunoscute numele brutarilor din Timișoara: Johann Georg Joachim – 1727; Anton Fleischauer, Georg Sening și Johann Vaigl – 1727; Friedrich Löw; Katharina Greif – din 1735. În 1735 Administrația Banatului intervine pe lângă magistratura germană a orașului, cerând să fie interzisă sârboaicelor din Fabric coacerea și vânzarea cozonacilor⁸⁶.

Tipar sigilar al brutarilor și morarilor din Timișoara

Tipar sigilar nedatat și fără inscripție, aflat în colecția Muzeul Banatului, unește însemnele celor două meserii înrudite- a brutarilor și a morarilor de pe Bega. Tiparul ușor ovoidal, cu dimensiunile de 22x26 mm, face corp comun cu mânerul lung de 45 mm, confecționat din aramă. Câmpul sigilar este simplu, la margine este decorat de o linie, iar câmpul central este dominat de doi lei care țin în labelle anterioare însemnele brutarilor. Partea superioară a câmpului sigilar este decorată cu o coroană heraldică și de literele “J” și “W”, inițialele meșterului brutar. În partea inferioară a câmpului se vede o ancoră încadrată de o plasă simbolică, care simbolizează barajele protectoare ale morilor de apă.

Folosim prezența simbolurilor referitoare la morile de apă de pe Bega, pentru a face o prezentare scurtă a datelor referitoare la rolul și importanța morăritului fluvial în istoria orașului. Importanța morilor de apă din Timișoara este subliniată deja în primele planuri și hărți ale orașului. Astfel pe planul executat în anul 1650 de către Wathay Ferenc se poate vede o moară de apă. Una din primele măsuri ale administrației austriece luate după cucerirea orașului a fost aceea a reconstruirii vechilor mori turcești, distruse în timpul asediului. Mai târziu aceste mori aflate în posesia erariului au fost date în arendă. Raportul generalului Hamilton din anul 1734, aprecia la 686 de florini veniturile erariului realizate în urma arendării morilor din Banat⁸⁷. Conscriptia din 1828 va găsi pe teritoriul Comitatului Timiș, 367 de persoane care se ocupau cu morăritul⁸⁸. Un aspect interesant al morăritului timișorean este acela că prin diploma imperială din 1781, odată cu acordarea titlului de oraș liber regesc, orașul a devenit proprietarul celor patru mori de pe Bega, care purtau atunci numele sfinților Ion, Gheorghe, Mihai și Nicolae. Morile respective erau amplasate pe Bega, pe lângă “insula parohilor”, denumită după un lăcaș de cult al franciscanilor. La numărul morilor de pe Bega s-a adăugat în anul 1820 moara Sf. Iosif, iar între 1830–1850, alte două unități. La mijlocul secolului al XIX-lea, capacitatea de măcinare a celor 7 mori cu 28 de pietre ale orașului, se cifra la 2 milioane de

kg. de cereale pe an. În monografia lui Preyer, pentru că morile erau incluse între manufacturi, nu cunoaștem numărul morarilor din anul 1853. Printre brutari, Preyer enumeră 50 de brutari de pâine, 30 de conditori și 6 cerari și turtari (Lebzelter und Wachszieher)⁸⁹.

Tipar sigilar al Asociației calfelor brutarilor din Timișoara

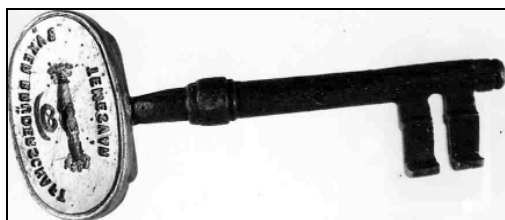

Fig. 47. Tipar sigilar al Asociației calfelor brutarilor din Timișoara.

Fig. 48. Tipar sigilar al Asociației calfelor brutarilor din Timișoara. Detaliu

Tiparul sigilar al Asociației Calfelor brutarilor din Timișoara este o combinație între tipar sigilar și o cheie, arătând că obiectul era de fapt cheia lăzii asociației respective. Tiparul ovoidal cu dimensiunile de 39x24 mm, grosime 2,5 mm, are o lungime de 94 de mm. Marginea câmpului sigilar este marcată de o linie, urmează apoi legenda în limba germană: „BÄCKER BRÜDERSCHAFT TEMESVAR”, iar în mijlocul câmpului sigilar, pe trei nivele, se văd emblemele brutarilor: cornul, covrigul și pâinea.

Nr. inv. nou: 20.263.

Emblema de han a breslei brutarilor și turtarilor din Timișoara.

1842

Farfuria de cositor, nedecorată, având ca inscripția: „BÄCKER UND LEBZELTER ZUNFT IN TEMESVAR ANO 1842” – marca probabil hanul breslei brutarilor și turtarilor din Timișoara.

Fig. 49. Emblema de han al breslei brutarilor și turtarilor din Timișoara. 1842

Adeverința meșterului brutar Bachmann Georg din Timișoara. 1795

Adeverința eliberată de breasla brutarilor din Szeged la data de 5 mai 1795, pe numele meșterului Bachmann Georg născut la Timișoara, a fost păstrată în Colecția de documente ale Asociației Muzeale din Timișoara. Între timp documentul a dispărut fără urme, existența adeverinței este dovedită numai prin inventarul vechi al Muzeul Banatului.

Însemn de casă a meșterului brutar Wolfgang Prenner din Timișoara. 1793

Placa de marmură, aflată în prezent în proprietatea Muzeului Național din București, cu o grosime de 8 cm, dimensiuni partea de sus 48, partea de jos 35, a decorat între anii 1793–1912 casa nr. 144 în fosta stradă Szerb (Sârb), în apropierea clădirii Liceului Lenau. Casa respectivă a fost construită în anul 1793 pentru meșterul brutar Wolfgang Prenner. În partea superioară a plăcii este cioplit numele meșterului, în mijloc anul 1793 flancat de însemnele brutarilor, iar în partea inferioară este gravat numărul casei.

Din adnotările registrului vechi al Muzeul Banatului reieșea că acea casă a fost demolată în anul 1912 de proprietarul de atunci, comerciant de vinuri, Králik István. La cererea secretarului Asociației Muzeale, Berkeszi

István, placa a fost cedată Muzeului de către muncitorii care executau demolarea casei. Din înregistrarea nr. 6.019 a inventarului nou reiese că piesa de mare valoare, a fost preluată cu forța de către comisia guvernamentală, care pregătea deschiderea Muzeului Național din București. Fotografia plăcii a fost obținută prin intervenția și ajutorul doamnei Tatiana Bădescu.

Fig. 50. Însemn de casă a meșterului brutar Wolfgang Prenner din Timișoara. 1793

Adeverința meșterului brutar Kotsi Johann din Timișoara. 1856

Despre existența adeverinței ne informează o adnotare din anul 1928. Conform notiței, diploma de meșter a fost donată Muzeului de o doamnă cu numele de Kotsi. Soarta diplomei este necunoscută.

Lada Asociației brutarilor din Timișoara. 1866

Lada Asociației brutarilor din anul 1866, cu dimensiuni de 69x43 cm, este decorată cu un covrig și anul 1866.

Nr. inv. nou: 6.009.

Fig. 51. Lada Asociației brutarilor din Timișoara. 1866

Drapelul Asociației brutarilor din Timișoara (vezi fig. 112, p. 368)

Dintre cele trei drapele minunate păstrate în colecția Bisericii Romano-Catolice din Fabric, unul aparține Asociației Brutarilor din Timișoara. Ambele fețe ale drapelului triunghiular confecționat din brocart verde este decorat cu medalioane pictate. Medalionul din aversul drapelului prezintă pe Sfânta Fecioară îmbrăcat în haina albă cu mantia albastră, ținând în mână un crin alb. Sub piciorul stâng al Mariei se vede o semilună (covrig). În decorația în formă de inimă aflată în colțul drapelului se vede un covrig, însemnul brutarilor. Sub medalion, pe o pânză roșie aplicată, se afla legenda în limba germană: „Bäcker-Meister Verband”. Medalionul de pe reversul drapelului îl prezintă pe Sfântul Nicolae din Myra în ornamentul episcopal, cu un covrig deasupra cârjei episcopale. Vaporul din partea dreaptă a scenei nu este o referire la salvarea marinarilor aflați în pericol, o minune atribuită protectorului celor aflați în pericol, ci a unui miracol mai puțin cunoscut din viața sfântului, legat de înmulțirea cerealelor, aduse de un vapor comercial, pentru flămânzi. Decorațiile celelalte sunt identice cu cele aflate pe aversul drapelului.

Drapelul Asociației morarilor din Timișoara

Drapelul din anul 1925 înlocuia probabil stindardul vechi al morarilor din Timișoara, din anul 1881. Aversul drapelului, cu dimensiuni 195x144 cm, este dominat de stema orașului, folosit din anul 1919. În jurul blazonului se vede inscripția în limba germană „VEREIN TEMESVARER

MÜLLER 1881–1925”, text care consemna anul întemeierii asociației și anul sfințirii drapelului. În cele patru colțuri ale drapelului sunt brodate emblemele morarilor, turnul de apă al orașului și clădirea unei mori. În centrul reversului drapelului este aplicată o pictură a Sfântului Ioan Nepomuk, în dublă calitate, ca protector al Banatului și al morarilor, precum și inscripția; „HL: JOHANN V: NEPOMUC BITTE FÜR UNS”. Cele patru colțuri al reversului sunt împodobite cu motive florale.

Fig. 52. Drapelul Asociației morarilor din Timișoara. Avers

Fig. 53. Drapelul Asociației morarilor din Timișoara. Revers

Drapelul morarilor din Timișoara este fixat pe o hampă cu lungime de 268 de cm. Hampa din lemn se termină într-o lance metalică, decorată cu însemnele morarilor. Hampa din lemn este decorată cu peste 200 de cuie decorative, purtând inițialele membrilor societății. Hampa este decorată cu 4 panglici. Panglica, patroana drapelului (Fahnenmutter), cu o lungime de 533 cm, lățime de 22 cm, țesută din mătase și bumbac, aversul în albastru și reversul în galben, decorat cu aplicații din broderii metalice. Aversul panglicii poartă inscripția: „Verein der Temesvarer Müller – 1925” „Babetta Prohaszka 1881”. Numele Babettei Prohaszka, indică numele patroanei drapelului, persoana care a ocupat un loc important la ceremoniile asociației.

Numele de Prohaszka are o rezonanță deosebită în istoria morăritului din Timișoara. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, procesul modernizării morăritului timișorean a fost inițiat de către Prohaszka Eduard, unul dintre arendașii morilor orașului. În anul 1863, Prohaszka Eduard împreună cu câțiva companioni a întemeiat o societate pe acțiuni pentru modernizarea morii Sf. Ioan din Fabric, trecând la folosirea mașinilor cu aburi. În anii următori aproape toate morile au trecut la folosirea mașinilor cu aburi, iar familia Prohaszka a jucat până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial un rol hotărâtor nu numai în industria morăritului din Timișoara, ci și a României. În anul 1917, familia Prohaszka a donat Institutul Orbilor din Timișoara, 5 ha de pământ, cu clădirile aferente din Fabric-Vii.

Celelalte trei panglici ale hampei sunt de fapt eșarfele obișnuite folosite la sărbătorile oficiale și la înmormântările membrilor.

Nr. Inv. Nou: 4.390.

Tipar sigilar al Breslei croitorilor unguri din Timișoara. 1815

Privilegiul breslei se află în proprietatea ANM din Budapesta⁹⁰. Tiparul sigilar a breslei, amprenta ovoidală de 29x26 cm și mânerul lung de 52 cm, este confecționat din aramă, se păstrează la Secția de Istorie a Muzeul Banatului. După marginea simplă a câmpului sigilar urmează inscripția circulară în limba maghiară: „MI. SZAB. KIRA. TEME. MAGY. SZAB. CIH. PETSÍ”, apoi câmpul scutului împodobit cu o foarfecă și anul 1815. Scutul este acoperit de o coroana heraldică. Din procesul-verbal al ședinței din 30 aprilie 1881 al Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara reiese că tiparul a fost donat de elevul din clasa a VIII-a a Liceului Real din Timișoara, cu numele Schewing Károly.

Nr. inv. vechi: 423.

Nr. inv. nou: 20.266.

**Fig. 54. Amprenta sigilară al
Breslei croitorilor unguri din
Timișoara. 1815**

În colecția Muzeului de Artă Decorativă din Budapesta se păstrează o adeverință a breslei croitorilor unguri din Timișoara, din anul 1830⁹¹. Actul eliberat pe numele calfei Toth Kovács János, originar din comitatul Pest, a fost semnat de maistrul principal, Csalokovits Mihály, maistrul secundar Szabó György și de starostele breslei, Sztojákovics György.

Tipar sigilar al Breslei croitorilor germani din Timișoara. 1816.

Privilegiul Breslei croitorilor germani din Timișoara, eliberat în anul 1815 se păstrează în ANM din Budapesta⁹². O copie în limba germană a privilegiului, un manuscris de 19 pagini, certificat printr-un sigiliu sec, indescifrabil, este păstrat la Secție de Istorie a Muzeul Banatului. Tot la Secția de Istorie se păstrează tiparul sigilar al breslei, al cărui disc din alamă, cu o grosime de 2 mm, face corp comun cu mânerul de 142 de mm din fier. Tiparul din alamă în formă de disc circular are un diametru de 50 mm. La marginea câmpului, după o bordură subțire, urmează un ornament în formă de frunză și inscripția în limba germană: „SIGIL DER TEMESWAR: DEUTSCH: BURG: PRIVILE: KLEIDERMACHER ZUNFT.” Centrul câmpului sigilar este dominat de o figură umană care se ridică dintre nori. Cu toată că figura umană nu poartă aureola obișnuită a sfinților, seamănă cu modul în care a fost prezentat Sf. Homobonus, patronul croitorilor, pe sigiliul breslei croitorilor din Pécs, din anul 1710. În partea dreapta a câmpului se poate distinge figura unui tânăr, (înger?), care prezintă privilegiul breslei, cu pecetea atârnată. În partea inferioară a câmpului este gravat anul 1816.

În anul 1761, calfele de croitori din Timișoara, cereau de la magistratura germană, permisiunea ca pentru găzduirea calfelor venite din afara orașului, să folosească o cameră din cârciuma care funcționa pe atunci în clădirea spitalului orașenesc. Cererea a fost aprobată cu condiția ca hanul să nu fie transformat într-un local al petrecerilor zgomotoase⁹³.

Pe parcursul secolelor XVIII–XIX, branșa croitorilor s-a divizat după materialele folosite la confecționarea hainelor și după cerințele specifice ale clientelei. După aceste criterii se poate vorbi despre croitori de sumane, care prelucrau postavul gros, croitori de haine subțiri, iar după felul hainei, croitori de damă și croitori de bărbați. În zonele cu populație mixtă, cum era și Banatul, denumirea croitorilor reflecta și cerințele specifice al confecționării portului, a modei preferate a naționalităților: croitori germani, români, unguri și sârbi. În monografia lui Preyer, în anul 1853 la Timișoara erau consemnați 31 de croitori de sumane (Kepenekschneider), precum și 25 de croitori de dame și 70 de croitori de bărbați⁹⁴.

Nr. Inv. Nou: 20.265.

Fig. 55. Tipar sigilar al breslei croitorilor germani din Timișoara. 1816

Tiparul sigilar al unui meșter croitor.

Imaginea tiparului sigilar din aramă este gravat în relief. Discul ovoidal de 32x28 mm este fixat într-un mâner din lemn lung de 116 mm. După o bordură, pe câmpul sigilar simplu se găsesc lei heraldici care țin în labele anterioare un scut decorat cu o foarfecă deschisă, asemănător cu al croitorilor de sumane. Tiparul nu este datat, dar între motivele florale ale părții inferioare ale câmpului se poate desluși monograma G M, care are semne comune cu monograme similare de pe tiparele sigilare cu dimensiuni mai mici ale meșterilor rotar și morar, prezentate deja în lucrarea noastră. Pornind de la acest fapt se poate presupune că inițialele aparțineau unui meșter gravor.

Nr. inv. nou: 20.277.

Drapelul breslei croitorilor germani din Timișoara. 1815?

Drapelul în forma triunghiulară, cu o lungime de 257 de cm, la hampa de 160 cm, confecționat din mătase verde, cu franjuri metalici și decorat cu ornamente pictate este deosebit de distrus. Ca formă, drapelul seamănă cu cel al rotarilor și potcovarilor care au fost confecționate la începutul secolului al XIX-lea.

Aversul drapelului este decorat cu o pictură ovoidală, care reprezintă pe sfântul protector al meseriei. Ca și în cazul tiparului sigilar al Breslei croitorilor germani și în cazul drapelului este vorba, probabil, de Sf. Homobonus. În pictura similară de pe reversul drapelului se poate desluși contururile unei clădiri (o biserică probabil) și o figură umană aflată în fața clădirii. Deosebit de interesantă este lancea metalică a hampei drapelului cu inscripția în limba germană: „UNTERSCHREIBENE PRIVILEGENEN DER 25 August 1815 ZU PARIS VON SEINER MAJESTÄT – KAISER.....” revers “FÜHR EHRE GOTTES UND ZUR ZIRDE DEHREN TEMES-WARER KLEIDER MACHER....”. Inscripția este deosebit de valoroasă, deoarece confirmă data și locul semnării privilegiului Breslei croitorilor din Timișoara. Inscripțiile de pe panglicile atașate hampei sunt indescifrabile. După adnotările însoțitoare din inventarul vechi reieșea că drapelul a fost donat Muzeul Banatului de către conducerea Camerei de Comerț din Timișoara la data de 6 decembrie 1902.

Nr. inv. vechi: 1.826/2

Nr. Inv. nou: 4.395.

Fig. 56. Drapelul Breslei croitorilor germani din Timișoara. 1815?

Tipar sigilar al Breslei tâmplarilor din Timișoara.

Conform privilegiul din 1815, aflat în proprietatea ANM din Budapesta, tâmplarii din Timișoara alcătuiau o breaslă comună cu confecționerii instrumentelor muzicale și mecanice⁹⁵. Exemplarul privilegiului aflat la

Arhivele Statului din Timișoara, enumeră pe tâmplarii și constructorii de orgi⁹⁶. Textul german al tiparului sigilar păstrat la Secția de Istorie a Muzeului Banatului „TEMESVARER TISCHLER ZUNFT” – se referă numai la breasla tâmplarilor. Tiparul sigilar în formă ovoidală având grosime de 8 mm și diametrul de 34x27 de mm, este fixat cu ajutorul unui pinten într-un mâner de lemn de 121 mm. În monografia orașului din anul 1853 sunt amintiți 17 tâmplari, 2 constructori de orgi și 4 confecționeri de instrumente din Timișoara⁹⁷.

Nr. inv. nou: 20.256

Fig. 57. Tipar sigilar al Breslei tâmplarilor din Timișoara

Emblema de han al Breslei tâmplarilor din Timișoara. 1832.

Emblema de han, confecționată din lemn, decorată cu sief, având dimensiunile; 265x205 mm poartă inscripția: „TISCHLER HERBERGE IN TEMESWAR ANO 1832”. Din adnotările lui Berkeszi reieșea că emblema a fost cumpărată în anul 1914 cu 15 coroane.

Nr. Inv. vechi: 4.859

Nr. Inv. nou: 5.244

Fig. 58. Emblema de han al breslei tâmplarilor din Timișoara. 1832

Tava constructorilor de instrumente muzicale din Timișoara?

Privilegiul breslei din anul 1815, care confirmă participarea confecționarilor instrumentelor muzicale la breasla tâmplarilor, ne demonstrează că această ramură a meseriilor avea o tradiție veche în Banat. Desigur, era nevoie de meseriași care se pricepeau la repararea și construirea instrumentelor muzicale, deoarece deja în lista cetățenilor din anul 1717 găsim numele trompetistului Friedrich Cram, iar din anul 1723 avem cunoștință despre existența unei orchestre a bisericii romano-catolice din Timișoara⁹⁸. Faptul că muzicienii bisericii nu erau singuri ne dovedește raportul generalului Hamilton din anul 1734, care consemna că pentru întreținerea orchestrei laicilor (probabil a administrației provinciale), formată din 13 muzicieni, administrația cheltuia anual 2.360 de florini, 84 de mierțe de cereale și 52 de stânjeni de lemne pentru foc⁹⁹.

Primul constructor de orgi din Banat a fost probabil meșterul timișorean Ochsenreiter, care în anul 1784 a confecționat orga bisericii din Dudeștii Noi. După informațiile istoricului Walter Kindl, probabil acest Ochsenreiter era și constructorul orgii bisericii din Dudeștii Vechi¹⁰⁰.

Printre primii constructori de instrumente muzicale din Banat se găsea și Franz Anton Wälde care, conform unei notițe din anul 1780, se ocupa cu confecționarea orgilor¹⁰¹. Franz Anton Wälde, după alte surse, Welder, Welter sau Wälter, era originar din Austria. Printre descendenții lui sunt

cunoscuți constructorii de orgi cu numele de Johann, Jakob și Thomas. Literatura de specialitate consideră că orgile bisericilor din Maria Radna, Orțișoara, Teremia Mare, Lovrin, Cărpiniș, Butin și Bulgăruș au fost confecționate de membrii familiei Welder. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, pe lângă familia Welder, cunoaștem numele constructorului Valentin Kretschmayer, care în anul 1799 a confecționat orga bisericii minorite din Lugoj. Noua orgă a bisericii respective, a fost confecționată în anul 1832, de frații Johann, Leopold și Georg Josephy, originari din Boemia, stabiliți în Timișoara. În anul 1850, orga bisericii din Recaș a fost confecționată de frații Johann și Leopold Josephy. În paralel cu familia Josephy a lucrat la Timișoara un constructor cu numele Paul Gály, care a construit orgile bisericilor din Johannisfeld și Șandra.

Datele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea vorbesc și despre constructorii de pianе din Timișoara. Este cunoscut că în anul 1841, pianistul Kunz Szerafim a dat un concert la Timișoara cu un pian construit în atelierele lui Papp Gábor. Se pare că, pe lângă confecționarea pianelor, Papp Gábor se ocupa și cu restaurarea orgilor vechi. Informația provine dintr-o scrisoare a preotului catolic Bieber Béla din Bogda, care într-o epistolă citită în ședința Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Banat, oferea spre vânzare, iar după câteva luni ca donație, orga veche a bisericii, care în anul 1848 a fost renovată de numitul Papp Gábor¹⁰². Un constructor din Timișoara, cu numele de Josef Hromadka, executa în anul 1853 orgi, pianе și armonii.

Cel mai vestit constructor al orgilor din Timișoara proveneau dintre membrii familiei Wegenstein. Întemeietorul dinastiei, Karl Leopold Wegenstein, s-a născut în anul 1858 în localitatea Kleinhadersdorf din Austria inferioară. După o ucenicie la Viena, Wegenstein și-a lărgit cunoștințele profesionale printr-un pelerinaj în Germania, Franța și Elveția. Stabilindu-se în anul 1881 la Timișoara, Wegenstein a lucrat la început în atelierul lui Hromadka și, conform obiceiurilor vremii, s-a căsătorit cu fiica meșterului, deschizându-și în anul 1888 un atelier propriu. Peste câțiva ani, în anul 1893, sub numele de „Wegenstein și urmașii” („Wegenstein és Fiai“), Karl Leopold Wegenstein a transformat atelierul său într-o fabrică, ale cărei produse (între 1888–1944 peste 400 de orgi) se găsesc și azi în numeroase biserici din fostele provincii ale Imperiului Habsburgic. La expoziția milenară din Budapesta din anul 1896, orga lui Wegenstein a fost premiată cu medalia de aur. Orga expusă la Budapesta a ajuns mai târziu la biserica romano-catolică din Timișoara–Cetate. Din literatura de specialitate și prin recente cercetări pe internet, am reușit să localizez câteva orgi construite

sau reparate în atelierul Wegenstein: Biserica romano-catolică din Timișoara–Fabric (1896), Timișoara–Elisabetin, Timișoara Mehala, Timișoara Freidorf; Vinga 1900; Sinagoga din Szeged – 1903; Maria Radna – 1905; Lecnița – 1908; Budapest – Biserica Jesuită, reparată – 1908; Bácsföldvár – 1910; Pusztaföldvár – 1912; Harina – 1912; Oradea – 1914; Ruscior – 1926; Gheraești – 1926; Sighișoara – 1926, reparații; București, Catedrala romano-catolică Sf. Iosif – 1930; Șumuleu – 1931; Brăila – biserica romano-catolică – 1939. Fără ani: Ballassagyarmat; Sibiu; Șercaia; Brașov și Esztergom. Reparațiile la orga bisericii catolice din Drobeta-Turnu Severin, în anul 1961, au fost executate de Victor Wegenstein. Orga din București, construită în anul 1930, este considerată de specialiști și în momentul de față, drept cea mai bună orgă de concert din România.

Fig. 59. Tava constructorilor de instrumente muzicale din Timișoara?

Nu avem cunoștință, care dintre atelierelor timișorene era posesorul tăvii de cupru argintat, opera de maestru al calfei de tinichigiu, cu numele de Johann Weber. Tava cu trei picioare, purtând inscripția: „GESELLEN STOCK VON JOHANN WEBER SPENGLER IN TEMESVAR ANO

1824” păstrate la Secția de Istorie a Muzeul Banatului, este o dovadă a priceperii unui tinichigiu. Prezentăm totuși această piesă la capitolul despre constructorii instrumentelor muzicale, deoarece, medalionul cu diametrul 4,5 și grosime de 1,5 mm, aplicat pe tavă – ne arată un atelier de tâmplar, cu în care om care cântă la un acordeon.

Nr. Inv. Nou: 6.528.

Tipar sigilar al Breslei croitorilor de sumane din Timișoara. 1816.

Privilegiul breslei croitorilor de sumane din Timișoara se păstrează la ANM din Budapesta¹⁰³. O copie a privilegiului se afla la Arhivele Statului din Timișoara. Tiparul sigilar al croitorilor de sumane, constând dintr-un disc ovoidal cu o grosime de 2 mm, diametrul de 32x28 mm, din aramă, este aplicat pe mânerul de fier, având o lungime de 116 mm. După o bordură subțire a câmpului sigilar urmează un ornament din frunze stilizate, apoi încă o bordură și textul circular în limba latină: „SIGIL: SARTORUM GAUSAPEARIORUM TEMESVARIENSIVM 1816”. Câmpul central al discului sigilar este împărțit în două părți. Pe partea superioară, doi lei heraldici țin în labele anterioare un scut pătrat. Pe scut se vede o foarfecă deschisă, însemn tradițional al croitorilor de sumane, iar deasupra scutului, vulturul bicefal austriac. În partea inferioară a câmpului, într-o ghirlandă, se văd inițialele: „D. S.”, probabil al gravorului.

Nr. inv. nou: 20.268.

Fig. 60. Tipar sigilar al Breslei croitorilor de sumane din Timișoara. 1816

Sigiliul Breslei croitorilor de sumane din Timișoara. 1816

Sigiliul breslei croitorilor de sumane, împreună cu amprentele unui număr de 19 sigilii ale breslelor din Timișoara, a fost reprodus în volumul lui Borovszky, despre Comitatul Timiș. Amprețele sigiliilor respective nu proveneau de pe documente, ci au fost imprimate, după tiparele păstrate din anul 1902 în colecțiile Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, cu scopul de a fi publicate în volumul amintit. Comparând cele 19 amprente cu tiparele păstrate până azi, putem constata că tiparul ampreței nr. 6, denumit în publicația lui Borovszky, breasla sârbilor, (Szerb céh), precum și nr. 9, a bărbierilor sunt dispărute, iar nr. 2, a croitorilor de sumane, diferă de tiparul cu nr. inv. 20.268, prezentat de noi. Diferența, în cazul tiparul croitorilor de sumane, așa cum o descrie și Augustin Mureșan, constă în forma, dimensiunile și inscripția sigiliului. După amprenta de ceară publicată de Borovszky, sigilul al doilea era mai rotund și purta legenda „SIGILLUM SARTORUM GAUSAPEARIORIUM TEMESVARIENSIUM 1816”. Existența a două tipare, (vezi și ale tăbăcarilor) nu era un caz singular al Breslei croitorilor de sumane¹⁰⁴.

Emblema de han a Breslei croitorilor de sumane din Timișoara.

Fig. 61. Emblema de han al Breslei croitorilor de sumane din Timișoara.
Avers

Fig. 62. Emblema de han al Breslei croitorilor de sumane din Timișoara.
Revers

Tabla de lemn ovală, cu dimensiuni 48x37 cm decora cândva hanul Breslei croitorilor de sumane din Timișoara. Aversul emblemei, pictat, prezintă momentul în care calfa sosită în han este întâmpinată de starostele breslei. Scena se petrece într-o încăpere din hanul breslei, unde se poate distinge ușa și fereastra camerei. Sub persoane se găsește inscripția, din care numai cuvântul han („Herberge”) este descifrabil, iar deasupra capetelor personajelor, anul 1846, anul confecționării emblemei.

Reversul emblemei este decorat cu o pereche de lei care țin în labele anterioare instrumentele meseriei. Spațiul dintre lei este decorat cu foarfeca specifică a croitorilor de sumane. Scena este acoperită cu corona heraldică și anul 1822, probabil anul înființării hanului. După consemnările procesului-verbal al ședinței din luna februarie 1886, piesa a fost donată Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara de către locotenentul în rezervă, proprietar funciar, Elterer János junior.

Nr. inv. vechi: 600

Tipar sigilar al Breslei tăbăcarilor din Timișoara. 1816.

Breasla tăbăcarilor (Rothgärber) din Timișoara, cu privilegiul acordat în anul 1815, are două tipare sigilare, ambele păstrate în colecția Secției de istorie al Muzeul Banatului. Cele două tipare se deosebesc numai prin formă și dimensiuni. Cea mare, rotundă, cu diametrul de 52 mm, grosime 4mm, confecționată din aramă, este aplicată pe un mâner de fier octogonal, cu o lungime de 110 cm. Al doilea tipar sigilar, ușor oval, cu dimensiuni de 45x43 mm, grosime 4 mm, confecționat din aramă, este aplicat pe un mâner octogonal din fier cu o lungime de 106 mm.

Discurile sigilare sunt la fel ornamentate. La margine, după ornamentul în formă de frunză, urmează legenda în limba germană: „SIGIL DER PRIVILEGIRTEN ROTHGÖRBER ZUNFT IN DER KÖ. FR. ST.. TEMESVAR”. Scutul heraldic ovoidal, purtat de vulturul bicefal, este decorat cu instrumentele specifice meseriei. Deasupra vulturului este prezentat patronul breslei, Sf. Ioan Botezătorul cu crucea în mână. După monografia lui Preyer, în anul 1853, numărul tăbăcarilor din Timișoara se ridică la 32¹⁰⁵. În documentele vremii apar mai multe denumiri pentru tăbăcari – argășitori. Ele se refereau la modul de argăsit, la soluțiile (materia primă) folosite de tăbăcari. De exemplu, tăbăcarii roșii (Rothgärber) foloseau pentru argăsit, ca tanin, coaja sau frunza copacilor.

Nr. inv. nou: 20.254.

Fig. 63. Tipar sigilar al Breslei tăbăcarilor din Timișoara. 1816

Sigilul Breslei tăbăcarilor unguri din Timișoara. 1818

Conform adnotărilor din cartea de pelerinaj a calfei Vikentie Markovits, carte păstrată în colecția Muzeului de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj, calfa noastră a lucrat în anul 1837 în Timișoara. Activitatea lui Vikentie la Timișoara a fost atestată de sigiliul Breslei tăbăcarilor unguri. Legenda sigiliului: „P R: N. TÖMÖSVÁRI MAGYAR TIMÁR CZÉH PETSETYE 1818” – este o dovadă foarte interesantă despre existența tăbăcarilor unguri. Amprenta sigiliului era deosebit de simplă. După legenda circulară, în centrul câmpului sigilar se văd lei heraldici ținând în ghearele lor însemnele tăbăcarilor. Pe partea superioară se vede și o coroană heraldică. Denumirea de tăbăcari unguri, sau tăbăcari albi, în majoritatea cazurilor se referă și la modul de tăbăcit, la folosirea alaunului în procesul de argăsit.

Foto nr. 958/40; 44.

Fig. 64. Sigilul Breslei tăbăcarilor unguri din Timișoara. 1818

Drapelul Breslei tăbăcarilor din Timișoara.

Drapelul triunghiular cu o lungime de 298 și o lățime de 181 cm se poate data în primele decenii de după înființarea breslei tăbăcarilor. Ambele fețe a drapelului, confecționat din brocart galben, franjuri bogate din fire metalice sunt împodobite cu medalioane pictate. Medalionul central din aversul drapelului îl reprezintă pe sfântul protector al breslei, probabil Sf. Bartolomeu – în haine bisericești, cu tiare pe cap și cu o cruce–steag în mână. Pe steag se găsește inscripția, „Ecce agnis dei” vizavi de figura sfântului protector, sus se află stema Ungariei, jos-un medalion cu emblemele meșteșugului. Reversul drapelului – în partea superioară, vulturul bicefal și jos, stema Comitatului Timiș, fără cai. Pe reversul drapelului este prezentată Sfânta Treime, iar cele patru medalioane sunt identice cu cele ale aversului.

După adnotările lui Berkeszi, drapelul a fost donat Muzeului în anul 1906 de către Mannasy Antal, președintele Corporației tăbăcarilor germani și unguri din Timișoara. Berkeszi descria și hampa drapelului, cu o lungime de 378 cm, și o eșarfă lungă de 165 cm, ambele dispărute între timp. Eșarfa purta inscripția: „TEMESVARER GÄRBER U. LEDERER G. VEREIN” – „FAHNEN MUTTER SIDONIA SOBMYER 1882”. După inscripție, eșarfa aparținea corului tăbăcarilor și pielarilor din Timișoara.

Nr. inv. vechi: 3009

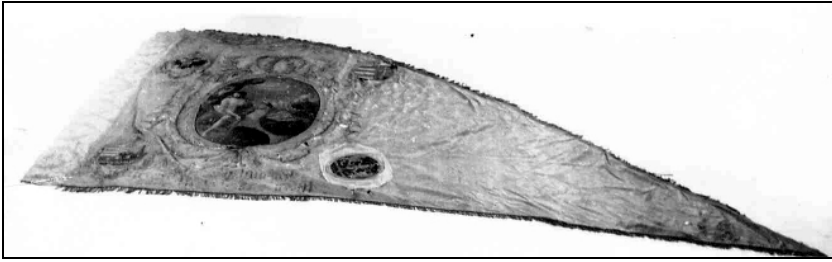

Fig. 65. Drapelul Breslei tăbăcarilor din Timișoara. Avers

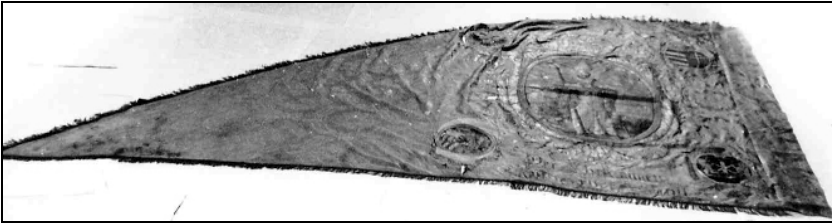

Fig. 66. Drapelul Breslei tăbăcarilor din Timișoara. Revers

Carnetul de impozit al tăbăcarului Vidu Petrovics. 1831

Conform datelor cărții de impunere păstrate la Arhivele Statului din Timișoara, tăbăcarul Vidu Petrovics din Fabric plătea în anul 1831, 2 forint de impunere¹⁰⁶. Este bine cunoscut că tăbăcarii români și sârbi din Fabric aveau o breaslă comună. În timpul protopopului Vasile Georgevici (1764–1826), cu ajutorul tăbăcarilor din Fabric, aflați sub conducerea meșterului Nicolae Lupu, a fost ridicată biserica cu hramul Sfântului Ilie, dărâmată cu ocazia canalizării Begheiului, în anul 1913¹⁰⁷.

Tipar sigilar al breslei frânghierilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara.

După o adeverință din anul 1780, aflată în posesia Muzeului din Veszprém, șelarii din Timișoara făceau parte din Lada Principală¹⁰⁸. Conform privilegiului păstrat la ANM din Budapesta, în anul 1815 frânghierii și șelarii din Timișoara formau o breaslă comună¹⁰⁹. Privilegiul păstrat în Arhivele Statului din Timișoara vorbește despre breasla comună a frânghierilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara¹¹⁰. Această componentă este confirmată și prin tiparul sigilar aflat în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Tiparul rotund din aramă, cu diametrul de 39 mm, având o grosime de 2 mm, este aplicat pe un mâner octogonal confecționat din fier

având o lungime de 112 mm. După decorația din cercurile florale urmează legenda în limba germană pe două cercuri: „SIGIL: DER VEREINIGT: PRIVILEGIR: BURG: SAILER RIMER UND SATTLER ZUNFT DER. K: FR: TEMESVAR”. Câmpul sigiliului este dominat de un scut heraldic ținut de doi lei și acoperit de o coroană heraldică. În scut se văd emblemele meșteșugurilor unite în bresle.

După monografia lui Preyer, în anul 1853 erau înregistrați în oraș 7 frânghieri, 10 curelari și 6 șelari¹¹¹.

Nr. inv. nou: 20.255.

Fig. 67. Tipar sigilar al Breslei frânghierilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara

Drapelul Breslei frânghierilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara. 1830 (vezi fig. 114, 115, p. 369)

Piesa deosebit de valoroasă, drapelul Breslei frânghierilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara, se păstrează în colecția Bisericii Romano-catolice din Timișoara – Fabric. După însemnele prezentate pe drapel, componența meșteșugarilor corespunde cu privilegiul breslei frânghierilor, curelarilor și șelarilor din anul 1815, document păstrat în Colecția Arhivelor Statului din Timișoara. Drapelul triunghiular din brocart roșu a fost confecționat conform inscripției medalionului pictat, în anul 1830. În centrul aversului drapelului, într-un medalion pictat, este prezentat Sfântul Gheorghe pe un cal alb, îmbrăcat în armură, omorând cu lancea un balaur. În nori, deasupra sfântului, un înger ține în mâna dreaptă o coroană de lauri, iar în mâna stângă o cruce și o frunză de palmier. Dedesubtul medalionului înconjurat de decorații bogate, este plasată legenda în limba germană: „Der ehrensamen privil: Rimer Sattler Sailler”. Pe lângă hampă, sus este emblema Ungariei,

jos într-un medalion albastru, o pereche de lei heraldici țin emblema curelarilor – un căpăstru cu hăț și a șelarilor – o șea scundă, produs obișnuit al șelarilor germani, iar deasupra este înscris anul 1830.

Deosebit de interesant este medalionul central din reversul drapelului. Medalionul este dominat de o scenă din activitatea frânghierilor și anume momentul împletitului frânghiei. Frânghia este ținută de patroana frânghierilor (SF. Ecaterina din Siena?) îmbrăcată într-o haină roșie, purtând la brâu o legătură de cânepă. Meșterul frânghier îmbrăcat în haină de epocă, pune în mișcare roata specială a frânghierilor (Vorderrad). Spatele scenei este dominat de un peisaj imaginar, deasupra căruia plutește un înger ținând în mână o cruce și o frunză de palmieri. Cele două medalioane mici prezintă vulturul bicefal imperial și emblema orașului Timișoara.

Fotografiile celor trei drapele păstrate în colecția Bisericii Romano-catolice din Timișoara–Fabric, ne-au fost puse la dispoziție de eminentul cunoscător al istoriei șvabilor din Banat, dr. Walter Konschitzky.

Emblema de han a Breslei șelarilor din Timișoara.

În inventarul vechi al Muzeul Banatului este amintit un dulăpior în care s-a păstrat o șea, opera curelarului Timișorean Erthal Anton. Dulăpior care a servit probabil ca emblema a hanul șelarilor. Piesa înregistrată sub numărul 562 al inventarului vechi, a fost dăruită muzeului de către Elterer János, la 2 decembrie 1884. Din păcate și această piesă a dispărut din colecția muzeului.

Tipar sigilar al Breslei comune din Timișoara. 1828.

Fig. 68. Tipar sigilar al Breslei comune din Timișoara. 1828

Un exemplar al privilegiului Breslei comune a aurarilor, căldărarilor și tinichigiilor din Timișoara, eliberat în anul 1815, se păstrează la ANM din Budapesta¹¹², iar exemplarul al doilea, în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului¹¹³. Pe lângă privilegiu, în colecția muzeului se păstrează două tipare sigilare cu însemnele meșteșugurilor amintite.

Primul, confecționat în întregime din aramă, are o lungime de 62 mm, cu diametrul tiparului în formă de disc circular de 52 mm. La marginea discului, între un cerc liniar cu una din frunze stilizate, se află legenda în limba germană: “SIGILLUM DER FEREINIGTEN ZUNFT ZU TEMESVAR 1828”, text despărțit printr-o floare stilizată. În centrul câmpului sigilar stă o cruce mare, la stânga și dreapta patroanele breslei și produsele meseriilor: căldare, pocal și lampă. Conform procesului verbal al ședinței Societății de Istorie și Arheologie din Banat, din octombrie 1873, sigiliul a fost donat de elevul Academiei Miniere din Banska Stiavnica, reputatul autor și specialist miner de mai târziu Halavács Gyula (1853–1926).

Nr. inv. nou: 20.251.

Tipar sigilar al Breslei comune din Timișoara. 1828.

Fig. 69. Tipar sigilar al Breslei comune din Timișoara. 1828

Tiparul sigilar cu o lungime de 62 mm, cu diametrul discului de 38 mm, este confecționat în întregime din aramă. După cercul decorativ de la marginea scutului, urmează legenda în limba germană: „SIGILLUM. DER FEREINIGTEN ZUNFT. ZU. TEMESVAR: 1828”. Scutul heraldic din

centrul câmpului sigilar este împărțit în trei secvențe, fiecare dintre ele fiind decorat cu un produs specific al breslei: căldare, cupă și brăzdar de plug. Dedesubtul scutului este prezentat un papuc și un ghem de ață (?) Un privilegiu de breaslă care se corespundă cu asociația meșteșugarilor, cu emblemele de mai sus nu este cunoscut de noi.

Nr. inv. nou: 20.250

Conform datelor prezentate de Preyer, în anul 1853 existau în Timișoara 12 aurari și argintari, 11 căldărari, 7 tinichigii, 4 cuțitari și 3 opincari¹¹⁴.

Emblema de han a Breslei aurarilor, căldărarilor, tinichigiilor, a confecționerilor de pluguri și opincarilor din Timișoara.

Tabla metalică pictată în ambele părți prezintă elementele și însemnele meșteșugurile amintite. Textul cu litere chirilice este indescifrabil, din această cauză este foarte greu de stabilit dacă este vorba de o emblema de han sau de însemnul unui atelier. În centrul tablei, sub o construcție în stil bizantin, este prezentat patronul protector al breslei, iar la stânga și dreapta sfântului se văd lei heraldici cu însemnele meșteșugurilor. În centrul aversului tablei, o cruce mare flancată de sfinți, ca și în cazul tiparului sigilar cu nr. 20.251, apoi lei cu însemnele meșteșugurilor. Tabla pictată a ajuns în colecția muzeului printr-o donație din anul 1982. O tablă similară se afla și în colecția particulară a istoricului Florin Medeleț.

Tipar sigilar al Breslei tinichigiilor din Timișoara.

Fig. 70. Tipar sigilar al Breslei tinichigiilor din Timișoara

Din privilegiile cunoscute de noi, nici unul nu se referă la existența unei bresle separate a tinichigiilor din Timișoara. Singurul indiciu pentru o breaslă a tinichigiilor din Timișoara este tiparul sigilar păstrat în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Discul circular al tiparului cu diametrul de 32 de mm este confecționat din aramă și este lipit pe mânerul de fier cu o lungime de 68 mm. După un ornament circular din frunze stilizate a câmpului sigilar, urmează legenda în limba germană, flancată de două linii circulare: „* SIGIL. DER K.K. PRIVILEG: SPAENGLER. ZUNFT IN TEMESVAR”. În centrul câmpului sigilar este prezentată o lampă deosebit de frumoasă, ținută de brațul întins al unei figuri umane plasată la marginea câmpului sigilar.

Nr. inv. nou: 20.252

Cupa tinichigiilor din Timișoara. 1714?

Cupa din cositor cu o înălțime de 19 cm, diametru de 8,5 cm are un capac cu inscripția: „EIN HOCH DEN SPENGLER TEMESVA 1714”. După adnotările lui Berkeszi, cupa a fost achiziționată în anul 1909, de la anticarul Steiner, pentru suma de 16 coroane. În ceea ce privește datarea cupei, presupunem că anul este greșit gravat, deoarece în anul 1714 orașul se afla încă sub ocupația turcească.

Nr. inv. vechi: 3.934

Nr. inv. nou: 6.319.

Emblema de han a Breslei căldărarilor din Timișoara. 1843

În registrul vechi al Muzeul Banatului, sub nr. de inventar 4.526, este menționată o căldărușă mică, al cărei text gravat pe mâner „KUPFERSCHMIDE HERBERGE IN TEMESWAR 1843” – arată clar că piesa aparținea hanului Breslei căldărarilor din Timișoara. Din adnotările lui Berkeszi reieșea că obiectul a fost achiziționat în anul 1912, pentru suma de 14 coroane, de la anticarul Steiner. Din păcate și acest obiect a dispărut.

Emblema de han a Breslei căldărarilor din Timișoara.

În inventarul vechi al Muzeul Banatului, sub nr. 500, era înregistrată emblema de han a Breslei căldărarilor din Timișoara, piesă dispărută între timp. După descrierea lui Berkeszi, emblema, o căldare cu dimensiunile 7x11 cm era păstrată într-o cutie din sticlă. Piesa a ajuns în posesia predecesorului Muzeului Banatului printr-o donație a lui Elterer János, la data de 29 octombrie 1884.

Tipar sigilar al Breslei pălărierilor, țesătorilor, ceaprazarilor și împletitorilor de ciorapi din Timișoara.

Fig. 71. Tipar sigilar al Breslei pălărierilor, țesătorilor, ceaprazarilor și împletitorilor de ciorapi din Timișoara

Privilegiul Breslei țesătorilor de stofe, confecționerilor de ciorapi, de pături, țesătorilor de dantele și ceaprazarilor din anul 1839 se păstrează la ANM din Budapesta¹¹⁵ și la Arhivele Statului din Timișoara¹¹⁶. Legenda și emblemele meșteșugurilor aflate pe câmpul sigilar al piesei păstrată în colecția Secției de Istorie al Muzeul Banatului diferă ușor de componența breslei comune a meșteșugarilor amintită în privilegiile din anul 1839. Tiparul sigilar în formă de disc ovoidal cu dimensiuni de 35x40 mm, face corp comun cu un mâner octogonal cu o lungime de 117 mm. Legenda în limba germană urmează imediat după marginea discului. Cuvintele textului sunt despărțite prin puncte și o stea. Legenda este pe două cercuri și un rând aflat sub scutul heraldic: „SIGIL. DER. IN DER. KÖ.F: TEMESVAR. FEREINIGTEN. TUCHMACHER. LEIN. * U. BAUMVOLLWEBER. STRUMPEWIEKER: U. POSAMANTIR* ZUNFT”. Scutul, acoperit de o coroană heraldică, este sprijinit de lei și împărțit în patru câmpuri, decorate cu emblemele meseriilor unite în breslă.

În lucrarea lui Preyer din anul 1853, sunt amintite în Timișoara 3 împletitori de ciorapi, 1 confecționer de pături, 4 ceaprazari, 22 de cănepari, 8 sforari, 9 postăvari și 2 tunzători de postavuri¹¹⁷.

Nr. inv. nou: 20.272.

Tipar sigilar al Breslei măcelarilor din Timișoara.

Fig. 72. Tipar sigilar al Breslei măcelarilor din Timișoara

Cum s-a văzut, privilegiul breslei măcelarilor și a pescarilor din Timișoara datează din anul 1818. Pe lângă privilegiul amintit, la ANM din Budapesta se păstrează un privilegiul al Breslei măcelarilor din anul 1835¹¹⁸. În Arhivele Statului din Timișoara, din anul 1835, se păstrează o copie a privilegiului Breslei cârnățarilor și a afumătorilor de carne din Timișoara¹¹⁹. Tiparul sigilar, confecționat din fier cu o lungime de 110 mm, diametrul discului de 56 mm, al Breslei măcelarilor se păstrează în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Câmpul discului circular este foarte uzat. După o bordură subțire de la marginea discului urmează un brâu decorativ din frunze stilizate, apoi o linie și legenda în limba germană: „SIGIL DER EHRSAMEN PRIVILEGIRTEN TEMESVARER FLEISCHMACHER ZUNFT”. Medalionul din centrul câmpului sigilar este înconjurat de o decorație în stil baroc, în centru medalionului se află un taur în mișcare. Tiparul sigilar a fost donat muzeului la data de 8 martie 1883 de către elevul Clement Anton din clasa a VI.

În anul 1853 existau în Timișoara 20 de măcelari, 19 frigători și 10 afumători de carne¹²⁰.

Nr. inv. vechi: 509

Nr. inv nou: 20.267

Drapelul Corporației măcelarilor din Timișoara.

Confecționat din mătase albastră de tip brocart, drapelul Corporației Măcelarilor din anul 1884 are o lungime de 258 cm și lățime de 183 de cm. Pe aversul drapelului este aplicat un medalion pictat reprezentând pe Sf. Maria, simbol rar în iconografia breslei măcelarilor din Ungaria. Sub medalion, legenda în limba germană: „FLEISCHSELCHLER GEWERBE GENOSSENSCHAFT”. Pe reversul drapelului, medalionul pictat este decorat cu un înger cu sabia în mâna, dedesubt inscripția în limba maghiară: „TEMESVÁRI HENTES IPARTÁRSULAT”. Din adnotările lui Berkeszi reieșea că drapelul a fost donat muzeului de către conducerea Asociației măcelarilor din Timișoara, în luna iulie a anului 1911.

Nr. inv. vechi: 4.476.

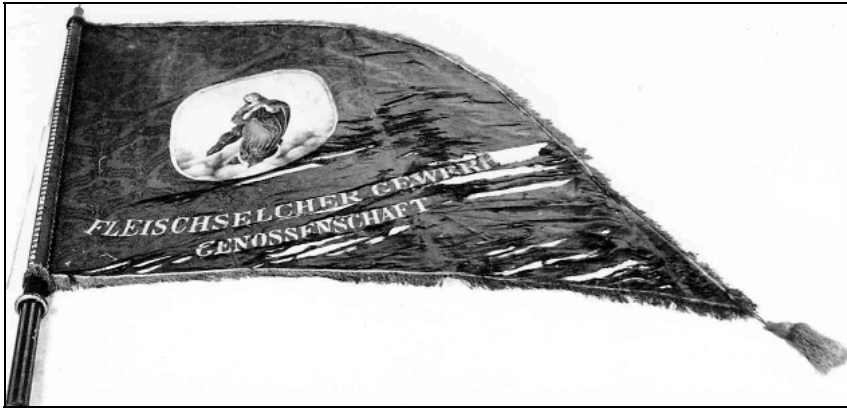

Fig. 73. Drapelul Corporației măcelarilor din Timișoara

Fig. 74. Drapelul Corporației măcelarilor din timișoara. Revers

Tipar sigilar al Breslei pescarilor din Timișoara.

În lucrarea sa, Kovách Géza face referiri la o breaslă comună a măcelarilor și pescarilor din Timișoara, din anul 1818¹²¹. După Gabriella Trostovszky, acest privilegiu datează din anul 1815¹²². Oricum, cum ne confirmă tiparele sigilare ale măcelarilor și ale pescarilor, cele două meserii s-au separat după anul 1818 și au format bresle individuale.

Pescuitul, ca ocupație are o tradiție îndelungată în istoria orașului Timișoara și a provinciei. Nici nu este de mirare, cunoscând faptul că și în primele decenii ale stăpânirii austriece, o bună parte a Banatului era acoperită cu lacuri și mlaștini produse de apele râurilor. Practicând o economie bazată pe circulația capitalului, autoritățile habsburgice au încasat în anul 1734 o sumă de 8.000 de florini din arenda pescuitului în Banat. Dacă în această sumă era inclusă și arendarea pescuitului din Timișoara nu avem informații precise. Probabil că nu, deoarece după o informație din anul 1735, pescuitul de pe Bega a fost arendat unei societăți de arendare cu sediul în Timișoara¹²³. Probabil că pescarii acestei societăți au aprovizionat cu marfă piața de pește din Timișoara, aflată pe malul Begheiului, cum ne informează o sursă din anul 1755¹²⁴. Între veniturile orașului din anul 1760, se număra și suma de 72 de florini realizată din arenda pescuitului¹²⁵.

Fig. 75. Tipar sigilar al Breslei pescarilor din Timișoara

Tiparul sigilar al Breslei pescarilor din Timișoara este o piesă deosebit de rară, după cunoștințele noastre unică, între obiectele breslelor din Transilvania și Banat. De fapt, în afara Breslei pescarilor din Timișoara și a celor din Lipova, unde pescarii erau organizați în breasla comună din 1841,

În perioada studiată de noi nu avem cunoștințe despre existența breslelor pescarilor de pe teritoriul de azi al României. Tiparul sigilar circular, având o grosime de 4mm, diametru de 58 mm, este confecționat din aramă și face corp comun cu mânerul din fier octogonal cu o lungime de 122 mm. Din punct de vedere artistic, amprenta sigiliului are o execuție deosebit de frumoasă. La marginea discului se află un ornament circular cu motive vegetale, urmează apoi un cartuș din linii și puncte, care închide legenda în limba germană: „* SIGIL DER EHRSAMEN PRIVILEGIRTEN TEMESVAER FISCHER: ZUNFT”. Ornamentele câmpului sigilar se desfășoară pe trei nivele. Nivelul inferior este decorat cu o barcă de pescar plutind pe apa Begheiului. Pe banca luntrii stă un pescar cu bățul în mână, fața bărcii este decorată cu un vas de flori. La nivelul mijlociu, deasupra bărcii este gravat un pește mare, așa-zisul, „Crap auriu”, element cunoscut de pe obiectele Breslei pescarilor de pe Dunăre. Pe partea inferioară a câmpului sigilar, deasupra crapului se află o coroana heraldică.

Tiparul sigilar se afla în anul 1981 în colecția particulară a cunoscutului scriitor, a mult apreciatului istoric local – Reiter Robert, cunoscut mai mult sub pseudonimul Franz Liebhard. La cererea noastră, nenea Robert a pus la dispoziția expoziției tiparul sigilar și ne-a povestit că după cunoștințele sale, privilegiul Breslei pescarilor din Timișoara se afla cândva în proprietatea familiei avocatului timișorean, Dr. Fiala Kálmán. Discutând cu Reiter Robert, am aflat că după desființarea breslelor în anul 1872, postul de supraveghetor al pescuitului orășenesc era ocupat tradițional de către un pescar sârb din Timișoara. Pescarii sârbi, după relatarea d-lui Reiter Robert, au jucat totdeauna un rol important în pescuitul de pe Bega. În vremea copilăriei lui Reiter Robert, înainte de primul război mondial – după calculele noastre – și pescarii germani din Fabric foloseau denumirea sârbă „odivamo” pentru plasa de pescuit.

În anul 1853, după monografia lui Preyer, existau în Timișoara 10 pescari profesioniști, iar conform datelor recensământului din anul 1870, pe teritoriul comitatului Timiș, 34 de persoane se ocupau cu pescuitul¹²⁶.

Emblema de han a Breslei pescarilor din Timișoara. 1832.

Cupa din sticlă pictată cu pești, a decorat, sau a marcat cândva hanul pescarilor din Timișoara. După descrierea lui Berkeszi, cupa purta inscripția: „FISCHER HERBERG IN TEMESWAR ANNO 1832”. După adnotările inventarului vechi, (nr. 4.707) cupa de sticla a fost achiziționată în anul 1913, pentru suma de 10 coroane de la anticarul Steiner. Din păcate, și acest obiect a dispărut fără urmă.

Farfuria pescarilor din Timișoara. 1793

Farfuria cu diametrul de 35 cm, din cositor, aflată în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului din Timișoara, poartă inscripția incizată „TEMESWARER FISCHER VEREIN ANO 1793” și coroana imperială cu vulturul bicefal imperial. Deasupra coroanei sunt gravate inițialele: G.T. Însemnul pescarilor din anul 1793, ca și dovezile și tiparele sigilare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dovedesc existența unor organizații profesionale ale meșteșugarilor timișoreni. După o notiță apărută în publicația Asociației Muzeale din anul 1911, reiese că piesa a ajuns în proprietatea muzeului, în anul 1910¹²⁷.

Nr. inv. vechi: 4674

Nr. inv. nou: 6.284

Tipar sigilar al Breslei săpunarilor din Timișoara. 1833.

Fig. 76. Tipar sigilar al Breslei săpunarilor din Timișoara. 1833

Privilegiul Breslei săpunarilor din Timișoara datează din anul 1838. Un exemplar al privilegiului este păstrat la ANM din Budapesta¹²⁸, iar exemplarul al doilea la Muzeul Banatului din Timișoara¹²⁹. Tiparul sigilar al breslei este păstrat în colecția muzeului amintit. Din piesa originală se păstrează numai discul ovoidal din aramă, care a fost despărțit de mânerul din metal. La marginea discului cu diametrul de 40x36 mm, grosime de 4 mm, se afla un ornament din puncte, apoi o linie simplă și legenda circulară în limba germană: „* K: K: PRIV: BÜRGL: SAIFENSIEDER ZUNFT IN”.

apoi sub scut „TEMESVAR 1833”. În scutul heraldic, ținut de lei, se vede tabla de lemn a săpunarilor și un săpun în formă de evantai. Deasupra scutului heraldic se vede vulturul bicefal al casei imperiale.

După monografia lui Prexer, în anul 1853 existau în Timișoara 30 de meșteri săpunari¹³⁰. De menționat însă că prima asociație a săpunarilor și lumânărilor din Timișoara datează din anul 1751. Mai târziu, această asociație s-a dizolvat, locul ei fiind preluat de o uniune a săpunarilor din Timișoara-Cetate, înființată de către Administrația Provinciei în anul 1776. Ca răspuns la această asociație, un număr de 13 săpunari din Timișoara-Fabric, s-au organizat într-o asociație de producție și de desfacere¹³¹.

Nr. inv. nou: 20261.

***Cartea de pelerinaj a calfei Adler Moritz.* 1856.**

Cartea calfei de săpunar Adler Moritz eliberată la data de 1 august 1856 în Arad, se află într-o colecție particulară. Conform însemnărilor autorităților, prima stație de după Arad a rutei itinerante a calfei, ducea la Pâncota, la meșterul Kaufmann Adolf. Ordinea cronologică a localităților vizitate se poate urmări numai pe baza ștampilelor autorităților polițienești din Timișoara, Vinga, Becicherecul Mare, Pécs, Szigetvár, Kanizsa, Pest, Arad, iarăși Becicherecul Mare, Sombor, Osijek, Biserica Albă, Lugoj, Sibiu, Deva, Arad, Battonya, Arad, Becicherecul Mare, Pest, Arad, Belgrad, Giurgiu, București, Predeal, Pitești, București, apoi în anul 1867 prin Vârciorova, calfa noastră a sosit înapoi în Banat.

***Tipar sigilar al Breslei hornarilor din Timișoara.* 1856.**

Fig. 77. Tipar sigilar al Breslei hornarilor din Timișoara. 1856

După relatările lui Felix Milleker, în anul 1749 (de fapt și mai înainte, N.N.) hornarii din Timișoara, împreună cu cei din Banat, făceau parte din Lada Breslei hornarilor din Buda¹³². Această apartenență este dovedită și printr-o diplomă a Lăzii hornarilor din Buda, păstrată în colecția Muzeului Național Ungar din Budapesta¹³³. Interesant este că această diplomă a fost semnată la data de 21 aprilie 1787, de către un meșter timișorean cu numele de Johann....?, care era probabil starostele filialei din Timișoara a Lăzii Centrale din Buda. Dintre hornarii timișoreni din secolul al XVIII-lea, se remarcă numele lui Pietro Antonio Delpondio (Delbondio) (1707–1792). Originar din Italia, numele lui Delpondio este înregistrat în registrul cetățenilor din anul 1739. Hornarul Delpondio va fi cunoscut mai târziu ca senator și primar al orașului. Caz unic în istoria meșteșugurilor din Banat, în anul 1749 Delpondio a obținut un brevet prin care funcția sa de hornar oficial al orașului Timișoara, va fi moștenită de urmașii lui. (Sonja J. 130)

În anul 1815, hornarii din Timișoara împreună cu zidarii, cioplitorii de piatră, dulgherii, țiglarii și pavatorii de străzi, / Fabrorum Linguariorum, Lapidarum, Murariorum, Imbracitarum, Stratorum viarum et Spacicaminariorum/ s-au unit într-o breaslă comună. Privilegiul breslei se păstrează la Arhivele Statului din Timișoara¹³⁴. Se pare că mai târziu, această breaslă s-a dizolvat și după informațiile lui Berkeszi, hornarii și pictorii din Timișoara au alcătuit o breaslă comună¹³⁵. Despre un privilegiu al acestei formațiuni nu deținem informații. Inscricția tiparului sigilar al breslei hornarilor din Timișoara, păstrată în colecția Secției de Istorie, ne dovedește cu claritate că în anul 1856 hornarii aveau o breaslă proprie. Discul sigilar ovoidal de 42x40 de mm, din aramă, este fixat într-un mâner de lemn cu o lungime de 113 mm. Câmpul sigilar simplu este înconjurat de o bordură dintr-o linie adâncită, urmează apoi legenda circulară în limba germană: „PRIV. KAMINFEGER ZUNFT IN TEMESVAR 1856”. Centrul câmpului este dominat de patronul breslei, Sf. Florian, în mâna stângă cu un drapel, în mâna dreaptă cu un șisțar din care turna apa asupra unei case aflate în flăcări.

După monografia lui Preyer din anul 1853, existau în oraș 2 hornari¹³⁶.

Nr. inv. nou: 20.275

Drapelul pompierilor din Timișoara.

Ca și hornarii, și pompierii aveau ca patron pe Sf. Florian, un motiv pentru prezentarea împreună cu cel al hornarilor și a drapelului pompierilor din Timișoara. Drapelul confecționat din catifea roșie are dimensiuni 118x175 de cm. În mijlocul aversul drapelului este aplicat un medalion prezentându-l pe Sf. Florian, patronul pompierilor.

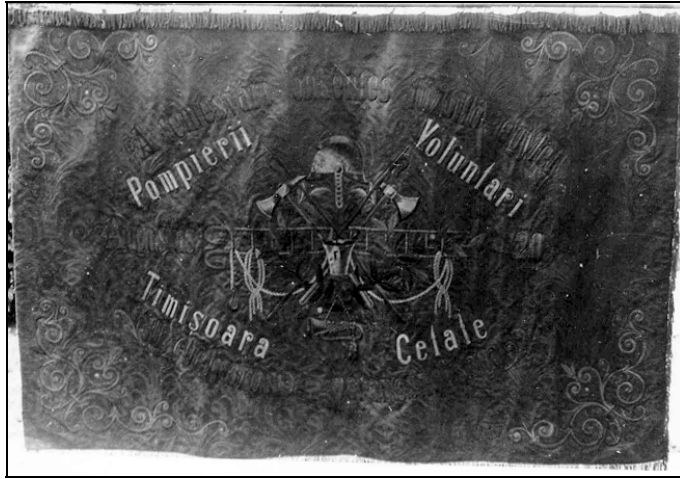

Fig. 78. Drapelul pompierilor din Timișoara

Deosebit de interesantă este legenda drapelului. Textul maghiar, pe unele locuri abia vizibil, provenea din anul 1898, anul confecționării drapelului, iar textul în limba română, foarte bine vizibil, a fost cusut pe drapel după anul 1920. Textul de pe aversul drapelului este „SFT. FLORIA” urmat de „1898”, precum și: „PATRONUL POMPIERILOR”, în limba maghiară: „A TŰZOLTÓK VÉDŐSZENTJE”. Reversul drapelului este decorat cu instrumentele specifice ale pompierilor și textul „A TEMESVÁRI ÖNKÉNTES TŰZOLTÓ EGYLET”, „POMPIERII VOLUNTARI” și „TIMISOARA CETATE”.

Fig. 79. Drapelul pompierilor din Timișoara. Revers

În primul an al stăpânirii habsburgice, problemele legate de combaterea incendiilor din orașul Timișoara erau subordonate autorităților militare. Datoria militarilor în această direcție era reglementată prin instrucțiunile („Feuerordnong“) emise de comandantul garnizoanei, generalul Wallis și intrate în vigoare în noiembrie 1716¹³⁷. Din vechile procese-verbale ale magistraturii germane a orașului Timișoara reieșea că începând cu 1 ianuarie 1718, atribuțiile pompieriști au intrat în competența conducerii civile a orașului. În instrucțiunile Administrației Banatului către magistratura orașului, din data de 1 ianuarie 1718, se cerea ca pentru combaterea incendiilor, fiecare cetățean să țină în casa lui o scară și un butoi cu apă. Unul dintre primele prevederi ale magistraturii orașului cerea demolarea hornurilor de lemn și lut ale caselor vechi și înlocuirea lor cu hornuri construite din cărămizi și piatră¹³⁸. Măsurile absolut necesare, având în vedere pericolul incendiilor într-un oraș relativ dens populat. În anul 1739, Administrația Țării Banatului a reînnoit cererea formulată deja în anul 1718, către conducerea orașului, să fie luate măsuri ca fiecare locuitor să aibă în casa sa un vas cu apă, necesar pentru combaterea incendiilor¹³⁹. Chiar dacă informațiile păstrate ne vorbesc despre existența pompierilor din Timișoara încă din anul 1727¹⁴⁰, totuși conducerea orașului nu a luat toate măsurile necesare pentru combaterea și preîntâmpinarea incendiilor. În acest sens trebuie să interpretăm raportul generalului Hamilton din anul 1734, care sublinia necesitatea elaborării unui regulament pentru preîntâmpinarea și combaterea incendiilor¹⁴¹. În ciuda observațiilor critice ale lui Hamilton, cum reieșea din punctul nr. 22 al Regulamentului pentru organizarea orașului din anul 1755, (Policey Ordnung) încă nu era elaborat un plan pentru combaterea incendiilor (Feuer Ordnung). Ultimul punct al regulamentului din anul 1755 cerea construirea unei clădiri separate, din materiale solide, pentru păstrarea obiectelor (scări, vase) și mașinilor (Wasser-Maschinen) necesare combaterii incendiilor¹⁴².

După istoricul Josef Geml, primele formațiuni ale pompierilor voluntari din Timișoara au fost înființate în anul 1869 în cartierele Fabric și Josefin și în anul 1873, în Cetate¹⁴³. Pe o diplomă de onoare a Pompierilor Voluntari din Fabric, acordată în anul 1871 cetățeanului Schlichting Johann, conform tradițiilor democratice ale Timișorului, se poate citi în cele patru limbi folosite de populație, deviza pompierilor; „Unu' pentru totu și totu pentru unu'”. Diploma tipărită păstrează și imaginea sigiliului și drapelul pompierilor. Atât sigiliul, cât și drapelul sunt decorate cu Sf. Florian, iar legenda în limba maghiară; „TEMESVÁR - GYÁRKÜLVÁROSI POLGÁRI ÖNKÉNTES TŰZOLTÓ KAR”. Nu avem informații dacă pompierii voluntari din Fabric purtau la paradă uniforma reprodușă pe diplomă.

Păstrând independența și comanda proprie, cele trei formațiuni amintite s-au unit în anul 1877. Formațiunea pompierilor voluntari din Elisabetin, înființată în anul 1885, s-a unit în același an cu formațiunea pompierilor voluntari din Josefin. Sediul pompierilor voluntari din Cetate se afla la început în magazinul lui Szabady Frigyes, care era și comandantul unității, fiind transferat abia în anul 1895 într-o încăpere a magistraturii. În anul 1896, pe strada Wall din Cetate a fost construit un depozit și un turn de observații pentru pompierii voluntari. Sediul central al pompierilor, Cazarma de azi a pompierilor militari din Josefin, a fost construit în anul 1905. Printre comandanții vechi ai pompierilor voluntari din Timișoara cunoaștem numele lui Forgács József, Suchan Martin, Varga Lőrinc (Fabric), Novotny József (Elisabetin) și Szabady Frigyes, Nagy László și Eduard Hermann (Cetate). Anii consemnați pe drapelul prezentat de noi coincid, în linii mari, cu anii de activitate ai tâmplarului și senatorului Heim Nikolaus (1877–1934). Din anul 1914 senator, pompier activ din anul 1898, comandantul unității pompierilor din Cetate din anul 1926. Pentru meritele deosebite aduse dezvoltării orașului Timișoara, Heim Nikolaus a fost decorat în anul 1934 de către guvernul român.

Nr. inv. nou: 6.038.

Tipar sigilar al Breslei pictorilor și zugravilor din Timișoara.

Fig. 80. Tipar sigilar al Breslei pictorilor și zugravilor din Timișoara

Fără îndoială, este unul dintre cele mai interesante obiecte care a ajuns în mâna noastră în cursul cercetărilor despre istoria breslelor din Banat. Din lucrarea citată a lui Berkeszi știm că pictorii și hornarii din Timișoara formau o breaslă comună¹⁴⁴. Sigilul breslei pe care prezentăm este o dovadă că pictorii din Timișoara alcătuiau, împreună cu zugravii, o breaslă comună. Tiparul sigilar din aramă, cu grosime de 2 mm și diametrul de 32 mm este fixat cu ajutorul pintenului într-un mânec din lemn cu o lungime de 62 mm. Marginea câmpului sigilar este decorată cu un brâu din frunze stilizate, urmează apoi legenda în limba germană: „* SIG. D: VER: MAHLER UND ANSTREICHER ZUNFT IN TEMESVAR”. Centrul câmpului sigilar este decorat cu un stativ și șevalet de pictor, precum și cu instrumentele zugravilor.

După informațiile lui Berkeszi, deschiderea Școlii de Desen din Timișoara din anul 1786 a jucat un rol deosebit de important și în viața breslelor din oraș. Din 1786, prescripțiile magistraturii orașului prevedeau că nici un ucenic în meseria căruia erau necesare cunoștințele în domeniul desenului, nu putea să fie trecut în rândul calfelor fără a absolvi cursurile școlii. Primul profesor al școlii era un desenator cu numele Kimsterten, iar din anul 1796 conducerea școlii a fost preluată de inginerul și profesorul de desen Josef Fino (1762–1817), originar din Viena. În loc de cele 2 ore de curs duminical, fără plata suplimentară, Fino a dublat numărul orelor, ținând cursuri separate pentru ucenici și pentru calfe.

Chiar dacă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea avem informații despre pictori străini stabiliți în Timișoara¹⁴⁵, nici în cursul secolului următor nu putem vorbi despre o abundență a pictorilor. De altfel, cum ne demonstrează și decorările interioare a parohiei romano-catolice din Josefin, executate în anul 1832 de către un pictor – zugrav cu numele de Szikora Döme, în marea majoritate a cazurilor similare, lucrările erau executate de artiști itineranți. Pentru anul 1853, Preyer ne informează despre 3 zugravi / Anstreicher/ și 8 vopsitori /Zimmermaler/ din Timișoara¹⁴⁶. Presupunem că și cei 2 aurari–poleitori / Vergolder/ amintiți de Preyer aparțineau de breasla pictorilor și zugravilor. Printre aurarii cei mai cunoscuți ai orașului, amintim numele lui Josef Rubi și Eugen Spank. Eugen Spank, născut în anul 1864, a învățat meseria în atelierul lui Josef Rubi. Mai târziu, Spank a participat la decorarea operei din Budapesta și a palatului regal din Belgrad. Întors acasă în anul 1888, Spank a condus lucrările de decorare și aurire a unui număr de 107 biserici din Banat¹⁴⁷.

Nr. inv. nou: 20.273.

Adeverința calfei de zugrav Mathias Knobl. 1812

Din datele adeverinței calfei Mathias Knobl, născut în localitatea Dudeștii Noi, reieșea că în anul 1812 el a lucrat 46 de săptămâni la meșterul timișorean Mathias Kunst. Adeverința zugravului Knobl se păstrează la Muzeul din Arad sub nr. M.F. 4.283.

Emblema Breslei sculptorilor și cioplitorilor în piatră din Timișoara. 1834

Despre privilegiul sau tiparul sigilar al breslei nu avem informații. În registrul vechi al Muzeului Banatului, sub nr. inv. 5.101 găsim o informație despre un crucifix de piatră, cu Hristos din gips, achiziționat de Berkeszi în anul 1917 de la anticarul Steiner. Inscripția crucifixului (dispărut fără nicio urmă): „STEINMETZ MAURER UND BILDHAUER ZUNFT IN TEMESVAR 1834”, ne informează despre existența unei bresle a sculptorilor și cioplitorilor în piatră din Timișoara.

Prima statuie a orașului, un Sf. Nepomuk din gresie, a fost executată în anul 1722, de un sculptor necunoscut. (Statuia se află azi în curtea bisericii romano-catolice din Josefîn). În registrul cetățenilor din anul 1744, găsim o adnotare despre un sculptor timișorean¹⁴⁸. Monumentul Sfântului Ioan Nepomuk, ridicată în fața primăriei orașului în 1759, a fost executată de sculptorii vienezi, Wasserburger și Blim, pentru suma de 1.189 de florini¹⁴⁹. După informațiile furnizate de Preyer, în anul 1853 erau înregistrați în oraș 10 constructori, dar nici un sculptor¹⁵⁰.

Tipar sigilar al Asociației birjarilor din Timișoara.

Fig. 81. Tipar sigilar al Asociației birjarilor din Timișoara

Distanțele mari dintre centrul orașului și cartierele periferice nu au făcut ușoară viața cotidiană în oraș. Circulația zilnică a persoanelor între cartierele și centrul orașului a fost realizată cu ajutorul birjelor. Nu cunoaștem data exactă a înființării Asociației birjarilor din Timișoara, dar existența acesteia este dovedită prin tiparul sigilar al birjarilor, păstrat în colecția Muzeului Banatului. De menționat că literatura maghiară cunoaște existența breslei birjarilor din Buda și Pesta. Tiparul sigilar al birjarilor din Timișoara este confecționat din aramă, având dimensiuni de 35x36 mm, este fixat în mânerul de lemn cu o lungime de 101 mm. Marginea câmpului sigilar este decorată cu un brâu din motive florale, urmează apoi legenda circulară în limba germană “SIEGEL DES FIACKER VEREINS ZU TEMESVAR*,,. Mijlocul câmpului sigilar este decorat cu un cal în mișcare. În Cadastrul asociațiilor din Ungaria, înființat între 1867–1917, se găsesc date despre Corporația Industrială a Birjarilor din Timișoara – Temesvári Egy- és Kétlovas Bérkocsis Ipartársulat, din anul 1882. După relatarea ziaristului și istoricului Franz Engelman (1928–1984), sediul asociației birjarilor din Timișoara se afla într-o clădire de la capătul Căii Torontalului, demolată în anul 1974 cu ocazia construirii blocurilor¹⁵¹. Conform datelor lui Preyer, în anul 1853 existau în oraș 25 de birje¹⁵².

Nr. inv. nou: 20.274

Tipar sigilar al navigatorilor de pe Bega.

Fig. 82. Tipar sigilar al navigatorilor de pe Bega

Privind canalul înnămolit al Begheiului, azi este greu de imaginat rolul hotărâtor pe care l-a jucat odată navigația fluvială de pe Bega în dezvoltarea industrială a orașului. Din raportul des citat al generalului Hamilton, reieșea că în anul 1734 existau în Banat 4 stații ale Oficiului Imperial pentru Navigație și anume la Timișoara, Orșova, Palanca Noua și Panciova. Existența oficiului din Timișoara ne arată, că cel puțin cursul superior al Begheiului, canalizat deja în anul 1731, era navigabil pentru bărcile mai mici¹⁵³. Datorită desecărilor și canalizărilor efectuate în deceniile următoare, începând cu anul 1758, pornind de la Timișoara, vapoarele ajungeau la Marea Neagră și Marea Adriatică. Secolul al XIX-lea a fost secolul navigației pe Bega. În anul 1854, numai în Portul din cartierul Josefin erau înregistrate peste 80 de vapoare pentru transportul cerealelor¹⁵⁴. Epoca căilor ferate nu a însemnat o stagnare imediată a navigației de pe Bega. Din contra, paralel cu construirea căilor ferate, flota comercială de pe Bega a jucat un rol hotărâtor în dezvoltarea economică a Timișorii. Din raportul Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara din anul 1892 reiese, că pe lângă vapoarele cu aburi, flota fluvială a provinciei număra 24 de vapoare din metal și 133 construite în întregime din lemn¹⁵⁵.

Nu avem cunoștințe despre începuturile Asociației navigatorilor de pe Bega. Breslele navigatorilor din Buda și Pesta au fost înființate în anul 1770, iar cea din Apatin, mai apropiat de ținuturile noastre, în anul 1817. După stilul decorației, tiparul sigilar al Asociației Navigatorilor de pe Bega arată spre a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Tiparul este confecționat din aramă, diametrul amprenteii ovoidale este de 36x32 mm, iar mânerul deosebit de uzat are o lungime de 26 mm. Marginea câmpului sigilar este marcată printr-un brâu din frunze stilizate, urmează apoi legenda în limba latină incizată într-un cartuș aflat în partea superioară a câmpului, având textul: „SUB.SPE. FUTURAE.SORTIS”. Centrul câmpului sigilar este decorat cu o persoană cu o coroană pe cap, șezând pe un fotoliu, ținând în mâna stângă o frunză exotică (sau o pană) care arată direcția vântului, iar mâna dreaptă odihnindu-se pe o ancoră.

Nr. inv. nou: 20.264.

Tipar sigilar al Asociației negustorilor din Timișoara.

În vederea comercializării produselor agro-industriale ale Banatului, încă în primul deceniul al stăpânirii habsburgice, au fost create cu sediul în Timișoara, mai multe societăți comerciale, dintre care două aveau o importanță mai mare. Prima, Societatea Comercială Germană / „Deutsche Kommerzien Sozietät“ / înființată în anul 1723, cu participarea înalților

demnitari austrieci din Banat și din capitala imperiului, exporta, cu sprijinul Camerei Aulice, produse agrare și miniere din Banat. A doua, Societatea Comercială Orientală, / „Griechische Handels Kompagnie”/, înființată în anul 1725, de un număr de 76 de negustori greci, români și sârbi, sub conducerea comerciantului Iovan Bibici, orientată spre comerțul tradițional cu Peninsula Balcanică. Cu scopul limitării conflictelor ivite dintre cele două societăți, administrația provinciei a elaborat o serie de reguli / Norma Regulativa/ pentru activitatea lor. Pe lângă societățile amintite, în anul 1729, s-a întemeiat Asociația Comercianților de Vite, o grupare a negustorilor sârbi, care în deceniile următoare au arendat predii imense, punând baza economiei agrare din Banat, bazate pe creșterea vitelor pentru export. Pe lângă societățile amintite, create cu scopul valorificării produselor provinciei, în organizarea comerțului intern și extern al Banatului, un rol important îl aveau și comercianții particulari, de origine sârbă și evreiască. Negustorii evrei, cu numele de Wolf și Schwarz, s-au specializat în comercializarea produselor agrare, iar firmele Stoian și Nedelcu cu comerțul de miere și aprovizionarea zonei montane cu luminări și uleiuri necesare mineritului¹⁵⁶.

Fig. 83. Tipar sigilar al Asociației negustorilor din Timișoara

În anul 1742, a fost creată o Societate pentru comercializarea vinurilor /Weinhandlungs Compagnie/, cu scopul aprovizionării Timișorii cu vin. Tendințele societății de a obține dreptul exclusiv de livrare a vinului au dus la protestele repetate ale cârciumarilor din Timișoara, în urma cărora, în anul 1746 societatea a fost dizolvată¹⁵⁷. Pentru satisfacerea nevoilor interne

ale provinciei, negustori de origine macedo – sârbă din Banat, au înființat în anul 1744 Societatea Negustorilor Greci. În anul 1750, în fruntea acestei societăți, care număra deja 279 de negustori, stătea o comisie compusă din 5 persoane, dintre care 2 proveneau din Timișoara, și câte unul din localitățile Lugoj, Becicherecul Mare, și Vârșeț.

Pentru organizarea comerțului în direcția litoralului adriatic, în anul 1759 a fost înființată Societatea de Comerț din Timișoara / Temeschvarer Kommerzien Sozietät/. Între membrii societății, pe lângă reprezentanți ai curții imperiale și a administrației provinciale, ca baronul Borie, guvernatorul Perlas, găsim și numele comercianților din Timișoara în frunte cu Mayer Amigo și a oboercnezilor din Banat ca Gavriilo Giurean, Laza Ciocărlean, Zivo Miloșevic, Vukmir Nokolic și Marcika Jurkovic¹⁵⁸. În ciuda privilegiilor deosebit de generoase acordate de împărăteasa Maria Terezia, din cauza nepriceperii conducerii, societatea a dat deja în anul 1764 faliment. Noua societate pentru comerțul adriatic, / Neue banatische Kommerzienkompanie/ înființată în anul 1768, de către comerciantul, alchimistul și francmasonul baron Josef Sauvaigne (1736–1800), va fi organizată exclusiv pe baza capitalului particular.

În anul 1764, un grup de comercianți din Timișoara a organizat o Societate comercială privilegiată /Privilegierten Handlungs Compagnie/, care pentru suma de 40.000 florini a achiziționat farmaciile militare din Osiek, Timișoara, Alba Iulia și Sibiu. Aceasta societate a fost dizolvată în anul 1766, după ce a vândut farmaciile respective comerciantului Franz Karl Natorp, cunoscut și sub numele de „Kräuterkönig“¹⁵⁹.

În anul 1782, imediat după obținerea privilegiile de oraș liber regesc, pe baza raportului, „Referat über die Regulierung des hiesigen Handelsstandes”, elaborat de primarul Ingruber Ádám, a fost reorganizată activitatea comercianților din Timișoara. Probabil că din acești ani provine tiparul sigilar în formă de disc ovoidal, confecționat din fier, având legenda „SIGIL DER TEMESVARER HANDELSTANDES”. Deosebit de frumos este decorat discul sigilar, cu dimensiune de 3x3,5 cm. După o bordură din ornamente cu motive florale, urmează cartușul cu legenda, apoi centrul câmpului sigilar, înconjurat de motive florale. În centrul câmpului sigilar se găsește un vapor fluvial, din care coboară zeul comerțului, Hermes, ținând în mâna stângă însemnele comerțului, sprijinindu-și mâna dreapta deasupra unei ancore. Deasupra scenei este prezentat un înger zburând.

Cu ocazia prezentării societăților comerciale din Timișoara, trebuie să ne amintim și despre târgurile orașului. Încă din anul 1718, orașul avea drept de a ține un târg anual și două târguri săptămânale. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, numărul târgurilor anuale a crescut la 5 și cele săptămâ-

nale, la 4. Târguri săptămânale se țineau și în cartierele Cetate, Fabric și Josefin. Recensământul din anul 1828 a găsit la Timișoara 184 de comercianți¹⁶⁰. Din datele furnizate de Preyer reieșea că în anul 1853, pe teritoriul orașului existau peste 93 de magazine, iar 80 de persoane erau angajate în comerțul regional și internațional. Chiar dacă calea ferată a schimbat radical comerțul național și internațional al Timișorii, în preajma primului război mondial, cu cele 1.200 de magazine și 25–30 de case de comerț, orașul a rămas un centru tradițional al comerțului cu Balcani¹⁶¹.

Nr. inv. nou: 20.271.

Capodopera de maistru olar.

În anul 1719, la prima inițiativă de a forma o breaslă comună, pe lângă brutari, măcelari, cizmari, fierari, rotari, strungari, tâmplari și aurari, au participat și olari din Timișoara. În anul 1829, olarii din Timișoara au organizat o breaslă proprie al cărei privilegiu se păstrează la ANM din Budapesta¹⁶² și la Arhivele de Stat din Timișoara¹⁶³. Vasul verde, smălțuit, având o înălțime de 45 cm, grosimea maximă de 28 cm, pe care îl prezentăm, este păstrat în colecția Muzeului de Etnografie din Timișoara. Inscricția vasului „TODARESAN MAISTROIM”, ne confirmă că piesa era o capodoperă a unui maistru cu nume de Todereșan, dar din păcate specialiștii nu sunt siguri de apartenența vasului la un centru de olărit.

Nr. inv. nou: 5.226

În general, despre olarii din Timișoara avem date foarte puține. Datele furnizate de Baróti amintesc despre olarii cu numele de Menesch Johann și Klöcher György, care locuiau sub jurisdicția magistraturii ortodocșilor¹⁶⁴, adică în partea nordică a Fabricului¹⁶⁵. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea avem informații despre olarul Nicolae Pera, din Maiere, piesele acestuia se aflau în colecția lui Ormos. Din procesul-verbal al ședinței Societății Muzeale din luna aprilie 1889, reiese că Ormos a donat muzeului 4 piese ale olarului Pera Nicolae¹⁶⁶.

Cană de olar. 1751.

Deocamdată este greu de a stabili atelierul unde a fost produsă cana din ceramica pictată, păstrată sub nr. inv. 2.214 a secției de Etnografie al Muzeului Banatului din Timișoara. Vasul bunt colorat prezintă sub toartă scena unui atelier de olar și inscripția – „1751 C: /R.P./: KP”, iar pe partea aversă, scena samariteanului bun, cu inscripția; „ER HAT IHM SEINE WUNDEN MIT ÖL UND WEIN GEWASCHEN UND VERBUNDEN-

LUCAS 10". Realizatorii expoziției *Barocul din Banat*, din anul 1992, consideră că vasul este produs al unui atelier central-european¹⁶⁷.

Cană de breaslă din Timișoara. 1833.

Capacul din cositor al cării de bere, confecționat din gresie, poartă inscripția „ESS WAS GAR, TRINK WAS KLAR, REDE WAS WAR HOCH TEMESWAR SEI FLEISIG 1833”. Din lipsa unor semne caracteristice, cana nu poate să fie atribuită exact unei bresle. Cana se află în posesia Muzeului de Artă din Timișoara, nr. inv. 344.

Flacon din sticlă.

Flaconul din sticlă pictată în culori vii prezintă pe o parte o calfă-călător din profil, în ținută de drum. Partea inversă poartă inscripția „ESSIG MEIN HERR MACHT BAR”. Sticla se păstrează în colecția Muzeului de Artă din Timișoara sub nr. inv. 438.

Farfurie.

Farfuria din cositor, cu un diametru de 29 cm, este păstrată la Secția de Istorie a Muzeul Banatului. Inscripția farfuriei „MATH. HELBI TEMESWAR ANO 1807”.

Două amprente sigilare ale breslelor din Timișoara.

În volumul lui Borovszky despre comitatul Timiș, la capitolul despre istoria orașului Timișoara¹⁶⁸ sunt prezentate fotocopii după 19 amprente sigilare. 17 tipare din amprente prezentate se găsesc și azi în colecția Secției de Istorie de la Muzeul Banatului. Dispărute sunt tiparele amprentei nr. 6, prezentată de Borovszky ca Breasla sârbească, și nr. 9, prezentată ca Breasla bărbierilor. Despre breslele amintite nu am găsit informații în literatura de specialitate. Fotocopiile după amprente de ceară realizate în preajma anului 1910, nu ne permit o descriere bună a sigiliilor.

„Breasla Sârbească“

Din cauza inscripției deteriorate, a primit din partea autorilor volumul lui Borovszky denumirea de breasla sârbească. Nici noi nu am reușit să deslușim textul, dar emblemele meseriei prezentate în centrul câmpului sigilar ne arată că avem de-a face cu o breaslă a curelarilor, sau a șelariilor, din anul 1819. Consultând registrul privilegiilor publicate de Trostovszky, în cea ce privește pe curelarii din localitățile Banatului pentru anul 1819, găsim date numai despre cei din Becicherecul Mare și pentru șelarii din Kikinda.

Asociația bărbierilor din Timișoara?

După inscripția nesigură: „SIGIL CAETUS TONSOR.. LIB. ETTEMAESU“???, se pare că este vorba despre o asociație a bărbierilor din Timișoara. Despre un privilegiu al breslei bărbierilor din Timișoara nu am găsit nici o informație în literatura consultată. În ceea ce privește îngrijirea medicală, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, având în vedere numărul medicilor și al spitalelor militare și civile, Timișoara se situa, după Budapesta și Szeged, pe locul trei dintre orașele Ungariei. Totuși, unele domenii ale medicinei, ca extragerea dinților, luarea sângelui, tratamentul cu lipitori, precum și intervenții chirurgicale minore, au fost efectuate și la noi de către bărbieri. Despre bărbierii din Timișoara nu prea avem date sigure. Din extrasele protocolare, păstrate în lucrarea lui Baróti, găsim informația că în anul 1738 magistratura germană a orașului refuza cererea bărbierilor sârbi din Timișoara de a lucra într-o încăpere (?) separată¹⁶⁹. Se ascunde în spatele refuzului, grija magistraturii, pentru o organizație unică a tuturor bărbierilor din oraș? Pentru un răspuns documentat nu dispunem de informații suficiente. De altfel, textul amprentei sigilare, prezentat de Borovszky, ne arată că sigiliul asociației bărbierilor a fost confecționat după anul 1781, adică după acordarea privilegiilor de oraș liber regesc, Timișorii. De asemenea, pentru continuitatea unei asociații a bărbierilor din Timișoara, creată la mijlocul secolului al XVIII-lea, pledează și faptul că la începutul secolului al XIX-lea, bărbierii orașului nu se găsesc printre nici una dintre breslele înființate.

Amprenta sigilară a asociației, păstrată în jurul anilor 1910 în colecția predecesorului Muzeul Banatului, și publicată de Borovszky, prezintă pe patronul chirurgilor, pe doctorii fără de arginți, pe sfinții Damian și Cozma. În literatura de specialitate maghiară, embleme sigilare, cu prezentarea chipurilor fraților Damian și Cozma sunt semnalate în cazul breslei bărbierilor și chirurgilor din Bratislava din anul 1734, și a asociației chirurgilor din Buda din anul 1799¹⁷⁰. Nu cunoaștem dacă sigiliul asociației chirurgilor din Szeged, din anul 1734, păstra imaginea sfinților doctori Damian și Cozma¹⁷¹.

Breasla berarilor din Timișoara?

Pe o adeverință a berarilor din Pesta, eliberată la data de 10 octombrie 1820, găsim semnătura starostelui Martin Müller (Obervorsteher) și vicestarostilor Carl Beumayer, (Untervorsteher), ambii din Timișoara¹⁷². Această adeverință poate să fie o dovadă că cel puțin, în domeniul pregătirii profesionale, Fabrica de bere din Timișoara era subordonată Fabricii de bere

din Pesta. Pe lângă adevărta amintită, în registrul breslelor publicat de Trostovszky, găsim referiri la existența breslei berarilor din Vârșeț și Zrenjanin¹⁷³.

3. Manufacturi din Timișoara

În spiritul concepțiilor mercantile ale epoci, autoritățile habsburgice au făcut eforturi deosebite pentru înființarea unor manufacturi industriale în Banat. Un propagator de frunte al acestei politici era și primul guvernator al provinciei, generalul Mercy Florimund. Cu scopul înființării manufacturilor din Timișoara, Mercy a pus la dispoziția erariului terenul din fața porții Lugoșului, în zona Timișului Mic. Pe acest teren s-a început, în anul 1725, sub conducerea maistrului olandez Heinrik Framrich, industrializarea orașului Timișoara.

a. Țesătoria de postav

Fabrica de postav, amintită prima dată în anul 1725, funcționa cu ajutorul instalațiilor hidraulice. După informațiile contemporane, manufactura a fost construită de specialiști aduși din localitatea Frankfurt pe Main din Germania. În anul 1725, erau puse în funcțiune deja 35 de mașini de țesut. În anul următor, pe lângă postav se produceau ciorapi, pălării și șepci. Din anul 1726, cunoaștem numele meșterului Anton Ibich, din 1727 al lui Lorenz Kramman și Jakob Engelschal, care au lucrat în țesătorie. Pe lângă meșteri cu experiență, era nevoie și de muncitori necalificați. Dintr-un act al magistraturii din anul 1727, reieșea că conducerea magistraturii rasciene era obligată să pună la dispoziția manufacturii 7 muncitori¹⁷⁴. După terminarea lucrărilor de extindere, în valoare de 36.712 guldeni din anul 1728, producția manufacturii a contribuit substanțial la satisfacerea cerinței pieței locale¹⁷⁵. Probabil, cu ocazia lucrărilor amintite, a fost construit și un restaurant aflat în arenda lui Andreas Hoffmann¹⁷⁶. Din raportul generalului Hamilton, din anul 1734, reieșea că manufactura de postav avea secții de pâslare, de vopsit și de tuns al postavului¹⁷⁷. Raportul relatează că produsele manufacturii satisfăceau marea majoritate a necesarului meșterilor locali, care se ocupau cu confecționarea hainelor, sumanelor și păturilor din Banat. După o altă sursă contemporană, din postavul roșu al manufacturii erau confecționate uniforme husarilor aflați în slujba administrației provinciale¹⁷⁸. Pe lângă produsele amintite, o sursă din anul 1730 relatează că

manufatura – aflată atunci în arenda negustorului Simon Bacherach – se ocupa și cu confecționarea sacilor¹⁷⁹.

În lucrarea deja amintită a istoricului Leo Hoffmann¹⁸⁰, găsim informații despre o fabrica de postav aflată între anii 1734–1738, sub conducerea franciscanilor din Timișoara. Din păcate, sursa nu precizează locul manufacturii franciscanilor. Din literatura de specialitate este cunoscut că de la începutul ocupației habsburgice și până la construirea în anul 1736 a bisericii proprii, franciscanii, care răspundeau pentru viața spirituală a populației catolice din Fabric, locuiau într-o încăpere a fabricii de bere din cartier. De aici și denumirea “insula parohilor”, pentru insula pe care era construită și Fabrica de bere. Revenind la franciscani, nu se știe, dacă fabrica amintită era în proprietatea lor sau era arendată de ei.

b. Fabrica de hârtie.

Manufatura construită în anul 1732, potrivit raportul lui Hamilton, producea hârtie simplă. Între anii 1734–1736, pentru suma de 200 de florini, manufatura era exploatată de meșterul Johannes Rößler. După o scurtă perioadă, manufatura și-a sistat activitatea¹⁸¹.

c. Manufatura pentru prelucrarea pieilor.

Având în vedere numărul mare al cirezile de animale din Banat, generalul Mercy a inițiat încă în anul 1719 problema înființării unor ateliere pentru prelucrarea pieii. În anul 1722, planurile concrete pentru înființarea unei manufacturi în Timișoara au fost aprobate de forurile din Viena. Producția manufacturilor din Timișoara-Fabric și Orșova începe probabil în anul 1725.

În anul 1726, Administrația Banatului a intervenit pe lângă magistratura germană a orașului, în vederea controlului asupra produselor de piele puse în vânzare pe piața orașului. Administrația cerea ca un reprezentant al arendașului manufacturii, împreună cu reprezentantul cizmarilor din Timișoara, să controleze calitatea produselor din piele oferite spre vânzare și totodată să aibă grijă ca meșterii din Timișoara să folosească numai piele provenită din manufatura camerală¹⁸².

Producția pieii de cordovan avea o tradiție seculară în Banat. În perioada ocupației turcești, cordovanul era produs nu numai de meșterii orientali stabiliți în localitățile mai mari ale Banatului, ci și de meșterii proveniți din rândul populației româno-sârbe. Pentru relansarea producției de cordovan, articol deosebit de căutat în toată Europa pentru calitatea ei de

lux, generalul Mercy a dispus colonizarea în Timișoara a unor familii armene, pricepuți în prelucrarea pieilor¹⁸³. Cele 20 de familii armene, aduse în anul 1726, erau așezate sub conducerea priorului Menas Barun într-o suburbie, denumită și Orașul Armenesc, aflată spre nordul cetății. Suburbia, abandonată mai târziu în anul 1744, nu mai apare pe harta orașului. Conform raportul generalului Hamilton, în manufacturile aflate sub conducerea priorului Menas Barun lucrau inițial numai tăbăcari roșii, iar după anul 1734 și cei albi. Între 1733–1735, tăbăcăriile camerale din Timișoara și Orșova se aflau în arenda negustorului Schwarzert din Orșova și a meșterului tăbăcar cu numele de Franz Schwarz din Timișoara. În 1742, unitățile se aflau în arenda comerciantului Andreas Pfann din Timișoara, (între 1742–1745 și primar al orașului) care pe lângă arenda tuturor manufacturilor de piele din Banat, a asigurat și monopolul asupra achiziționării de piei brute de la măcelarii din provincie. Protestul tăbăcarilor din Banat a dus în anul 1749 la desfacerea contractului între Camera Aulică și Andreas Pfann¹⁸⁴.

Prelucrarea pieilor era un succes așa de mare pentru provincie, încât după satisfacerea necesităților industriei proprii în anul 1746, surplusul de 6.000 piei era exportat¹⁸⁵. Pielea de capră necesară pentru cordovan, provenea în marea majoritate din Banat. După notițele scriitorului și alchimistului Maximilian Joseph von Linden, (1736–1801), aflat între 1772–1774 în slujba Administrației Provinciale, manufacturile din Fabric și Mehala, precum și unitățile similare din Giarmata, Petroman și Ciacova aveau o capacitate de prelucrare de până la 20.000 de piei pe an. În anul 1763, despre producția din Banat sunt păstrate date semnificative, potrivit cărora, după satisfacerea necesităților meșterilor din Banat, în provinciile ereditare ale Imperiului Habsburgic au fost exportate peste 72.000 de piei pe an¹⁸⁶. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, urmașii cordovenilor lui Menas Barun au extins activitatea lor în centrele mai mici ale Banatului. Pe lângă prelucrarea pieii după metoda cordovan, în anul 1765 s-a pus problema înființării unui atelier de tăbăcărit la Timișoara, care urma să lucreze după metoda de prelucrare rusească, adică folosind coji de mesteacăn la argăsit. Invocând incertitudinile posibile privind achiziționarea cojii de mesteacăn, Camera Aulică și Asociația Comercianților din Timișoara au renunțat la realizarea acestui proiect¹⁸⁷.

În notițele sale, baronul Josef Linden, descrie pe larg priceperea populației românești din Banat la prelucrarea și vopsirea pieii și a țesăturilor. Tradițiile locale în acest domeniu au fost recunoscute și sprijinite de către autoritățile habsburgice. Pentru a coordona cultivarea și strângerea plantelor industriale necesare vopsirii pieii și a textilelor, autoritățile Vieneze au trimis în Banat pe specialistul Cristoph Conrad Lieblein¹⁸⁸.

Purtând titlul de director imperial pentru producția plantelor industriale, între anii 1758–1775 Lieblein s-a preocupat, fără succes, cu introducerea culturii indigoului, dar a obținut rezultate bune la cultivarea roabei¹⁸⁹.

d. Manufactura de postav Aba.

Raportul generalului Hamilton, din anul 1734, ne informează că Manufactura de postav Aba nu a satisfăcut așteptările erariului. O schimbare pozitivă era legată de sosirea unor meșteri pricepuți din țările străine. Se pare că aceste așteptări erau onorate, având în vedere că singura unitate din Timișoara – Fabric care a supraviețuit dezastrului anilor 1737–39 era Manufactura de postav Aba. După anii pericolului turcesc, Camera Aulică a reluat în regie proprie activitatea manufacturii. Conform unui raport din anul 1747, printre produsele manufacturii, pe lângă postavurile și țesăturile din lână, bumbac, in și cânepă, se număra și hârtia. Aceste produse erau expediate la Viena împreună cu aramă din zona montană¹⁹⁰. După anul 1753, fabrica de postav era exploatată de arendași. Fără sprijinul financiar al erariului, fabrica a trecut în deceniile următoare la producția postavului gros, necesar pentru confecționarea păturilor, marfa fiind exportată în cantități mari în provinciile ereditare ale imperiului¹⁹¹.

e. Țesătoria de mătase.

Primele haine confecționate din mătase produsă în manufactura aflată sub conducerea priorului italian Clemens Rossi, a fost donată împărătesei Christina (soția împăratului Carl VI.) și bisericii Sf. Gheorghe din Timișoara. După războaiele turcești din anii 1737–39, fabrica de mătase din Timișoara a pierdut mult din importanța pe care o avea mai înainte și în anul 1773 producția a fost transferată la Vârșeț¹⁹². În deceniile imediat următoare războiului, gogoșile de mătase produse în zonele Timișorii, Bisericii Albe și Vârșețului au fost filate la Vârșeț și transportate pentru țesut, la Viena. În ciuda condițiilor nefavorabile, după 1739 priorul italian Rossi și compatriotul său căpitanul Serengeli vor depune eforturi pentru relansarea producției din Timișoara. Ceva mai mult a făcut negustorul Meyer Amigo, care în speranța ajutorului vienez, dar cu cheltuieli proprii, a trecut în anul 1772 la reconstruirea fabricii de mătase din Fabric. Având în vedere interesele manufacturilor de mătase din Viena și Görz, cercurile din Viena nu au sprijinit eforturile depuse de Meyer Amigo și țesătoria din Fabric a trebuit să închidă porțile¹⁹³.

f. Ceaprazărie și broderie pentru fire de aur și argint.

Anul înființării manufacturii se poate data la 1732, când Administrația Provinciei a încheiat un contract cu maestrul Kork Wild, pentru producerea firelor din argint și aur, de tip Leon¹⁹⁴. Din raportul generalului Hamilton, din anul 1734, reieșea că manufactura care producea fire de argint, de aur și brocart – era deja în funcțiune. Din raportul amintit reieșea că toate manufacturile din Fabric, morile din Timișoara, precum și fabricile de bere din provincie erau arendate pentru suma anuală de 4.000 florini, negustorului Andreas Pfann din Timișoara. Aceeași Pfann era și arendașul fabricii de mătase, dar, în loc de arendă el s-a obligat la modernizarea manufacturii¹⁹⁵. În timpul războiului cu turcii, în anul 1737, ceaprazăria din Timișoara și-a sistat activitatea, iar cei 4 meșteri ai manufacturii rămași fără loc de muncă în Banat, au părăsit provincia¹⁹⁶.

g. Tapetăria din Timișoara.

Înființată din inițiativa generalului Mercy, manufactura producea în anul 1733 pe lângă covoare, textile de tip olandez pentru protejarea mobilor. Între anii 1734–1740 manufactura se afla în arenda meșterului francez cu numele Chazeaux, pentru suma anuală de 2.700 de florini.

h. Țesătoria de ciorapi și Manufactura de carton fin.

Unitatea care la început funcționa ca o secție a fabricii de postav a devenit după 1728, sub conducerea maestrului Fiedler, o unitate de sine stătătoare¹⁹⁷.

i. Fabrica de pălării.

Existența unei manufacturi este amintită de istoricul Sonja Jordan. Manufactura stătea în vecinătatea atelierelor de săpun, de salpetru, praf de pușcă, precum și a preselor de ulei construite după modelul olandez¹⁹⁸.

j. Manufactura de cuie și de aramă.

În anul 1721, adică la începutul strădaniilor lui Mercy pentru crearea industriei din Banat – este amintit un ciocan hidraulic și un atelier de fierărie din Timișoara. În primul se prelucra mai ales arama provenită din zona montană¹⁹⁹. Pe parcursul anilor, Camera Aulică a construit pe lângă fierărie

și un atelier dotat cu un ciocan pentru fabricarea cuielor de fier²⁰⁰. Acest atelier, unde la începutul deceniului al patrulea se produceau unelte agricole simple (coase și seceri), se afla împreună cu atelierele din Bocșa în arenda negustorului Michael Johann Brandenburger²⁰¹. În raportul lui Hamilton a fost subliniat că produsele atelierului serveau satisfacerea necesităților provinciei.

4. Dezvoltarea industrială din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Chiar dacă pe parcursul anilor 1736–1739 trupele otomane nu au periclitat direct zonele centrale ale Banatului și orașul Timișoara, devastările răsculaților români au pricinuit pagube imense industriei din Fabric. Pe lângă distrugerile provocate de nemulțumirile naționale, ciuma și fuga specialiștilor străini și a meșteșugarilor au dus la dispariția majorității manufacturilor camerale, iar războaiele de succesiune dintre 1740–1745 au întârziat reconstrucția unităților industriale distruse din Fabric. Adversarii reconstruirii manufacturilor timișorene motivau atitudinea lor negativă față de investițiile camerale, pe lângă pericolul turcesc, mai ales cu lipsa materialului uman calificat pentru aceste unități²⁰². De altfel, din punct de vedere al rentabilității, însăși Maria Terezia găsea că dintre vechile manufacturi ale lui Mercy, numai cele textile merită să fie reconstruite²⁰³. Pe lângă obiectiile logice ale economiei, nu trebuia să uităm că o bună parte a sfătuitoarelor Mariei Terezia, și împărăteasa însăși, la luarea deciziilor favoriza sprijinul industriei provinciilor ereditare. Această politică protecționistă a curții imperiale nu avea efecte negative față de industria montană din Banat. Dimpotrivă, după pierderea Sileziei, în vederea satisfacerii necesităților armatei, Curtea din Viena va investi sume uriașe în dezvoltarea mineritului și prelucrării metalelor din această zonă. În comparație cu zona minieră, după anul 1739, în Timișoara și alte centre urbane ale Banatului vor fi sprijinite numai ramuri ale industriei necesare pentru nevoile armatei și administrației. Adică unități ale industriei de prelucrare a produselor agrare cum erau morile, fabricile de spirt și de bere. Rândul acestor unități va fi lărgit în anul 1749 cu o moară de tabac, pusă în funcție de către arendașul Dominic Sakavin, într-o moară pe insula parohilor din Timișoara – Fabric²⁰⁴. Odată cu dezvoltarea comerțului cu zonele adriatice, vor fie repuse în funcție sau vor fi construite câteva manufacturi noi în domeniul prelucrării textilelor²⁰⁵.

Despre aprovizionarea Banatului cu postav găsim informații interesante într-un raport din anul 1755, întocmit de baronul Carl Otto Haugwitz, trimisul împărătesei Maria Terezia²⁰⁶. Raportul ne prezintă amănunte interesante despre situația provinciei, subliniind că în ciuda abundenței postavurilor în magazinele comercianților, cât și în vestitele târguri anuale ale orașului Timișoara, cererea pentru stofele fine, semifine și obișnuite era deosebit de mare. Lipsa postavurilor era remarcată și de către întreprinzătorul italian Limoni, care pentru proiectata fabrică de postav din Timișoara a vrut să aducă meșteri din Italia. Necesitatea relansării industriei textile din Banat revine în atenția specialiștilor mai ales după 1758, anul inaugurării de către căpitanul Schley a navigației între Timișoara și Karlovac, eveniment care a deschis perspective noi pentru comerțul Banatului cu zona Mării Adriatice²⁰⁷.

Beneficiile acestui drum, 3.075 de florini venit curat, realizate în urma investiției de 2.856 de florini, a electrizat pe întreprinzătorii din Timișoara, care împreună cu înalți funcționari ai administrației, cu scopul organizării și finanțării comerțului adriatic vor înființa Societatea de Comerț din Timișoara (Temeschwarer Kommerziensozietät), cu un capital social de 50.000 de florini²⁰⁸. În anii următori, pentru satisfacerea cerințelor de frânghii și pânze, cerute tot mai mult de dezvoltarea navigației europene, Societatea de Comerț din Timișoara a făcut planuri pentru înființarea unor manufacturi. Din nefericire, planurile nu au fost realizate. În deceniul următor, Societatea de Comerț din Timișoara, cu ajutorul specialiștilor din Turcia, a înființat pe malul Begheiului o vopsitorie pentru lână și textile (Garnfärberei), care din cauza investițiilor mari, peste scurt timp a trebuit să închidă porțile. Din notițele viitorului împărat Iosif al II-lea, din aprilie 1768, găsim informații despre vopsitoria de textile din Mehala, întemeiată de către specialiști din Macedonia. Conform jurnalului de călătorie a viitorului împărat, din manufacturile din Fabric, înființate de Mercy, numai cea de prelucrarea fierului era în funcție²⁰⁹. În deceniul al șaptelea, în speranța exportului adriatic, Societatea de Comerț din Timișoara a făcut demersuri pentru reînființarea manufacturii de prelucrare a aramei și a țesătoriei de mătase²¹⁰.

În vederea organizării comerțului adriatic, în anul 1768, sub conducerea lui Iosef Sauvaigne, persoană bine cunoscută în cercurile francmasonice din Viena, s-a înființat sub numele de Noua Societate Pentru Comerțul Adriatic, / Neue banatische Kommerzienkompanie/ o nouă societate. Cele 200 de acțiuni, cu o valoare nominală de 500 de florini bucata, au fost subscribe de către negustori din Viena și Timișoara în frunte cu comer-

ciantul Mayer Amigo. Pe lângă exportul produselor agrare ale provinciei, Societatea a înființat la Timișoara o fabrică de pălării și o glăjerie. Pe când produsele fabricii de pălării aveau o căutare destul de bună pe piața externă, din cauza politicii de protejare a glăjeriilor din Boemia, și a prețurilor ridicate cauzate de transportul lemnului necesar, fabrica de sticlă din Timișoara a fost nevoită să-și închidă porțile²¹¹. În comerțul adriatic, deosebit de rentabil s-a dovedit importul produselor farmaceutice și de toaletă. În fața concurenței străine, săpunarii din Timișoara se vor organiza în anul 1751 într-o asociație de producție. După lichidarea acesteia în anul 1766, din inițiativa erariului se va organiza o asociație a săpunarilor de origine turcă din Timișoara. Paralel cu aceasta, cei 15 săpunari sârbi din Fabric se vor organiza într-o asociație de producție²¹².

Între anii 1760–1771, în manufacturile plasate în jurul localităților Palanca Nouă, Vârșeț, Ciacova, Lugoj și Timișoara a fost produs salpetru în valoare de 20.023 de forinți²¹³.

Odată cu înființarea comitatelor s-a terminat epoca economiei camerale din Banat. După introducerea urbariului și vânzarea domeniilor camerale, economia provinciei se va dezvolta fără diriguirea autorităților din Viena, pe baza cerințelor pieței. Neinfluențat de reorganizările administrative vor rămâne în continuare teritoriile regimentelor grănicerești.

5. Dezvoltarea industrială din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Manufacturile instalate în timpul guvernării generalului Mercy în Timișoara nu au supraviețuit anilor războiului cu turcii (1737–1739) și mai ales ciumei din anul 1738. Din cauza pierderilor din acești ani, rolul orașului ca un centru dominant al industriei va fi recuperat abia în a doua jumătate a secolului al XIX. Până atunci, în deceniile de după înăbușirea revoluției de la 1848/49, prin modernizarea industriei morăritului și a spirtului, Timișoara va trăi un preludiv a dezvoltării sale ulterioare.

În ceea ce privește situația economică a orașului, pentru deceniile premergătoare revoluției deținem numai date sporadice. Între 1821-23, distileria orașului / Brandweinhauß/ se afla în arenda grupului de întreprinzători format din Anton Köplinger, Jakob Händl, Johann Schlichting și Anton Ringer toți cetățeni ai orașului. În procesul-verbal al arendării este menționat că distileria era înzestrată cu două cazane construite după patentul

Firmei Franz Xaver Remolt din Pesta²¹⁴. Arendașul Johann Schlichting a început activitatea economică în Timișoara în anul 1818 ca și cârciumar și va fi în anul 1868 întemeietorul Primei Distilerii din Timișoara. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe lângă distilerii și berăria din Fabric, numai câteva tăbăcării din Timișoara vor depăși nivelul producției manufacturiere. Într-un registru al întreprinderilor industriale din Imperiul Habsburgic sunt enumerate atelierele de tăbăcărie din Timișoara care, pe lângă metodele tradiționale, se ocupau și cu argăsitul și vopsitul pieii de cordovan²¹⁵.

O influență negativă asupra dezvoltării economice a orașului în preajma revoluției au avut-o luptele interne duse pentru conducerea Timișorii. Toate semnele arată o luptă dintre o grupare progresistă, în frunte cu Johann Nepomuk Preyer și Josef Klapka și gruparea dominată de negustorii de produse agrare, pe de altă parte. După 1833, gruparea progresistă a pierdut controlul asupra orașului. În anul 1841, Klapka și Preyer au încercat înființarea unei bănci menită să sprijine industria locală, iar Preyer, care în 1844 va fi ales primarul orașului, va iniția în anul 1846/47 elaborarea unor proiecte pentru construirea căilor ferate spre Timișoara²¹⁶.

După înăbușirea revoluției, din datele monografiei elaborate de Preyer, reieșea că în oraș au existat 3 tipografii, 2 litografii, 1 fabrică de stearine, 1 fabrică de creioane, 1 fabrică de tutun cu 297 de muncitori, 1 fabrică de spodium, 3 distilerii, 2 oloinițe, 1 fabrică de licoare, 2 fabrici de oțet, 1 fabrică de bere, 2 fabrici de mătase, 1 tăbăcărie industrială și 1 fabrică de pălării²¹⁷. Pentru produsele deosebite, la târgul național din Pesta în anul 1846 au fost premiate produsele fabricii de stearine Hogl și König, precum și ale fabricii chimice Eggenberg²¹⁸. Datele furnizate de Preyer le completăm cu unele realizări din deceniul următor apariției monografiei. Astfel, printre unitățile industriale nou deschise în Timișoara se număra atelierul (sucursala) fabricantului de mașini agricole din Praga, Theodor Weiss; atelierele și turnătorii Szabady cu 60 de angajați; cărămidăriile orașului cu capacitatea anuală de 5 milioane de bucăți; cele 7 mori de apă; fabrica de macaroane deschisă în anul 1853 de Joseph Callauner, produsele căreia au fost apreciate prin acordarea medaliei de bronz la Expoziția industrială din München în anul 1853; atelierele Leyritz înființate în anul 1856; Fabrica de Gaz și Atelierele Căilor Ferate Maghiare din Timișoara înființate în anul 1857²¹⁹. Odată cu construirea atelierului pentru căile ferate, dar mai ales prin înființarea Distileriei Industriale a fraților Blau din anul 1862, începe epoca modernă a industriei din Timișoara.

a. Industria de prelucrare a metalelor

Atelierele lui Leyritz

Participant la revoluția din anul 1848/49, Leyritz Ignác se va stabili în anul 1857 în Timișoara, deschizând în cartierul Josefin atelierul propriu. După căsătoria cu văduva meșterului Kralik, atelierul Leyritz se va muta în Cetate. În deceniile următoare, faima atelierului lui Leyritz a depășit granițele Banatului. Deschis pentru noutățile tehnicii moderne, Leyritz a intrat în anul 1880 în contact cu Edison, asigurând pentru întreprinderea proprie dreptul unic de a instala telefoane în Timișoara. Pe lângă inovațiile tehnice, Leyritz a jucat un rol deosebit de important în viața socială a orașului. În anul 1886, Leyritz a înființat prima asociația a bicicliștilor „Velocitas” din Timișoara și în anul 1900 el a fost primul posesor al unui automobil din oraș²²⁰.

Atelierul fraților Gaup

Înființat în anul 1864, ca o tâmplărie, atelierul fraților Gaup din Fabric s-a specializat în construirea și repararea morilor și a distileriiilor. Din rapoartele Camerei de Comerț și Industrie reieșea că atelierul fraților Gaup a contribuit la construirea celor mai importante mori comerciale din Banat. În anul 1881, frații Gaup au inventat un mecanism de selectare a grisului, mecanism patentat pe piețele austro-ungare. În afara pieței interne, instalațiile fraților Gaup au fost exportate în Serbia²²¹. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în timpul crizei din industria morăritului, atelierul a pierdut mult din importanță, lucrând mai departe ca tâmplărie²²².

Fabrica Anheuer, pentru casele de bani

Înființat ca un atelier de turnătorie și de confecționarea a pieselor metalice mica întreprindere cu 70 de muncitori va trece din anul 1905 la confecționarea caselor de bani.

Lăcătușeria Tedeschi

Atelier cu sediul în Fabric, având 50 de angajați, producea ventila-toare, pompe și alte articole de lăcătușerie.

Fabrica de lanțuri

Întreprinderea înființată de Josef Schmitzer în anul 1908 va fi transfor-mată în anul 1910 într-o societate pe acțiuni. Cu aceasta ocazie, sediul întreprinderii a fost mutat în cartierul Josefin. Orașul a cedat terenul viitoarei fabrici pe un preț simbolic și a pus la dispoziția întreprinderii și

100.000 de cărămizi provenite din demolarea sistemului de apărare a orașului. În preajma primului război mondial, întreprinderea se afla în proprietatea Băncii de Scont din Timișoara și cei 50 de angajați, aflați sub conducerea directorului Oszkar Kubicsek, produceau lanțuri căutate pe piața internă și externă²²³.

Atelierele Novotny

Întreprinderea cu sediul din Fabric, având 30 de angajați, s-a specializat în turnarea și confecționarea clopotelor. Produsele întreprinderii, au fost premiate la expozițiile din anul 1885 și 1896 de la Budapesta și în 1891 la Timișoara.

Atelierele Căilor Ferate

În anul 1857, Timișoara a devenit pentru un an stația finală a liniei Budapesta-Baziaș. Pentru reparații și întreținerea materialului rulant era necesară înființarea unui atelier adecvat. Atelierul înființat la Timișoara în anul 1858, până la desființarea lui temporară din anul 1874, cu cei 300 de angajați, era cea mai mare întreprindere industrială din oraș. Între 1874–1892, atelierul din Timișoara a încetat activitatea, centrul lucrărilor de întreținere fiind mutat temporar la Caransebeș. Întreprinderea redeschisă în anul 1892, cu cei 800 de angajați ai săi, a devenit în preajma războiului unitatea cea mai importantă din oraș. Importanța specifică a angajaților căilor ferate în viața economică, politică și culturală a orașului o vom înțelege mai bine, dacă la cei 800 de muncitori ai atelierelor adăugăm și cei 1.200 de angajați și funcționari ai căilor ferate din zona regionalei din Timișoara. Reprezentanții angajaților de la căile ferate erau în toate organizațiile politice și culturale ale orașului. În anul 1910, feroviarii timișoreni au fost cei care au înființat asociația sportivă, „Chinezul” din Timișoara²²⁴.

Atelierele electrice

În preajma primului război mondial atelierele produceau diferite motoare și instalații electrice.

Fabrica de trăsuri Kardos

Cei 50 de angajați produceau calești și trăsuri, mai ales pentru piața din balcani.

Atelierele de reparații Márki și Barta

Aflați în vecinătatea Gării din Josefin, cei 70 de angajați ai atelierelor erau specializați în repararea mașinilor, cazanelor și pompelor necesare căilor ferate.

b. Iluminatul cu gaz al orașului

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, străzile orașului erau iluminate cu ajutorul unor opaițe, lumânări fixate în candelor confecționate din tablă. Pregătirea opaițelor, mai târziu a lumânărilor, cădea în sarcina lumânărilor și mai târziu al fabricii de stearine din Timișoara. Conștient de pericolul pe care îl prezenta iluminarea cu lumânări, orașul s-a interesat de noua metodă de iluminare cu gaz. Întreprinderea austro-ungară pentru iluminat cu gaz lampant, care planifica deja iluminarea orașelor Viena, Pesta și Bratislava, a oferit în octombrie 1852 și conducerii orașului introducerea iluminatului modern. Autoritățile militare, care aveau cuvântul hotărâtor în domeniul aprobării tuturor construcțiilor urbane, au tergiversat aprobarea planului, din această cauză iluminatul din Timișoara a fost realizat abia în noiembrie 1857. Uzina care producea gazul prin distilarea cărbunelui a fost construită în apropierea Gării din Josefîn și a livrat în prima fază, gaz lampant pentru 200 de lămpi instalate în Cetate, mai apoi în Josefîn și Fabric. Din anul 1870 a fost introdus iluminatul cu gaz și în clădirea gării, apoi în anul 1873 era folosit și la motorul pentru măcinarea sării din magazinul Ferdinand Becker, din fosta strada Bem. În anul 1882, în prima fază a realizării proiectului pentru iluminatul electric, orașul a preluat Fabrica de Gaz din Josefîn împreună cu conductele cu o lungime de 30.000 metri și cele 628 de lămpi aflate în regie proprie. Cu un deceniu mai devreme, în anul 1870, au fost modernizate instalațiile vechi ale uzinei care a funcționat până în preajma primului război mondial, distilând cu ajutorul unei mașini de aburi de 6 CP și a uneia cu gaz cu 8 CP, cărbunele din Banat. Gazul obținut a fost folosit drept combustibil pentru motoare, iar catranul drept combustibil la cărămidăriile din Banat.

c. Iluminatul electric al orașului.

Este domeniul în care orașul de pe Bega a realizat în anul 1884 o prioritate europeană. Premergător al iluminatului electric al străzilor orașului la 12 noiembrie 1884, era contactul timpuriu; din anul 1882 a orașului cu filiala austriacă a Companiei Brusch Electric, societate care în anul 1880 a realizat iluminatul cartierului Broadway din New York. Contractul, semnat la 15 decembrie 1882, prevedea construirea unei Uzine Electrice cu sediul în Fabric și începerea iluminatului începând cu 1 septembrie 1883. Din cauza întârzierii intervenite, Uzina Electrică a fost pusă în funcție abia în a doua jumătate a anului 1884 și iluminarea propriu-zisă a străzilor – cu cele 730 de becuri instalate, a început la 1 noiembrie 1884.

În anul 1893, orașul a preluat, pentru suma de 200.000 de forinți, uzina și rețelele electrice și a trecut la livrarea curentului pentru întreprinderile industriale și locuințele particulare. Capacitatea generatorului din 1884 a fost mărită în anul 1894 cu 5 mașini cu aburi de 760 de CP. Pentru asigurarea curentului necesar tramvaielor electrice, puse în funcțiune în anul 1899, în anul 1904 au fost puse în funcțiune transformatoare de 440 KW. La începutul secolului al XX-lea, prin crearea unei căderi de 5,6 metri a apei Begheiului s-au creat condiții pentru construirea unei hidrocentrale. Hidrocentrala pusă în funcțiune la data de 3 mai 1910, cu o capacitate de 385 de KW, a fost construită după planurile inginerului Emil Szilárd. Hidrocentrala de pe Bega a făcut posibil ca pe lângă cele 100.000 de becuri, curentul electric să fie folosit și de cele 1.426 de motoare instalate în întreprinderile orașului. În preajma primului război mondial, Uzina Electrică și Hidrocentrala de pe Bega aveau 130 de angajați²²⁵.

d. Industria pielăriei și a textilelor.

În deceniile de după construirea căilor ferate și a desființării barierelor vamale, decenii paralele și cu desființarea breslelor, produsele ieftine ale întreprinderilor textile și a pielăriei din Austria și Boemia au inundat piețele Banatului. Conform raportul Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara, în ramurile respective lucrau în anul 1852, adică în anul următor desființării vămii între Austria și Ungaria, 3.066 de pantofari și cizmari, 1.888 de croitori, 1.757 țesători, 1.626 de cojocari, 385 de frânghieri, 219 pălărieri și 193 de curelari²²⁶. În ceea ce privește stabilizarea industriei textilelor și a prelucrării pieii, nici deceniile următoare încheierii pactului dualist din 1867, urmat de pătrunderea capitalului străin, nu au adus rezultate pozitive. Capitalul străin, în primul rând austriac, se îndrepta în perioada amintită mai ales spre industria morăritului și a distileriiilor. Criza economică europeană declanșată în anul 1873 va afecta grav industria orașului, mai ales pe cea a morăritului. Cotitura hotărâtoare în redresarea industriei va urma abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, ca urmare a politicii înțelepte a orașului Timișoara în domeniul investițiilor.

Punctul de pornire a dezvoltării industriei textile a Timișorii, oraș care în preajma primului război mondial va fi cunoscut și sub numele „Manchester al Ungariei”, trebuie căutat în aplicarea curajoasă a Legii Nr. XLIX. din anul 1899, care prevedea 15 ani de scutire de taxe pe veniturile realizate în urma investițiilor particulare. Orașul Timișoara asigura în cazul investițiilor industriale, pe lângă 15 ani de scutire de taxe comunale, redu-

ceri substanțiale la curentul electric și transportul local și acordarea de avantaje substanțiale la achiziționarea terenurilor necesare întreprinderilor noi.

Fabrica de pantofi Turul

Beneficiind de avantajele Legii Nr. XLIX. și a politicii de industrializare a orașului Timișoara, fabricantul de pantof Alfred Fränkel din Mödling (Austria) a înființat în anul 1900 o unitate modernă în cartierul Fabric. Magistratura orașului a pus la dispoziția lui Fränkel grajdurile fostei distilerii Weiß de pe Calea Buziașului și terenurile aferente. Pe lângă terenul cedat, orașul a promis un ajutor financiar de 500 de coroane pentru fiecare loc de muncă creat sau 6.000 de coroane ajutor anual pe o perioadă de 12 ani. Apreciind condițiile avantajoase, Fränkel a vândut întreprinderea sa din Mödling, înființată în anul 1895 și s-a mutat la Timișoara. În anul 1901, întreprinderea lui Fränkel, având 1.000 de angajați, înzestrată cu mașinile cele mai moderne din Statele Unite ale Americii, producea peste 1 milion de perechi de pantofi. Parcul de mașini al uzinei era pus în mișcare de către o mașină de aburi cu 300 CP. Până în anul 1918, fabrica a fost de mai multe ori modernizată, Fränkel a construit pentru angajații săi locuințe, iar pentru copiii muncitoarelor a înființat o creșă a uzinei²²⁷.

Fabrica de Pălării S.A.

În anul 1899, conducerea orașului a oferit întreprinzătorilor Philipp Lustein și Willhelm Keller un teren viran aflat pe lângă parcul Scudier și pasajul căilor ferate în vederea înființării unei Fabrici de Pălării. Pe lângă cele 2 iugăre de teren și scutirea de plata taxelor comunale, orașul a asigurat un sprijin financiar constând într-un premiu de 50 de coroane pentru fiecare loc de muncă creat, plătitibil pentru o perioadă de 10 ani. Fabrica de Pălării a fost transformată în anul 1900 într-o societate pe acțiuni cu un capital de 700.000 de coroane. În preajma primului război mondial, cei 500 de angajați al fabricii, înzestrată cu instalații moderne puse în mișcare de o mașină cu aburi având o capacitate de 200 CP, produceau pălării care erau exportate pe piețele europene și americane²²⁸.

Fabrica de fire din lână S.A.

Înființat în anul 1905, cu un capital social de 1 milion de coroane, unitatea produce fire din lână necesare pentru producerea stofelor și a tricotajelor. Înzestrată cu 13.000 de fusuri mecanice în anul 1905, fabrica va fi lărgită în anul 1910 cu atelierele pentru țesut, vopsit și pentru producerea amidonului. O parte a instalațiilor fabricii erau puse în mișcare de o mașină

cu aburi având o capacitate de 315 CP și de curentul electric furnizat de oraș. Cele 250 de angajați ai fabricii produceau, pe lângă cerințele pieței interne, mai ales pentru exportul spre balcani și lumea arabă. Orașul Timișoara, pe lângă cele 5 iugăre de pământ puse la dispoziția întreprinderii, a oferit curent electric la preț moderat. În 1917, unitatea, cunoscută de timișoreni sub numele Industria Lânii, s-a unit cu Fabrica de Fire de Bumbac, ambele lucrând în anii războiului, pentru necesitățile armatei.

Fabrica de Fire din Bumbac S.A.

Cele 13.000 fuse ale întreprinderii, înființată în anul 1905, de către fabricantul vienez Singer Samuel, cu un capital social în valoare de 700.000 de coroane, dispunea de un parc de mașini de 350 de CP. Orașul a contribuit la înființarea fabricii, cu 2,5 de ha de teren. În timpul războiului balcanic, fabrica care în anul 1910 lucra cu 200 de angajați a pierdut piețele tradiționale, a dat faliment și în anul 1917 a fost achiziționată de Industria Lânii.

Prima fabrică pentru produsele de țesut și tricotaje din Gyula S.A.

Înființată în anul 1906, cu sprijinul orașului, sprijin constând pe lângă scutirea de taxe comunale și în acordarea terenului și materialul de construcție. În afara celor enumerate, orașul s-a obligat să plătească timp de 10 ani, pentru fiecare loc de muncă, o primă de 10 coroane pe an. La rândul său, societatea a investit 314.000 de coroane în mașini și 250.000 de coroane ca fond social. Cei 300 de angajați ai întreprinderii au produs ciorapi și mânuși pentru piața internă.

Pe lângă întreprinderile mari cu peste 100 de angajați, în perioada amintită au existat în domeniul prelucrării textilelor și câteva unități mai mici în Timișoara. Dintre ele amintim **Fabrica de Pâslă Hungaria**, înființată în anul 1884 și transformată în anul 1905 de proprietarii Naschitz și Deixner, într-o societate pe acțiuni. Cei 30 de angajați ai fabricii, înzestrată cu o mașină de aburi de 30 CP, produceau pâslă pentru piața internă și pentru export în România. O altă unitate mai modestă era **Fabrica de pălării de paie a fraților Landstätter**. Pălăriile simple pentru bărbați ale fabricii erau vândute pe piețele localităților din Banat, iar cele elegante de damă în magazinele din Timișoara. Din tradiția meșteșugărească de 65 de ani s-a născut **Fabrica de mânuși** a familiei Hinterseer. Proprietarul întreprinderii, Ulrich Hinterseer producea cu cei 55 de angajați mânuși de calitate, căutate și pe piețele externe.

e. Industria materialelor de construcții și industria chimică

Între unitățile industriale dispărute în timpul crizei financiare din anul 1873 erau și unitățile vechi, ca fabricile de stearin, de amidon, de săpun, de produse chimice, cât și cărămidăriile. Renașterea parțială a ramurilor, ca și în cazul industriei textile, se datora legii pentru sprijinirea industriei din anul 1899.

Fabrica de leșie din oase Max Steiner

Vechea unitate, amintită și de Preyer, plasată pe strada Buziașului, se afla în a doua jumătate a secolului în posesia lui Max Steiner.

Fabrica de chibrituri, de smoală și produse chimice S.A. din Timișoara

Unitatea înființată în anul 1883 de către Steiner Károly, pe malul stâng al Begheului, în Josefin, a ajuns în anul 1894 în posesia întreprinzătorilor Kohn și Herzl, fiind transformată mai târziu într-o societate pe acțiuni. Sub conducerea lui Szana Sándor, întreprinderea modernizată, înzestrată cu mașini moderne a produs chibrituri, cremă de pantofi și unsoare pentru mașini și armament. Printre produsele excelente ale uzinei amintim chibritul suedez (produs sub licența suedeză), care avea o căutare deosebită pe piețele externe.

Fabrica de săpun din Ungaria de Sud

Din anul 1855, proprietarul Tăbăcăriilor din Timișoara, Bernhard Kollman, s-a ocupat și cu producția lumînărilor, săpunurilor și a parfumurilor. Din cauza concurenței produselor străine, atelierele lui Kollmann au dat faliment. În ciuda concurenței străine, atelierele aflate în proprietatea lui Peter Mayerdorfer, au continuat producția lumînărilor. În anul 1856, atelierele din Timișoara aveau peste 40 de angajați, iar Mayerdorfer a deschis filiale la Szeged și la Pesta. Conform datelor statistice din anul 1910, existau în Timișoara 5 ateliere cu 424 de angajați, pentru producția lumînărilor. În ceea ce privește producția săpunului, în anul 1904 s-a deschis pe drumul Buziașului atelierul Kroh. Cei 16 angajați ai firmei Kroh produceau săpun și parfum²²⁹.

Atelierul optic, cosmetic și de parfumuri al lui Kecskeméti Sándor

Unul dintre atelierele care nu avea rădăcini în perioada breslelor a fost cel al familiei Kecskeméti. Kecskeméti Sándor, a preluat în anul 1887 atelierul familiei, lărgind producția cu articole optice și cosmetice. Piața de

desfacere a atelierului, cu peste 40 de angajați, în afara monarhiei, era Germania, Italia, Elveția, Suedia și țările balcanice.

Cărămidăriile din Timișoara

Autoritățile habsburgice au trecut încă în anul 1716 la reconstruirea clădirilor distruse în urma asediului. Asigurarea materiei prime necesare construcției intra în obligațiile autorităților militare, apoi după formarea administrației civile la 1 ianuarie 1718, parțial în cea civilă. Cererea pentru materialul de construcție a crescut enorm după 1728, odată cu începutul construirii noilor fortificații. Până în anul 1751, serviciile de construcții civile și militare ale orașului nu erau despărțite. Construirea fortificațiilor stătea sub conducerea unui corp format dintr-un inginer șef, 5 până la 8 ingineri, 5 maiștri și în perioada de vârf până la 180 de zidari. Se pare că construirea cetății s-a dovedit a fi o mină de aur pentru întreprinzătorii și meșterii timișoreni. De exemplu, dulgherul Nicolae Widmesser, devenit maestru în anul 1727, a fost în anul 1733 unul dintre arendașii Fabricii de bere, iar conform statisticii din 1739, 5 familii evreiești locuiau în casa lui Widmesser. Dintr-un raport al magistraturii orașului, din anul 1754, reieșea că la construcția fortificațiilor erau angajați 22 de zidari, 7 dulgheri 6 tâmplari, 5 lăcătuși, 1 zugrav, 1 cioplitor în piatră și 15 cărămidari, dintre care 3 erau meșteri²³⁰. Prima cărămidărie civilă a orașului stătea, după o informație provenită din anul 1719, în fața Porții Belgradului. Pe un plan militar din 1734, cărămidăriile erau amplasate la răsăritul orașului, pe lângă satul Rențerilor /Lumea Nouă/, azi strada Buziașului, iar pe planul din 1744 apare un canal al cărămidăriilor, ceea ce înseamnă că pentru transportul cărămizilor necesare sistemului de apărare a fost construit un canal special. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, numai cărămidăria lui Josef Kunz a rămas pe strada Buziașului. În anul 1854, printr-o investiție comună a unui grup de meșteri cărămidari din Timișoara a fost construită o cărămidărie cu 343 de găuri de ardere. Această cărămidărie apare pe un plan din 1857, sub denumirea de Colonia Cărămidăriei, între oraș și Maierle Vechi (Elisabetin). În anul 1852, cărămidăriile orașului arendate aduceau un venit anual de 940 de forinți. În anul 1910, cele 8 cărămidării ale orașului (răscumpărate în anul 1904) cu 400 de muncitori, produceau anual peste 12 milioane de cărămizi²³¹.

Fabrica de teracotă și faianță a lui Andreas Pucher

Fabrica construită în preajma Gării din Josefin era înzestrată cu un motor de 7 CP. Cei 25 de angajați ai fabricii produceau teracotă pentru sobe și faianță.

Depozitul Tunner pentru granit și marmură

Depozitul Tunner se afla pe fosta strada Szapary, dintre Gara din Josefin și Parcul Scudier. Depozitul înființat în anul 1875 avea în preajma primului război mondial 70 de angajați și era înzestrat cu un motor de 50 CP. Depozitul central din Timișoara întreținea filialele la Vârșeț, Deta, Tomnatic, Periam și Lipova. Pe lângă pietrele funerare, depozitul lui Tunner pregătea plăci și decorații din marmură pentru construcții, atât pentru piața internă, cât și pentru export în Balcani²³².

f. Industria alimentară.

Este cea mai veche și cea mai importantă ramură a industriei din Timișoara. Despre morile de apă ale orașului avem informații din perioada turcească. În primul an al stăpânirii habsburgice, pe lângă refacerea morilor de apă de pe Bega, autoritățile au trecut la construirea unei berării camerale. Pe lângă această fabrică, aflată în funcțiune până în zilele noastre, morile din Timișoara sunt acele unități care au supraviețuit războaielor și crizelor ultimelor trei veacuri. Prezentarea unităților din această ramură o vom începe cu Fabrica de bere din Timișoara.

Fabrica de bere din Timișoara

În primele decenii ale stăpânirii habsburgice, fabricarea berii și distilarea alcoolului era peste tot în Banat un privilegiu al erariului. Comisia de organizare a Țării Banatului /Banater Landes- Einrichtungs-Commission/, având în frunte pe generalul Mercy, a semnat la data de 4 noiembrie 1717 un contract cu întreprinzătorul Abraham Keppisch din Bratislava, pe baza căruia Keppisch a obținut dreptul, ca sub controlul administrației în cea ce privește prețul și calitatea berii, să ia în arendă Fabrica de Bere și Distileria din Timișoara²³³. În ceea ce privește calitatea berii, administrația cerea de la fiecare berărie respectarea normelor din Boemia, adică fabricarea berii după metoda din Boemia (auf böhmischer Art). Calitatea berii fabricate în Timișoara a convins administrația, care la 12 ianuarie 1722 va încheia un nou contract cu Keppisch, conform căruia industriașul a obținut arenda berăriilor înființate între timp la Panciova, Noua Palanca și Caransebeș. Cererea de bere era așa de mare, încât pe lângă berăriile amintite, până în anul 1733 vor fi construite unități similare la Oravița și Aradul Nou.

Fig. 84. Acție în valoare de 200 de coroane a Fabricii de Bere din Timișoara. 1913

Din anul 1726, administrația a desființat toate contractele încheiate cu evreii, ca atare din anul 1727, fabricile de bere din Banat ajungeau în arenda lui Philipp Bauer, iar în anul 1733, pentru suma anuală de 20.000 de florini, în arenda comună a primarului Peter Solderer și a meșterului dulgher Nicolae Widmesser. Pe parcurs, fabrica a fost de mai multe ori extinsă și reconstruită, sediul rămânând același, “insula parohilor” de pe Bega²³⁴. Pe vremea războiului turcesc din anii 1737–1739, răsculații români au distrus fabrica, care va reveni după anul 1740 în exploatarea directă a camerei²³⁵. Din 1748, fabrica a fost arendată negustorului Rosendorf, apoi Magistraturii Germane a orașului. În anii amintiți, fabricile din Timișoara și Vârșeț erau și furnizorii zonei miniere din Banat. În calitatea sa de arendaș, orașul a achiziționat în anul 1751, 16.000 de măsuri de orz pentru necesitățile fabricii²³⁶. Între anii 1769–1774, în timpul guvernării lui Clary von Altringen (1729–1791), guvernatorul descendent al unei familii din Cehia, s-a pus un accent deosebit pe păstrarea calității berii din Timișoara.

În anul 1868, controlul asupra Fabricii de Bere era în mâna unei societăți pe acțiuni, cu un capital social de 800.000 de forinți, numit Curtea Berăriei S.A., / Részvény Gyárudvar / Fabrikshof Bierbrauerei/ format din familiile cele mai înstărite ale orașului. Ca urmare a crizei financiare din 1873, societatea a suferit pierderi deosebit de mari și va ajunge pentru suma de 400.000 forinți în posesia Primei Case de Economii din Timișoara, iar apoi în anul 1875 în arenda unui grup format din Anton Vilmeier, Johann Riedl și Franz Gerhauser²³⁷. Fabrica de bere reorganizată și modernizată a ajuns în anul 1883 în mâna negustorului Deutsch Ignác din Budapesta. Sub conducerea directorilor Vest Ede și Petzelbauer Károly, Fabrica de bere din Timișoara S.A. va ajunge unitatea cea mai puternică din rândul unităților similare din Ungaria²³⁸.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, întreprinderea a fost complet distrusă de un incendiu. Înzestrarea uzinei cu cele mai moderne mașini din vremea reconstrucției, sistemul de răcire artificială și sectorul de malț, au întărit în mod deosebit locul întreprinderii în concurența internă și externă. Grădina Fabricii / Braustübl/ creată în urma reconstrucției, deschisă publicului, va deveni o atracție de primul rang pentru timișoreni. Instalațiile fabricii erau puse în mișcare de către o mașină cu aburi cu o capacitate de 250 de CP. După reconstrucție, cei 160 de angajați ai uzinei produceau diferite sortimente de bere, preparate după metoda cehă și bavareză²³⁹. Din anul 1911, fabrica purta numele de Berăria civică Timișoara S.A., și cu sucursalele sale din Budapesta, Szeged și Jimbolia a controlat piața berii din Ungaria, furnizând totodată cantități importante pentru piețele din balcani²⁴⁰.

Fabrica de tutun

Din punct de vedere cronologic, după fabrica de bere, este a doua unitate cu o producție neîntreruptă din Timișoara. (Până la apariția cărții, unitatea s-ar putea să fie deja lichidată.) Înființată în anul 1846, fabrica de tutun a găsit spațiu în clădirea Palatului Dicasterial, fiind mutată la locul actual abia după 1880. Datorită monopolul tutunului introdus în anul 1850, personalul fabricii a cunoscut o creștere rapidă, ajungând la 297 de angajați în anul 1856²⁴¹. Productivitatea fabricii a crescut substanțial după instalarea mașinilor moderne aduse în anul 1891 din Franța²⁴². În preajma primului război mondial, cu cei 2000 de angajați, majoritatea femei, era întreprinderea cea mai mare din oraș²⁴³.

Industria morăritului

Pe un desen al orașului din anul 1650, executat de Wathay Ferenc, se poate vedea o moară de apă de pe Bega. Conform datelor din anul 1723,

existau pe Bega 3 mori de apă. În anul 1744, pe canalul executat în 1729 existau mai multe mori, de unde și denumirea de Canalul Morii (canalul denumit mai târziu Șanțul Sanitar va dispărea abia în anul 1857, odată cu construirea liniei ferate). De remarcat este că pe lângă morile de apă, în 1744 existau în Mehala două, iar în anul 1752 în Cetate o moară uscată (tracțiune animală)²⁴⁴. În anul 1723 existau în cartierul Fabric 3 mori de apă, iar pe o hartă din anul 1764 sunt trecute două mori de apă din Fabric²⁴⁵. Morile camerale din Fabric aveau obligația de a aproviziona cu făină brutăriile militare și civile din oraș, cât și necesarul Fabricii de Bere.

Punctul 18 al privilegiului orașului liber regesc acordat de împăratul Iosif al II-lea, la data de 21 decembrie 1782, prevedea, printre altele, predarea în proprietatea orașului a veniturilor distileriei și a celor 4 mori din Fabric²⁴⁶. În anul 1799, morile amintite purtau numele sfinților Ioan, Nicolae, Mihail și Gheorghe și erau arendate. Dintre morile amintite, cea cu numele lui Sf. Ioan s-a aflat pe lângă turnul de apă, cele cu numele de Nicolae și Mihail în fosta stradă Pava. Ultimele au fost nimicite mai târziu într-un incendiu, dar au fost reconstruite de Eduard Prohaszka. Moara Sf. Gheorghe stătea pe insula parohilor. Vizavi de moara Sf. Mihail va fi construită în anul 1820 moara particulară Sf. Iosif. În anul 1830, pe canalul din Fabric, pe lângă Biserica ortodoxă română, va fi construită Moara Ferdinand, apoi în anul 1850 morile Josif și Elisabet, denumite după perechea imperială. Reconstruirea Morii Ferdinand și construirea morilor Iosif și Elisabet au fost finanțate din împrumutul de 150.000 forinți, pe care orașul l-a obținut la Viena, în urma tratativelor delegației conduse de primarul Johann Nepomuk Preyer în anul 1851²⁴⁷. Din monografia lui Preyer cunoaștem că în anul 1853 cele 28 de pietre ale morilor orașului aveau o capacitate de măcinare anuală de 400.000 măsuri și prin arendare aduceau orașului un venit anual de 29.601 de forinți²⁴⁸.

În anul 1863, un grup de întreprinzători din Timișoara, în frunte cu Eduard Prohaszka, – arendașul principal al morilor Sf. Nicolae și Sf. Mihail – vor crea o societate pe acțiuni, cu scopul reînnoirii și transformării morii Sf. Ioan într-o moară cu aburi. Moara, care va funcționa după metoda vieneză, adică va măcina cu ajutorul unui cilindru, va ajunge în anul 1869 în proprietatea „Societății Morii cu aburi din Banat”, iar după 1880 a „Societății Morii Elisabeta din Budapesta”. Fosta moară Sf. Ioan va fi singura din cele 7 mori din Fabric care se va afla în producție și în preajma primului război mondial²⁴⁹.

Pe lângă morile din Fabric, după construirea liniei ferate, noile mori comerciale vor fie construite în preajma Gării din Josefin. În anul 1869, Societatea Comercială Timișoara va construi o moară comercială în apropie-

rea gării. Această moară va ajunge în anul 1909 în proprietatea familiei Prohaszka, acționarul principal și până atunci al morii. Prohaszka Eduard a reconstruit și a modernizat moara, legând-o printr-o linie secundară cu gara din apropiere. În preajma primului război mondial, Moara Prohaszka, cu 350 de angajați și cu o mașină de aburi de 900 de CP, avea o capacitate de măcinare de 600.000 de măji de cereale pe an.

A doua moară din Josefin, Moara Panonia, cunoscută mai târziu și cu numele de Hungaria și Banat, a fost construită în anul 1860 ca societate pe acțiuni cu un capital de 150.000 de forinți²⁵⁰. În anul 1910, moara va fi legată printr-o linie secundară cu Gara din Josefin. În preajma primului război mondial, Moara Hungaria aflată în proprietatea Băncii Comerciale S.A. a lui Szana Zsigmond, avea 150 de angajați și era înzestrată cu o mașină de aburi cu 600 CP.

Fabricile de spirt din Timișoara

Cele trei distilării existente în anul 1853 pe teritoriul orașului Timișoara aveau o capacitate de distilare anuală de 8.000 vedre. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, industria alcoolului a devenit ramura cea mai dinamică a industriei de prelucrare a produselor agrare din Banat. Realizarea investițiilor uriașe în aceasta ramură era posibilă numai prin prezența masivă a capitalului străin, în primul rând austriac, după 1867 în Ungaria. În Banat și în Transilvania, între anii 1867–1873, au fost înființate 9 distilării industriale, dintre care 5 în Timișoara. Din cele 5 unități din Timișoara, 4 au fost construite în Fabric, pe lângă strada Buziașului.

Prima distilerie din Timișoara, cea a Fraților Blau, a fost înființată în anul 1862. După falimentul distileriei intervenit în anul 1873, unitatea și-a sistat producția, până în anul 1907²⁵¹.

Distileria Weis a fost înființată în anul 1860, cu un capital de 400.000 de forinți. Fabrica a fost lichidată în timpul crizei financiare din anul 1873, iar clădirile întreprinderii a fost folosite mai târziu de Fabrica de pantofi Turul²⁵².

Distileria Schlichting a fost fondată în anul 1869, cu un capital social de 120.000 de forinți. În anul 1873, distileria a fost lichidată²⁵³.

După criza financiară din anul 1876, a fost înființată Distileria Friedman și Steinbach. Distileria a intrat deja în anul 1886 în faliment²⁵⁴. Clădirile rămase au fost folosite mai târziu de Fabrica Anhauer.

Vânzarea filialelor Distileriei Urban și Nagel, din Fabric, a fost aprobată de către Ministerul Comerțului, cu condiția ca în locul lor, firma cumpărătoare din Budapesta să construiască o fabrică de zahăr²⁵⁵.

În cartierul Josefin, pe lângă Canalul Bega, a fost construită în anul 1868 Prima fabrică de spirt și rafinărie din Timișoara S.A., cu un capital social de 400.000 de forinți. Printre proprietarii celor 2.000 de acțiuni cu valoare nominală de 200 de forinți, găsim pe cei mai cunoscuți oameni de afaceri din oraș ca: Bersuder Alajos, Mendl Armin, Blau József, Eisenstädter Ignac, Hilt Ferenc, Kimmel Karoly, Niamesy Mihály, Frații Magyar și Athanasiu Raț²⁵⁶. Valoarea instalațiilor industriale ale distileriei, care a supraviețuit crizei financiare din anul 1873, se ridică, după reconstrucția din anul 1878, la suma de 250.926 forinți. Rentabilitatea distileriei după reconstrucție era așa de mare încât după fiecare acțiune se plătea un dividend anual de 10 forinți. Fabrica reconstruită în anul 1878 a fost distrusă de un incendiu, în anul 1891. Reconstrucția din anul 1896 a fost finanțată prin ridicarea capitalului social la 2 milioane de coroane. Cu ajutorul noului capital au fost cumpărate și 2 distilării din Arad. În anul 1890, întreprinderea din Timișoara a elaborat și a patentat un nou procedeu pentru distilare, numit „Amylo”, care a permis o distilare deosebit de fină. Pe lângă inovațiile în procesul de distilare, au fost introduse și noi metode pentru uscarea borhotului, produs deosebit de important pentru hrana animalelor. Distileria din Timișoara a ajuns în anul 1910 în proprietatea Băncii Comerciale Maghiare de la Budapesta, care în scurt timp va achiziționa și Fabrica de bere din Timișoara, formându-se astfel un cartel industrial puternic, care va domina piața alcoolului din Ungaria²⁵⁸. În anii primului război mondial, prin arendarea și exploatarea unui teren de 3.000 ha de pământ de pe domeniul baronului Ambrozy din Bazoș, prima fabrică de spirt din Timișoara își extinde activitatea în direcția producției agrare²⁵⁹. În preajma primului război mondial distileria, dispunând de mașini cu capacitate de 520 CP., producea anual 60.000 hl. de spirt, uleiuri vegetale, borhot și îngrășăminte uscată. Spirtul produs era desfăcut pe piața internă și în țările balcanice²⁶⁰.

Pentru folosirea rațională a îngrășămintelor produse de cele 2.000 de animale aflate în grajdurile fabricii de spirt, frații Saxl, originari din Hohenmaut (azi Vysoké Mýto din Cehia), au înființat pe lângă Prima Fabrică de Spirt și Rafinărie din Timișoara, o Fabrică pentru uscarea îngrășămintelor. Folosind patentul elaborat de inginerul Lipot Skorda din Praga, cei 1.200 angajați ai firmei fraților Saxl din Timișoara produceau anual peste 2.000 tone de îngrășăminte uscate. În anul 1893, fabrica fraților Saxl a fost premiată de Academia Agricolă din Magyaróvár. În ciuda rezultatelor frumoase, din lipsa de interes a cumpărătorilor din Banat față de acest produs, costurile prea ridicate ale transportului feroviar, în anul 1897 întreprinderea fraților Saxl a fost nevoită să-și închidă porțile²⁶¹.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu apariția cerealelor ieftine din Rusia și România, transportate pe apă, morile și distileriile din Timișoara au ajuns într-o criză adâncă. Ieșirea din criză era posibilă numai printr-o concentrare mai mare a producției și o mai bună înzestrarea tehnică a morilor și distileriilor. Dintr-un raport al Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara din anul 1889 reieșea că transportul pe apă a unei măji de grâu dintr-un port dunărean din România până la Regensburg costa 1,25 de coroane, iar transportul cantității similare pe calea ferată dintre Timișoara și Regensburg costa 1,35 de coroane²⁶².

Fabrica de oțet din Timișoara

În anul 1853 exista în Timișoara o fabrică de oțet cu o capacitate anuală de 20.000 de vedre. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avem informații despre Fabrica de oțet aflată în proprietatea fraților Richard și Löwinger Kun.

Fabrica de lapte și de unt Hungaria S.A. Timișoara

Centrul de prelucrare a laptelui din Josefin, înființat în anul 1890 cu ajutorul capitalului olandez, de către negustorul Kerner Ede, era menit de a prelucra producția cooperativelor țărănești din satele învecinate orașului. În anul 1900, atelierul lui Kerner prelucra zilnic 2.000 kg de unt. În anul 1902, cooperativa lui Kerner a fost preluată de Fabrica Hungaria din Budapesta.

Fabrica de conserve din Timișoara

Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara din anul 1890 relatează despre existența unei fabrici cu o capacitate de 10.000 conserve pe an. Pe lângă conserve, fabrica pregătea limbă afumată, ficat și carne de găscă, mai ales pentru exportul pe piața franceză și germană. În anul 1918, din inițiativa Băncii Agrare din Timișoara, a fost înființat în Banat un centru de prelucrare a cărnii, Abatorul din Timișoara S.A.²⁶³.

Fabrica de ciocolată Kandia

Printre premegătorii Kandiei se număra și mica întreprindere a comercianților Fritz Károly și Peitl Ede din Timișoara, ale căror bomboane aveau o căutare bună pe piețele țărilor balcanice²⁶⁴. Predecesorul imediat al Kandiei, „Prima fabrică de bomboane și ciocolată din Banat S.A.” a fost înființată în anul 1909, în Josefin. Capitalul social în valoare de 2.000.000 coroane a întreprinderii provenea din cele 10.000 de acțiuni subscrise. În preajma primului război mondial, societatea va ajunge sub controlul Băncii

Comerciale S.A., a lui Szana Zsigmond. În acești ani, fabrica era înzestrată cu o mașină cu aburi cu capacitatea de 40 CP, iar cei 130 de angajați produceau anual 10.000 de măji de produse zaharoase. Din anul 1916, Kandia a trecut la producția conservelor de fructe. Necesitățile armatei din timpul primului război mondial au impus înființarea unor filiale în Fabric și Becicherecul Mare²⁶⁵.

Cooperativa pentru producția uleiurilor vegetale din Banat

Între primele unități industriale din Timișoara, Preyer amintește existența celor două fabrici pentru uleiuri vegetale, cu o capacitate anuală de 2.000 de măji de uleiuri fine și 1.000 de măji nedistilate. Din deceniile următoare de după 1853 nu avem informații despre activitatea acestor fabrici. Reînceperea producției uleiurilor vegetale în Timișoara se datorează inițiativei lui Mokry István, care în anul 1896 a inițiat formarea unei cooperative pentru prelucrarea ricinului, produs căutat de industria farmaceutică, a pielăriei și a săpunului. Se pare că Mokry a făcut experimente pozitive cu cultura plantei în Banat, iar pentru extinderea culturii și prelucrarea industrială a semințelor, Mokry a intrat în legătură cu reprezentanții Asociației Agricultorilor, și cu unii moșieri din zonă. Cooperativa inițiată de Mokry va fi organizată cu ajutorul Băncii Agrare SPA din Banat (Südungarische Landwirtschaftbank) și cu membrii Asociației Agricultorilor din localitățile Parța, Săcălaz, Cenei, Liebling, Jamu Mare, Remetea Mare, Teremia Mare, Mehala, Bulgăruș, Vinga, Jebel, Jimbolia, Orțișoara, Nițchidorf și Fibiș. Dintre proprietarii mai mari ai cooperativei amintim numele lui Görgey Gyula, Damaszkín Arzén, Stojanovics György, Daniel Pál și Serény János. Particularitatea acestei cooperative consta în faptul că în locul unei acțiuni în valoare nominală de 50 florini, membrii cooperativei puteau să participe la activitatea cooperativei și prin cultivarea plantelor oleaginoase ca ricinul, floarea soarelui sau inul, pe o suprafață de un iugăr de pământ. Atelierul de prelucrare a uleiului se afla în Dumbrăvița. În anul 1897, sub supravegherea directă a cooperativei, a început cultivarea plantelor oleaginoase, dar lipsa de capital și problemele complexe ale organizării cultivării plantelor pe suprafețe mici și răzlețe vor duce în anul 1911 la lichidarea cooperativei²⁶⁶.

Abatorul comunal din Timișoara

A fost construit pe terenul viran dintre cartierele Fabric și Elisabetin în anul 1905. Abatorul comunal se găsea în proprietatea orașului. Instalațiile frigorifice, de fapt un atelier pentru producerea gheții, erau înzestrate cu o mașină electrică de 60 CP²⁶⁷.

*

După prezentarea capitolului privind dezvoltarea întreprinderilor industriale din Timișoara, în perioada de după desființarea breslelor și până la sfârșitul primului război mondial se pot observa trei faze distincte:

1862–1873 Dominația industriei de prelucrare a produselor agrare.

1873–1895 Criza ramurilor industriilor agrare și textile

1895–1918 Dezvoltarea generală a industriei din Timișoara.

Încheind capitolul nostru despre istoria dezvoltării industriei din Timișoara, putem constata că datorită politicii favorabile economiei, aplicate consecvent după anul 1895, orașul a devenit unul dintre centrele industriale cele mai dinamice din Ungaria. Datele statistice contemporane scot în evidență că între 1900 și 1910 numărul întreprinderilor din Timișoara a crescut cu aproape 22%, comparativ cu nivelul mediu de 16%, al orașelor mari din Ungaria. Deosebit de pregnantă a fost dezvoltarea industriei textile, din cauza căreia, în preajma primului război mondial, orașul era denumit și Manchesterul Ungariei.

În anul 1910, existau în Timișoara 3.384 întreprinderi industriale, dintre care numai 62 aveau peste 20 și 13 peste 100 de angajați. În ceea ce privește numărul angajaților pe ramuri de producție, în cele 12 întreprinderi metalurgice lucrau în jur de 1.000 de angajați, în cele 15 întreprinderi din ramurile textile și confecții 2.600, iar în cele 14 întreprinderi din ramura alimentară, peste 2.400 de angajați. Numărul total al angajaților întreprinderilor industriale se ridica în anul 1910 la 12.000 de persoane. Dintre care 58% lucrau în întreprinderi mari, 8% în construcții și 34% în ateliere mici²⁶⁸.

În ceea ce privește soarta întreprinderilor familiale – moștenitorii direcți ai atelierelor meșteșugărești din epoca breslelor, între anii 1900–1910 ponderea acestora s-a redus la 81,1% din numărul total al întreprinderilor. De menționat este că în anul 1910, dintre atelierile mici de până la 20 de angajați, proporția celor cu 0–3 angajați era de peste 80%, din care a atelierelor familiale, adică ateliere fără angajat străin era de peste 56%. Cifre care ne demonstrează viabilitatea atelierelor casnice chiar și într-un centru industrial puternic cum era Timișoara.

MEȘTEȘUGURI, BRESLE ȘI DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ÎN CENTRELE RURALE ALE COMITATULUI TIMIȘ

1. CIACOVA

Ciacova se încadra între cele 24 de așezări din Banat, care aveau drept de târg și înaintea perioadei otomane. În primele decenii ale stăpânirii habsburgice, mult înainte de înființarea breslelor din Banat, Ciacova ca

centru de district a jucat un rol important în viața economică a zonei. Rolul deosebit al Ciacovei în comerțul de tranzit și regional în cursul secolului al XVIII-lea, este dovedit prin prezența comercianților greci ale căror drepturi și datorii cădeau în jurisdicția judecătorului negustorilor greci din Timișoara. Cazarea și întreținerea negustorilor veniți din zonele îndepărtate era asigurată de către cele 40 de restaurante și hanuri existente în Ciacova, în anul 1751. Conform unui Calendar editat la Timișoara în anul 1773, Ciacova avea drept de a ține 3 târguri anuale. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu construirea căilor ferate, Ciacova a pierdut mult din aura târgurilor anuale, dar a rămas mai departe un centru important al comerțului cu animale mari²⁶⁹.

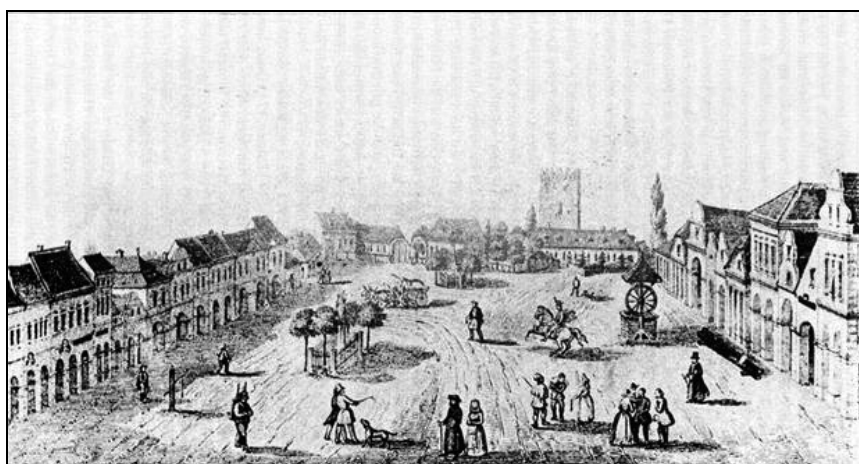

Fig. 85. Ciacova în anul 1850.

Între actele administrației districtuale dintre 1718-1753, pe lângă existența unei cărămidării din anul 1718, găsim referiri asupra calfelor de fierari și rotari stabiliți în localitate în anul 1722, despre meșterul săpunar Rada, brutarii Mathias Stoll și Anton Pattay, meșterița Anna Levits (producătoare a turtei dulci), despre căldărarii (supuși otomani) – Nicola Malovici și Costa Andronovici, precum și despre o clădire camerală din anul 1735, legată de creșterea viermilor de mătase²⁷⁰.

Conscripția din 1828, consemna între cei 1.092 de locuitori ai târgului, 124 de meșteșugari și 51 negustori. Dintre meșteșugari erau 3 fierari, 6 rotari, 3 frânghieri, 1 curelar, 1 dogar, 14 cizmari, 4 pantofari, 9 croitori, 1 croitor de sumane, 15 cojocari, 2 tăbăcari, 2 năsturari, 1 tâmplar, 1 dulgher, 1 geamgiu, 2 căldărari, 1 turnător de cositor, 4 aurari, 1 strungar, 1 pieptănar,

7 săpunari, 2 bărbieri, 2 brutari, 2 măcelari, 2 olari, 1 producător de turtă dulce, 4 morari, 1 opincar, 1 lăcătuș, 1 chirurg și 30 de meșteri fără specificații²⁷¹. Autorii monografiei locale din 1997, pe baza datelor conscripției din anul 1828, pe lângă 62 de calfe, amintesc despre existența unui număr de 184 de meșteșugari cu ateliere. Defalcarea datelor din 1828 pe naționalități, în ceea ce privește ocupațiile, se prezintă în felul următor; sârbi 65, germani 39, români 34, evrei 20, slovaci 16, unguri 8 și bulgari 2. Dintre cei 20 de evrei, 2 erau geamgii, restul probabil comercianți. Românii și sârbii erau cu precădere pielari, aurari, căldărari și olari²⁷². În anul 1739 (după unii autori în 1742), într-o familie de croitori de sumane din Ciacova s-a născut întemeietorul literaturii moderne în limba sârbă, Dositei Obradovici (1739-1811), despre care se știe că înainte de 1753 a făcut ucenicie la un croitor de sumane din Timișoara.

***Breasla comună.* 1817**

Despre existența breslei comune a dulgherilor, tâmplarilor, lăcătușilor, căldărarilor, turtarilor, aurarilor, argintarilor, fierarilor, dogarilor, geamgiilor, armurierilor, olarilor, tinichigiilor și țiglarilor, ne relatează Kovách Géza²⁷³.

***Breasla comună.* 1817**

Breasla era formată din tăbăcari, cizmari, curelari, pantofari, tăbăcari de cordovan, măcelari, săpunari și frânghieri²⁷⁴.

***Breasla comună.* 1817**

Formată din meșteri cojocari, pantofari, croitori de sumane, confecționeri de șepci și năsturari²⁷⁵.

***Breasla comună.* 1817**

Formată din tăbăcari unguri și germani, croitori, croitori de sumane și pălărieri²⁷⁶.

***Breasla comună.* 1842**

Breasla zidarilor, dulgherilor, tâmplarilor, lăcătușilor, rotarilor, dogarilor, ceasornicarilor, brutarilor, croitorilor, sitarilor, curelarilor, șelarilor, pălărierilor, frânghierilor, bărbierilor, pantofarilor, cizmarilor, tăbăcarilor, cojocarilor și morarilor este amintită numai la Kovách Géza²⁷⁷. Privilegiile celor trei bresle comune din anul 1817, din lista de sus se păstrează la ANM din Budapesta²⁷⁸.

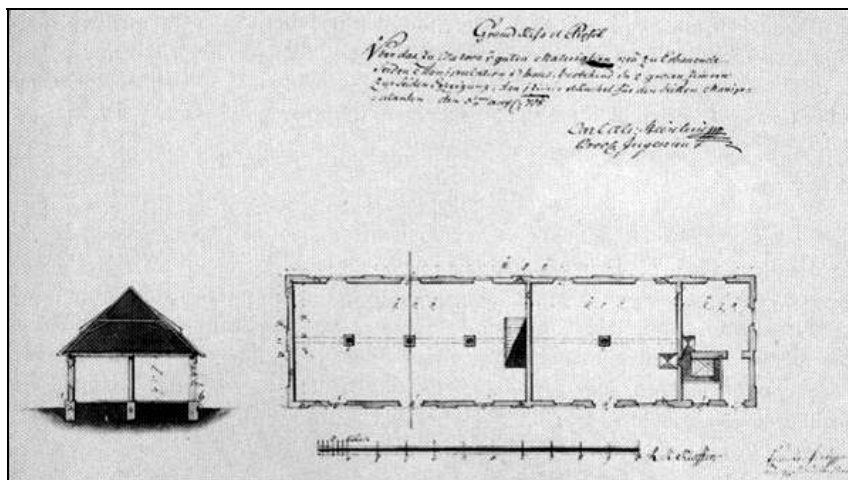

Fig. 86. Planul Manufacturii pentru prelucrarea gogoșilor de mătase din Ciacova. 1768

Adeverința tăbăcarului Kepich Josef din Ciacova. 1842

Diploma meșterului tăbăcar, Kepich Josef, de origine evreiască, a fost publicată în anul 1997 de Wilhelm Josef Merschdorf. Între semnatarii diplomei, cu dimensiunile 42x56 cm, care nu conține imaginea localității Ciacova, găsim pe meșterul breslei Pera Ivanovics și vicemeșterul Martin Schmarda. În Arhiva veche a Muzeul Banatului sub cota, C-90, se găsea o diplomă a breslei geamgiilor din Ciacova eliberată pe numele meșterului Baruch Leo. Se știe că în anul 1958 majoritatea diplomelor feudale ale Muzeul Banatului au fost predate Arhivelor Statului din Timișoara, unde în anul 1980, nu am reușit să găsim diploma lui Baruch Leo.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apar și la Ciacova primele unități industriale. În anul 1860, pe lângă drumul spre Petroman a fost dată în folosință o moară cu aburi, care în anul 1889, sub numele de „Temesch Mühle Actien Gesellschaft Csakova” a fost transformată într-o societate pe acțiuni. Unitatea amintită a fost urmată de moara lui Anton Mol înființată în anul 1895, de Întreprinderea de tricotaje – Anna Ehling, o Sifonărie, Cărămidăria Musskopf din anul 1905, Tâmplăria mecanică Wilhelm și o Uzină Electrică locală care a furnizat curentul electric și pentru casele particulare. Recensământul din anul 1910 consemna în Ciacova, 298 de ateliere cu 626 de angajați²⁷⁹. Vrem să amintim numele frizerului Mathias Andis, din Ciacova, emigrat în anul 1908 în Statele Unite ale Americii, unde a patentat o mașină electrică de tuns²⁸⁰.

2. DETA

Conform datelor prezentate de istoricul Dr. Anton Peter Petri, în anul 1791 existau în Deta un număr de 167 de meșteșugari și 92 de negustori²⁸¹.

Breasla comună. 1842

În Cadastrul Breslelor din Ungaria este amintit privilegiul breslei comune din Deta²⁸². Existența breslei din Deta nu este amintită la Kovách. După istoricul Büchl Antal (1908-1980), privilegiul breslei a fost semnat de către împăratul Ferdinand al V-lea, la data de 21 iunie 1842. Breasla comună din Deta unea pe meșterii zidari, dulgheri, lăcătuși, rotari, fierari, dogari, ceasornicari, brutari, croitori, sitari, curelari, șelari, pălării, frânghieri, bărbieri, pantofari, cizmari, tăbăcari, morari, turtari, cerari și cojo-cari. Această componență este confirmată și de Trostovszky Gabriella.²⁸³ Istoricul Eperjesy Géza, fără a intra în defalcarea meșteșugarilor, amintește despre existența unei bresle „uriașe” din Deta²⁸⁴.

După Büchl Anton, breasla comună din Deta avea în anul 1842, 52 de membri, după Büchl redăm lista celor cunoscute după nume și ramuri ale meșteșugurilor:

- Lăcătuși:** Brunner Mátyás, Rosskopf Mátyás.
- Rotari:** Timár Tamás, Bossmayer János, Fuchs J., Bossmayer Mihály, Kirsch Mihály, Tobrek Mátyás, Kugler Jakab, Kersch Mihály, Riedl Mihály, Kisch János.
- Fierari:** Werler János, Trinkler József, Berecz János, Berecz József, Huy János.
- Zidari:** Polk Gáspár, Minkert János, Minkert Sebestény.
- Pantofar:** Simonschitz Ferenc.
- Croitori:** Hutzl Mihály, Kirchner Konrád, Werler Mátyás, Hanikl József.
- Pălării:** Florián Ferenc.
- Brutari:** Hack Pál, Hambusch, N.
- Morari:** Egerer Ferenc, Rosskopf Márton, Schorle József.
- Tâmplari:** Dér Antal, Hack János.
- Curelar:** Schaar József.
- Dogari:** Werler József, Jäger Péter.
- Turtar:** Kubetscka József.

Starostele breslei erau în 1842–1845 – lăcătușul Brunner Mátyás; 1845–1848 turtarul Kubetzka József; 1848–1852 fierarul Huy János; 1853–1856 zidarul Minkert Sebestény; 1857–1860 fierarul Berecz János; 1860–1866 rotarul Ollman Károly; 1866–1874 croitorul Hutzl Péter²⁸⁵.

Conscripția din anul 1828 consemna la Deta următorii meșteșugari: 3 fierari, 3 rotari, 2 dogari, 1 cizmar, 2 croitori, 1 lăcătuș, 1 dulgher, 1 sitar, 1 măcelar, 1 brutar, 2 morari și 1 săpunar. Dintre urmașii bărbierilor din Deta trebuie să amintim pe Heinrich Schiff (1866-1956) al cărui ucenici și rude, Heinrich Othmar Schiff (1881-1947) și Rudolf Schiff (1885-1964) au avut ateliere binecunoscute în Viena. Frizerul Othmar Schiff purta titlul de Consilier Economic, și de Frizer al Curții imperiale²⁸⁶. Din 1852, breasla comună a meșteșugarilor din Deta avea un steag propriu, decorat cu emblemele celor 12 meserii.

Drapelul corporației meșteșugarilor din Deta. 1930

(vezi fig. 117, p. 370)

Drapelul corporației meșteșugarilor din Deta a fost păstrat în anul 1982 în biserica catolică din localitate. Dimensiunile drapelului cu franjuri, 150x130 cm. Hampa drapelului are o lungime de 125 cm și este decorată cu cuie din aramă purtând inițialele membrilor corporației. Hampa se termină într-o lance din aramă de 50 cm, pe care este gravat un ciocan și anul confecționării drapelului, 1930.

Pe aversul drapelului din damasc galben, este aplicat un medalion de 55x45 cm. Centrul medalionului este dominat de o femeie îmbrăcată cu fusta roșie și bluza albastră, asemănătoare Sfintei Ana, patroana localității, cunoscută și din sigiliul localității. În mâna dreaptă patrona corporației ține o tavă plină cu fructe, simbolul belșugului și în mâna stângă, un ciocan deasupra nicovalei, prezentînd munca, ca sursa belșugului. Medalionul central este înconjurat de 8 medalioane în formă de scuturi, decorate cu însemnele meseriilor unite în corporație. Pornind de la ora 12, în direcția mișcării arătătorului: scutul verde, decorat cu 5 spice într-un vas simbolizează pe agricultori, compasul și barda din scutul roșu pe dulgheri, cornul pe o coroană galbenă pe brutari, ochi pe un scut negru pe opticieni ?, foarfecă galbenă pe un scut negru pe croitori, ferestrăul și rindeaua pe un scut negru pe tâmplari, bara și un cap de bou pe un scut negru pe măcelari, cărămizi și mistrie pe un scut roșu pe zidari.

Drapelul este decorat cu 3 panglici. Prima de culoare vișinie, cu o lungime de 4 m, lățime de 28 cm, poarte inscripția: „EHR DEN KÖNIG SEINE WÜRDE- EHRET UNS DER HÄNDE FLEISS”, iar jos „DETTA, 14. SEPT. 1930 MARIA GRUBER”, arată data sfințirii drapelului și pe patroana corporației. Al doilea drapel, cu o lungime de 2,5 m și lățime de 15 cm cu inscripția: „SA TRĂIASCĂ UNIREA NOASTRĂ”. A treia în culorile naționale ale României, cu o lungime de 1 m, și lățime de 15 cm cu inscripția:

„JUBILEUL DE 40 ANII. 40 JÄHR. JUBILEUM A CORP. IND. RECITA 1888-1928”, este o amintire a participării corporației din Deta, la jubileul corporației industriale din Reșița, în anul 1928.

Pe lângă breslele și industria mărunță din Deta, la sfârșitul secolului al XIX-lea apar și unitățile industriei moderne ca: moara de decorticare a orezului, adusă din Italia, din inițiativa ministerului agriculturii și instalată în anul 1880, pe moșia fraților Tímáry²⁸⁷.

În anul 1882 a început activitatea unității – „Prima moară cu cilindru Scheirich și Heldenwanger S.A.”, care în anul 1911 a fost înzestrată cu o mașină de aburi având o capacitate de 300 CP. Cei 70 de angajați ai morii, prelucrau pe zi 850 de măji de cereale. În atelierul morii era instalate o mașină diesel cu 60 de CP, care asigura și iluminatul electric a localității. În afara morii amintite exista în localitate Moara comercială Banat, înzestrată cu o mașină cu aburi cu 260 CP. Conform datelor din anul 1911, moara avea 30 de angajați și prelucra anual, 1.800 vagoane de cereale²⁸⁸.

3. GIARMATA / Temesgyarmat / Jahrmarkt /

***Breasla comună.* 1828**

Privilegiul breslei dogarilor, lăcătușilor, rotarilor, tâmplarilor, croitorilor, pantofarilor, săpunarilor, țesătorilor, curelarilor, strungarilor, zidarilor, geamgiilor, frânghierilor și dulgherilor din Giarmata²⁸⁹, se păstrează la ANM din Budapesta²⁹⁰. În anul 1828, dintre cei 758 de locuitori al localității, 47 erau meșteșugari și 8 comercianți. Din 47 de meseriași erau: 7 fierari, 3 rotar, 1 frânghier, 1 dogar, 9 țesători, 2 croitori, 2 cizmari, 1 pălărier, 1 strungar, 4 tâmplari, 2 dulgheri, 1 bărbier, 3 morari, 1 săpunar și 2 fără specificări²⁹¹.

4. ZĂBRANI / Temeshidegkut/ Guttenbrunn /

***Breasla comună.* 1847**

Privilegiul breslei țesătorilor, fierarilor, frânghierilor, tâmplarilor, dogarilor, strungarilor, vopsitorilor de albastru (Blaufärber), rotarilor, pantofarilor, croitorilor, brutarilor, bărbierilor, tinichigiilor, tăbăcarilor, lăcătușilor, șelarilor, olarilor, croitorilor de sumane, zidarilor, turtarilor, ceasornicarilor, sitarilor, pieptănarilor, aurarilor - argintarilor, geamgiilor, săpunarilor, armurierilor și tăbăcarilor²⁹² se păstrează la ANM din Budapesta²⁹³. Kovách Géza datează înființarea breslei la 1848, Trostovszky Gabriella pentru anul 1846.

Numărul mare al meseriașilor uniți în breasla comună, cât și datele conscripției din anul 1828, arată câte feluri de meșteșuguri existau în prima jumătate a secolului al XIX-lea într-o așezare de câmpie din Banat cum era și Zăbranul. După datele conscripției din anul 1828, dintre cei 529 locuitori al așezării, 62 erau meșteșugari și numai 2 negustori. Dintre 62 de meseriași erau: 5 fierari, 5 dogari, 14 țesători, 3 pantofari, 1 tăbăcar, 1 frânghier, 1 croitor, 4 tâmplari, 1 dogar, 1 pălărier, 1 măcelar, 25 de morari și 6 meșteri fără specificație²⁹⁴. Neobișnuit este numărul mare al morarilor, fapt care se explică prin poziția geografică a localității. Zăbranul, împreună cu alte localități învecinate a devenit în cursul secolului al XVIII-lea, centrul morilor plutitoare de pe Mureș. De fapt, morăritul pe Mureș nu era un fenomen nou pentru secolul al XVIII-lea. Este bine cunoscut faptul că după întemeierea mănăstirii cisterciene de la Igrîș, în secolul al XIII-lea, sunt semnalate primele mori plutitoare de pe Mureș. În vremea stăpânirii habsburgice, primele mori plutitoare de pe Mureș au fost construite în anul 1721. În deceniile următoare, autoritățile intervin de mai multe ori pentru înlăturarea morilor plutitoare ale căror baraje duc la inundarea terenurilor agrare. Dintr-un raport al administratorului districtului Ciacova din anul 1736, adresat administrației provinciale din Banat, reieșea că o singură inundație, cauzată de barajul unei mori, aduce de 10 ori mai multe pagube decât beneficiul pe un an al morii respective. În ciuda inundațiilor provocate în agricultură, în anul 1863 numai pe cursul inferior al Mureșului erau numărate peste 300 de mori plutitoare. Deoarece Zăbranul se afla la o distanță mai mare de Mureș, morarii din localitate, în anul 1880, 8 familii, trăiau în sălașul morarilor²⁹⁵.

5. LIPOVA /Lippa/

Localitate în apropierea Porții Transilvaniei, înainte de Mohacs, era așezarea cu cei mai mulți meșteșugari din comitatul Arad și se număra, după istoricul Márki Sándor, printre puținele așezări, unde și în timpul ocupației turcești erau prezenți negustori din Geneva. În 1718, Lipova va deveni centrul administrativ al unui district format din 42 de localități. Între anii 1722-1726, în Lipova au fost așezate mai multe familii de coloniști germani. Din registrul parohiei catolice reiese că între cei colonizați se găseau zidari și cizmari²⁹⁶. Printre cele 84 de familii colonizate în anul 1764 de către funcționarul Oficiului Sării, Neumann, erau mai mulți meșteșugari, mai ales împletitori de ciorapi²⁹⁷.

Din primele decenii ale stăpânirii habsburgice avem informații răzlețe despre manufacturile camerale din jurul Lipovei. În anul 1720, în apropierea

Zăbranului, probabil pe locul unei vărării vechi, specialiști din Viena au pus în funcțiune 3 cuptoare noi. În anul 1722, vărăriile din Zăbrani se aflau sub conducerea supraveghetorului funcționarului Camerei, cu numele Kant. Varul produs la Zăbrani era transportat la Timișoara. În anii amintiți, dulgheri din Lipova se ocupau cu confecționarea corabiilor cunoscute sub numele de “luntre țărănești”, care erau vândute la un preț de 160-170 florini de vapor²⁹⁸. Printre manufacturile înființate în Lipova, în perioada guvernării lui Mercy se numărau și joagărul și fabrica de postav cameral amintite în anul 1723. Din lipsa materiei prime, administratorul districtului a cerut permisiunea de a importa lână din celelalte districte²⁹⁹. Istoricul Fényes Elek ne informează despre existența manufacturii frânghierilor din Lipova din secolul al XVIII-lea. Pe lângă frânghieri, din anul 1734 avem informații despre țesătorii de pânză (Leinweber) din localitățile Lipova, Zăbrani și Aradul Nou³⁰⁰.

După cum s-a văzut, în deceniile anterioare înființării breslelor, o parte a meșterilor civili din Banat, ca meșteri provinciali, erau organizați în Lăzile Principale ale breslelor din Ungaria. Punctul 7 al privilegiului breslei dulgherilor din Arad, emis de către împărăteasa Maria Terezia la data de 21 octombrie 1768 – a permis ca meșterii din localitățile mai apropiate Aradului să aparțină lăzii din Arad. Un astfel de maistru era Heinrich Öschlögel din Lipova, în atelierul căruia, conform adeverinței eliberate în anul 1785, a lucrat calfa Johansen Maßbrucker, venit din provinciile germane³⁰¹. Nu cunoaștem la care dintre breslele locale aparținea bijutierul din Lipova, emitentul unui certificat de calfe din anul 1782, document păstrat după informația lui Köszeghy Elemér, la Muzeul din Košice³⁰². Monograma MJ, de pe sigiliul certificatului, seamăna, după părerea lui Köszeghy, cu marca de probă a unei Monstranțe din colecția Bisericii romano-catolice din Radna, executată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Breasla olarilor. 1819

Privilegiul breslei semnat de către împăratul Francisc I. în anul 1819 se păstrează în colecția ANM din Budapesta³⁰³ și în colecția Muzeului Orășenesc din Lipova³⁰⁴. După cel din Lipova a fost executată o copie în limba română scrisă cu litere chirilice, care după literatura de specialitate este primul privilegiu de breaslă în limba română. Traducerea în limba română a privilegiului era absolut explicabilă, deoarece marea majoritate a olarilor din Lipova erau români. Olarii au jucat un rol important în viața meșteșugarilor din Lipova. După datele conscripției din anul 1828, existau în Lipova 108 olari, majoritatea dintre ei locuiau în strada Olarilor („afnergasse”), azi str. Mihai Viteazul³⁰⁵.

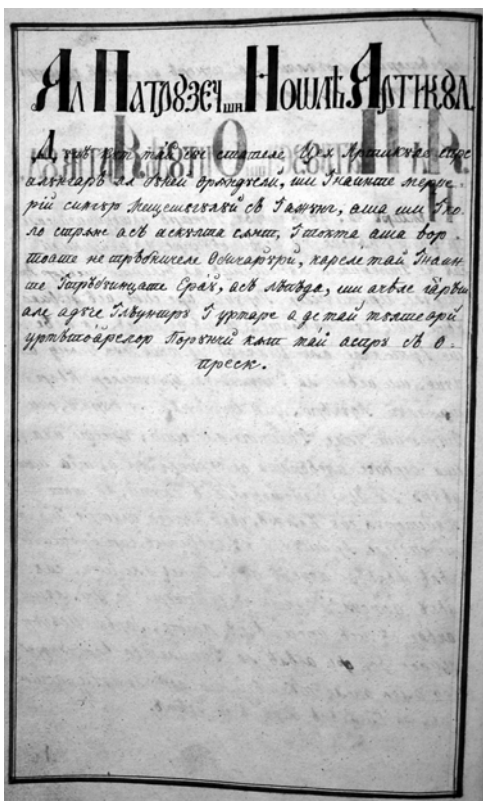
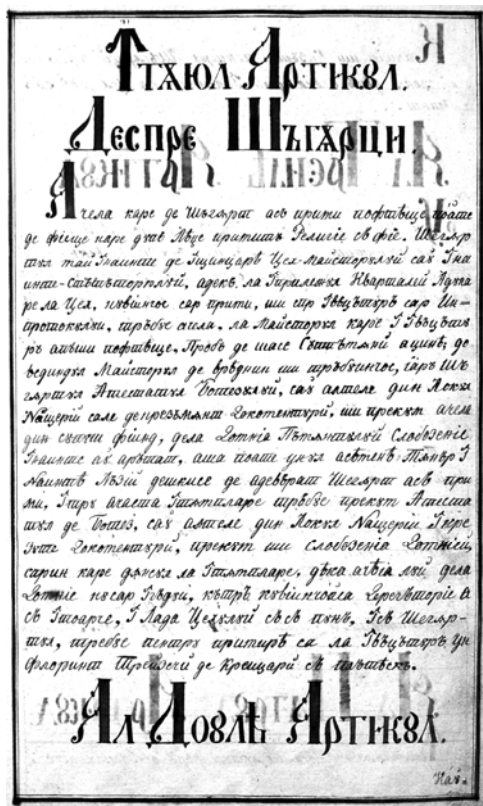

Fig. 87. Copia în limba română a privilegiul breslei olarilor din Lipova. Prima și ultima pagină

În anul confirmării privilegiului, numărul olarilor din Lipova era probabil același ca și în anul 1828. Privilegiul, sigiliile și lada breslei cu actele referitoare la activitatea olarilor între anii 1831-1910, au fost donate muzeului local în anul 1967, de către meșterul olar Johann Piatschek³⁰⁶. După desființarea breslelor, în anul 1872, olarii din Lipova s-au organizat în Asociația Olarilor, care a funcționat pînă în anul 1910.

După informațiile noastre, pînă în prezent lipsește o monografie exhaustivă despre activitatea centrului olar de la Lipova. Lucrarea cercetătoarei Adriana Petrica Onofrei ne informează că olarii din Lipova au vândut produsele lor pe piața locală și pe piețele din Szeged, Pecica, Arad și Timișoara. Transportul vaselor spre piețele îndepărtate era efectuat cu căruțe și cu vapoarele de pe Mureș³⁰⁷. După opinia cercetătoarei Adriana Petrică Onofrei, apogeul centrului olar a fost mijlocul secolului al XIX-lea, când breasla olarilor avea 241 de membri (meșteri, calfe și ucenici). În a doua

jumătate a secolului al XIX-lea, despre produsele olarilor din Lipova au început să se intereseze și colecționari particulari. Unul dintre ei, Ormos Zsigmond, a predat în aprilie 1889 predecesorului Muzeul Banatului din Timișoara, 10 vase de lut provenite din atelierele din Lipova³⁰⁸. Dintre cele 10 vase, în inventarul lui Berkeszi am reușit să identific numai 4 bucăți.

Nr. Inv. 4.466: Vas de lut din Lipova, de culoare roșie, înălțime 20 cm. Baza mai lată a vasului se termină cu un gât îngustat. Partea inferioară a vasului frumos decorat, poartă inscripția în culoare neagră; «Lippa-1838»

Nr. Inv. 3.369: Cană cu toartă smălțuită alb, având înălțime de 8,3 cm. Decorația, doi pescari pe malul apei, în fața lor o barcă, inscripția în culoare neagră: „Lippa –833”.

Nr. Inv. 3.252: Statuete din lut, cu smalt brun, având o înălțime de 10 cm, cu inscripția „Lippa- 842”.

Nr. Inv. 3.063: Cană provenit din Lipova.

Din informațiile cercetătoarei Adriana Petrica Onofrei reiese că pe lângă vasele necesare gospodăriilor țărănești, în preajma primului război mondial au trecut la fabricarea pipelor și teracotelor. Conform datelor statistice din anul 1898, cele 80 de familii din Lipova care s-au ocupat cu olăritul, produceau anual marfă în valoare de 480.000 de coroane³⁰⁹. Pe lângă olăritul din Lipova, vreau să menționez că după desființarea breslelor din Banat, în anul 1900, în registrele industriale erau consemnați olari din 60 de localități din Banat.

Lada breslei olarilor din Lipova

Nu deținem date despre lada breslei olarilor din Lipova. După fotografia lăzii, publicată de Kovách Géza în anul 1974, piesa trebuie să fie o lucrare deosebit de frumoasă.

Tiparele sigilare ale breslei olarilor din Lipova

Cele două tipare sigilare ale breslei olarilor din Lipova se păstrează în colecția Muzeului Orășenesc din Lipova sub nr. inv: 2.182 și 2.183. Cel sub numărul 2.182 confecționat din bronz, rondela cu diametrul de 30 mm face corp comun cu mânerul din același metal, având o lungime de 55 mm. Al doilea tipar (Nr. inv. 2.183) din aceeași metal, rondela fiind de 50 mm, iar mânerul octogonal cu 105 mm³¹⁰. Cele două tipare sigilare se deosebesc între ele nu numai prin dimensiuni, ci și prin diferențe minore în ceea ce

privește câmpul sigilar. Marginea câmpurilor, după exerge, între două cercuri liniare, urmează legendele în limba germană: „SI/ GILL/.D./ERS. /AMEN/. PRI./VILEGIRTEN/. HAFNER ZUNFT IN MARKT. LIPPA:” pentru nr. inv. 2.182, și „SI: /GILL/ D: /ER/: EHRS: /AMEN/ : PRI/VILEGIRTEN /: HAFNER. ZUNFT.IM. MARKTE. LIPPA:”, pentru nr. inv. 2.183.

În ce privește decorația, simbolurile centrului câmpului sigilar, diferențele se observă numai în modul de execuție. Centrul câmpului este dominat de un scut dreptunghiular, sprijinit de lei heraldici. În centrul scutului se afla roata olarului, deasupra căreia un vas de lut cu flori, gen haban. Vasul este similar cu cele ale sigiliilor breslelor similare din Ungaria, cu deosebire că în cazul nostru în vas sînt cinci și nu trei flori. Deasupra vasului este prezentat patronul breslei, Sf. Florian, îmbrăcat, ca și în cazul breslei hornarilor, ca soldat roman, cu steagul în mâna dreapta, și în mâna stîngă (în cazul nostru numai simbolic) vadra cu care stinge incendiul. În dreapta și stînga personajului apare anul 1820, data confecționării tiparelor.

Breasla comună. 1820

Unea pe dogari, zidari, tâmplari, lăcătuși, geamgii, pietrari, strungari, tăbăcari, măcelari, pantofari, cizmari, pălărieri, șelari, curelari, pieptănari, frînghieri, sitari, căldărari, turtari, fierari, rotari, tinichigii, brutali, morari, hornari, țesători, croitori, năsturari, cojocari, săpunari, armurieri, aurari și argintari din Lipova. Breasla comună, cu componența amintită, a fost datată greșit de Kovách Géza, pentru anul 1828³¹¹. După Cadastrul Breslelor din Ungaria, la ANM din Budapesta se păstrează privilegiile breslelor din anul 1820, 1841 și 1845³¹². În registrul publicat de Trostovszky Gabriela, sînt amintite numai privilegiile din 1820 și 1841³¹³.

Breasla comună. 1841

Se deosebește de breasla comună din anul 1820 în două puncte. La privilegiul din anul 1841 lipsesc cojocarii, dar apar pescarii.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Lipova se număra printre așezările rurale cu cei mai mulți meșteșugari din Banat. Conform datelor conscripției din anul 1828, din cei 1.606 de locuitori ai Lipovei, 262 erau meșteșugari și 36 negustori. Defalcarea meșteșugarilor după meserii se prezintă în felul următor: 6 fierari, 8 rotari, 2 căldărari, 15 dogari, 1 șelar, 1 pielar, 22 cojocari, 27 cizmari, 8 pantofari, 3 tăbăcari, 13 croitori, 3 lăcătuși, 1 armurier, 4 zidari, 2 pietrari, 2 morari, 108 olari, 1 sitar, 5 săpunari, 2 aurari, 8 bărbieri, 2 măcelari, 2 frînghieri, 2 pieptănari, 2 dulgheri, 1 geamgiu, 5 brutari, 1 turtar, 2 năsturari, 1 strungar, 1 vopsitor, 1 hornar, 1

chirurg și 63 meșteri fără date suplimentare³¹⁴. După o informație a cercetătorului Erich Lambert, morarii din Lipova au format în anul 1841 o breaslă separată³¹⁵.

Conform procesului verbal nr. 2.161, încheiat la data de 31 mai 1958, Muzeul Banatului a cedat Arhivelor Statului din Timișoara 5 cărți de pelerinaj ale calfelor din Lipova. În anul 1981, nu am reușit să identific nici una dintre cărțile cu pricină. Datele de mai jos le-am preluat din procesul verbal al predării:

1. Cartea de pelerinaj din anul 1838, eliberată pe numele calfei de frânghier, Pulthausen Retter din Lipova.
2. Cartea de pelerinaj din anul 1841, eliberată pe numele calfei de dogar, Martin Franz din Lipova.
3. Cartea de pelerinaj din anul 1846, eliberată pe numele calfei Müller Johann din Lipova.
4. Cartea de pelerinaj din anul 1851 eliberată pe numele calfei de căldărar, Martin Gitner din Lipova.
5. Cartea de pelerinaj din anul 1855 eliberată pe numele calfei de dogar Nikolaus Schiller din Lipova.

În ce privește dezvoltarea industriei din Lipova, în anul 1803 a fost înființată prima unitate modernă, o fabrică de bere, cunoscută mai târziu sub numele de Fabrica de bere Bondy et comp. În anul 1910, unitatea înzestrată cu o mașină cu aburi de 50 Cp, având 45 de angajați, producea 8.000 hl de bere³¹⁶. După informațiile lui Lendvay, Fabrica de bere din Lipova avea filiale la Lugoj, Petroșani, Vulcani, Făget și Arad³¹⁷. Pe lângă fabrica de bere amintită, unitatea cea mai însemnată a localității era Fabrica de butoaie al lui Veszely Béla, înzestrată cu o mașină de aburi cu capacitate de 16 CP. Cei 30 de angajați ai fabricii livrau în preajma primului război mondial 4-5 mii de butoaie anual, butoaie care pe lângă piața internă erau exportate în Austria, Bosnia și România.

6. ARADUL NOU / Újarad/ Neu-Arad.

Aradul Nou a fost una dintre primele localități unde deja în cursul anului 1700, printre locuitorii vechi, s-au așezat coloniști germani. Primul cunoscut și după nume era fierarul Matthias Filip³¹⁸. Urmând exemplul meșterului Filip, după 1718 s-au așezat în localitate mai multe familii germane. Din datele registrul bisericii catolice, numai între anii 1725–1735 se pot documenta 41 de familii de meșteșugari și anume: berari, măcelari, dogari, jocari, lumânărari, zidari, morari, fierari, pantofari, tăbăcari, dul-

gheri, rotari și cărămidari. În rapoartele administrației districtuale dintre anii 1721–1757, găsim referiri la activitatea cărămidăriei camerale din localitate, care în 1728 se afla sub conducerea meșterului Ulrich Englert și producea anual peste 41.000 de țigle³¹⁹.

***Breasla comună.* 1819**

În colecțiile ANM din Budapesta, referitor la breasla comună din Aradul Nou, din anul 1819 se păstrează două privilegii³²⁰. Comparând listele meșteșugurilor din lista lui Kovách Géza: zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, geamgii, tinichigii, olari, armurieri, șelari, pieptănari, pălărieri, lumânărari, și bărbieri,³²¹ cu cea a lui Gabriella Trostovszky: dogari, rotari, fierari, turtari, brutari, săpunari, și pantofari,³²² se poate concluziona că de fapt nu se poate vorbi de două bresle separate.

***Breasla pălărierilor.* 1821**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³²³.

***Breasla morarilor.* 1843**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³²⁴.

După datele recensământului din anul 1828, în Aradul Nou existau 176 de meșteșugari, și anume: 7 fierari, 11 rotari, 20 dogari, 5 frânghieri, 2 curelari, 10 tâmplari, 2 strungari, 21 zidari, 16 dulgheri, 13 cizmari, 6 tăbăcari, 9 croitori, 10 pălărieri, 3 pieptănari, 3 cojocari, 3 șelari, 1 armurier, 2 geamgii, 1 tinichigiu, 3 săpunari, 4 olari, 2 sitari, 3 brutari, 2 măcelari, 1 turtar, 1 bărbier, 1 ceasornicar, 1 aurar, 9 morari, 1 împletitor de ciorapi, 1 țesător de ciorapi, 1 fabricant de clei și 1 frigar³²⁵. Numărul mare al dogarilor se poate explica prin dealurile de viță-de-vie din apropiere, cât și prin existența fabricii de bere. Numărul morarilor se justifică prin morile plutitoare de pe Mureș, dar pentru numărul mare al pălărierilor nu am găsit o explicație plauzibilă. După cum s-a văzut, pălărierii și morarii din Aradul Nou vor forma în anul 1821, respectiv 1843, bresle separate. Ca și în cazul celorlalte localități de pe malul Mureșului și la Aradul Nou s-a creat un sălaș special al morarilor, unde în anul 1880 trăiau 53 de familii³²⁶.

***Amprenta sigilară a Breslei zidarilor și dulgherilor din Aradul Nou.* 1820**

Amprenta sigilară a breslei zidarilor și dulgherilor din Aradul Nou se află pe pagina a doua a cărții de pelerinaj emisă pe numele calfei de dulgheri Toth János, document păstrat în colecția Muzeului din Arad. Amprenta

sigilară este o dovadă că zidarii și dulgherii, au format în anul 1820 o breaslă independentă de breasla comună³²⁷. După descrierea cercetătorului Augustin Mureșan, diametrul amprenteii sigiliului breslei zidarilor și dulgherilor, era de 47 mm, și are legenda în limba germană, „SI. (GEL) D. (ER) EH. (R) S. (AMEN) MAURER U. (ND) ZIMMERER ZUNFT IN MA. (RKT) NEU ARAD”. În centrul câmpului sigilar este un scut sprijinit de lei. Cele trei câmpuri ale scutului sînt decorate cu uneltele specifice a meseriilor unite, iar deasupra scutului este gravat anul înființării breslei, 1820.

Carte de pelerinaj a calfei Johann Schmidt, din Aradul Nou

Cartea de pelerinaj a calfei de olar, Johann Schmidt, născut la Aradul Nou în anul 1831, a fost publicată de către cercetătorul Hans Gehl. După 2 ani de ucenicie la meșterul Joseph Gruber din Aradul Nou, Johann Schmidt a început pelerinajul de 5 ani în luna aprilie 1853. Pe parcursul pelerinajului, Johann Schmidt a lucrat la meșteri din Lipova, Arad, Szeged, Pest și Oradea. Reîntors în satul său natal, meșterul nostru s-a căsătorit cu Malvine, fiica învățătorului Klenkovics din localitate³²⁸.

Adeverința din Aradul Nou

Adeverința breslei comune din Aradul Nou, eliberată la data de 13 februarie 1830 pe numele calfei de bărbier Stephan Simkovits, se păstrează în colecția Arhivei din Cluj³²⁹. Cuvintele, „Markt Neu-Arad” și „Berbier” din textul tipărit al adeverinței, ne arată că și celelalte meserii din breasla unită puteau să emită adeverințe similare pentru calfele lor. Colțul stîng al adeverinței prezintă o scenă dintr-o așezare imaginară, iar colțul drept o persoană odihnindu-se sub un copac, cu o sticlă de bere în mână. Din păcate, nu se poate citi numele locului de naștere al calfei Simkovits, nici numele celor care au semnat adeverința.

Cât de bine situați erau meșterii din Aradul-Nou, ne demonstrează cazul tăbăcarului Rock Laurentiu, care în anul 1776 a donat bisericii din Aradul Nou un clopot de 11 măji³³⁰.

Berăria din Aradul Nou

După relatarea lui Felix Milleker, berăria camerală din Aradul Nou era în funcție deja în anul 1722³³¹. În anul 1728, berăria era arendată pentru suma de 400 florini anual. Dintr-un raport contemporan reieșea că aceste cazane ale berăriei erau reparate de 2 căldărari, supuși otomani³³². În anul 1751, berăria era arendată de un întreprinzător cu numele de Leitner³³³. Se pare că, pe parcurs, berăria camerală și-a încetat activitatea, deoarece în anul 1783 avem informații despre punerea în funcție a berăriei domeniului

Nopcsa. În preajma primului război mondial, fosta berărie Nopcsa, aflată între timp în posesia baronului Zselinszky, înzestrată cu o mașină cu abur cu 35 CP și un motor diesel cu 25 CP, lucrând cu 60 de angajați, producea anul 600.000 hl de bere³³⁴.

7. ZĂDĂRENI / Zádorlak/ Saderlach /

Breasla comună. 1821

După informațiile lui Kovách Géza, breasla comună din Zădăreni cuprindea pe meșterii fierari, rotari, pantofari și dogari³³⁵. Gabriella Trostovszky adaugă la lista amintită și pe tâmplari³³⁶.

Carte de pelerinaj a calfei de fierar, Johannes Milkowits. 1832

În lucrarea amintită, istoricul Hans Gehl ne informează despre cartea de pelerinaj a calfei Johann Milkowits, din Zădăreni. Din datele înregistrate reieșea că Milkowits a început pelerinajul său în anul 1832 și în următorii 6 ani a lucrat la meșteri fierari din Aradul Nou, Deta, Vârșeț, Panciova, Zemun, Petrovaradin, Omoljica și Adony. Întorcându-se acasă în anul 1838, Milkowits a deschis la Zădăreni un atelier propriu³³⁷.

Breasla comună. 1821.

După Kovách Géza, meșterii rotari, dogari, fierari, turtari, săpunari, pantofari, croitori, brutari, morari și opincari din localitățile Zădăreni, Mureșel și Sînnicolaul Mic, s-au unit în anul 1821 într-o breaslă comună³³⁸. În anul 1828, în Zădăreni erau conscriși 4 fierari, 3 rotari, 1 frânghier, 15 morari, 3 pantofari, 2 cojocari, 2 croitori, 2 tâmplari și un impletitor de ciorapi³³⁹.

Breasla morarilor. 1843

Privilegiul breslei morarilor din Zădăreni se păstrează, după informațiile Cadastrului Breslei din Ungaria, la ANM din Budapesta³⁴⁰. Morarii din Zădăreni au părăsit breasla comună din anul 1821 și împreună cu morarii din zona Mureșului au format o asociație (bresle) interregională, având în frunte un comisar al breslei, („Zunftkommissär). Trebuie să fie subliniat că mult înainte de apariția breslelor, proprietarii morilor plutitoare de pe cursul inferior al Mureșului s-au unit într-o asociație de întraajutorare, aflată sub conducerea unui căpitan al morarilor („Wassermüllerkommandant”). Între datoriile căpitanului era, pe lângă plasarea morilor și organizarea unui sistem de semnalare a pericolului în caz de inundații și a sloiurilor de gheață.

În portul din Periam staționa vaporul de intervenție al morarilor numit „Hebgescherr”, care în caz de pericol venea în ajutorul morilor avariate. Sălașul morarilor din Zădăreni avea, în anul 1880, peste 80 de locuitori³⁴¹.

8. FRUMUȘENI/ Szépfalú /Schöndorf/; FÎNTÎNELE/ Angyalkút / Engelsbrunn; SÎNNICOLAUL MIC/Kisszentmiklós/ Klein- St. Nikolaus.

***Breasla comună.* 1821**

Breasla comună a meșterilor fierari și rotari din cele trei localități învecinate a fost formată, după Kovách Géza, în anul 1821³⁴². Trostovszky Gabriella datează emiterea privilegiului pe anul 1819 și adaugă la lista lui Kovách pe tâmplarii din Frumușeni și pe morarii din Sînnicolaul Mic³⁴³. (343) Conscripția din anul 1828 consemna la Frumușeni 5 pantofari, 5 țesători, 4 morari, 2 fierari, 2 rotari, 1 dulgher, 1 tâmplar, 1 frânghier, 1 căruțaș, și 1 împletitor de coșuri. La Sînnicolaul Mic- 1 rotar, 1 cizmar, 1 pălărier, 1 dulgher și 7 morari. La Fîntînele numai 1 morar³⁴⁴.

9. SÎNPETRU –GERMAN/Németszentpéter / Deutsch - St.Peter.

***Breasla fierarilor.* 1819**

Existența breslei este confirmată de Kovách Géza și Trostovszky Gabriella³⁴⁵. Conscripția din anul 1828 consemna la Sînpetrul German următoarele meserii: 5 fierari, 1 rotar, 1 dogar, 14 țesători, 2 croitori, 2 cizmari, 1 pantofar, 2 tâmplari, 2 geamgii, 1 măcelar, 1 bărbier și 4 morari³⁴⁶.

10. VINGA / Vinga/ Winge.

Localitatea, cunoscută în cursul secolului al XVIII-lea sub numele de Theresienstadt, a datorat privilegiile sale diplomei emise la 1 august 1744 de împărăteasa Maria Terezia. Locuitorii bulgari al așezării s-au stabilit în anul 1741 pe prediul erarial din Vinga. Conform privilegiilor acordate în anul 1744, locuitorii aveau dreptul de a alege conducerea formată dintr-un jude și 6 jurați, de practicarea liberă a meșteșugurilor și a comerțului și de a se ține 3 târguri anuale. Drepturile enumerate au fost confirmate prin diploma de oraș liber regesc din anul 1754. Din anul 1761, conducerea Administrației Provinciale a delegat un controlor economic în conducerea orașului, care, ca și în cazul Timișorii, răspundea pentru problemele economice și financiare

ale comunității. Competența controlorului economic s-a extins și asupra controlului meșteșugarilor germani și sârbi, stabiliți pe parcurs în Vinga. Din corespondența orașului cu Administrația Provincială din anul 1749, avem cunoștințe despre căldărarii Gersta Kruja și Theodor Derganol. În anul 1752, conducerea orașului cerea aprobarea administrației pentru stabilirea în localitate a unui număr de 30 de meșteșugari bulgari, din Țara Românească³⁴⁷. Meșteșugarii orașului se vor organiza în bresle abia în anul 1820.

***Breasla morarilor.* 1825 ?**

La Erich Lammert găsim referiri la existența breslei morarilor din Vinga și Aradul Nou, din anul 1825³⁴⁸. Existența, privilegiul acestei bresle nu este confirmată de Trostovszky Gabriella. Despre morile plutitoare de pe Mureș, aparținând locuitorilor din Vinga, avem primele informații din anul 1749³⁴⁹.

***Breasla comună.* 1834**

Privilegiul Breslei comune a pantofarilor, tăbăcarilor și opincarilor din Vinga este păstrat la ANM din Budapesta³⁵⁰.

***Breasla comună.* 1837**

Privilegiul breslei comune din Vinga, datat de Cadastrul Breslelor din Ungaria, cât și de Trostovszky Gabriella, pentru anul 1837, este păstrat la ANM din Budapesta³⁵¹. Kovách Géza, care datează emiterea privilegiului la anul 1847, ne dă lista meșteșugurilor care făceau parte din breasla comună din Vinga: tâmplari, țigleri, dulgheri, tinichigii, dogari, bărbieri, năsturari, pantofari, strungari, tăbăcari germani, tăbăcari albi, tăbăcari de cordovan, hornari, fierari de căruță, legători de cărți, fierari, frânghieri, zidari, pălărieri, lăcătuși, croitori, jocari unguri, turtari, măcelari, morari, șelari, ceasornicari, brutari, păturari, armurieri, sitari, căldărarii, săpunari, fierari de pinteni, curelari, croitori de sumane, cizmari și geamgii³⁵².

Mai puțin cunoscută este originea produsului specific al Vinga, cum era apreciată Ciocolata Vinga, al cărei leagăn a fost atelierul de patiserie Draskovics, înființat în anul 1885.

11. VRSAC/ Vârșeț /Versec/ Werschetz.

Între locuitorii așezării din anul 1717, după Milleker, erau și meșteșugari ca: cizmari, tăbăcari și croitori de sumane³⁵³. După 1717, cartierul nou, întemeiat pe lângă localitatea veche, va primi numele de Vârșețul German,

„Deutsch Werschetz”, pe când localitatea veche va purta numele de - Vârșețul Sârbesc, „Raizisch Werschetz”.

Între actele administrației districtului, între anii 1717-1753, găsim referiri asupra țiglăriei camerale din anul 1717, manufacturi de postav din anul 1735, mori din anul 1743, precum și despre meșteșugari precum căldărarul Iancu Țigla (supus otoman), dulgherul Kaltwasser, croitorul Nikola, fântânarul Kühnstätter, turnătorul de cositor Franz Pfister, despre lăcătuși și despre căldărari, care plăteau o taxă anuală de 400 florini³⁵⁴. După informațiile lui Milleker, un grup de 6 tineri germani din Vârșeț au fost trimiși în anul 1739 la Timișoara pentru învățarea meșteșugurilor³⁵⁵. Totuși, în anul 1740 lipseau ceasornicari, geamgii și hornari, care în caz de nevoie, erau aduși din Timișoara³⁵⁶.

Într-un document din anul 1791, mai mulți cetățeni al localității, sârbi și germani laolaltă, remarcă meritele deosebite ale unui cetățean, cu numele de Johann Jakob Hennemann (1744-1792). Antecedentele acestui eveniment sunt legate de războiul ruso-turc din anul 1787, declanșat de Rusia Țaristă. Conform pactului de apărare ruso-austriacă, împăratul Austriei Iosif al II-lea a fost nevoit să intre în acest război. În vara anului 1788, evenimentele militare au devenit nefavorabile Imperiului Habsburgic și în urma retragerii trupelor imperiale, sudul Banatului a devenit teatru de război. În cursul retragerii din septembrie 1788, când Vârșețul a rămas fără apărare militară, maistrul fierar Johann Jakob Hennemann, împreună cu un grup de 75 de cetățeni germani și sârbi înarmați, a apărat orașul față de atacurile trupelor răzlețe otomane și a grupurilor române răscolite, alăturate turcilor. Documentul oficial datat din 20 august 1791, care consemna faptele de arme ale lui Johann Jakob Hennemann, a fost semnat de către 24 de membri ai magistraturii germane și 28 de membri ai magistraturii sârbe a orașului. Din păcate, cercetătorul Dr. Anton Tafferer a publicat numai numele celor 24 de cetățeni germani, între ei: geamgiul Anton Betzwär, croitorul Lorentz Braniczl, curelarul Mathias Rauch, brutarul Joseph Überreuther, fierarul Frantz Sisichmon, lăcătușul Johann Weinhardt, tâmplarul Anton Philipp, turnător de plumb Franz Gröber (Brei Meister, probabil Blei Meister) și dogarul Franz Bojrer³⁵⁷.

Cele două magistraturi au fost unite prin decretul imperial din 8 octombrie 1794. La prima ședință comună a magistraturilor, ținută la 11 august 1795, Michael Kormann a fost ales ca judecător și Timotei Kumanovici ca primar. În deceniile următoare, pentru obținerea privilegiului de oraș liber regesc, delegațiile orașului au cheltuit peste 14.000 de florini cu drumurile spre Timișoara și Viena. Totul degeaba, deoarece prin diploma

imperială din 1804, orașul a obținut numai privilegiul unui târg (Markt-Privilegien). Ca să scape de datoriile cumulate, în 1810, conducerea orașului a fost nevoită să ia un împrumut de la Fondul Național Iliric³⁵⁸.

În ceea ce privește organizarea meșteșugarilor din Vârșeț, după Milleker, cu mult înainte de acordarea dreptului de târg, meseriașii sârbi erau organizați în bresle separate. După 1804, atât meseriașii sârbi, cât și cei germani au fost puși sub supravegherea unor comisari. În anul 1806, pe baza separării naționale, a fost elaborat Regulamentul pentru bresle și asociații industriale. După mai multe încercări nereușite din partea conducerii orașului, în anul 1817, împăratul Francisc I a acordat Vârșețului drepturile unui oraș liber regesc. Imediat după aceasta, la data de 11 iulie 1817, au fost eliberate primele privilegii ale breslelor locale. După Milleker, dintre cele 13 privilegii eliberate în anul 1817, 6 erau acordate meșterilor germani și 7 meșterilor sârbi. Aici trebuie să semnalăm că, după informațiile lui Milan Miloșev, în anul 1772 căldărarii și turnătorii de plumb, în anul 1776 cizmarii și la sfârșitul secolului al XVIII-lea cojocarii și croitorii, s-au unit într-o breaslă³⁵⁹.

Breslele din anul 1817 – după Milleker:

Breslele germane. (Innungen la Milleker)

1. Zidari, țiglar, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, cioplitori de piatră și geamgii.
2. Rotari și fierari.
3. Brutari și hornari.
4. Croitori germani, pălărieri, pieptănari, tăietori de tutun, găitenari, croitori de sumane, legători de cărți și vopsitori.
5. Frânghier, dogari, ceasornicari și strungari.
6. Tăbăcari germani, curelari, șelari, pantofari și măcelari.

Breslele sârbești.

1. Căldărari, geamgii, aurari, clopotari și curelari.
2. Cojocari.
3. Croitori de sumane.
4. Croitori unguri și cizmarii.
5. Bărbieri.
6. Săpunari.
7. Trăistari.³⁶⁰

După Milleker, în cadrul breslelor se observau schimbări frecvente de la o breaslă la alta și deja în anul 1845 a fost înființată o Corporație a Breslelor (Gewerbe Verein).

Breslele din Vârșeț:

***Breasla săpunarilor.* 1817**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁶¹. Conscripția din anul 1828 a găsit la Vârșeț 8 săpunari.

***Breasla comună.* 1817**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta. După Kovách Géza, breasla a unit pe cojocarii unguri și germani, precum și pe geamgii³⁶². În colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț se păstrează un exemplar al privilegiului, certificat cu pecetea atârnată a împăratului Francisc I.

***Breasla comună.* 1817**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁶³. După Kovách Géza, breasla a unit pe brutarii, turtarii, morarii și hornarii din Vârșeț³⁶⁴. O copie germană a privilegiului, fără certificare oficială, se păstrează în colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț³⁶⁵.

***Breasla croitorilor de sumane.* 1817**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁶⁶.

***Breasla comună.* 1817**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁶⁷. După Kovách Géza, breasla una pe croitorii germani, croitorii de sumane, vopsitori, năsturari, pieptănari, pălărieri, și cojocari³⁶⁸.

***Breasla comună.* 1817**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁶⁹. După Kovách Géza, breasla una pe plăpumari, croitorii de sumane și trăistari³⁷⁰.

***Breasla comună.* 1817**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁷¹. După Kovách Géza, breasla una pe tăbăcarii de carmajin, măcelari, curelari, pantofari și șelari³⁷².

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁷³. După Kovách Géza, breasla una pe dogari, ceasornicari, frânghieri și strungari. În colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț se păstrează o copie germană a privilegiului³⁷⁵. După Milleker, cei 26 de dogari din Vârșeț au părăsit deja în anul 1818 breasla comună, înființând o breaslă separată³⁷⁶.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁷⁷. După Kovách Géza, breasla una pe bărbierii și trăistarii din oraș³⁷⁸.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁷⁹. După Kovách Géza, breasla una pe croitorii unguri și pe fierarii de cuțite din Vârșeț³⁸⁰.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁸¹, și în colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț³⁸². După Kovách Géza, breasla una pe cizmari, tăbăcari și opincari din Vârșeț³⁸³.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁸⁴ și în colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț³⁸⁵. După Kovách Géza, breasla una fierari, rotari, fierari de topoare, confecționeri de pile și fierari de cuie din Vârșeț³⁸⁶.

Breasla comună. 1817

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁸⁷. După Kovách Géza, breasla una zidari, țiglari, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, cioplitori de piatră și geamgii din Vârșeț³⁸⁸. Milleker ne informează că drapelul breslei era păstrat în capela dedicată patronului breslei, Sf. Rocus, aflat în cimitirul catolic al orașului.

Breasla comercianților. 1825

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁸⁹. Conform conscripției din anul 1828, la Vârșeț existau 64 de comercianți³⁹⁰.

Breasla comună. 1830

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta³⁹¹. După Kovách Géza, breasla una pe morarii, tăbăcarii, curelarii și șelarii din Vârșeț³⁹².

Alte obiecte ale breslelor din Vârșeț.

În colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț se păstrează 5 lăzi ale breslelor. Dintre cele 5 lăzi, cea a dogarilor, din anul 1818, a fost publicată de Milan Miloșev³⁹³. Cu ocazia vizitei mele la Vârșeț, prin bunăvoința colegilor de acolo, am avut ocazia de a vede lăzile rotarilor, fierarilor și rotarilor, cizmarilor și măcelarilor, precum și ale fierarilor, tâmplarilor și berarilor din Vârșeț. Fotografierea și măsurarea obiectelor nu a fost posibilă. Cu această ocazie am văzut și colecția obiectelor publicate de Milan Miloșev, în anul 1960³⁹⁴. Din cauza depozitării obiectelor, am reușit să iau măsuri numai după emblema breslei zidarilor și dulgherilor din Vârșeț. La descrierea obiectelor din lista care urmează am preluat datele după fotografiile lui Milan Miloșev, iar descrierea obiectelor după datele furnizate de Helmuth Frisch³⁹⁵:

1-2. Emblema hanului zidarilor și a dulgherilor din Vârșeț. Emblema în formă de disc ovoidal (21x16 cm) din aramă, aversul discului prezintă scena primirii calfei în han, iar reversul – uneltele specifice ale meșteșugului.

3. Emblema de han a fierarilor, rotarilor, fierarilor de pintoni, confecționerilor instrumentelor mecanice, confecționerilor de pile și fierarilor de cuie din Vârșeț.

4-5. Însemn de breaslă. Cunună confecționată din lemn cu emblema brutarilor, turtarilor, cerarilor și berarilor.

6. Cizmă din lemn, însemn de breaslă (meșter).

7. Însemn de cojocar, confecționat din aramă.

8. Însemn al dogarilor având inscripția:

„Es Lebe die Ferei (ni)gte Binderzunft 1842
Es Lebe Kaiser Ferdinand 1842”.

9. Păpușă de lemn, emblema strungarilor.

11. Steaua cu 8 colțuri, emblemă de han. Se pot distinge cele două calfe cu saci de voiaj în spinare.

12. Emblema olarilor, din 1880. Căldare ornamentată cu uneltele olarilor.

12-17. Emblemele fierarilor și lăcătușilor.

18. Emblema fierarilor.

19. Butoi, emblema dogarilor.

20. Emblema cizmarilor.

21. Emblema șelarilor.

22. Obiect din fier forjat, probabil emblema fierarilor din anul 1829.

22. Cuțit, emblema restaurantului frecventat de tâmplari.

23. Două chei, emblema restaurantului, «Zwei Schlüssel» frecventat de lăcătuși.

24. Ciorchine de struguri. Emblemă de restaurant.
26. Vas fluvial, emblema restaurantului la „Gasthof zum Blauen Schiff”.

Sigilii ale breslelor din Vârșeț

În colecțiile Muzeul Banatului și ale Muzeului din Vârșeț nu se păstrează tipare sigilare ale breslelor din Vârșeț. Pe diploma de eliberare a calfei Zsivan Iovanov, din anul 1820, act păstrat în colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț, se păstrează amprenta sigilară cu însemnele fierarilor, căldărarilor și tinichigiilor. Legenda sigiliului în limba germană „Sigill der K.K. Privi. Zunft in Werschitz”. Într-o lucrare a istoricului Milan Miloșev, este publicat sigiliul breslei croitorilor de sumane din anul 1825. Centrul câmpului sigilar este dominat de o foarfecă supradimensionată, sprijinită de lei heraldici. În mijlocul foarfecii, figura unei femei ține în mână uneltele specifice croitorilor de sumane. Legenda circulară cu litere slavone „Pecati. Rufeta. Abacycka. Versaci. 1825”³⁹⁶. Probabil mai multe amprente sigilare ale breslelor din Vârșeț conțin cele 50 de cărți de pelerinaj, păstrate în colecția Muzeului Orășenesc.

Emblema Breslei brutarilor din Vârșeț. 1824

Emblema breslei brutarilor din Vârșeț, o farfurie din cositor, atârnată într-un dulăpior, este păstrată în colecția Muzeul Banatului din Timișoara. Pe farfurie se află inscripția: „WEISS UND SCWARZ BÄCKER ZUNFT-WERSCHETZ, ANNO XDCCCXXIV”³⁹⁷.

Nr. inv. nou 6015

Fig. 88. Emblema Breslei brutarilor din Vârșeț. 1824

Emblema de han a breslei dulgherilor din Vârșeț 1851

Emblema hanului dulgherilor din Vârșeț, un pahar așezat într-un suport de lemn. Inscripția în limba germană: „ZENINMERMANS HERBERG 1851 IN WERSETZ”. Conform adnotărilor lui Berkeszi, emblema a fost achiziționată de la anticarul Steiner, la 29 aprilie 1912, pentru suma de 15 coroane³⁹⁸.

Inv. vechi 4.512

Breslele din Vârșeț au întemeiat deja în anul 1837 o Societate de lectură (Gewerbe Leseverein), cu sediul în restaurantul Stenzer, local care a jucat un rol deosebit în viața culturală al orașului. Breslele germane din Vârșeț au întemeiat în anul 1840 un spital al meșteșugarilor (Gewerbe-spital), apoi în anul 1844 o Societate de lectură, organizată pe bază de acțiuni, care la rândul său în anul 1847 a finanțat construirea teatrului Konkordia. Sediul tradițional al calfelor din Vârșeț era restaurantul „Crucea Albă”. După desființarea breslelor, în anul 1870, într-o procesiune solemnă, calfele și-au mutat sediul în restaurantul „Crucea Roșie”, luând cu ei și însemnele tradiționale ale asociației.

În lucrarea deja mult citată a lui Milleker, istoricul ne informează despre cartea de pelerinaj a tatălui său, Karl Milleker. În calitate de calfă de fierar, Karl Milleker a lucrat în atelierelor din Viena și Salzburg. Din lucrarea lui Felix Milleker reieșea că calfa de tâmplar, Leonard Schulz a lucrat în Zürich, turtarul Franz Guttmann în Paris, iar pălărierul U. Henn, după un pelerinaj în Brüssel, Paris și Copenhaga, a vizitat și Petrogradul. Meșteșugarii din Vârșeț aveau un renume deosebit de bun atât în Banat cât și în afara provinciei. Astfel, mobilele executate de amintitul Leonard Schulz aveau o căutare bună în orașele Budapesta și Sofia. Artistul fierar din Vârșeț, Leonard Schulz (1863-1926), după ucenicia în atelierul tatălui său, a lucrat la meșteri din Budapesta, Viena, Regensburg și Freiburg, iar după terminarea pelerinajului a lucrat în atelierul artistului Reinhold Kirsch din München. Unele din piesele executate de Starch se află în colecții cunoscute din Europa.

În anul 1859 existau în Vârșeț 177 de negustori și 888 de meșteșugari³⁹⁹. Conform recensământului din anul 1869, au fost desemnați în Vârșeț 1.032 de angajați industriali, dintre care 138 lucrau în construcții, 696 în prelucrarea metalelor, lemnului și a pietrei; 259 în chimie; 239 în industria textilelor și 653 în cea a pielăriei și a hârtiei. Corporația Meșteșugarilor, desființată în anul 1874, a fost reorganizată în anul 1876 într-o nouă formă, denumită Prima Asociație Unită a Meșteșugarilor. („I. Vereinigten Bürgerlichen Gewerbenossenschaft”).

Manufacturile din Vârșeț.

În anul 1736, manufactura de tăbăcărie (Lederhaus) din Vârșeț era arendată de văduva maistrului Emerichin. În anul amintit, Camera Aulică a aprobat întreprinzătorului evreu Löbl Winkler, înființarea unei manufacturi pentru prelucrarea pieilor⁴⁰⁰. Din anul 1749, pe lângă manufacturile de piele, avem informații și despre mătăsăria familiei Barbarigo din Vârșeț, care în anul respectiv a prelucrat 1.000 de funți de gogoașe⁴⁰¹. Din anul 1751 avem informații despre o specialistă venită din Italia, care învăța femeile din Vârșeț în arta de prelucrare a gogoșelor. Atelierul cameral din Vârșeț pentru defilare a gogoșelor avea în anul 1773 șase cazane⁴⁰². În dezvoltarea industriei de prelucrare a mătăsii, un rol important revenea specialistului italian Carol Solenghy, care în anul 1767 a vizitat și Vârșețul. Perioada între anii 1818-1848 este considerată de către specialiști ca cea mai bună pentru dezvoltarea industriei de prelucrare a mătăsii în Banat. În aceeași ani, în atelierele din Vârșeț se prelucrau anual peste 155 măji de gogoașe⁴⁰³. În anii după înăbușirea revoluției de la 1848/49, industria de prelucrare a mătăsii din Vârșeț s-a distins prin calitatea produselor. Astfel, firele de mătase obținute în atelierele aflate sub conducerea Evei Herzog au fost distinse cu medalia de aur la Târgul internațional din Londra, din anul 1851⁴⁰⁴. După succesul răsunător a venit eșecul. În anul 1860, Eva Herzog a fost nevoită să închidă porțile atelierelor, iar anii secetoși din 1863, 1864, și bolile periculoase pentru viermele de mătase care au urmat, au dus la lichidarea temporară a creșterii viermilor de mătase din Banat⁴⁰⁵.

Pe lângă industria de prelucrare a pieii și a prelucrării mătăsii din Banat, în preajma revoluției de la 1848, în anul 1842 au fost înființate atelierele de prelucrare a metalelor, cunoscute mai târziu sub numele de Fabrica Neukomm. În anul 1910, Fabrica Neukomm era înzestrată cu o mașină cu aburi cu 14 CP și una cu benzină de 12 CP. Cei 16 angajați ai fabricii produceau mașini și unelte agrare, în primul rând cele necesare viticulturii și industriei spirtului⁴⁰⁶. În rândul unităților economice ale Vârșețului trebuie să amintim pe cele 12 mori cu tracțiune animală, semnalate din anul 1846⁴⁰⁷.

În deceniile urmate de revoluția de la 1848, în dezvoltarea industrială a Vârșețului, un rol primordial l-au jucat mașinile cu aburi. Începutul instalării mașinilor se leagă și în cazul Vârșețului de industria morăritului. În anul 1856, mecanicul Anton Seiberth a cumpărat vechea moară cu ciură -Lazarovici și a transformat-o într-o moară cu aburi. Prima moară cu aburi din Banat, moara Seiberth, a produs în anii următori o făină deosebit de căutată în Vârșeț și în localitățile înconjurătoare. Produsele morii, aflată deja

în proprietatea lui Andreas Fotz, au fost distinse cu medalia de aur la târgurile internaționale din Paris în anul 1873 și 1878⁴⁰⁸. Cronologic, următoarea unitate industrială a fost prima tipografie din Vârșeț, fondată în anul 1855 de fostul tipograf timișorean, Johann Eduard Kirchner, care din anul 1857 a devenit editorul ziarului „Werschetter Gebirgsbote”. În anul 1864 a fost înființată Prima moară și fereștrău cu aburi SA, („Erste Werschetter Dampfmühl-, Sägewerks- und Holzhandlungs- Aktiengesellschaft”), care a emis 150 de acțiuni cu valoarea nominală de 500 forinți. În același an a fost înființată întreprinderea Cărămidărie și societate de construcții, („Ziegelwerks-und Baugesellschaft”), ale cărei mașini moderne au fost aduse din Berlin. Concomitent, în anul 1864 a fost întemeiată Societatea Loyd pentru sprijinirea comerțului și o Societate pentru introducerea iluminatului cu gaz („Gas- Beleuchtung- Gesellschaft”). În anul 1869 a început activitatea Morii de aburi a lui Nicolae Alexandrovits.

Conform datelor prezentate de Lendvai, în preajma primului război mondial, pe lângă unitatea lui Neukomm existau în Vârșeț următoarele unități industriale:

Moara comercială Ungaria de Sud, înființată în anul 1882. În preajma primului război mondial, moara era înzestrată cu o mașină cu abur de 180 de CP și cei 40 de angajați prelucrau zilnic 4 vagoane de cereale.

Întreprinderea de prelucrare a metalelor – Seidl, înființată în anul 1878. Unitatea avea în preajma războiului 80 de angajați și era înzestrată cu o mașină cu aburi de 21 de CP și mai multe motoare cu benzină.

Fabrica de mezeluri Matejic, înființată în anul 1882, avea în preajma primului război mondial 20 de angajați.

Fabrica de Mobilă din Vârșeț, întemeiată în anul 1865, a fost dotată în anul 1902 cu mașini moderne pentru prelucrarea lemnului.

Distileria Frisch, fondată în anul 1885, lucra în preajma primului război mondial cu 20 de angajați și un parc industrial de 40 CP. Capacitatea anuală a uzinei era de 4.000 hl de spirit.

Fabrica de amidon Union înființată în anul 1890, cu cei 75 de angajați și parcul industrial de 200 CP, producea în preajma primului război mondial amidon și borhot uscat pentru îngrășarea animalelor.

NOTE

1. KOVÁCH.G: 262
2. KOVÁCH G.: 262.
3. KOVÁCH G.: 262.

4. KOVÁCH G.: 262.
5. *Cadastrul*: II. 321
6. *Cadastru*: II. 321.
7. *Cadastrul*: II. 321.
8. KOVÁCH G.: 262.
9. *Arhivele Naționale Timiș. Fond Colecția documentelor feudale. În continuare A.N.T. Documente feudale.*
10. *Cadastrul*: II. 321.
11. *Cadastrul*: II. 321.
12. *A.N.T. Documente feudale.*
13. *Cadastrul*: II. 321.
14. *A.N.T. Documente feudale.*
15. WALTER KINDL. *Zur Geschichte des Orgelbaus im Banat.* Tiposcript 1992.
16. *Cadastrul*: II. 321.
17. KOVÁCH G.: 263.
18. *A.N.T. Documente feudale.*
19. *Cadastrul*: II. 321.
20. *Muzeul Banatului Secția de Istorie. În continuare. M.B. Secția de Istorie.*
21. KOVÁCH G.: 263.
22. *Cadastrul*: II. 321.
23. *M.B. Secția de Istorie.*
24. *Cadastrul*: II. 321.
25. *M.B. Secția de Istorie.*
26. KOVÁCH G.: 263.
27. *Cadastrul*: II. 321.
28. KOVÁCH G.: 263.
29. *Cadastrul*: II. 321.
30. *A.N.T. Documente feudale.*
31. KOVÁCH G.: 263.
32. KOVÁCH G.: 263.
33. *Cadastrul*: II. 321.
34. *A.N.T. Documente feudale.*
35. *Cadastrul*: II. 321.
36. *A.N.T. Documente feudale.*
37. *M.B. Secția de Istorie.*
38. *Cadastrul*: II. 321.
39. *Cadastrul* II. 321.
40. *M.B. Secția de Istorie.*
41. KOVÁCH G.: 263.
42. *Cadastrul*: II. 321.
43. TROSTOVSKY.
44. *Cadastrul*: II. 321.
45. *Cadastrul*: II. 321.
46. *A.N.T. Documente feudale.*
47. *Cadastrul*: II. 321.
48. *M.B. Secția de Istorie.*
49. *Cadastrul*: II. 321.
50. KOVÁCH G.: 263.

51. A.N.T. *Documente feudale.*
52. *Cadastrul*: II. 321.
53. A.N.T. *Documente feudale.*
54. A.N.T. *Documente feudale.*
55. A.N.T. *Documente feudale.*
56. BARÓTI: *Adattár*, II. 311.
57. *Muzeul Lugoj.*
58. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992. 1964.
59. PREYER: 140.
60. GERTRUDE BARDOS:
61. PREYER: 140.
62. PREYER: 140.
63. A.N.T. *Documente feudale.*
64. *Cadastrul*: II. 321.
65. A.N.T. *Documente feudale.*
66. PREYER: 140.
67. PREYER: 20.
68. *Barocul in Banat*. Catalog de expoziție realizat de Dr. Rodica Vârtaciu și Adriana Buzila.Timișoara, 1992. 220.
69. BOROVSZKY: Temesmegye. Temesvár..., 267.
70. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon*. Vezi și numele: ILIEȘU: S. 351-375.
71. GERTRUDE BARDOS:
72. *Barocul in Banat*: 220.
73. KÖSZEGHY: 35-354.
74. BARÓTI: *Adattár*,II.288
75. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon*. Vezi la numele citate.
76. GERTRUDE BARDOS:
77. PREYER: 140.
78. F. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 25/ 22.
79. DÁVID LÁSZLÓ: *A középkori udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion- Bukarest 1981.
80. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon...*, 373.
81. FELIX MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes...*, 26.
82. GERTRUDE BARDOS:
83. *Arhivele Naționale Timiș. Fond. Primăria municipiului Timișoara. An 1882. Dosar 13.*
84. ROBERT REITER: *Banater Mosaik. Beiträge zur Kulturgeschichte*. Erster Band. Bukarest 1976.
85. KROPATSCHEK JOSEF: *Sammlung aller k.k Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeordnet sind. I-V. Band*. Wien 1787. B.I. 340.
86. BARÓTI: *Adattár*, II. 282; 284 și 287.
87. HAMILTON: 159.
88. KOVÁCH G.: 245.
89. PREYER: 140.
90. *Cadastrul*: II. 321.
91. KLAUS STOPH: Bd. 13, 83.

92. *Cadastrul*: II. 321.
93. GERTRUDE BARDOS:
94. PREYER: 140.
95. *Cadastrul*: II. 321.
96. *A.N.T. Documente feudale*.
97. PREYER: 13.
98. JOSEF BRANDEISZ și ERWIN LESSL: *Temesvarer Musikleben*. Bukarest 1980.
99. HAMILTON: 223.
100. WALTER KINDL: *Zur Geschichte des Orgelbaus..*
101. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon...*, 2.018.
102. BRAUN DEZSŐ: *Bánsági rapszódia*, Temesvár 1936.: *Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeúmtársulat Közlönye*. Temesvár 1899. În continuare: TRÉT.
103. *Cadastrul*: II. 321.
104. AUGUSTIN MUREȘAN: *Două sigilii ale breslei croitorilor de sumane din Timișoara*. În: *Analele Banatului*; S.N., Arheologie-istorie, XIV, 2/2006.
105. PREYER: 140.
106. *A.N.T. Documente feudale*.
107. Dr. AUREL COSMA: *Protopopol Timișoarei Vasile Georgevici (1764-1828)*, În: *Mitropolia Banatului, Timișoara*. 12/1976.
108. *Cadastrul*: II. 323.
109. *Cadastrul*: II. 321.
110. *A.N.T. Documente feudale*.
111. PREYER: 140.
112. *Cadastrul*: II. 321.
113. *M.B. Secția de Istorie*.
114. PREYER: 140.
115. *Cadastrul*: II. 322
116. *A.N.T. Documente feudale*.
117. PREYER: 140.
118. *Cadastrul*: II. 321
119. *A.N.T. Documente feudale*.
120. PREYER: 140.
121. KOVÁCH G.: 263.
122. TROSTOVSKY:
123. HANS GEHL: *Nebenzweige der Landwirtschaft. In: Schwäbische Familie- Beiträge zur Volkskunde der banater Deutschen*. Temeswar 1981.
124. S. JORDAN: 150.
125. Costin Feneșan: *Administrație si fiscalitate ...*, 160.
126. PREYER: 140.
127. TRÉT. 1911. 158
128. *Cadastrul*: II. 321.
129. *M.B. Secția de Istorie*.
130. PREYER: 140.
131. S. JORDAN: 130
132. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes..*, 8.
133. KLAUS STOPP: Bd. 12. 164.
134. *A.N.T. Documente feudale*.

135. BERKESZI ISTVÁN: *Temesvári művészek*, TRÉT, 1909, 3-4. szám
136. PREYER: 140.
137. MRAZ, HENRIKE: *Die Einrichtung...*, 54.
138. PREYER: 68-69.
139. LEO HOFFMANN: *Beiträge...*, 37.
140. BARÓTI: *Adattár*, II. 283; LEO HOFFMAN: *Beiträge...*, 37.
141. HAMILTON: 119.
142. LEO HOFFMANN: *Beiträge...*, 34.
143. JOSEF GEML: *Alt- Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870–1920*, Timișoara. 339.
144. BERKESZI ISTVÁN: *Op. cit.*
145. MILLEKER: *Kulturgeschichte...*, 16-20. În lista lui Ilieșu am găsit numele pictorilor: Illits Teodor (1782), Ianovici B. Barbulovici (1798) și Sava Petrovici (1815) locuitori în Timișoara- Cetate.
146. PREYER:
147. Dr. ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon...*, 1836.
148. *Barocul in Banat.*
149. BARÓTI: *Adattár*, II. 615.
150. PREYER: 140.
151. FRANZ ENGELMAN: *Subjekte Berichte*, 1980. Temesvar.
152. PREYER: 140.
153. HAMILTON: 215.
154. KAKUCS LAJOS: *Contribuții la istoria agriculturii din Banat Sec. XVIII–XIX*, Timișoara 1998.
155. *Temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól 1892.* În continuara.T.K.I.K., raport.
156. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 81
157. FELIX MILLEKER: *Kulturgeschichte...*, 122.
158. Costin Feneșan: *Cnezi si obercnezi...*, 88-89.
159. FELIX MILLEKER: *Kulturgeschichte...*, 123.
160. KOVÁCH.G.: 268.
161. PREYER: 140; GEML: 259
162. *Cadastrul*: II. 321.
163. *A.N.T. Documente feudale.*
164. BARÓTI: *Adattár*, II. 297.
165. PREYER: 140.
166. *Muzeul Banatului Arhiva Societății de Istorie si Arheologie. Anul 1889.*
167. *Barocul în Banat.*
168. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 81.
169. BARÓTI: *Adattár*, II. 29
170. NAGYBÁKAY: 1995, 121.
171. REIZNER JÁNOS: *Szeged története.* 3. kötet. Szeged 1900.
172. KLAUS STOPP: Bd. 12. 276-277.
173. TROSTOVSKY:
174. BARÓTI: *Adattár*, II. 313; 585; 588.: KALLBRUNNER, *op.cit.*, 60-63.
175. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte...*, 58.
176. BARÓTI: *Adattár*, II. 586.
177. HAMILTON: 152.
178. BARÓTI: *Adattár*, I. 255.

179. BARÓTI: *Adattár*, II. 591.
180. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte...*, 59.
181. HAMILTON: 152.
182. KALLBRUNNER: S. 65 și BARÓTI: *Adattár*, II. 282-283.
183. BARÓTI: *Adattár*, I. 71. și S. JORDAN: 143.
184. S. JORDAN: 129.
185. S. JORDAN: 144.
186. S. JORDAN: 184.
187. S. JORDAN: 130.
188. Dr. ANTON PETER PETRI. *Maximilian Joseph Freiherr von Linden und seine Abhandlung „Etwas vom Temeswarer Banate...“*. Mühldorf/Inn. 1984. 4-10.
189. ECKHART FERENC: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapest, 1922. 30.
190. S. JORDAN: 140.
191. S. JORDAN: 185.
192. LEO HOFFMANN: *Kurze Geschichte...*, 59.
193. S. JORDAN: 143.
194. BARÓTI: *Adattár*, II. 592.
195. HAMILTON: 153.
196. BARÓTI: *Adattár*, I. 263.
197. BARÓTI: *Adattár*, II. 588.
198. S. JORDAN: 57.
199. BARÓTI: *Adattár*, I. 10.
200. S. JORDAN: 56.
201. S. JORDAN: 139.
202. S. JORDAN: 134.
203. S. JORDAN: 140.
204. BARÓTI: *Adattár*, II. 614.
205. S. JORDAN: 133-145.
206. KARLOVSZKY ENDRE: *Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben – Grof Haugwitz és Procop egykori jelentése nyomán*. In: *Gazdaságtörténeti Szemle* 5/1897. 220.
207. PETROVICI NICOLA: *Plovodba i privreda srednjeg podunavlja u doba merkantelizma*, Beograd, 1978. 181-182 și KAKUCS: *Dezvoltarea...*, 80.
208. S. JORDAN: 160-161.
209. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 204.
210. S. JORDAN: 142, 170-178.
211. S. JORDAN: 177-178.
212. S. JORDAN: 130.
213. S. JORDAN: 127.
214. RÖDER ANNEMARIE: *Von Schlichte zu Schlichting - auf den Spuren einer württembergischen Auswandererfamilie in Temeswar*. In: *Da hier es beser zu leben als in dem Schwabenland: vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen*; Katalog zur gleichnamigen Ausstellung des Hauses der Heimat des Landes Baden-Württemberg. Hrsg. Von Annemarie Röder. Stuttgart: Haus der Heimat, 2002. 236.
215. KEEß STEPHAN: *op.cit.*, 89-90.
216. RADEGUNDE TÄBER: *Johann Nepomuk Thaddäus Preyer- Jurist, Sozialpolitiker, Historiker, Dichter*. In: *Kulturtagung 2005 Sindelfingen*. Stuttgart 2006. 19.

217. PREYER: 136-138
218. GELLÉRI MÓR: *Kiállítások hajdan és most*. In: Nemzetgazdasági Szemle- 1884. 825-826.; ANA MARIA ARDOS: *Expoziții industriale din Transilvania înainte de 1848*. În: Acta Musei Napocensis. VIII/1971. 643.
219. LAY: 61-68; KAKUCS: *Dezvoltarea...*, 78, 140.
220. LAY: 62.; ANTON PETER PETRI: *Biographisches Lexikon...*, 1131.
221. T.K.I.K, *raport pe anii 1879-1881*. 172.
222. GEML: 59.
223. A.N.T. *Fond: Trib. Timis-Torontal: dosar*. 514, p.492. ; SZENTKLÁRAY: 275.
224. GEML: 101-102.
225. FRANZ BINDER: Alt Temeswar, Timișoara- Temeswar, 1934.73-76; IOAN MUNTEANU, RODICA MUNTEANU: *Timișoara monografie*, Timișoara 2002. 233.
226. LAY: 56.
227. GEML: 62-63.
228. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 276.; GEML: 104.
229. LAY: 62; SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 275.
230. OPRİȘ MIHAI: *Timișoara. Mică monografie urbanistică*. București, 1987. Citat 74; ILIEȘU, p. 410-415.
231. OPRİȘ: p. 38, 77, 101; PREYER: LAY: 67; MUNTEANU: p. 271.
232. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 277.
233. BARÓTI: *Adattár*, II. 571 și KALLBRUNNER: 22.
234. FELIX MILLEKER: *Die Familie Weifert und das Brauhaus in Pantschowa 1722/23-1923*. Ed. 2. München 1993. 19-22.
235. S. JORDAN: 50.
236. BARÓTI: *Adattár*, II. 550.
237. BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: *A Temesvári Első Takarékpénztár ötven éves története (1846-1895)*, Temesvár 1896. 131.
238. Op. cit. 149.
239. GEML: 60.
240. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 276.
241. LAY: 62.
242. KAKUCS: *Contribuții...*, 145.
243. GEML: 101.
244. OPRİȘ: 74-76; 225.
245. OPRİȘ: 80.
246. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 87.
247. LAY: 61.
248. PREYER: 131.
249. SZENTKLÁRAY: *Temesvár...*, 276; FRANZ BINDER: Alt- Temesvwar..., 76-77.
250. BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: 131.
251. LAY: 67; *Arhivele Naționale Timiș*: Fond 128, Dosar 547/1907.
252. BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: 131.
253. BARÁT ÁRMIN, STOLZ.M. ÁGOST: 131.
254. *Arhivele Naționale Timiș*: Fond 128, Dos. 14/44- 1886.
255. T.K.I.K, *raport pentru anul 1889*. Timișoara, 1890. 21.
256. A.N.T: *Fond. Tribunalul jud. Timis-Torontal, Firme Sociale – Prima fabrică de spirt si industrie chimică din Timișoara SpA. Dosar 1. fil. 32*.
257. *Idem*. fil. 505.

258. *Idem.* 428.
259. *Loc.cit.* Dosar 3.
260. GEML: 59, 102; BARÁT ÁRMIN, STOLZ M. ÁGOST: 131; SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*; KAKUCS: *Contribuții..*, 141-142.
261. A.N.T. *Fond: 128, Dosar 177/1886*; T.K.I.K., *raport pentru anul 1893*. Temesvár 1894. 127.
262. T.K.I.K., *raport pentru anul 1889*. Temesvár 1890. 13.
263. T.K.I.K., *raport pentru anul 1890*. Tv. 1891. 184; KAKUCS: *Contribuții..*, p. 169.
264. T.K.I.K., *raport pentru anul 1893*. Temesvár 1894. 1.
265. A.N.T.*Fond: Firme Sociale*, Dos. 614/717-1909.
266. *Loc. cit.* Fond. 128, Dosar 277/1896.
267. SZENTKLÁRAY: *Temesvár..*, S. 277.
268. SZENTKLÁRAY, *Temesvár*, S. 275; MUNTEANU: 270-271.
269. MEHRSDORF, WILHELM JOSEF: *Tschakowa. Marktgemeinde im Banat. Monographie und Heimatbuch*, Augsburg, 1997. 785.
270. BARÓTI: *Adattár*, I. 445; 468; 473; 477; 482; 486.
271. KOVÁCH G.: 251.
272. MEHRSDORF: *Tschakowa...*, 749.
273. KOVÁCH G.: 263.
274. KOVÁCH G.: 263.
275. KOVÁCH G.: 263.
276. KOVÁCH G.: 263.
277. KOVÁCH G.: 263.
278. *Cadastrul*: II. 322.
279. MEHRSDORF: 750-752.
280. MEHRSDORF: 759.
281. Dr. ANTON PETER PETRI: *Verzeichnis der Dettaer Hausbesitzer vom 8.November 1791*, Mühldorf/Inn 1991.
282. *Cadastrul*: II. 322.
283. TROSTOVSKY:
284. EPERJESSY GÉZA: *A mezővárosi és a falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és Dunántúl*, Századok 5/1963.
285. A. BÜCHL ANTAL: *Detta város története*, Temesvár. 1973. I. kötet, 87-88. /Informații suplimentare de la fiica autorului, doamna Schiff Juliána/
286. KOVÁCH G.: 251; Dr. ANTON PETER PETRI: *Lexikon..*, 1662.
287. Magyar Ipar. 9/1880.142.
288. BOROVSZKY: *Temes megye..* 184.
289. KOVÁCH G.: 263.
290. *Cadastrul*: II. 322.
291. KOVÁCH G.: 251.
292. KOVÁCH G.: 263.
293. *Cadastrul*: II. 323.
294. KOVÁCH G.: 251.
295. BARÓTI: *Adattár*, III. 465; IV: 94, 99, 101, 111, 146, 438, 439-441, 461 și 567. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen auf der Marosch*. In: *Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*. Hrsg. von HANS GEHL. Timișoara, 1975. 9-25.

296. ANTON NEFF: *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde Lippa/Banat, Sindelfingen*. 1992.
297. SZENTKLÁRAY: *Száz év...*, 266.
298. BARÓTI: *Adattár*, II.55-56; 556.
299. BARÓTI: *Adattár*, II. 129- 130.
300. BARÓTI: *Adattár*, II. 82.
301. HANS GEHL: *Das Handwerk im Kreis Arad*, în: *Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*, Temesvar 1975.
302. KÖSZEGHY: *Op. cit.*
303. *Cadastrul*: II. 322.
304. GHEORGE MANEA: *Die Hafnergilde in Lippa*, în: *Neue Banater Zeitung*. 4740 și 4746/ 1978.
305. KOVÁCH G.: 251.
306. GHEORGHE MANEA: *Loc. cit.*
307. ADRIANA PETRICĂ ONOFREI: *Birchiș si Lipova vechi centre de ceramică bănățeană, Tibiscus- Etnografie*. Timișoara. 1975. 157-168.
308. *Muzeul Banatului. Arhiva Societății de Istorie si Arheologie. Anul 1889.*
309. Dr. KOVÁCS GYULA: *A magyar háziipar törzskönyve, Bp.*, 1898.
310. AUGUSTIN MUREȘAN, LIVIA GROZI: *Două tipare sigilare aparținând bresleii olarilor din Lipova*, în: *Revista Muzeelor si Monumentelor*. 3/1989. 29-42.
311. KOVÁCH G.: 264.
312. *Cadastrul*: II. 322
313. TROSTOVSKY:
314. KOVÁCH G.: 251.
315. ERICH LAMMERT: *Op. cit.*
316. BOROVSZKY: *Temes megye...*, 184.
317. ANTON PETER PETRI: *Heimatbuch der Marktgemeinde Neuarad im Banat, Marquartstein* 1985.
318. BARÓTI: *Adattár*, II. 72.
319. *Cadastrul*: II. 322.
320. *Cadastrul*: II. 322.
321. KOVÁCH G.: 264
322. TROSTOVSKY:
323. *Cadastrul*: II. 322
324. *Cadastrul*: II. 322.
325. KOVÁCH G.: 264.
326. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*.
327. AUGUSTIN MUREȘAN: *Un sigiliu al bresleii zidarilor si dulgherilor din Aradul-Nou. În: Ziridava XIX-XX*. Arad. 1996.
328. HANS GEHL: *Das Handwerk im Kreis Arad*.
329. KLAUS STOPP: Bd. 13. 87.
330. *Történelmi Adattár.Temesvár*. 1871. 200-204.
331. FELIX MILLEKER: *Die Familie Weifert*.
332. BARÓTI: *Adattár*, II. 77; 100.
333. BARÓTI: *Adattár*, II. 548.
334. BOROVSZKY: *Temes megye...*, 184.
335. KOVÁCH G.: 264.
336. TROSTOVSKY:

337. HANS GEHL: *Das Handwerk im Kreis Arad*.
338. KOVÁCH G.: 264.
339. KOVÁCH G.: 253.
340. *Cadastrul*: II. 323.
341. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*.
342. KOVÁCH G.: 264.
343. TROSTOVŠKY:
344. KOVÁCH G.: 252.
345. KOVÁCH G.: 264; TROSTOVŠKY: 174.
346. KOVÁCH G.: 252.
347. BARÓTI: *Adattár*, II. S. 325.
348. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*.
349. BARÓTI: *Adattár*, II. 324.
350. *Cadastrul*: II. 323.
351. *Cadastrul*: II. 323; TROSTOVŠKY.
352. KOVÁCH G.: 253.
353. Felix, MILLEKER: *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz*, Budapest 1886.
Bd. I. 79.
354. BARÓTI: *Adattár*, I. 491-538.
355. BARÓTI: *Adattár*, I. 514.
356. MILLEKER: *Werschetz...*, I. 136.
357. TAFFERNER ANTON: *Johann Jakob Hennemanns (1744-1792) Erhebung in den ungarischen Adelsstand für seine „Werschetzer Tat“ und das Zeugnis seiner Mitbürger*. In: *Donauschwäbische Forschungen und Lehrerblätter*, 1/36. Jahrgang, München, 1990.
358. MILLEKER: *Werschetz...*, 274.
359. MILAN MILOŠEV: *Die Zünfte in der Dörfern des Banats*, în: *Rad Vojvodanskih Muzeja* 10/1961, Novi Sad. 175.
360. MILLEKER: *Op.cit*, Bd. I. 327.
361. *Cadastrul*: II. 323.
362. KOVÁCH G.: 264
363. *Cadastrul*: II. 323.
364. KOVÁCH G.: 264.
365. *Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeț*. Nr.inv. 623.
366. *Cadastrul*. II. 323.
367. *Cadastrul*. II. 323
368. KOVÁCH G.: 264.
369. *Cadastrul*. II. 323.
370. KOVÁCH G.: 264.
371. *Cadastrul*. II. 323.
372. KOVÁCH G.: 264.
373. *Cadastrul*: II. 323.
374. KOVÁCH G.: 265.
375. *Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeț*. Nr. inv. 437.
376. MILLEKER: *Werschetz...*, Bd. I. 327.
377. *Cadastrul*: II. 323.
378. KOVÁCH G.: 265.
379. *Cadastrul*: II. 323.

380. KOVÁCH G.: 265.
381. *Cadastrul*: II. 323.
382. *Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeș. Nr. inv. 187*
383. KOVÁCH G.: 265
384. *Cadastrul*: II. 323.
385. *Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeș. Nr. inv. 252.*
386. KOVÁCH G.: 265.
387. *Cadastrul*: II. 323
388. KOVÁCH G.: 265
389. *Cadastrul*: II. 323.
390. KOVÁCH G.: 253
391. *Cadastrul*: II. 323.
392. KOVÁCH G.: 265.
393. MILAN MILOŠEV: *Rad Vojvodanskih Muzeja*, Novi Sad 1952. 170-177.
394. MILAN MILOŠEV: *Die Sammlung der Firmen und Sinbilder in dem Museum in Vrsac. În: Rad Vojvodanskih Muzeja*, 9/1960. 282-289.
395. HELMUTH FRISCH: *Werschetz (Versecz- Vrsac) Kommunale Entwicklung und deutsche Leben der Banater Wein- und Schulstadt*, Wien 1982.
396. MILAN MILOŠEV: *Kabanicsari u kabanicsarski zanat u Banaty. În: Rad Vojvodanskih Muzeja*, Novi Sad. 1971. 60
397. *M.B. Secția de Istorie.*
398. *M.B. Secția de Istorie.*
399. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. II. 112.
400. BARÓTI: *Adattár*, I. 181.
401. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. I. 137.
402. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. I. 170.
403. FRISCH HELMUT: *Werschetz*, 312-313.
404. FRISCH: *Loc.cit.*
405. MILLEKER: *Verschetz*.Bd. II. 11.
406. LENDVAI JENŐ: *Temes vármegye ipara, kereskedelme és pénzügye. În: BOROV-SZKY: Temes megye.*
407. MILLEKER: *Verschetz*. Bd. I. 324.
408. FRISCH: *Loc.cit.*

C. COMITATUL TORONTAL

1. ALIBUNAR/ Alibunár

Breasla grănicerilor din Alibunar (probabil lada filialei din Panciova-N.N.) înființată în anul 1835 este amintită de Milan Miloșev¹.

2. VRANJEVO /ARACS/ Franyova

Breasla comună. 1828

Breasla comună una, după Kovách Géza, pe meșterii frânghieri, cojocari, croitori de sumane, cizmari, pantofari, năsturari, zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, rotari, fierari, dogari, geamgii, țesători de pânză, măcelari, săpunari, curelari și hornari din Vranjevo. Conform conscripției din anul 1828 existau în localitate 5 fierari, 4 rotari, 1 dogar, 4 cojocari, 8 croitori, 9 cizmari, 1 pantofar, 1 geamgiu, 1 zidar, 1 dulgher, 1 morar, 1 frânghier, 19 morari și 21 meșteșugari nespecificați².

3. MILESEVO/Beodra

Breasla comună. 1847

Cererea pentru aprobarea unui privilegiu se păstrează la ANM din Budapesta³. Conscripția din anul 1828 a găsit la Milesevo 4 fierari, 3 rotari, 2 cizmari, 3 croitori, 1 țesător, 1 tâmplar, 1 geamgiu, 1 curelar, 1 dulgher, 1 brutar, și 12 morari⁴.

4. DUDEȘTII VECHI/ Besseny/Òbesenyó/ Altbeschenova

Breasla comună. 1840

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁵. După părerea lui Kovách Géza breasla comună una pe meșterii cizmari, fierari, rotari, tăbăcari, curelari, frânghieri, geamgii, dogari, tâmplari, croitori, croitori de sumane, turtari, măcelari, pantofari, cizmari, săpunari și bărbieri din Dudeștii Vechi⁶. Conform conscripției din anul 1828 existau în localitate următoarii meșteșugari: 4 fierari, 3 rotari, 2 cizmari, 3 croitori, 1 țesător, 1 tâmplar, 1 geamgiu, 1 curelar, 1 dulgher, 1 măcelar și 12 morari⁷.

5. CENAD/Csanád / Tschanad

Tiparul sigilar al breslei curelarilor?

Despre existența breslei curelarilor din Cenad, despre un privilegiu al breslei nu avem cunoștință. Sub numărul de inventar 190.265 la Muzeului Național Maghiar din Budapesta se păstrează un tipar sigilar pe care autorii Cadastrului Breslelor din Ungaria, presupun că ar aparține breslei curelarilor din Cenad. O analiză a legendei în limba maghiară: „C.SZ: KI: VA: SZIJGYARTÒ PECSËTJENE„./ Sigiliul curelarilor din oraș liber regesc C.../ ne arată că în cazul de față nu poate să fie vorba de Cenad, ci mai degrabă de orașul Cegléd din Ungaria, deoarece cum se știe, localitatea de pe Mureș nu a fost niciodată oraș liber regesc⁸. În conscripția din anul 1828, în Cenad existau următorii meșteșugari: 3 fierari, 4 rotari, 2 frânghieri, 1 dogar, 1 dulgher, 1 croitor, 5 tâmplari și 20 de morari⁹.

6. LENAUEIM/Csatád

Breasla comună. 1826

La Kovách Géza apare ca un privilegiu¹⁰, dar Cadastrul Breslelor din Ungaria îl menționează numai ca o cerere pentru acordarea unui privilegiu¹¹, iar la Trostovszky Gabriella nici nu este amintit. După conscripția din anul 1828 existau în Lenauheim următorii meșteșugari: 3 fierari, 3 rotari, 2 cizmari, 2 tăbăcari, 1 năsturar, 1 tâmplar și 4 morari¹².

7. BELA CRKVA/ Biserica Albă/ Fehértemplom/Weisskirchen

În localitatea de pe malul Nerei, generalul Mercy a așezat primii coloniști, marea lor majoritate meșteșugari, eliberați din armata imperială, la data de 15 octombrie 1717. Din raportul administrației din Palanca Nouă, reieșea că o unitate aparținătoare Regimentului Ekisch?, în anul 1717, întreținea o berărie proprie¹³. Coloniștii, marea lor majoritate agricultori și viticultori, stabiliți la Biserica Albă în cursul anilor 1718–1720, au sfințit în anul 1720 o biserică în cinstea Sf. Leopold. Datele din registrul bisericii, păstrate de după 1723, au fost publicate de autorii monografiei în anul 1980. Din păcate înregistrările conțin prea puține mențiuni despre ocupația enoriașilor. Consultând listele între anii 1723–1737, am găsit referiri la 3 țesători, 4 cizmari, 5 morari, 2 dogari, 1 măcelar, 3 brutari, 2 fierari și 1 curelar¹⁴.

În registrele bisericii parohiale Sf. Ana, registre păstrate pentru perioada anilor 1737–1750 și 1788–1830, am găsit 24 de înregistrări privind schimbarea religiei locuitorilor din Biserica Albă. Marea majoritate a celor trecuți la religia catolică erau militari, dar printre aceștia am găsit referiri și la 4 dogari, 2 țesători și 1 morar¹⁵.

Fig. 89. Adeverința breslei cizmarilor din Biserica Albă. 1841

Cu ocazia invaziei otomane din anul 1738 o mare parte a localității a fost distrusă. După anul 1751, dintre locuitorii sârbi recent stabiliți în Biserica Albă erau numeroși tăbăcari, cojocari, pantofari, croitori de sumane, căldărari și argintari (Silberschmiede)¹⁶. Pe lângă orașul nou sârbesc, (Razenstadt), cum arată și inscripția sigiliului orașenesc din anul 1767, exista și orașul german (Deutsch Weiskirchen). În anul 1774 Biserica Albă a devenit sediul regimentului de graniță. În ciuda conducerii militare, conform diplomei imperiale din anul 1777, locuitorii orașului au păstrat mai departe anumite privilegii. Cetățenii Comunității Militare, („Freie Militar Kommunität”) erau scutiți de serviciul militar și își alegeau un magistrat

civil. În timpul domniei lui Iosif al II-lea, privilegiile din anul 1777 au fost suspendate și orașul a fost pus sub comanda regimentului de graniță („Grenz Regiment Kanton”) și drepturile de odinioară au fost redobândite abia în anul 1792, sub domnia împăratului Francisc I. După 1792 localitatea a devenit o comunitate militară liberă, cum demonstrează și inscripția sigilară: „K.K. MILITAR. COMUNI. WEISKIRCHEN. INSIGEL”¹⁷, cu drept de alege o conducere proprie, compusă din 12 magistrați.

În ceea ce privește apariția breslelor, după Milleker, autoritățile militare au permis în anul 1777 înființarea unei bresle comune care una pe toți meșteșugarii localității¹⁸. În fruntea breslei stătea un maistru cu titlul de Maistru al Graniței (Grenz- Meister) în competența căruia au intrat toate problemele legate de producția, desfacerea produselor meșteșugarilor, instruirea ucenicilor și a calfelor. Buna pregătire profesională a meșterilor din Biserica Albă a fost dovedită prin faptul că în luna noiembrie 1769, construirea furnalelor din Reșița a fost încredințată meșterului zidar Martin Klesko din localitate¹⁹.

Fig. 90. Adeverința breslei zidarilor din Biserica Albă. 1841

Între anii 1787–1792 conducerea civilă a localității a fost suspendată. Noua administrație, aleasă în luna aprilie 1793, va intra în funcție abia în luna iunie 1794²⁰. Prin diploma eliberată la 1 ianuarie 1794, împăratul Francisc I a subordonat breasla din Biserica Albă, cuprinzând 119 meșteri, breslei din Panciova. După Milleker, din data de 9 noiembrie 1794, breasla meșterilor din Biserica Albă a funcționat ca o filială a Lăzii Breslei din Panciova, revenind ca ladă de sine stătătoare abia în anul 1797²¹. După Leonard Böhm, în anul 1777, dintre cei 2.737 de locuitori ai localității, 22 se ocupau cu comerțul și 119 cu meșteșugurile²². Conform datelor din anul 1802, dintre cei 3.602 de locuitori al orașului, 343 erau meșteșugari, dintre care un număr de 43 dogari. În anul 1860 numărul meșteșugarilor (probabil al celor cu ateliere proprii) se ridica la 460, iar taxa de 2.650 de forinți pe care o plăteau meșteșugarii localității în anul 1856, era pe locul al treilea în lista veniturilor, imediat după taxele caselor și a terenurilor²³. În anul 1819, dintre meșteșugarii din Biserica Albă sunt cunoscuți nominal tâmplarii Friedrich Schrott, Heinrich Wittneben, Philipp Matias, Johann Schiffer, Josef Rottenbücher, Laurenz Kohl, Franz Sitto și Franz Harmoljak²⁴.

În Biserica Albă, ca și pe teritoriul regimentelor militare, decretul imperial din 28 decembrie 1858 privind desființarea breslelor, a intrat în vigoare abia la 14 martie 1860. După desființarea breslelor, meșteșugarii din Biserica Alba s-au organizata în corporații. Prima corporație, formată în anul 1860, număra 150 de membri, a doua și a treia au fost formate în anul 1870. Cea de-a treia corporație cuprindea pe cizmari, croitorii de sumane și pe opincarii sârbi²⁵. Cele trei corporații s-au unit în anul 1884 sub conducerea frânghierului Johann H. Tipoweiler. Noua Asociație a meșteșugarilor din Biserica Albă a asigurat între anii 1884 și 1928, instruirea unui număr de 7.645 de ucenici, dintre care după terminarea uceniciei 5.509 a dat examenul ajungând în rândul calfelor.

Dintre meșterii din Biserica Albă trebuie să amintim numele istoricului Leonard Böhm (1843–1916), care între anii 1872–1873 și 1889–1893 a îndeplinit și funcția de primar al orașului natal. Fiind un elev deosebit de talentat, după terminarea școlii elementare, Böhm s-a înscris la Liceul din Szeged, dar din cauza distrugerilor din timpul luptelor din 1848 – cu ocazia cărora și părinții lui Böhm au pierdut casa și atelierul, tânărul a trebuit să întrerupă studiile. Reîntors la Biserica Albă, Böhm a făcut ucenicie în atelierul de fierărie al tatălui său, apoi între anii 1849–1852 a absolvit pelerinajul obișnuit al calfelor, lucrând în atelierele din Viena, Graz, Salzburg și Linz. Revenind la Biserica Albă, Leonard Böhm a preluat în anul 1854 atelierul tatălui său²⁶.

Fig. 91. Adeverința breslei fierarilor din Biserica Albă. 1840

Emblema hanului breslei brutarilor și a turtarilor din Biserica Albă. 1794

Tava de cositor cu inscripția: „WEISSKIRCHNER WEISBÄCKER UND LEBZETER ZUNFT GEGRENDET ANO 1794” se păstrează în colecția Secției de Istorie a Muzeului Banatului. După consemnările lui Berkeszi István, tava a fost achiziționată la 1 decembrie 1911 de la anticarul Steiner, cu suma de 15 coroane.

Nr. inv. vechi: 4.492.

Nr. inv. nou. 5.713.

Diplomele breslelor din Biserica Albă

Dintre diplomele cu gravura orașului, publicate de Klaus Stopp, numai una, cea a fierarilor și a rotarilor, eliberată la data de 2 august 1819, provine din Biserica Albă²⁷. Autorii monografiei despre Biserica Albă, volum editat în anul 1980, au publicat încă două diplome dintre care, cea din anul 1826, eliberată de breasla comună din Biserica Albă pe numele calfei de rotar Jakob Reszeg, poartă gravura orașului. În cazul diplomei eliberate la 1 noiembrie 1851 pe numele calfei de morar Karl Kremser, diploma tipărită

nu este decorată cu gravura orașului. Diploma lui Karl Kremser a fost semnată de supraveghetorul breslei, Sava Milutonovics²⁸.

Autorul gravurilor de pe diplomele tipărite, având dimensiunile 368x464 de mm, nu este cunoscut. Gravurile executate după o pictură anterioară anului 1806, au fost păstrate pînă în anul 1945 în biserica Sf. Petru și Pavel, iar actualmente sunt în Muzeul Orășenesc. Gravura principală a diplomei este dominată de panorama orașului cu dealurile de viță de vie din spatele localității. În fața orașului se distinge râul Nera și canalul morilor. În partea dreaptă a canalului se văd cele două mori ale orașului, iar în partea stîngă terenul de exercițiu al regimentului de graniță. Rozeta din colțul stîng al diplomei este decorată cu patroanele orașului, Sf. Ana și Sf. Maria. Se știe că Sf. Ana a devenit patroana localității abia după construirea bisericii care-i poartă numele în anul 1806. Între anii 1720–1806, patronul orașului era Sf. Leopold. Rozeta din colțul drept al diplomei este decorată cu turnurile bisericii ortodoxe Petru și Pavel, patronii orașului sârbesc, biserică terminată în anul 1780.

Manufacturile din Biserica Albă

Berăria militară amintită în anul 1717, a avut probabil o viață scurtă. În anul 1722, meșterul berăriei camerale aduce la cunoștința autorităților districtuale că din hameiul sălbatic nu se poate fierbe o bere bună²⁹. Pe lângă berărie, în primii ani ai stăpînirii habsburgice au fost luate măsuri pentru înființarea unor manufacturi pentru prelucrarea pieilor. Din corespondența autorităților districtului Palanca Nouă cu autoritățile centrale din Timișoara dintre anii 1727–1737, se fac referiri la demersurile negustorului Lazăr Jacob de a înființa o tăbăcărie în Biserica Albă. Cu tot sprijinul administrației provinciale, planurile lui Lazăr Jacob au fost respinse din cauza rezistenței tăbăcarilor locali. Meșterii tăbăcari din Biserica Albă au obținut și anularea dreptului de ședere în oraș a comerciantului Lazăr Jacob, după ce au reușit să mobilizeze opinia publică împotriva planurilor de înființare a tăbăcăriei. Interesant este că argumentările locuitorilor invocau elemente ecologice, locuitorii au protestat energic împotriva „atelierelor împuțite” aflate în proiectare³⁰. Pe lângă berăria și tăbăcăria camerală, din anul 1729 avem relatări și despre existența vărării și cărămidăriei orășenești. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unitatea industrială cea mai importantă a orașului era atelierul de prelucrarea a gogoșilor de mătase. Primele date despre prelucrarea gogoșilor din Biserica Albă avem din anul 1733. Datele mai târzii, din 1803, sunt mai concrete și dovedesc prelucrarea anuală a 2.572 de funți de gogoși, provenite din oraș și localitățile înconjurătoare. Din primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe lângă atelierele

camerale, avem informații despre 5 ateliere particulare. În anul 1840, atelierele din Biserica Albă erau înzestrate cu 110 cazane, care prelucrau anual 140.000 funți de gogoși. Viermii de mătase erau crescuți de către locuitorii satelor grănicerești, mătasea brută obținută era transportată pentru prelucrare la Viena. Calitatea deosebit de bună a firelor obținute la Biserica Albă era dovedită de cele 14 medalii obținute la expozițiile dintre 1835–1866³¹. În preajma primului război mondial, Biserica Alba a rămas singura așezare din Banat unde se practica creșterea viermilor de mătase. Datele din anul 1906 ne informează despre 216 crescători din jurul orașului, care împreună cu cele din satele mai îndepărtate, livrau anual 41.157 de kg de gogoașe.

Pe lângă atelierele de prelucrarea a gogoșilor, în anul 1905 existau în Biserica Albă 11 ateliere și 5 bănci. Printre atelierele locale trebuie să amintim tipografia înființată în anul 1867 de către tipograful Wunder Julius, atelierul „Kohn și Ullman” specializat în fabricarea raspeilor, care era dotat cu ciocane hidraulice.

În economia orașului un loc important l-a jucat cultivarea viței de vie. În anul 1830, cele 2.000 de iugăre de viță-de-vie din proprietatea orașului, împreună cu cele 1.000 de jugăre cultivate în arendă, aveau o producție de 100.000 de vedre de vin. Ca să ne dăm seamă de venitul obținut din vin, amintim că în anul 1863 prețul unei vedre de vin din Biserica Albă varia între 3,50 – 4,75 de forinți³². Proprietarii parcelelor de viță-de-vie din jurul orașului au înființat în anul 1866 o asociație pentru prelucrarea și comercializarea vinului. Filoxera din anul 1880 a distrus complet cultura viței-de-vie, înlocuirea cu soiuri rezistente fiind o muncă anevoioasă, va fi terminată abia în anul 1909.

8. GLOGONJ /Galagonyás

Breasla din Glogonj – aparținătoare lăzii din Panciova, a fost înființată în anul 1845³³.

9. CHECEA /Kécsa

***Breasla comună.* 1827**

După Kovách Géza, privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁴. Conscripția din anul 1828, consemna la Checea următorii meșteșugari: 4 tăbăcari, 3 cizmari, 1 croitor, 10 morari și 2 fără specificarea meseriei³⁵.

10. COMLOȘUL MARE/ Nagykomlós / Groß- Komlosch/

Breasla comună. 1824

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta³⁶. Cadastrul Breslelor din Ungaria, cît și autorii Szádecky Lajos³⁷ și Trostovszky Gabriella³⁸, datau înființarea breslei la anul 1824. Szádecky enumera măcelari, morari, țesători și șelari. Kovách Géza adăuga la lista lui Szádecky și pe curelari, tâmplari, dogari, fierari, rotari, pantofari, lăcătuși, pălării, frânghieri, brutari, năsturari, geamgii, zidari, croitori, dulgheri, vopsitori de textile, tăbăcari, postăvari, turtari, căldărari, bărbieri, tinichigii, țigleri, săpunari, cojocari și strungari³⁹. În afara meșteșugurilor amintite, Gabriella Trostovszky adaugă la breasla comună și pe opincari și olari⁴⁰.

În colecția Muzeului din Arad, sub nr. MF.-247, se păstrează cartea de pelerinaj a vopsitorului Ludwig Reindel din Becicherecul Mare. Amprenta sigilară din pagina 15 a cărții, dovedește că Ludwig Reindel a lucrat în luna august 1841 la meșterul Johann Dengel din Comloșul Mare. Amprenta sigilară a meșterului Dengel este simplă, în câmpul sigilar doi lei susțin instrumentele meseriei, iar dedesubt se vad inițialele J.D.

Fig. 92. Desenul după amprenta sigilară a meșterului Johann Dengel din Comloșul Mare.

Breasla cizmarilor. 1827

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁴¹. Cei 10 cizmari ai localității, menționați prin conscripția din anul 1828, s-au unit într-o breaslă separată. Pe lângă cei 10 cizmari, conscripția din anul 1828 a găsit în localitate 6 fierari, 2 rotari, 1 frânghier, 1 cojocar, 3 pantofari, 3 pălării, 1

zidar, 1 dulgher, 1 geamgiu, 1 croitor, 1 năsturar, 1 tâmplar, 1 lăcătuș, 1 brutar, 1 opincar, 10 morari și 6 meșteri fără date suplimentare.

Nu se știe dacă fierarul Vidács István a făcut parte din breasla comună din Comloșul Mare. Cunoaștem din literatura de specialitate, că pionierul de mai târziu a industriei mașinilor agrare din Ungaria, Vidács István, a lucrat între anii 1825–1841 la Comloșul Mare. Născut în anul 1802 în localitatea Kalocsa, după un pelerinaj prin Viena, Buda și Szeged, Vidács s-a stabilit în anul 1825 în Comloșul Mare⁴². Locul ales a fost ideal pentru tânărul fierar, specializat în confecționarea uneltelor agrare. Comloșul Mare aparținea în acea vreme de domeniul familiei Nacu și era în apropierea altor domenii cunoscute din regiune. De altfel o bună parte a țăranilor germani din zonă erau deja specializați pe producția cerealelor. În anii petrecuți la Comloșul Mare, Vidács a inventat și a fabricat un plug perfecționat, care a intrat în istoria sub numele de Plugul Vidács. Cât de apreciate erau aceste pluguri în rândul gospodăriilor șvăbești din Banat, ne arată lucrarea economistului Berger Károly publicată în anul 1907, care sublinia că și peste 50 de ani după plecarea lui Vidács din Comloșul Mare, țăranii din zonă foloseau cu precădere plugurile tip Vidács⁴³.

După plecarea lui Vidács din Comloșul Mare, tradiția confecționării uneltelor agrare a fost continuată de fierarul cu numele de Schulz⁴⁴.

11. LOVRIN /Lowrin

Localitatea a fost populată între anii 1752–1776, prin strămutarea foștilor grăniceri sârbi din zona Mureș-Tisa, pe prediumul Lovrin. În descripția din anul 1768 localitatea este cunoscută sub numele de Kikinda-Mică⁴⁵. Printre locuitorii din Kikinada-Mică erau conșcriși meșteșugari și „Betjare”. Sub numele de „Betjaren” se ascund calfele de meșteșugari din localitate. După strămutarea populației sârbești la Becicherecul Mare, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au fost aduși la Lovrin 920 de coloniști germani și francezi. Conșcripția din anul 1828 a găsit în Lovrin, 2 fierari, 1 frânghier, 1 cojocar, 1 tâmplar, 4 morari și alți 3 meșteșugari⁴⁶.

Breasla comună. 1839

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁴⁷. După Kovách Géza breasla comună unea pe meșterii tâmplari, fierari, lăcătuși, dulgheri, zidari, morari, dogari, bărbieri, măcelari, tăbăcari, croitori de sumane, împletitori de ciorapi, geamgii, pantofari, cizmari, rotari, croitori, frânghieri, curelari, șelari, țesători și năsturari din localitate⁴⁸.

În anul 1872, după desființarea breslelor, meșteșugarii din Lovrin s-au unit într-o Corporație. Activitatea industrială din Lovrin a început cu activitatea unei distilerii amintite din anul 1768, fabrica de bere din 1864 și fabrica de oțet din anul 1880. În anul 1850 a fost înființată o opincărie, care va funcționa și în preajma primului război mondial, livrând marfă pentru piețele din Balcani. În ajunul primului război mondial existau în Lovrin câteva cărămidării și o moară cu aburi⁴⁹.

12. MELENCI /Melence/ Millencz

Breasla comună. 1834 ?

Privilegiul breslei este amintit de Kovách Géza⁵⁰, dar în realitate și în cazul de față este vorba numai despre o cerere pentru înființarea breslei⁵¹. Conscriptia din anul 1828 consemna în Melenici 3 fierari, 2 rotari, 1 dogar, 1 frânghier, 5 cojocari, 2 croitori, 1 măcelar și 24 de morari⁵². În preajma primului război mondial avem informații despre 2 cărămidării, o moară și o oloinița din Melinci.

13. JAŠA TOMIĆ/ Modoș/ Módos/ Modosch

Breasla comună. 1837

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta⁵³. După Kovách Géza, breasla comună unea dulgheri, zidari, cioplitori de piatră, cojocari, frânghieri, lăcătuși, opincari, fierari, căldărari, rotari, tâmplari, croitori, bărbieri, năsturari, cizmari, pantofari, croitori de sumane, brutari, dogari, tinichigii, vopsitori de textile, țesători, geangii, săpunari, tăbăcari, măcelari, aurieri, turtari și șelari din localitate⁵⁴.

În preajma primului război mondial, exista în Modoș o cărămidărie înzestrată cu un cazan de aburi cu capacitate de 28 CP. În afara cărămidăriei Kiszely cu 80 de angajați, exista în Modoș o moară cu aburi cu 10 angajați și un atelier pentru prelucrarea laptelui⁵⁵.

14. MOKRIN/ Homokrév

Breasla comună. 1846

Privilegiul breslei și enumerarea meșteșugurilor sunt amintite de Kovách Géza⁵⁶. Breasla din Mokrin unea meșteri cizmari, cojocari, croitori,

fierari, rotari, tâmplari, bărbieri, tăbăcari, țesători, turtari, și frânghieri. Pe lângă meșteșugarii înșirați, conșcripția din anul 1828 consemna la Mokrin 38 de morari⁵⁷. Cadastrul Breslelor din Ungaria, consemna la Mokrin încă o breaslă comună din anul 1845⁵⁸. Existența privilegiului breslei comune din anul 1845 nu este confirmat de Gabriella Trostovszky⁵⁹.

În preajma primului război mondial, pe lângă moara cu aburi a lui Hegedüs Bálint, era consemnat și joagărul mecanic Eisenberg cu 17 angajați, care era înzestrat cu o mașină cu aburi cu capacitate de 60 de CP⁶⁰.

15. ZRENJANIN /Becicherecul Mare/ Nagybecskerek/ Grossbetschkerek

Din perioada ocupației turcești avem cunoștința despre activitatea meșterului aurar Petar Cmederevac, din Becicherecul Mare, care în jurul anilor 1540 a realizat, printre altele, coperti metalice pentru cărți religioase, cu o valoare artistică deosebită. Peste o sută de ani, în lista milosteniilor a Patriarhului din Ipek, întocmite între anii 1660–1666, au fost pomenite numele a 19 meșteșugari din Becicherecul Mare⁶¹.

**Fig. 93. Coperta de carte executat de Petar Cmederevac
din Becicherecul Mare. 1540**

Conscripția din anul 1717 a găsit la Becicherecul Mare 100 de case. Populația sârbă a localității se afla sub conducerea unui cneaz local. În anul 1723, pe lângă populația locală, au fosti așezați în zonă agricultori și meșteșugari germani, despre care datele din anul 1731 amintesc numai 5 familii. Nici coloniștii spanioli, stabiliți în anul 1737, nu au rămas în localitate. Dealtfel, incursiunea otomană din anul 1738 și răzvrătirile populației locale au contribuit la desființarea majorității așezărilor coloniste din regiunile sudice ale Banatului. Localitățile germane vor primi noi completări umane abia prin colonizările efectuate în timpul guvernării împărătesei Maria Terezia⁶².

În vederea sprijinirii elementului urban, bazat pe meșteșugari și comercianți, Maria Terezia va acorda localității, la data de 9 iunie 1769, dreptul de târg, cu permisiunea, ca pe lângă târgul săptămânal, să fie organizate și două târguri anuale⁶³. Conform privilegiului acordat în anul 1769, locuitorii din Becicherecul Mare: agricultori, viticultori, comercianți, meșteșugari și zileri, erau scutiți, în schimbul sumei anuale de 4.525 de florini, de taxe și robote. Taxele se plăteau pentru cârciumărit și măcelărit, ramuri care au rămas în continuare în mâna Erariului, dar erau arendate orașului. Conducerea orașului, compusa de un judecător și de un sfat alcătuit din 5 jurați sârbi și 3 jurați germani, era aleasă anual din rândul cetățenilor. În anul 1772, locuitorii sârbi ai orașului s-au separat de germani, formând o magistratură proprie⁶⁴. După 1779, orașul va deveni sediul comitatului Torontal, iar în anul următor locuitorii au încercat obținerea privilegiilor de oraș liber regesc.

Breslele din Becicherecul Mare

Breasla comună. 1801 (vezi fig. 118, p. 370)

În lucrarea cercetătoarei Rajka Grubity, publicată în anul 2002, este amintit un privilegiul al breslei, care una pe meșterii croitori, croitori de sumane, năsturari și plăpumari din localitate. Privilegiul a fost emis de împăratul Francisc I în anul 1801. După fotocopia privilegiului, emis de împăratul Francisc I, cel puțin prima pagină a actului imperial este scrisă în limba maghiară⁶⁵. (Nu am avut ocazia să văd originalul, care, conform unei prezentări recente (2006) pe internet, ar fi fost emis deja în anul 1765 ?. N.N.) Privilegiul breslei se păstrează în Arhiva Istorică din Becicherecul Mare /Istorijski Arhiv Zrenjanin/. Pe lângă privilegiul din anul 1801, neconfirmat de alte surse, mai bine-zis necunoscut de literatura de specialitate în limbile germana și maghiară, Cadastrul Breslelor din Ungaria enumera 15 diplome⁶⁶, la Kovách Géza 14⁶⁷, iar la Milleker Felix – 13 privi-

legii ale breslelor din Becicherecul Mare. Milleker nu amintea privilegiul breslei cizmarilor din anul 1816, dar ne informează despre 9 privilegii eliberate în 1818, și despre alte 4 privilegii eliberate între anii 1828–1830⁶⁸.

***Breasla cizmarilor.* 1816**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁶⁹. Conscripția din anul 1828, consemna la Becicherecul Mare 40 de cizmari⁷⁰. În anul 1851, cizmarii din Becicherecul Mare au creat o fundație în valoare de 4.259 de florini, pe care au depus-o în mâna conducerii comunității sârbe din localitate⁷¹.

***Breasla comună.* 1818**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁷². După Kovách Géza, breasla una pantofarii, frânghierii și pieptănării din Becicherecul Mare⁷³.

***Breasla comună.* 1818**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁷⁴. După Kovách Géza, breasla una cizmari, tăbăcari, curelari și păturari din Becicherecul Mare⁷⁵.

***Breasla comună.* 1818**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁷⁶. După Kovách Géza, breasla una zidari, dulgheri și cioplitori de piatră din Becicherecul Mare⁷⁷.

***Breasla comună.* 1818**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁷⁸. După Kovách Géza, breasla una zidari și dulgheri din Becicherecul Mare⁷⁹.

***Breasla comună.* 1818**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁸⁰. După Kovách Géza, breasla una cizmari, opincari, curelari și tăbăcari din Becicherecul Mare⁸¹.

***Breasla comună.* 1818**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁸². După Kovách Géza breasla una tâmplari, lăcătuși, geamgii, sitari, strungari, tinichigii și armurieri din Becicherecul Mare⁸³.

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁸⁴. După Kovách Géza, breasla una dogari, rotari, fierari și șelari din Becicherecul Mare⁸⁵.

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei este păstrat la ANM⁸⁶. După Kovách Géza, breasla una cojocari, tăbăcari și berari din Becicherecul Mare⁸⁷.

Breasla comună. 1818

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta⁸⁸. După Kovách Géza, breasla una frânghieri, pantofari și pieptănari din Becicherecul Mare⁸⁹.

Breasla negustorilor. 1820; 1822

Cadastrul Breslelor din Ungaria ne informează despre un privilegiu al negustorilor din anul 1820⁹⁰, iar Gabrielle Trostovszky despre privilegiile din 1820 și 1822⁹¹. Conscriptia din anul 1828, a găsit la Becicherecul Mare 115 comercianți⁹².

Breasla comună. 1826

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta⁹³. Despre componența breslei nu deținem informații. Gabriella Trostovszky, ne informează despre privilegiul breslei pantofarilor, din anul 1826⁹⁴.

Breasla tăbăcarilor. 1828

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁹⁵.

Breasla comună. 1830

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta⁹⁶. După Kovách Géza, privilegiul breslei datează din anul 1828, și una pe meșteșugarii fierari și fierarii de securi din Becicherecul Mare⁹⁷. Cu aceeași componență, Trostovszky datează emiterea privilegiului pentru anul 1830⁹⁸.

Tiparul sigilar al breslei săpunarilor din Becicherecul Mare. 1818

Tiparul sigilar se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta⁹⁹.

Tiparul sigilar al breslei năsturarilor din Becicherecul Mare. 1818

Tiparul sigilar se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta¹⁰⁰.

Carte de pelerinaj

Cartea de pelerinaj a unui turtar din Zrenjanin se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta¹⁰¹.

Lada de breaslă din Becicherecul Mare

Fotografia lăzii, fără descriere, a fost publicată în lucrarea cercetătoarei Rajka Grubity¹⁰².

Fig. 94. Lada de breaslă din Becicherecul Mare

Drapelul Corporației meșteșugarilor din Becicherecul Mare. 1895 (vezi fig. 119, p. 371)

Fotocopia drapelului a fost pusă la dispoziția noastră de conducerea Muzeului Orășenesc din Becicherecul Mare¹⁰³.

Din cele prezentate reieșea că, deja la formarea breslelor din Becicherecul Mare, coagularea meșteșugurilor în diferite bresle, arată o imagine destul de complexă. Ca să rămânem la cei 40 de cizmari din conscripția din anul 1828, ei sînt semnalati ca participanți la 5 bresle diferite. Din această cauză presupunem că pe lângă asocierea pe criteriile naționale, breslele, sau mai bine-zis formarea grupărilor meșteșugarilor într-o breaslă, a fost determinată și de zonele geografice ale localității, adică după cartiere și străzi.

Statistica meșteșugarilor din Becicherecul Mare, după datele conscripției din anul 1828: 10 fierari, 11 rotari, 4 dogari, 5 frînghieri, 3 șelari, 3 curelari, 29 de croitori, 40 cizmari, 7 tăbăcari, 30 jocari, 11 țesători, 9

croitori de sumane, 4 pălărieri, 11 pantofari, 12 tâmplari, 3 năsturari, 1 vopsitor de textile, 1 opincar, 1 strungar, 3 căldărari, 1 tinichigiu, 1 olar, 2 săpunari, 2 zidari, 3 dulgheri, 2 geamgii, 1 pieptănar, 2 ceasornicari, 27 morari, 3 sitari, 4 brutari, 2 măcelari, 3 turtari, 3 bărbieri, 1 hornar, 1 grafician, 1 țiglar, 1 farmacist, 1 confecționar de instrumente și 46 fără specificări suplimentare¹⁰⁴. Chiar dacă pe parcursul secolului al XIX-lea, numărul meșteșugarilor din Becicherecul Mare era în creștere, pătura cea mai dinamică a vieții urbane o reprezentau negustorii din oraș. Deja diploma de târg a localității, din anul 1769, confirmă existența unei Companii Comerciale Grecești. În cursul secolului al XIX-lea, din capitalul comercial erau create câteva fundații pentru sprijinirea școlilor locale. Astfel, în anul 1817, comerciantul P. Adamovics a donat 17.000 de forinți pentru întemeierea unui gimnaziu sârbesc în localitate. Negustorul de cereale Cservenka-Kovács Antal a donat în anul 1846 suma provenit din vânzarea unui vapor de grâu, adică 17.391 de forinți, pentru sprijinirea gimnaziului sârbesc¹⁰⁵.

După desființarea breslelor la 3 noiembrie 1873, a fost înființată Corporația Industrială (Vereinigte Gewerbegeossenschaft), din Becicherecul Mare, cu 146 de meșteșugari, apoi la 17 septembrie 1877, Corporația meșteșugarilor Sârbi, (Serbische Gewerbegeossenschaft). Cele două asociații s-au unit în anul 1885. Corporația unică a meșteșugarilor din Becicherecul Mare, aveau în anul 1885 2.000 de membri (675 de meșteri, 716 calfe și 609 ucenici). După 1882, meșteșugarii și muncitorii din Becicherecul Mare au întemeiat o Asociație de educare proprie. (Arbeiterbildungsverein). Asociația similară a comercianților a fost înființată la data din 1901¹⁰⁶. În statistica oficială din anul 1900 erau cuprinși 1.042 de meșteșugari independenți și 1.501 de calfe din Becicherecul Mare¹⁰⁷.

Manufacturi și dezvoltarea industriei din Becicherecul Mare

Prima manufactură din Becicherecul Mare a fost amintită într-un raport al administratorul districtului, în anul 1728, prin care a anunțat că a cumpărat pentru hainele husarilor, postavul produs de manufactura locală¹⁰⁸. În anul 1745 exista în localitate o berărie camerală, pentru arenda căreia locuitorul Sebastian Krazeisen plătea anual 150 de florini. Afacerea trebuia să fi fost rentabilă, deoarece în anul 1752, Krazeisen plătea pentru arenda berăriei, extinse între timp, 700 de florini pe an. Din anul 1752 avem știri și despre moara camerală arendată pentru 75 de florini¹⁰⁹. Berăria camerală și-a sistat activitatea pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, noua berărie particulară va relua activitatea abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Această berărie va ajunge în anul 1896 în proprietatea comerciantului Lazar

Dungyerszky. După reconstrucția și modernizarea în anul 1911, berăria Dungyerszky va dispune de motoare electrice cu o capacitate de 110 Kw. Cei 30 de angajați ai întreprinderii au produs în preajma primului război mondial 30.000 Hl. de bere. Pe lângă fabrica de bere Dungyerszky, la începutul secolului al XX-lea existau în Becicherecul Mare două distilerii¹¹⁰.

Înainte primului război mondial existau în Becicherecul Mare 6 cărămidării. Cea mai veche, Cărămidăria Julius Daun, a fost înființată în anul 1860. În preajma primului război mondial, Cărămidăria Daun avea 75 de angajați și era înzestrată cu o mașină cu abur cu capacitate de 52 CP. Cronologic, după Cărămidăria Daun, urmează Cărămidăria Weber înființată în anul 1880, iar în anul 1889 Cărămidăria Zelmann. În afara celor amintite, Borovszky relatează despre cărămidăriile Staglschmidt, Klein și Nagy. Cele mai importante dintre ele erau cărămidăriile Klein și Staglschmidt, înființate amândouă în anul 1890. Ambele cărămidării aveau câte 180 de angajați, cea a lui Klein producea în preajma primului război mondial 2 milioane de cărămizi și 3 milioane de țigle, iar cea a lui Staglschmidt, 8 milioane de cărămizi¹¹¹. Pe lângă cărămidării, în Becicherecul Mare existau la sfârșitul secolului al XIX-lea 3 mori comerciale cu aburi, 3 joagăre cu aburi, Fabrica de ciorapi din anul 1879, Turnătoria și ateliere mecanice din 1893, Fabrica de zahăr, și Fabrica de covoare, ambiile înființate în anul 1894. Ultima unitate industrială mai importantă, înființată la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost o fabrică de mobilă. La începutul secolului al XX-lea au intrat în funcțiune o fabrică de zahăr și o fabrică de pantofi.

În ramura de prelucrare a metalelor, deosebit de importantă a fost Uzina Electrică, înzestrată cu o mașină cu abur având capacitate de 987 de CP., Atelierele Căilor Ferate și Fabrica Wingler, specializate pe construirea morilor comerciale. În industria chimică sunt de amintite fabricile de săpun ale lui Ambrozy József, Lukács Miklos și Lukits Ljubomir¹¹².

Interesantă a fost dezvoltarea industriei textile, care în preajma primului război mondial s-a specializat pe producția textilelor populare. Prima întreprindere industrială din această ramură din Becicherecul Mare, Fabrica de covoare și textile pentru mobile, a fost înființată în anul 1895, cu participarea capitalului olandez. În anul 1903 unitatea a fost cumpărată de întreprinzătorul local Lazar Dungyerszky. Pe lângă 250 angajați, fabrica avea contract cu peste 100 de producători din sectorul industriei casnice, majoritatea lor se ocupa cu țesutul covoarelor populare (chilimuri). Pe lângă întreprinderea Dungyerszky, prin contractele de producție cu industria casnică din provincie, produceau și atelierele Grünbaum și Guttmann din Becicherecul Mare. În industria de prelucrare a pieii, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost întemeiată pe baza asocieri meșterilor locali o tăbăcărie. Cei

29 de membri ai cooperativei dețineau în anul 1913, 7.980 de acțiuni. În anul 1911 a intrat în producție la Becicherecul Mare, o unitate a Industriei Zahărului din Banat S.A., înzestrată cu mașini cu o capacitate de 2.000 CP. În sezonul de prelucrare a sfeclii, cei 1.000 muncitori sezonieri prelucrau peste 1 milion de măji de sfeclă. Produsele fabricii erau exportate și în Anglia¹¹³.

16. VELIKI GAJ/ Gaiu Mare/ Nagygáj/ Grossgaj

Tipar sigilar al măcelarilor. 1782 ??

Cadastrul Breslelor din Ungaria prezintă în mod greșit un tipar sigilar aflat în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta, sub nr. inv. 193.847, ca fiind un tipar al măcelarilor din Gaiu Mare. Motivul greșelii este perechea de boi de pe câmpul sigilar. Boii, sau capetele de boi, sunt motive frecvente ale breslei măcelarilor din Ungaria. Legenda câmpului sigilar; „SIGILLUM. POSSESS. WELIKI GAJ. 1782 +” ne arată clar că în cazul de față este vorba despre un însemn, un sigiliul al localității Gaiul Mare, localitate ca și multe praedi din Banat s-au specializat în cursul secolului al XVIII-lea în creșterea animalelor mari, exportate spre piețele din nordul Italiei sau spre Viena. De altfel, conscripția din 1828 a găsit la Gaiu Mare 1 dogar, 1 croitor, 1 geamgiu, 1 zidar, 4 morari, dar niciun măcelar¹¹⁴.

17. KIKINDA/Nagykikinda/Grosskikinda

În primii ani după retragerea turcilor, Kikinda nu era locuită, abia după mutarea celor 2.400 de familii grănicerești în anul 1751 începe o nouă fază a dezvoltării localității. În deceniile următoare anului 1752, pe lângă populația sârbească, ocupându-se primordial cu agricultura și creșterea vitelor, se stabilesc în Kikinda și meșteșugari germani. În anul 1774, după strămutarea militarilor pe linia Dunării, Kikinda va deveni sediul unei plăși și va primi statutul ununi târg. Că în acești ani printre locuitorii târgului nu prea se găseau meșteșugari, ne arată o conscripție din 1776, care consemna între meșteșugarii din oraș numai numele fierarului Thomas Steinberg, dulgherului Heinrich Schneider, măcelarului Benedikt Dchimmelbach și a morarului Anton Hass¹¹⁵. În vederea sprijinirii elementului meșteșugăresc, împărăteasa Maria Terezia a dispus în anul 1774 ca meșteșugarii care se vor stabili în Kikinda să fie scutiți de plata taxei datorată la primirea titlului de meșter¹¹⁶.

În lipsa meșterilor locali, cu ocazia renovării bisericii din Kikinda în anul 1780, geamgiii și dulgherii erau aduși din Becicherecul Mare, iar frânghiile erau cumpărate de la meșterul Sedelmeyer din Sînnicolaul Mare. Lipsa meșteșugarilor germani din Kikinda a permis activitatea meșteșugarilor evrei. În anul 1800 exista în Kikinda o comunitate evreiască în frunte cu rabinul Franz Dominnuß. Comunitatea din Kikinda avea un învățător, un recitator de rugăciuni și o asociație de înmormântare, Chewra Kadișa¹¹⁷. Apariția primelor bresle din Kikinda aduce o dilemă în cea ce privește statutul meșteșugarilor evrei din localitate. Conform unei hotărâri al conducerii localității, din anul 1828 a fost interzisă organizarea meșterilor evrei în bresle, dar a fost tolerat dreptul de practicare a meseriilor. În preajma înființării breslelor din Kikinda, în anul 1802, conducerea localității era în căutarea unui brutar. Tot în anul respectiv sunt menționate numele tâmplarului Martin Geiger, lăcătușului Joahnn Brauhnart, pantofarilor Johann Kirchner și Cristoph Nagel, iar din anul 1818 al geamgiului Joseph Erhard, țiglarului Josef Weisz și a zidarului Adam Knedl¹¹⁸.

***Breasla comună.* 1819**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹¹⁹. După Kovách Géza, breasla una pe meșterii bărbieri, măcelari, tăbăcari, săpunari, curelari, legători de perie și pe șelarii din Kikinda¹²⁰.

***Breasla lăcătușilor.* 1819**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹²¹.

***Breasla comună.* 1819**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹²². După Kovách Géza, breasla una pe meșterii cizmari și tăbăcari din localitate¹²³.

***Breasla șelarilor.* 1819**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹²⁴.

***Breasla comună.* 1819**

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹²⁵. După Kovách Géza, breasla una pe meșterii croitori, croitori de sumane și năsturari din localitate¹²⁶.

***Breasla comună.* 1819**

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹²⁷. După Kovách Géza, breasla una pe meșterii jocari, frânghieri, pălării, turtelari, tăbăcari, dogari, brutari și vopsitori de textile din Kikinda¹²⁸.

Breasla comună. 1819

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹²⁹. După Kovách Géza, breasla unea pe meserii fierari, rotari, tâmplari, lăcătuși, zidari, dulgheri, geamgii, tinichigii, argintari, olari, și armurieri din Kikinda¹³⁰.

Cartea de pelerinaj a vopsitorului Ludwig Reindel

Cartea de pelerinaj se află în colecția Muzeului din Arad. Inv. Nr. MF. 247.

Amprenta sigilară al uniunii meșterilor din Kikinda. 1787

Cu numele calfei Ludwig Reidl ne-am întâlnit deja la prezentarea materialului despre Comloșu Mare, unde Reidl a lucrat în anul 1841. Cartea de pelerinaj a calfei Ludwig Reidl a fost legitimată în anul 1741 cu un sigiliul al meșterilor din Kikinda, care prin legenda în limba germană: „+ PRL. G. KIKINDAER HANDVERKS. SIGILL.” ne sugerează că tiparul aparținea unei asociații care a existat la Kikinda cu mulți ani înaintea înființării breslelor. În scutul heraldic aflat în centrul câmpului sigilar se disting emblemele (unelte) specifice dulgherilor, lăcătușilor, tăbăcarilor și curelarilor. Din cauza deteriorării cifrei nr. 3, este deosebit de grea datarea sigiliului. Opțiunea noastră pentru 1787 și nu pentru anul 1737 se bazează pe faptul că meșteșugarii germani se stabilesc în Kikinda abia după anul 1752. Autentificarea cărții lui Reidl, în mijlocul secolului al XIX-lea cu sigiliul din 1787 este neobișnuită, dar sugerează că una dintre breslele comune, înființată în jurul anului 1819, folosea mai departe tiparul asociației meșteșugarilor din 1787.

Fig. 95. Amprenta sigilară a meșterilor din Kikinda. 1787

Conscripția din anul 1828 a consemnat la Kikinda următorii meșteșugari: 62 morari, 4 oloinițari, 24 cojocari, 35 cizmari, 12 pantofari, 19 croitori, 6 croitor de sumane, 1 năsturar, 6 țesători, 1 pălărier, 10 fierari, 9 rotari, 3 curelari, 4 frânghieri, 3 dogari, 1 armurier, 5 opincari, 6 tâmplari, 1 țiglar, 1 pieptănar, 1 vopsitor de textile, 1 aurier, 1 dulgher, 1 lăcătuș, 1 zidar, 1 bărbier, 3 brutari, 4 măcelari, 3 săpunari, 1 farmacist, 1 chirurg, 1 hornar, 3 turtari și 16 fără denumiri¹³¹.

După desființarea breslelor, industrializarea orașului s-a dovedit a fi anevoioasă. Foștii breslași au înființat două asociații profesionale. În corporația meșteșugarilor, înființată în anul 1879, se numărau 104 membri, iar Uniunea Generală a Meșteșugarilor înființată în anul 1880, avea 101 membri. Cele două societăți s-au unit în anul 1885 și aveau în anul 1912, 571 de membri. Prima unitate industrială din Kikinda a fost Fabrica de Cărămidă Mészáros et Co. înființată în anul 1864, care în preajma primului război mondial lucra cu 114 angajați. După fabrica de cărămidă a urmat Fabrica de mașini Michael Bohn, în anul 1867. Mai târziu Bohn a lărgit producția cu o turnătorie și cu o cărămidărie, ultima având în preajma primului război mondial aproape 1.000 de angajați¹³². Rămânând la cărămidăriile din Kikinda, trebuie să amintim pe cea a lui Dippong din 1893, Krummenacher din 1895 și Bauer din 1905. Cele trei fabrici aveau în preajma primului război mondial 114, 136 și respectiv 86 de angajați¹³³. Pe lângă cărămidăriile amintite, între anii 1869-1909 au fost construite la Kikinda 4 mori comerciale, o fabrică de amidon și o fabrică de gheață. După înființarea uzinei electrice, în anul 1906, industrializarea din Kikinda s-a extins asupra ramurii de prelucrare a lemnului, prin Fabrica de mobilă Hess și Schachmann, a textilelor prin Tricotaje Löschinger. Uzina Electrică din Kikinda înzestrată cu 3 turbine a 300 CP, asigură pe lângă necesitățile orașului și iluminatul localităților Sînnicolaul Mare, Mokrin, Teremia Mare, Nakovo și Nerău.

Câteva date despre morile din Kikinda. Moara Comercială SA din Kikinda a fost înființată în anul 1869. În preajma primului război mondial capitalul social al morii a ajuns la 900.000 de coroane, iar cei 293 de angajați prelucrau anual 700.000 de măji de cereale. În aceeași ani, Moara fraților Schaf cu cei 120 angajați prelucrau 450 de tone pe an. În preajma primului război mondial numărul angajaților în sectorul comerțului și al meșteșugurilor din Kikinda se ridica la 1.686, iar în sectorul industrial la 1.750¹³⁴.

În lucrarea sa, Dr. Adalbert Karl ne atrage atenția asupra faptului că o bună parte a bărbierilor din Viena proveneau din Banat. Ei au înființat în

anul 1907 o asociație cu numele de Bărbieri și Băieși, asociație care în anii foametei de după primul război mondial au organizat vacanțe de vară în Banat, pentru peste 40.000 de copii săraci din Viena¹³⁵.

18. SÎNNICOLAUL MARE/ Nagyszentmiklós/ Groß-St. Nikolaus

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹³⁶. După Kovách Géza, breasla unea pantofari, tăbăcari, șelari, împletitori de ciorapi, frânghieri, pălărieri, vopsitori de textile și țesători din localitate¹³⁷.

Breasla cizmarilor. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹³⁸.

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹³⁹. După Kovách Géza, breasla unea pe meșterii rotari, dogari, fierari, tâmplari, lăcătuși, armurieri, zidari, dulgheri, geamgii, tinichigii, olari, aurari – argintari, ceasornicari, alămari, (Gelbgiesser) și strungari din Sînnicolaul Mare¹⁴⁰.

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹⁴¹. După Kovách Géza, breasla cuprindea pe meșterii croitori și croitori de sumane din Sînnicolaul Mare¹⁴².

Breasla cojocarilor. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹⁴³.

Breasla comună. 1821

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹⁴⁴. După Kovách Géza breasla unea pe meșterii turtari, morari, brutari, măcelari, confecționeri de perii, săpunari, tăbăcari și bărbieri din Sînnicolaul Mare¹⁴⁵. Prima moară fluvială din Sînnicolaul Mare este semnalată în anul 1721. Conscripția din 1880 a consemnat că în sălașul morarilor din Sînnicolaul Mare trăiau 69 de familii¹⁴⁶.

Breasla turtarilor. 1859

Privilegiul breslei este păstrat de Muzeul Koszta József din Szentes¹⁴⁷.

Tiparul sigilar al breslei comune din Sînnicolaul Mare. 1822

Tiparul sigilar al breslei unite din Sînnicolaul Mare se păstrează în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta, sub nr. Inv. 59.553. Tiparul sigilar, având diametrul de 30 mm, este confecționat din aramă. La marginea câmpului sigilar, într-un cartuș din două linii, se află legenda în limba germană: „SIGIL. DER. PRIVILEG. VEREINIGTEN :ZUNFT. IN. DEM. MARKEN. SZ. MIKLOS. 1822”. Centrul câmpului sigilar este dominat de un scut heraldic ținut de lei. Scutul heraldic este subîmpărțit în 6 câmpuri, ornamentat cu însemnele rotarilor, dogarilor, brutarilor, turtarilor, zidarilor și ceasornicarilor.

Fig. 96. Amprenta sigilară al breslei comune din Sînnicolaul Mare. 1822

Conscripția din anul 1828 consemna existența următorilor meșteșugari în Sînnicolaul Mare : 10 morari, 24 cojocari, 39 cizmari, 9 pantofari, 5 tăbăcari, 10 croitori, 9 croitori de sumane, 6 pălărieri, 7 țesători, 1 vopsitor de textile, 3 năsturari, 1 confecționari de perie, 2 săpunari, 7 fierari, 8 rotari, 4 frânghieri, 5 dogari, 2 curelari, 7 tâmplari, 1 lăcătuș, 3 geamgii, 7 opincari, 7 dulgheri, 1 tinichigiu, 1 strungar, 2 sitari, 1 zidar, 2 brutari, 3 turtari, 1 farmacist, 1 chirurg, 1 alămar și 32 de meșteșugari fără date suplimentare¹⁴⁸.

La prezentarea meșteșugurilor din Sînnicolaul Mare, trebuie să-l amintim pe lingvistul Révai Miklós (1750-1807). Este binecunoscut faptul

că întemeietorul lingvisticii moderne maghiare s-a născut într-o familie de cizmari din Sânnicolaul Mare. Inițial Révai a făcut ucenicia în atelierul părintesc și numai dragostea pentru studii l-a determinat să intre la vârsta de 13 ani în rândul clerului.

După desființarea breslelor, meșteșugarii din Sânnicolaul Mare au format mai multe corporații. O diplomă a Corporației zidarilor și dulgherilor din Sânnicolaul Mare, cu textul tipărit în limba germană, eliberat pe numele calfei Anton Paul, în anul 1863, se păstrează în colecția Arhivei Istorice din Biserica Albă¹⁴⁹. Conform diplomei, Anton Paul a lucrat la meșterul Johann Alk din Sânnicolaul Mare, care era și președintele corporației. Interesant este că diploma eliberată în anul 1863, era certificată prin sigiliul breslei comune, din anul 1822.

Printre manufacturile din Sânnicolaul Mare amintim berăria Camerei Aulice, care în anul 1742 se afla în arenda întreprinzătorului Adam Öxel¹⁵⁰. Dintr-un raport al administrației districtuale Cenad din anul 1749 reieșea că Öxel era și arendașul măcelăriei camerale. În anul 1751, Öxel se plângea că berea nu avea căutare în district¹⁵¹. Tradiția berăriei locale a fost reînnoită prin înființarea în anul 1894 a Berăriei și Fabricii de malț din Sânnicolaul Mare. În preajma primului război mondial, cei 50 de muncitori ai berăriei locale, înzestrate cu o mașină cu aburi având capacitate de 85 CP., producea anual 25.000 hl de bere. Între întreprinderile din Sânnicolaul Mare, un loc deosebit ocupa moara Bayer, întemeiată în anul 1854. În anul 1902, moara se afla în proprietatea familiei Prochaska, care a transformat moara într-o întreprindere cu o capacitate de măcinare anuală de 900 de vagoane de cereale. În preajma primului război mondial, pe lângă unitățile deja amintite, existau în localitate o Fabrică de piele a fraților Körber, opincăria lui Johanovici și o oloiniță¹⁵².

19. TEREMIA MARE/ Nagyteremia/ Marienfeld/

Breasla comună. 1846

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹⁵³. După Kovách Géza, breasla unea pe meșterii rotari, fierari, tâmplari, dogari, lăcătuși, croitori, năsturari, cizmari, pantofari, bărbieri, morari, frânghieri, cojocari, curelari, țesători, măcelari, tinichigii, strungari, zidari, dulgheri, pieptănari, confecționeri de ciorapi și pălării din Teremia Mare¹⁵⁴. Între întreprinderile locale din preajma primului război mondial amintim atelierele de mături Zimmer, având 40 de angajați.

20. PANCEVO/ Panciova/Pancsova / Pantschowa

Breasla comunității militare, din anul 1794

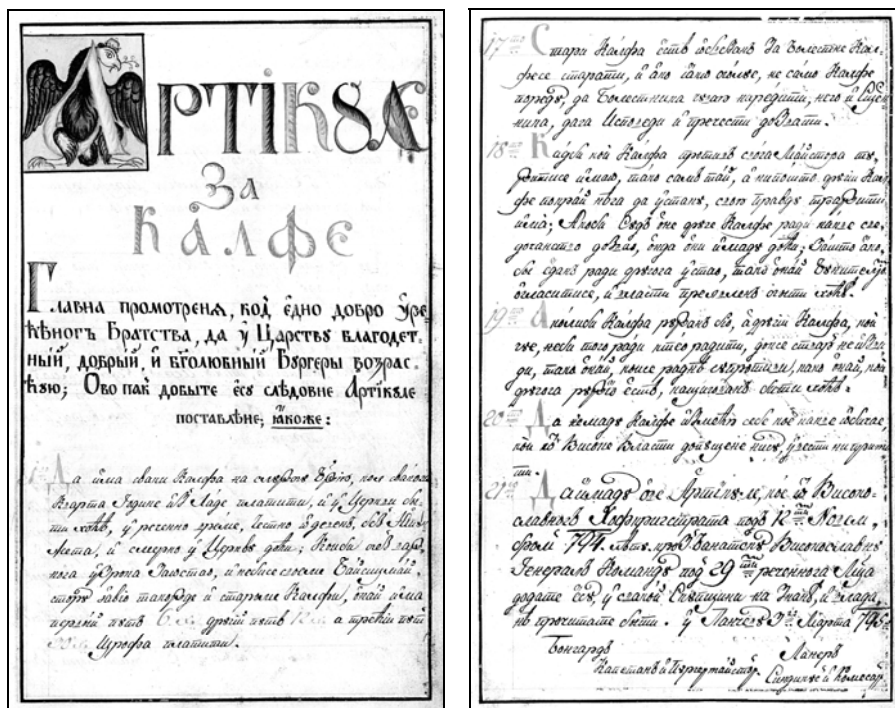

Fig. 97. Prima și ultima pagină al Breslei comunității militare din Panciova. 1794

Privilegiul breslei comune din Panciova era păstrat până în anul 1956 în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta¹⁵⁵. O copie a privilegiului este păstrată azi în colecția Muzeului Orășenesc din Vârșeț¹⁵⁶. Copia din Vârșeț, certificată prin sigiliul Comunității Militare din Panciova („K.K. Freie Milit. Comunitaet Pancevo”), conține 21 articole – manuscris în limba germană, și confirmă că originalul a fost emis la data de 19 august 1794. În afara acestei copii, copiile în limba germană și sârbă ale privilegiului sînt păstrate și în colecția Muzeului Orășenesc din Panciova. Consultarea copiilor din Panciova nu a fost posibilă din cauza lucrărilor de restaurare a clădirii instituției, în timpul vizitei mele din septembrie 2006. Prin bunăvoința doamnei Dragica Stojković, muzeografa la muzeul amintit, am avut ocazia de a privi de la distanță diplomele păstrate într-o vitrină a depozitului. Conform lucrării publicate de Branislav Damjanov și Elza Hes, copia germană din 1 ianuarie 1795, conține cele 16 articole referitoare la

meșteri, iar cele 21 de puncte ale copiei sârbe, datată la 3 martie 1795, se referă la drepturile calfelor¹⁵⁷. O fotocopie după prima și ultima pagină a diplomei în sârbe a fost pusă la dispoziția noastră de directorul Arhivei din Panciova. În afara de privilegiul breslei, din 1794 a meșterilor de pe graniță, avem cunoștințe despre două privilegii ale meșteșugarilor civili din Panciova, ambele eliberate după anul 1794.

***Breasla hornarilor.* 1819**

Privilegiul breslei este amintit de Gabriella Trostovszky¹⁵⁸.

***Breasla bărbierilor.* 1841**

Privilegiul breslei se păstrează la Muzeul de Istorie a Medicinii, din Budapesta¹⁵⁹.

Lăzi ale breslelor din Panciova

În depozitul Muzeului Orășenesc din Panciova se păstrează 3 lăzi ale breslelor locale. După relatarea muzeografei Stojković, este vorba despre Lada Breslei Pescarilor din Panciova din anul 1804, Lada Stuparilor din anul 1856 și de Lada Tâmplarilor (nedată). Lada simplă a breslei pescarilor a fost publicată (fără măsuri) de Elza Hes în anul 1995¹⁶⁰.

Copacul de fier din Panciova

Fig. 98. Copacul de fier din Panciova

Branislav Damjanov și Elsa Hes au publicat fotografia copacului de fier din Panciova¹⁶¹. Nedispunând de măsuratori, apreciam după fotografia publicată, că copacul de fier are o înălțime de cca. 1,70 m. Pe lângă fotografia copacului de fier, autorii au publicat și fotografia unei chei din fier (probabil emblema de han), atârnată pe un braț de metal, cu decorații baroce, executată de calfa bavareză A. Gramberg.

Sigilii ale breslelor din Panciova

Despre existența tiparelor sigilare ale breslelor din Panciova nu avem cunoștință. Sântem convinsi că în cele 664 de cărți de pelerinaje păstrate în colecția Arhivei Istorice din Panciova, se păstrează multe amprente sigilare ale breslelor din Banat și din Europa. Din nefericire, această colecție unică nu a fost prelucrată. După materialul publicat de cercetătoare Elza Hes, redăm cele trei amprente sigilare ale breslelor din Panciova¹⁶².

Amprenta sigilară a Breslei comune din Panciova. 1794

Amprenta sigilară din anul 1794, publicată de Elza Hes, se găsește în cartea de pelerinaj a calfei împletitorului de ciorapi, Magnus Hel, emis la Zombor în anul 1833. Amprenta certifică prezența lui Magnus Hell la Panciova. Câmpul sigilar al amprente este decorat cu lei heraldici, ținând în labele anterioare un scut cu însemnele meșteșugurilor breslei unite. Legenda în limba germană: „1794- SIGILL. DER. K.K. PRIVILEGIERT ZUNFT. IN PANCSOVA”.

Amprenta sigilară a Breslei croitorilor din Panciova. 1789

Amprenta din cartea de pelerinaj a calfei de croitor Johann Mizamer din Viena dovedește prezența calfei vieneze în Panciova în anul 1858.

Amprenta sigilară a Uniunii negustorilor din Panciova

Câmpul ovoidal al amprente este decorat cu imaginea Mercurului și legenda „PANCSOVAER RURITIS STANDS. SIGILL.”

În lucrarea lui Köszeghy Elemér¹⁶³ găsim referiri asupra activității aurarului Eduard Fridl din Panciova și despre un pocal executat de el, pe care comunitate evanghelică din Panciova l-a donat în anul 1851 preotului Frindt János, din Franzfeld. Afirmația lui Köszeghy despre activitatea aurarului Eduard Fridl este întărită și prin cartea de pelerinaj păstrată în colecția Arhivei din Panciova, eliberată pe numele calfei Martin Fridl în vârsta de 18 ani, născut la Panciova.

Cărțile de pelerinaj

Cercetătoara Elza Hes, în lucrarea citată, a întocmit o listă după cărțile de pelerinaj, grupându-le după profesia deținătorilor, respectând în cadrul grupelor ordinea cronologică a emiterii lor¹⁶⁴:

Abadzija /postăvar 19 persoane emisă între 1827–1872.
Bacvar/ dogar 16 /1828–1872
Berberin/ bărbieri 25 /1830–1870
Bravar /lăcătuș 11 / 1829–1858
Ciglar / țiglar 2 /1846–1852
Carapar /împletitor de ciorapi 2/ 1833–1842
Cesljar/ piuitor de pînză 3 /1834–1851
Cizmar/ pantofar 85/ 1829–1861
Curcija /cojocar 33 /1827–1862
Farbar / vopsitor 1 /1860
Gombar/năsturar 2/ 1832–1843
Jorgandz/ plăpumar 1/ 1835
Kazandz/ cazangi 5 /1832–1842
Kolar / rotar 36 /1831–1867
Kovac /fierar 8 /1832–1863
Klinicar /confectionar de instrumente 3 /1836–1829
Potkivac /potcovar 5 /1837–1859
Sekiras/ confectionar de securi 20 /1831–1855
Krojac /croitor 77 /1821–1872
z.Krojac /croitor de damă 8 /1830–1859
Kelner / ospătar 2 /1850
Kozar /pielar 10 /1837–1862
Zlatar /aurar 3 /1834–1856
Leceder/ turtar/ 9/ 1852–1859
Limar /tinichigi 7 /1830–1856
Livac / turnător de alamă 2 /1825–1839
Mesar /măcelar 18/ 1836–1872
Mlinar/morar 5 /1851–1868
Nozar /cuțitar 1 /1836
Odzacar /hornar 3/ 1824–1860
Obucar/cizmar 25 /1838–1854
Opancar/opincar 27 /1829–1867
Papudzija/păpucar 2 /1839–1852
Pekar /brutar 15 /1835–1877
Poslast /cofetar 2 /1844–1873

Puskar /armurier 3 /1838–1866
Ribar/ pescar 10 /1838–1853
Rukavicar/mănușar 1/ 1853
Sapundzija /săpunier 6 /1833–1840
Sarac /pielar 4 /1836–1855
Sedlar / șelar 2 /1837–1872
Stolar/tâmplar 37 /1824–1857
Sitar/sitar 3 /1839–1854
Staklar / sticalar 5/ 1832–1857
Strugar/strungar de lemn 4 /1833–1839
Sesirdzija /pălărier 6/ 1830–1866
Tapetar/tapetirer 1 /1865
Tesar / dulgher 9 /1836–1874
Tkac /țesător 5 /1834–1838
Trgovac/ negustor 41 /1838–1879
Uzar/frînghier 13 /1832–1869
Zidar /zidar 16 /1831–1867
Farbar /vopsitor 2 /1837–1869

În ceea ce privește origine calfelor din lista lui Elza Hes, marea majoritate a lor provin din Banat, dar între ele sînt și cele venite din Ungaria, Austria și Germania.

Panciova și cele 16 localități înconjurătoare făceau parte dintre zonele bănățene, care deja conform Păcii de la Karlowitz se aflau între 1690–1700 temporar sub administrația austriacă. Localitatea va ajunge după 1718, pentru o perioadă mai îndelungată, sub administrația Imperiului Habsburgic, chiar dacă războaiele turco –austriece din 1737–1739 și 1778 vor lăsa urme grele în dezvoltarea așezării. Conform decretului aulic din 12 septembrie 1718, Panciova a devenit capitala unui district cuprinzând 22 de localități și a obținut dreptul de a ține un târg anual. Pe lângă populația sârbească care trăia în cele 70 de clădiri existente conform conscripției din 1717, populația germană colonizată după anul 1718 s-a stabilit în cartierul numit, „Deutsch-Pancevo”. Aceasta populație va părăsi Panciova în cursul evenimentelor din 1737–1739. Despre întărirea elementului german din Panciova se poate vorbi abia după colonizarea veteranilor, în anul 1764. Conform conscripției din anul 1777, dintre cele 546 de familii din Panciova, 161 se ocupau cu practicarea meseriilor și 44 cu pescuitul. În anul 1792 locuitorii din Panciova, devenit între timp sediul unui regiment militar, au cerut împreună acordarea titlului de oraș liber grăniceresc. Cererea comuna a orașelor german și sârbească a fost prezentată împăratului de o delegație compusă din

maistrul rotar Urban și negustorul Nicola Rujović. Diploma imperială din 1 ianuarie 1794, acorda orașelor german și sârbă drepturi prin care locuitorii erau scutiți de serviciul militar și aveau drept de a alege o conducere proprie.

Paralel cu acordarea drepturilor de oraș liber militar, / Freie Militär-communität/ împăratul Francisc I. a semnat la 11 iunie 1794 și privilegiul breslei din Panciova. Privilegiul despre care Dávidházy István credea că nu era recunoscut de Consiliul Locumtenetial Ungar – din Buda, din cauza animozităților dintre autoritățile civile maghiare și cele militare austriece în privința regimentelor de graniță¹⁶⁵. De fapt, Panciova ca oraș de graniță, se afla sub administrația militară și ca atare privilegiul breslei din anul 1794 a fost prezentat și înregistrat în Panciova la data de 9 octombrie 1794, cu ocazia unei serbări populare și în prezența generalului Johann conte de Soro, între 1788–1802, comandant militar al Banatului¹⁶⁶.

Cele 21 de puncte ale privilegiului ne arată că în cazul breslei din Panciova era vorba despre o breaslă militară (cele civile aveau 49 de puncte) în subordine căreia stăteau toți meșterii din granița bănățeană. Punctele 2 și 3 au permis ca Lada Principală din Panciova, să se organizeze lăzi secundare (Filial-Laden) și în alte așezări grănicerești. Conform acestor prevederi, la data de 9 noiembrie 1794 a fost organizată Lada din localitatea Biserica Albă, care cum se știe în anul 1797 a devenit o lada de sine stătătoare.

În anul înființării breslei, în Panciova au fost conșcriși 189 de meseriași cu ateliere proprii. Peste două decenii, conșcripția militară din anul 1817 va găsi în oraș 305 ateliere meșteșugărești, cu 305 meșteri și 217 calfe, care produceau anual marfă în valoare de 367.000 de florini. La începutul secolului al XVIII-lea, meșterii zidari din Panciova au jucat un rol deosebit în viața orașului. Starostele meșterilor, zidarul Mathis Elmer a construit în anul 1802 o capelă în cinstea sfinților Orbán, Izidor și Wendelin, protectorii breslei. În anul 1817, maistrul berar Valentin Wagner a ridicat o cruce în cinstea lui Hl. Nepomuc, protectorul Banatului¹⁶⁷. În anul 1802, prin contribuția tuturor meseriașilor, a fost construit primul spital civil al orașului. Pentru sprijinirea învățământului profesional, Curtea Aulică de Război din Viena, a dispus în anul 1828 introducerea învățământului profesional prin organizarea cursurilor duminicale, care în anul 1842 au fost transformată într-o școală profesională.

Diplomele breslelor din Panciova

În volumele publicate de cercetătorul Klaus Stopp sînt enumerate 11 diplome cu imaginea orașului, diplome eliberate și autentificate de breslele din Panciova¹⁶⁸.

Fig. 99. Diploma breslei din Panciova. 1824

Imaginea orașului a fost executată de gravorul civil (bürg: Graveur) Othmar Schönmann. Specialiștii sînt de părere că gravura a fost executată după anul 1811, deoarece prezintă și cele două turnuri ale bisericii ortodoxe, distruse cu ocazia războiului din anul 1788 și reconstruit e între anii 1807–1811. În gravura orașului, pe lângă bisericile ortodoxă și romano-catolică, se poate vedea fabrica de bere, construită în anul 1722 și depozitul erarial cu o capacitate de 50.000 de măsurii. Vapoarele de pe Timiș precum și bărcile aflate în port subliniază rolul transportului fluvial și al pescuitului în viața economică a orașului. Cronologic, cele 11 diplome publicate de Klaus Stopp, au fost eliberate între 1821–1829. Emitenții diplomelor erau zidari, dulgheri, brutari, tăbăcari, fierari, pantofari, căldărari, șelari, dogari, croitori unguri și opincari din breslele comune ale orașului. Diplomele în ordinea cronologică a emiterii sunt:

1. Meșteri zidari și dulgheri din 11 iunie 1821.
2. Brutari din 26 septembrie 1821.
3. Tăbăcari din 6 iunie 1823.
4. Fierari din 2 ianuarie 1824.
5. Pantofari din 21 septembrie 1825.
6. Căldărari din 3 octombrie 1825.
7. Șelari din 5 mai 1826.

8. Potcovari din 8 martie 1827.
9. Dogari din 22 august 1828.
10. Croitori unguri din 22 septembrie 1828.
11. Opincari din 17 martie 1829.

La lista publicată de Klaus Stopp trebuie să adăugăm diploma tăbăcariilor din Panciova, eliberată la 18. noiembrie 1824 pe numele calfei Petar Csernovits, în vârstă de 18 ani, născut la Pozsega, diploma păstrată în colecția Arhivei Istorice din Biserica Albă. Diploma semnată de starostele Simon Berkisch, atestă că numitul Petar Csernovits a lucrat timp de 2 ani și 40 de săptămâni la Panciova¹⁶⁹. Diploma nr. 3 din lista diplomelor publicate de Klaus Stopp a fost semnată de meșterul breslei (Ober Vorsteher) Costa Petrovics și de al doilea meșter (Unter Vorsteher) Nicola Nanovics, ambii din Panciova. Nu știm de care dintre breslele prezentate aparținea meșterul cu numele Wenzeslaus- Wanorek Regenschori, constructor de instrumente muzicale, amintit în anul 1801 la Panciova¹⁷⁰.

Studiind diplomele eliberate de meșteri din Panciova, putem concluziona că deja în cadrul breslei unite din anul 1794, meșteșugarii s-au organizat în grupuri profesionale. La aceste grupări s-a referit și Milleker când scria că în cadrul breslei unite din anul 1794, meșteșugarii au format la început 8, mai târziu 9, și din anul 1848 în 11 grupări¹⁷¹. Datele statistice din anul 1826 vorbesc despre 10 grupări ale meșteșugarilor din Panciova cu 376 de meșteri, 319 calfe și 222 de ucenici¹⁷². Gruparea după ocupații a meșteșugarilor s-a păstrat și după desființarea breslelor, când în anul 1860 au fost formate 11 Corporații în Panciova. Mai târziu, ocupațiile care necesitau aprobarea autorităților s-au unit în 3 Corporații¹⁷³. Între anii 1872–1875, adică după desființarea regimentelor de graniță din Banat, existau în Panciova 5 Corporații, care s-au unit în anul 1884. În anul 1889, Asociația meșteșugarilor din Panciova număra între membrii săi 455 de meșteri, 298 de calfe și 376 de ucenici¹⁷⁴. Asociația meșteșugarilor din Panciova a organizat în anul 1905 o expoziție locală deosebit de importantă. Exponatele au fost prezentate într-un pavilion central și patru pavilioane mai mici, construite de meșterul dulgher, Karl Fillmann. În cele 14 sectoare ale expoziției au fost prezentate 713 exponate¹⁷⁵.

Manufacturi și întreprinderi industriale din Panciova

În ceea ce privește dezvoltarea industriei din Panciova, ca și în cazul orașului Timișoara, trebuie să ne întoarcem la anii guvernării generalului Mercy. Prima manufactură din Panciova era o berărie camerală amintită în anul 1722. Între 1722–1726, berăria era în arenda lui Abraham Kepisch,

apoi după 1727 în cea a întreprinzătorului Philipp Bauer. Pe lângă berăria camerală, în anul 1727 este amintită moara comunității, arendată de negustorul Menz, iar din anul 1734 de dulgherul timișorean Widmesser. În anul 1728, administratorul districtului raporta despre sosirea meșterilor germani la manufactura de postav din Panciova¹⁷⁶. În afara manufacturilor enumerate, în anul 1749 sînt amintite manufacturile de silitră din zona Panciovei¹⁷⁷.

Printre manufacturile din timpul Mariei Terezia, un loc aparte îl ocupau atelierele de prelucrare a gogoșelor de mătase, construite după 1767, pentru a da o ocupație veteranilor colonizați. În deceniile premergătoare revoluției de la 1848, vechile cazane ale filaturii erau modernizate, iar din anul 1834 a fost înființată și o țesătorie de mătase. În deceniul al șaselea, după anii de secetă 1863/64, activitatea atelierelor din Panciova a fost oprită. O nouă reorganizare a producției s-a făcut abia după 1899. În preajma primului război mondial, Fabrica de mătase din Panciova, cu cei peste 270 de angajați, a livrat mătase naturală pentru piața monarhiei, dar și pentru piețele franceze și italiene¹⁷⁸. Pe lângă atelierul de mătase, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Panciova a fost înființată și o țesătorie de postav. În secolul următor, șirul întreprinderilor noi va fi lărgite de o Fabrică de lichioruri construită în anul 1817, de moară de vînt construită în anul 1827 după modelul olandez, Fabrica de bere Steigert din 1838, precum și de moara cu aburi din anul 1843, urmată în scurte timp de o oloiniță și de lumînărie, ambele funcționând cu ajutorul mașinilor cu aburi.

Una dintre cele mai importante realizări în domeniul dezvoltării industriale din Panciova se legă de Fabrica de bere Weifert. Comerciantul Ignaz Weiter a cumpărat în anul 1849 vechea berărie camerală, pe care a reconstruit-o în anul 1857, dotând-o cu mașini moderne. În preajma primului război mondial, Fabrica de bere Weifert producea anual peste 41.000 hl. de bere, atât pentru piața locală cît și pentru exportul în balcani. Pe lângă fabrica de bere, Weifert a înființat la Panciova o distilerie industrială, cu grajdurile aferente pentru îngrișarea animalelor și o tăbăcărie modernă. Urmașul lui Ignaz Weifert, Georg Weifert, urmînd tradiția familiei a înființat o fabrică de bere în Belgrad, mai apoi a devenit cel mai mare acționar al minelor din Serbia și din 1894 președintele Bănci Naționale Sârbe¹⁷⁹.

În anul 1854, pe lângă berăria Weifert, a fost construit la Panciova o Fabrică de prelucrare a oaselor și 4 mori comerciale. Moara cea mai importantă a fost cea construită în anul 1858 de industriașul elvețian Ludwig Grosjean. Unitatea următoare a fost Moara Comercială SA, înființată în anul 1863 de Hugo și Wilhelm Prochaska. Moara Fischer, înființată în anul 1874, va fi transformată în anul 1894 într-o societate pe acțiuni. Pe lângă morile

amintite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la Panciova au fost înființate 2 fabrici de amidon. Prima cea a unui întreprinzător din Bratislava din anul 1851, a fost lărgită în anul 1885 cu o îngrășătorie de porci, având o capacitate anuală de 8.000 de capete. A doua, cea a lui Ferdinand Gramber, înființată în anul 1860, a dat faliment în anul 1885.

Pe lângă întreprinderile de prelucrare a produselor cerealiere, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să amintim joagărul industrial, proprietatea familiei Milutinovici, turnătorii Eduard Hauser și Țesătoria Ciurci. Lista întreprinderilor trebuie să fie lărgită cu cărămidăriile Bachmann și Schütz, Fabrica de Gaz și Întreprindere mecanică Graumann Henrik¹⁸⁰. În ultimele decenii înaintea primului război mondial, în dezvoltarea industriei și a comerțului din Panciova un rol important revenea Filialei locale a Societății Lloyd.

21. MEDA/Párdány/Pardan

Breasla comună. 1837

Privilegiul breslei comune din Meda este păstrat la ANM din Budapesta¹⁸¹. După Kovách Géza, breasla unea meșterii frânghieri, tăbăcari, tâmplari, cojocari, curelari, croitori de sumane, cizmari, săpunari, croitori, rotari, pantofari, fierari, țesători, vopsitori, geamgii, olari, dogari și bărbieri din Meda¹⁸².

22. PERIAM/Perjámos/Perjamosch

Printre actele administratorul districtului Cenad, în anul 1752 a fost menționat numele rotarului Schmidt Nicalas din Periam¹⁸³.

Breasla comună. 1845

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹⁸⁴. După Kovách Géza, breasla unea pe meșterii vopsitori, tăbăcari, turtelari, strungari, tâmplari, lăcătuși, fierari, rotari, cojocari, pantofari, croitori, cizmari, morari, zidari, sitari, geamgii, frânghieri, pieptănari, năsturari, dogari, tinichigii, croitori de sumane și bărbieri din Periam¹⁸⁵. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Periamul era printre acele localități mai mici din Banat, în care au fost întemeiate unități industriale mai mici, dar cu o dezvoltare dinamică, deosebită. Una dintre aceste unități era Fabrica Korber, înființată în anul 1892, care producea pălării și closuri necesare pentru confecționarea pălă-

riilor. Fabrica avea originea din atelierele de pălării al meșterului Johann Wohl din localitate. În preajma primului război mondial Fabrica Korber era înzestrată cu mașini cu aburi având capacitatea de 150 CP. Cei 80 de angajați ai fabricii produceau anual 32.000 de closuri din păr de iepure, materie primă care a fost livrata pentru fabricile de pălării din Ungaria, Austria și România.

La începutul secolului al XX-lea, au fost înființate la Periam Joagărul și moara mecanică al lui Remmel Jakob, care împreună cu filiala din Comloșul Mare prelucrau anual 15.000 m³ de lemn și 20.000 de măji de cereale. În vederea prelucrării lemnului transportat pe Mureș, întreprinzătorul Minnich Adam a înființat în anul 1907 un atelier și un depozit de lemne, care împreună cu filialele din Tomnatic, Gottlob, Klárafalva de lângă Szeged și Nacovo, prelucrau anual 400.000 m³. de lemn. În anul 1907 a fost întemeiată cărămidăria și vărăria Röser, care a înființat mai târziu un depozit la Arad. Cărămidăria Röser producea anual peste 10 milioane de cărămizi¹⁸⁶.

23. KOVIN/ Kubin/ TEMESKUBIN/KEVEVÀRA/ Kovin

Breasla comunității militare din Kubin înființată în anul 1832 este amintită de Milan Miloșev¹⁸⁷. În Arhiva Istorică din Biserica Albă se păstrează o diplomă de eliberare a ucenicului Mihael Mihutza, emis de "2-te priv. Zunft zu Kubin" la 3 februarie 1851. Din datele diplomei reieșea că ucenicul Mihutza, născut la Biserica Albă, a învățat meseria la tăbăcarul Stainer Boschnich din Kubin. Diploma a fost semnată de meșterii Lazar Iovanovici și Johann Ganef, ambii din Kubin. Breasla din Kubin, funcționa probabil ca o filială al Lăzii Principale a Regimentului de graniță Germano-Bănățean Nr.12 cu sediul la Panciova¹⁸⁸.

24. NOVI BECEJ /Törökbecse/Neue Becse

Breasla comună.1822

Privilegiul breslei este păstrat la ANM din Budapesta¹⁸⁹. După Kovách Géza, breasla unea meșterii croitori, pantofari, năsturari, frânghieri, fierari, rotari, lăcătuși, șelari, curelari, tăbăcari, geamgii, țesători, constructori /reparatori/ de vapoare, zidari, pălării, dogari, bărbieri, săpunari, cojocari și opincari din Novi Becej¹⁹⁰. În conscripția din anul 1828, la Novi Becej au fost consemnați 10 morari, care nu sînt enumerați la breasla

comună din anul 1822. Trebuie să subliniem că în afara constructorilor de vapoare din Novi Becej, nu cunoaștem nici o altă organizație similară din Ungaria.

În Arhiva Istorică din Panciova se păstrează o diplomă a breslei comune din Novi Becej, eliberată în 12 ianuarie 1847. Particularitatea diplomei, tipărită în limba germană, este gravura localității, prezentând de fapt portul din Novi Becej, cu vaporul de aburi de pe Tisa. Cunoscând faptul că primul vapor cu abur al Societății de Navigație de pe Dunăre a parcurs pentru prima oară Tisa în anul 1833, ne permite o datare a gravurii, după anul 1833.

Fig. 100. Diploma Breslei comună din Novi Becej, eliberat la 12. ianuarie 1847

În cursul secolului al XVIII-lea, Novi Becej a devenit portul fluvial cel mai important pentru negoțul cerealelor din Banat. După datele lui Csaplovics în anul 1829 din portul Novi Becej porneau prin Tisa și prin canalele de navigație 200 de vapoare cu cereale, o parte spre Marea Adriatică și o parte pe Dunăre în direcția Győr și Bratislava. În a doua

jumătate a secolului al XIX-lea, din cauza inundațiilor frecvente ale Tisei, rolul portului din Novi Becej a pierdut mult din importanța anterioară. În preajma primului război mondial au existat la Novi Becej două cărămidării și un joagăr mecanic. Dintre cărămidării s-a remarcat cea a familiei Breitkopf înființată în anul 1906, înzestrată cu mașini cu aburi de 130 CP, care cu cei 114 angajați produceau anual peste 5 milioane de cărămizi. Filiala locală a depozitului de cherestea Milkó Vilmos din Budapesta, cu cei peste 200 de angajați, a produs mărfuri mai ales pentru exportul spre Serbia. Nu trebuie să uităm atelierele textile, Istvánfi, care cu 300 de angajați produceau mai ales textile populare¹⁹¹.

25. PECIU-NOU/ Újpecs / Neu- Petsch, Ulmbach

Breasla comună. 1840

Privilegiul breslei se păstrează la ANM din Budapesta¹⁹². După Kovách Géza, breasla unea lăcătuși, tâmplari, bărbieri, fierari, frânghieri, șelari, pantofari, cizmari, vopsitori, tinichigii, țesători, geamgii și strungari¹⁹³. În colecția Muzeului de Etnografie din Timișoara se păstrează o copie din anul 1842 al privilegiului. Textul copiei, scris în limba germană, începe cu punctul nr. 5 al privilegiului. Din adnotarea de pe pagina 30 reiese că originalul / Azi probabil, în Arhiva din Zrenjanin/ a fost prezentat la ședința comitatului Torontal, pe data de 4 aprilie 1858¹⁹⁴.

Meșteșugarii din Peciu Nou au jucat un rol important și în viața politică a așezării. Dintre meșteșugarii din localitate trebuie să amintim numele lui Johann Matthias Thiel (1751–1825), care de 12 ori a fost ales ca jude al satului. În anul 1802, când crescătorii și comercianții de vite au intenționat transformarea hotarului satului în pășuni, Johann Matthias Thiel, ca jude al localității, a fost de două ori în audiență la împăratul Francisc I., obținând salvarea hotarului comunei¹⁹⁵. În preajma primului război mondial, în localitatea Peciu Nou exista o cooperativa de lapte, 2 cărămidării și 2 mori comerciale.

26. ÚJSZEGED

Breasla comună. 1846

Cererea meșterilor din Újszeged pentru obținerea unui privilegiu al lăcătușilor se păstrează la ANM din Budapesta¹⁹⁶.

27. JIMBOLIA /Zsombolya/ Hatzfeld

Nu avem cunoștințe despre numărul meșteșugarilor aflați printre cele 400 de familii colonizate în Jimbolia în anul 1767 de către Administrația Camerală. În monografia scrisă de Dr. Anton Petri Peter sînt redade datele din anul 1790, cînd între locuitorii Jimboliei existau deja 24 de meșteșugari¹⁹⁷. Numărul lor era în continuă creștere, 135 în anul 1823; 115 în anul 1828; 353 în anul 1896 și 349 în anul 1907.

***Breasla comună.* 1823**

Privilegiul breslei pantofarilor, pălărierilor, tăbăcarilor, vopsitorilor, turtarilor, sitarilor, și măcelarilor din Jimbolia se află în ANM din Budapesta¹⁹⁸.

***Breasla comună.* 1823**

Privilegiul breslei zidarilor, dulgherilor, lăcătușilor, geamgiilor, armurierilor, strungarilor, tinichigiilor, morarilor și argintarilor din Jimbolia se află în ANM din Budapeste¹⁹⁹.

***Breasla comună.* 1823**

Privilegiul breslei fierarilor, rotarilor, confecționerilor de cuie, frînghierilor, curelarilor, șelarilor, dogarilor, brutarilor și săpunarilor din Jimbolia se păstrează la ANM din Budapesta²⁰⁰.

***Breasla comună.* 1823**

Privilegiul breslei cizmarilor, cojocarilor, șelarilor, perierilor, țesătorilor, și năsturarilor se află în ANM din Budapesta²⁰¹. La breslele din Jimbolia, Trostovszky enumera și pe meșteșugarii tâmplari, pieptănari, mănuașari și croitori, care în anul respectiv făceau parte din una dintre cele patru bresle comune²⁰².

***Breasla negustorilor.* 1843**

Privilegiul breslei se păstrează în ANM din Budapesta²⁰³. Conscripția din anul 1828 a menționat la Jimbolia 16 negustori²⁰⁴.

Obiecte ale breslelor din Jimbolia

În anul 1980, Muzeul Banatului din Timișoara a achiziționat de la Johann Vastag, președintele de odinioară al corporației meșteșugarilor din Jimbolia, colecția obiectelor care aparțineau cândva breslelor din localitate.

Colecția Vastag, este înregistrat la Secția de Istorie între numerele 10.491–10.512. În colecție, parțial prelucrată, se găsesc 3 fragmente de privilegii, 2 lăzi, 11 sigilii și 4 diplome de participare la expoziții locale și internaționale.

Lada breslei comune din Jimbolia. 1823

Fig. 101. Lada breslei comune din Jimbolia. 1823

Inscripția 1823 de pe ladă, având dimensiunile (60x40x25) ne arată că piesa aparține uneia dintre cele patru bresle comune din Jimbolia.

Nr. inv. 10491.

Lada de breaslă din Jimbolia

Fig. 102. Lada breslei comune din Jimbolia

Neavând vreo inscripție, nu este posibilă o datare a lăzii.

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

În fosta colecție Vastag se păstrează cele patru tipare sigilare ale celor patru bresle comune din Jimbolia. Cele patru tipare sigilare au fost confecționate în anul 1824 din alamă

Tiparul sigilar aflat în colecția Secției de Istorie al Muzeul Banatului, aparținea breslei comune a meșterilor pantofari, pălării, tăbăcari, vopsitori, turtari, sitari și măcelari din Jimbolia. Mijlocul câmpului sigilar este dominat de un scut heraldic ținut de lei. Cele șase câmpuri ale scutului sînt decorate cu însemnele meșteșugurilor. Deasupra scutului se găsește vulturul bicefal. Legenda circulară în limba germană: „K: K: PRI: VEREINIGTE. ZUNFTE: 1824.”

Nr. inv. 10495.

Fig. 103. Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia. 1828

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

Tiparul sigilar oval cu dimensiuni 8,5x4,2 mm, confecționat din alamă se deosebește numai prin dimensiuni și scutul heraldic de tiparul descris de mai sus. Scutul heraldic împărțit în 9 câmpuri este decorat cu însemnele celor 9 meșteșuguri unite în breaslă: zidari, dulgheri, lăcătuși, geamgii, armurieri, strungari, tinichigii, morari, și argintari. Inscricțiunea similară cu cea de sus.

Nr. inv. 10496.

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

Tiparul sigilar cu amprenta ovală cu dimensiuni 8,5x4,2 mm, se deosebește de anteriorul numai prin cele 8 însemne ale meseriilor cizmari, cojocari, șelari, pietrari, mănușari, croitori, năsturari și țesători ai breslei comune din Jimbolia.

Nr.Inv.10497

Tipar sigilar al breslei comune din Jimbolia

Tipar sigilar cu amprenta ovală, 6,8x3,4 mm se deosebește de cele trei prezentate numai prin dimensiunea amprentei și prin cele 9 însemne ale fierarilor, rotarilor, confecționarilor de cuie, frânghierilor, curelarilor, șelurilor, dogarilor, brutarilor și săpunarilor din Jimbolia. Inscripția similară.

Nr. inv.10498

Tipar sigilar al breslei croitorilor din Jimbolia

Tipar sigilar cu amprenta 2,7x5.2 mm, confecționat din aramă. După legenda în limba germană: „K.K.priv. Kleidermacher Zunft in Hatzfeld”, urmează un scut heraldic decorat cu o foarfecă și o coroană heraldică.

Nr. inv. 10501

Tipar sigilar al breslei pantofarilor din Jimbolia

Amprenta câmpului sigilar cu dimensiuni de 2,3x5 mm este despărțit a printr-o linie orizontală. Deasupra liniei, printre decorațiuni florale și astrale, se vede un pantof, dedesubtul liniei -inscripția; „Schumacher Zunft”.

Nr. inv. 10500

Tipar sigilar al breslei pălărierilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar cu dimensiuni 2,2x4,5 mm este împărțit în două. Partea superioară – între motive florale o pălărie, partea inferioara — inscripția, „Hutmacher Zunft”.

Nr. inv. 10503

Tipar sigilar al breslei sitarilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar cu dimensiuni 2,2x4,5 mm, este împărțit în două. Partea superioară – între motive florale o sită, partea inferioară – cu inscripția; “Siebmacher Zunft”.

Nr. inv. 10502.

Tipar sigilar al pantofarilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar, cu dimensiuni de 2,2x4,5 mm, este împărțit în două. În partea superioară – inscripția „Varga Zunft”, partea inferioară – însemnele meșteșugului.

Nr. inv. 10504

Tipar sigilar al breslei țesătorilor din Jimbolia

Câmpul tiparului sigilar cu dimensiuni de 2,5x5 mm. După legenda circulară: „Sigil der Leinweber Zunft in Hatzfeld“, urmează centrul câmpului sigilar decorat cu lei heraldici care țin în labele anterioare suveicile așezate în triunghi. Deasupra leilor este așezată o coroană heraldică.

Nr. inv. 10505

Fig. 104. Diploma de aur al meșterului Peter Schwarz din Jimbolia obținut la Târgul Internațional din Roma

Cartea de pelerinaj a frânghierului Rheinholz Josef

Cartea de pelerinaj a calfei, Rheinholz Josef, născut la Jimbolia în anul 1845 – este păstrată în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Din adnotările cărții reiese că proprietarul ei a lucrat la Pesta.

Nr. inv. 10.582

Cartea de pelerinaj a curelarului Reinholz Stephan

Cartea de pelerinaj a curelarului Reinholz Stephan, născut în anul 1852 în Jimbolia, se păstrează în colecția Secției de Istorie a Muzeul Banatului. Din adnotări reieșea că Reinholz a învățat în atelierul tatălui său și la 3 aprilie 1871 a pornit spre Budapesta.

Inv. 10.583

Conscripția din anul 1828 consemna în Jimbolia 7 fierari, 4 rotari, 2 dogari, 10 pantofari, 7 cizmari, 3 pălărieri, 3 frânghieri, 8 tâmplari, 8 croitori, 12 morari, 2 tăbăcari, 2 curelari, 1 măcelar, 1 teasc de ulei, 1 năsturari, 4 cojocari, 3 țesători, 1 turtelari, 1 tinichigiu, 1 geamgiu, 2 săpunari, 1 strungar, 1 lăcătuș, 1 pieptănar, 1 farmacist, 1 opincari și 18 meserii fără date suplimentare²⁰⁵. Într-o adnotare din data de 13 mai 1817 pe un privilegiu al breslei croitorilor din Szeged, croitorul Gall János din Jimbolia asigură în scris conducerea breslei că nu se va stabili și lucra în Szeged²⁰⁶. Conform datelor conscripției Krümmer din anul 1859, existau în Jimbolia 169 de meseriași și negustori. Meseriașii erau organizați în patru bresle și negustorii într-o breaslă separată. Sursa ne informează că marea majoritate a meșteșugarilor proveneau din rândul populației germane. Meseriașii din Jimbolia desfăceau mărfurile lor atât în cele patru târguri anuale din localitate, cât și în târgurile săptămânale ale localităților înconjurătoare. Pe lângă meșteșugarii localității trebuie să ne amintim și de cei 106 meșteșugari, angajații domeniului Csekonics din Jimbolia²⁰⁷.

După desființarea breslelor, în anul 1884 meșteșugarii din Jimbolia s-au organizat într-o corporație, care din anul 1885 a preluat și instruirea ucenicilor. Corporația Meșteșugarilor din Jimbolia, a deschis la data de 8 septembrie 1885 un cămin-han, cu scopul înlesnirii găzduirii calfelor străine, han aflat sub supravegherea meșterului Peter Fellenz. Conducerea hanului s-a ocupat pînă în anul 1919 și cu problemele legate de repartizarea calfelor la meșterii din Jimbolia. În anul 1885, sub conducerea meșterului Heinrich Berwanger a fost întemeiat Casinoul Meșteșugarilor și Comerțanților din Jimbolia, care în deceniile următoare va juca un rol deosebit de important în viața culturală a orașului. Membrii Corporației Meșteșugarilor, au înființat la data de 28 mai 1893, Corul Meșteșugarilor din Jimbolia, („Hatzfelder Gewerbe-Gesangverein“), care în deceniile următoare a dat concerte la Viena, Arad, Timișoara, Szeged, Lugoj și Cluj. Biblioteca Corporației număra în anul 1925, 1.600 de volume.

Dezvoltând mai departe tradițiile vechilor breslași din Jimbolia, în anul 1878 a fost înființata Fabrica de Pălării a lui Rudolf Decker, în 1907–

Fabrica de pantofi a lui Peter Schmidt și în 1918 Fabrica de nasturi a lui Josef Schnur. Dintre cele trei, se remarcă activitatea fabricii lui Rudolf Decker, care folosind sprijinul financiar al statului, a fost transformată în anul 1908 într-o societate pe acțiuni. Noua unitate, înzestrată cu mașini moderne, având 150 de angajați, a livrat anual peste 12.000 de closuri din păr de iepure și pentru exportul în România și Italia.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unitatea industrială cea mai însemnată din Jimbolia era – și a rămas pînă în zilele noastre, Cărămidăria Bohn, înființată în anul 1864. Unitatea din Jimbolia a creat în deceniile următoare sucursalele din Zrenjanin, Budapesta, Békéscsaba, Banatsko Veliko Selo (Charleville) și Sveti Hubert. În preajma primului război mondial, numai în unitatea din Jimbolia, cu cei peste 940 de angajați, s-a produs anual, după patenta Bohn, 18 milioane de țigle, 8 milioane de cărămizi și 300 vagoane de alte produse ceramice. Entuziasmat de succesul deosebit al cărămidăriei Bohn, un grup de investitori din Jimbolia a înființat în anul 1894, Cărămidăria cu aburi S.A. Jimbolia, care cu cei 350 de angajați a produs anual 8 milioane de țigle, 4 milioane de cărămizi și 200 de vagoane de alte produse ceramice. A treia unitate din branșă, Cărămidăria Hungaria, a început producția în anul 1903. Înzestrată cu mașini cu aburi cu capacitatea de 300 CP, cei 750 de angajați al cărămidăriei au produs în preajma primului război mondial 10 milioane de cărămizi și 10 milioane de țigle pentru consum intern și extern. Succesul deosebit ale produselor pe piețele din balcani, a determinat înființarea unei filiale la Brașov.

Pe lângă cărămidării, printre unitățile industriale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să amintim și morile din Jimbolia. Prima unitate care a depășit stadiul obișnuit al morilor locale a fost Prima moară comercială – Jimbolia S.A, înființată în anul 1885 de către Auszterlitz Ede și Pick Mauriciu. De la început moara era înzestrată cu o mașină cu aburi având capacitate de 530 de CP. Cei 70 de angajați ai morii prelucrau anual 120.000 de măji de cereale. Peste 10 ani, în anul 1895 a intrat în funcție, Moara Panonia S.A, înființată de Comes Mátyás și Farle Johann. Unitatea, înzestrată cu o mașină de aburi cu 125 CP, prelucra cu cei 25 de angajați, anual, 730 de vagoane de cereale. A treia moară comercială din Jimbolia, Moara Reform S.A., a fost înființată în anul 1905, de către comerciantul Klein Heinrich. În anul 1909, moara era înzestrată cu o mașină cu aburi cu capacitate de 160 Cp. și prelucra anual peste 750 de vagoane de cereale. Dintre cele trei mori amintite, produsele morii din anul 1885, aveau o căutare deosebit de bună pe piețele din Austria și balcani. Pe lângă unitățile enumerate, la începutul secolului al XX-lea în Jimbolia funcționa o uzină electrică, un joagăr și un abator²⁰⁸.

Fig. 105. Diploma de aur al meșterului Peter Schwarz din Jimbolia obținut la Târgul Internațional de la Paris

Din păcate nu deținem informații despre gravorii sigiliilor din Banat. Singura informație se referă la confecționarea sigiliului localității Kikinda, din anul 1776, executată de un gravor cu numele Bornstiel din Timișoara pentru suma de 4 guldeni²⁰⁹.

Recapitulând prezentarea obiectelor breslelor din Banat, putem constata că în colecțiile cercetate, precum și în literatura de specialitate, consultată de noi, am găsit referiri la obiecte provenite din 37 de localități. Numeric, pe lângă cele peste 800 de cărți de pelerinaj, am reușit să identific 153 de privilegii, 50 de diplome, 60 de sigilii, 16 drapele, 10 însemne de han, 15 lăzi și 20 de obiecte mărunte (căni, pocale etc.), în total 314 obiecte. Cele mai multe obiecte: 38 de privilegii, 36 de sigilii, 27 de adeverințe, 10 drapele, 2 lăzi, 4 diplome, și 12 pocale, embleme, etc., în total 135. de obiecte provin din Timișoara. Pe locul al doilea se situează Vârșețul cu 45 de obiecte, Panciova cu 19, Becicherecul Mare cu 19, Jimbolia cu 17 și Lugojul cu 14 de obiecte.

NOTE

1. MILAN MILOŠEV: *Die Zünfte in der Dörfern des Banats*. In: *Rad Vojvodanskij Muzeja* 10/1961, S.175, Novi Sad.
2. KOVÁCH G.: 265.
3. *Cadastrul*: II.324.
4. KOVÁCH G.: 256
5. *Cadastrul*: II.324.
6. KOVÁCH G.: 265.
7. KOVÁCH G.: 258.
8. Fotografia a fost pus la dispoziția noastră de conducerea Muzeului Național Maghiar în anul 1980.
9. KOVÁCH G.: 256.
10. KOVÁCH G.: 265.
11. *Cadastrul*: II.324.
12. KOVÁCH G.: 256.
13. BARÓTI: *Adattár*, II.3.
14. BEER JOSEF: *Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat*. Salzburg, 1980. 30-41.
15. BEER: 59.
16. KLAUS STOPP. Bd. 8. 114.
17. BÖHM LEONARD: *Geschichte der Stadt Weisskirchen nach handschriftlichen Quellen geschildert. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage*, Veisskirchen, 1905. 122; FELIX MILLEKER: *Kurze geschichte der Stadt Bela Crkva (Weißkirchen) im Banat. 1355–1918*, Weikirchen 1927. 9.
18. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*. ..20.
19. GRÄf: 117.
20. MILLEKER: *Bela Crkva*., 12
21. MILLEKER: *Geschichte des Gewerbes*. ..20.
22. BÖHM: *Geschichte der Stadt Weisskirchen*., 82.
23. BÖHM: *Geschichte der Stadt Weisskirchen*.,207.
24. BEER: 411.
25. BEER: 411- 412.
26. Dr. ALEXANDER KRISCHAN: *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860–1980*. Freiburg 1993. 24-25.
27. KLAUS STOPP: Bd. 8. 114-115.
28. BEER: 49.
29. BARÓTI: *Adattár*, II. 5.
30. BARÓTI: *Adattár*, II.12-26.
31. MILLEKER: *Bela Crkva*., 14-17.
32. MILLEKER: *Bela Crkva*.,14-17.
33. MILAN MILOŠEV: *Die Zünfte in der Dörfern des Banats*.
34. KOVÁCH G.: 265.
35. KOVÁCH G.:256.
36. *Cadastrul*: II.325.
37. SZÁDECKY. *Op. cit.*
38. TROSTOVŠZKY:
39. KOVÁCH G.: 265.
40. TROSTOVŠZKY:

41. *Cadastrul*: II.325.
42. SZAKÁCS MARGIT: *A Vidács gépgyár története*. In: *Folia Archeologia*, XIII. 1961, Bp.300.
43. BERGER KÁROLY: *Temes vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei, Budapest, 1907.29.*
44. KAKUCS: *Contributii...*, 49.
45. ANTON PETER PETRI: *Heimatbuch der Heidegemeinde Lovrin im Banat, 1979.*
46. KOVÁCH G.: 260.
47. *Cadastrul*: II.326.
48. KOVÁCH G.:266.
49. ANTON PETER PETRI.: *Lovrin...*, 464-468.
50. KOVÁCH G.:266.
51. *Cadastrul*: II.326.
52. KOVÁCH G.: 257.
53. *Cadastrul*: II.326.
54. KOVÁCH G.:266.
55. BOROVSZKY: *Torontál...*, 237-240.
56. KOVÁCH G.:266.
57. KOVÁCH G.: 257.
58. *Cadastrul*: II.326.
59. TROSTOVSK:
60. BOROVSZKY: *Torontál...*, 237-240.
61. RAJKA GRUBITY: *Zanatu u zanatlje proslosti Zrenjanina*. Zrenjanin 2002. 6.
62. MILLEKER: *Geschichte der Stadt Veliki Beckerek. 1333– 1918*. Vrsetz 1933.24-38.
63. S. JORDAN: 128.
64. S. JORDAN: 97.
65. RAJKA GRUBITY: 49
66. *Cadastrul*: II. 324-325.
67. KOVÁCH G.: 266
68. MILLEKER: *Veliki Beckerek...*,13.
69. *Cadastrul*: II. 324-325.
70. KOVÁCH G.:257.
71. MILLEKER: *Veliki Beckerek...*, 56.
72. *Cadastrul*: II. 324
73. KOVÁCH G.: 266
74. *Cadastrul*: II. 324.
75. KOVÁCH G.: 266.
76. *Cadastrul*: II. 324.
77. KOVÁCH G.: 266.
78. *Cadastrul*: II. 324.
79. KOVÁCH G.: 266.
80. *Cadastrul*: II. 324.
81. KOVÁCH G.: 266.
82. *Cadastrul*: II. 324.
83. KOVÁCH G.: 266.
84. *Cadastrul*: II. 324.
85. KOVÁCH G.: 266.
86. *Cadastrul*: II. 324.

87. KOVÁCH G.: 266.
88. *Cadastrul*: II. 324.
89. KOVÁCH G.: 266.
90. *Cadastrul*: II. 324.
91. TROSTOVSKY:
92. KOVÁCH G.: 256.
93. *Cadastrul*: II. 324.
94. TROSTOVSKY:
95. *Cadastrul*: II.324.
96. *Cadastrul*: II.324.
97. KOVÁCH G.: 266.
98. TROSTOVSKY:
99. *În Muzeul Național Maghiar.*
100. *Ibidem.*
101. *Ibidem.*
102. Grubity: 53.
103. *Muzeul Orășenesc din Becicherecul Mare.*
104. KOVÁCH G.:257.
105. MILLEKER: *Veliki Beckerek...*, 48-49.
106. MILLEKER: *Veliki Beckerek...*,75- 85.
107. BOROVSZKY: *Torontál...*, 577.
108. BARÓTI: *Adattár*, I. 307.
109. BARÓTI: *Adattár*, I.341.
110. BOROVSZKY: *Torontál...*, 239, 243, 567, 577.
111. BOROVSZKY: *Torontál...*, 244, 577.
112. BOROVSZKY: *Torontál...*, 577.
113. BOROVSZKY: *Torontál...*,238, 243.
114. KOVÁCH G.: 258.
115. Dr. ADALBERT KARL: *Groß- Kikinda- Deutsches Heimatbuch 1750–1945*, Bd. I. Bissingen.67-69.
116. LEONHARD BÖH: *Geschichte des Temeser Banats*. Leipzig 1860, Bd. II. 82-83, 102–104.
117. FELIX MILLEKER: *Geschichte der Stadt Velika Kikinda (Groß Kikinda) 1412–1918*, Werschatz, 1928.
118. Dr. ADALBERT KARL: Bd. II. 154.
119. *Cadastrul*: II.325.
120. KOVÁCH G.: 266.
121. *Cadastrul*: II.325./
122. *Cadastrul*: II.325.
123. KOVÁCH G.: 266.
124. *Cadastrul*: II.325.
125. *Cadastrul*: II.325.
126. KOVÁCH G.: 266.
127. *Cadastrul*: II.325.
128. KOVÁCH G.: 266.
129. *Cadastrul*: II.325.
130. KOVÁCH G.:266.
131. KOVÁCH.G.: 257.

132. Dr. ADALBERT KARL: B.I. 227.
133. Dr. ADALBERT KARL: B.I. 224.
134. BOROVSZKY: *Torontál...*, 595.
135. Dr. ADALBERT KARL: Bd.I.184.
136. *Cadastrul*: II.325.
137. KOVÁCH G.: 267.
138. *Cadastrul*: II.325.
139. *Cadastrul*: II.325.
140. KOVÁCH G.: 267.
141. *Cadastrul*: II.325.
142. KOVÁCH G.: 267.
143. *Cadastrul*: II.325.
144. *Cadastrul*: II.325.
145. KOVÁCH G.: 267.
146. ERICH LAMMERT: *Schiffe und Schiffsmühlen*
147. *Cadastrul*: II.325.
148. KOVÁCH G.: 258.
149. *Istorijski Arhiv Bela Crkva. Fond 428-C, 1863–40.*
150. BARÓTI: *Adattár*, I.270.
151. BARÓTI: *Adattár*, I. 281; 289; 291.
152. BOROVSZKY: *Torontál...*, 244.
153. *Cadastrul*: II. 326.
154. KOVÁCH G.: 267.
155. *Cadastrul*: II. 391; DÁVIDHÁZY ISTVÁN: *Adalék a Bánáti Határkerület és Pancsova céhszabályzatához. V. Kézművesipari Szimposium Veszprém 1984. november 20-21. Veszprém, 1985.*
156. *Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeș. Inv.Nr. 201.*
157. BRANISLAV DAMJANOV și ELZA HES: *Pregled razvoja zanatstva na produkcju udružneja zanatlija Panceva, Kovavice i Alibunara 1795–1985, Pancevo 1985., S. 11-12.*
158. TROSTOVSZKY: 156.
159. *Cadastrul*: II.391.
160. ELSA HES, C. PETROVIC: *Cva veka zanatstva u Pancevu*, Pancevo 1995.
161. BRANISLAV DAMJANOV și ELSA HES : *Pregled. ., 22.*
162. ELZA HES: *Zbirka Vandrovki. In: Istorski Arhiv Pancsevo. Informator 23/1991. 7-38.*
163. KÖSZEGHY: 279.
164. ELZA HES: *Zbirka Vandrovki.*
165. DÁVIDHÁZY ISTVÁN : 189-190.
166. MILLEKER: *Gescichte des Gewerbe...*, 21. și *Geschichte der Stadt Pancevo.., Pancevo, 1925. 61-65.*
167. MILLEKER: *Pancevo...*, 88-89.
168. KLAUS STOPP: Bd. 8.82-83.
169. *Istorijskij Arhiv Bela Crkva. Fond: 428-C/1824-3.*
170. WALTER KINDL: *op.cit.*, 33.
171. MILLEKER : *Pancevo.* 84.
172. ELSA HES, C. PETROVIC: *Cva veka ...*,14.
173. MILLEKER: *Pancevo.* 141.
174. MILLEKER: *Pancevo.* 188.

175. VOGENBERGER OTTO: *Pantschowa Zentrum des Deuschtums im Südbanat*, Pannonia Verlag Freillassing. 1961.204.
176. BARÓTI: *Adattár*, I. 368.
177. S. JORDAN: 127.; BOROVSZKY: *Totontál...*, 610.
178. BOROVSZKY: *Torontál...*, 244.
179. MILLEKER: *Die Familie Weifert.* ..
180. BOROVSZKY: *Torontál...*, 237-238; 244.
181. *Cadastrul*: II.324.
182. KOVÁCH G.: 267.
183. BARÓTI: *Adattár*, I.290.
184. TROSTOVSKY:
185. KOVÁCH G.: 267.
186. BOROVSZKY: *Torontál...*, 244.
187. MILAN MILOŠEV: *Die Zünfte in der Dörfen des Banats*.
188. *Istorijski Arhiv Bela Crkva. Fond 428-C-1851-15*.
189. TROSTOVSKY:
190. KOVÁCH G.: 267.
191. BOROVSZKY: *Torontál...*, 238.
192. *Cadastrul*: II.326.
193. KOVÁCH G.: 267.
194. *M.B. Secția de Istorie. Statutul breslei unite din Peciul Nou*.
195. LUDWIG STEFAN SCHWARTZ: *Mathias Thill. Bauerdrama*, Bukarest, 1977. 64.
196. *Cadastrul*: II. 326.
197. Dr. ANTON PETER PETRI: *Heimatbuch des Heidenstädtchens Hatzfeld im Banat*, Hatzfeld 1991.
198. *Cadastrul*: II.325.; KOVÁCH G.: 265.
199. *Cadastrul*: II.325.; KOVÁCH G.: 265.
200. *Cadastrul*: II.325.; KOVÁCH G.: 265.
201. TROSTOVSKY:
202. *Cadastrul*: II. 325.
203. KOVÁCH G.: 268.
204. KOVÁCH G.: 256.
205. VARGA FERENC: *A nemrég eltörölt honi céhrendszer rövid ismertetése. Történelmi és Régészeti Értesítő* 1/1876.
206. Dr. ANTON PETER PETRI: *Hatzfeld...*, 219 și 171.
207. BOROVSZKY: *Torontál...*, 244-245.
208. *Hatzfeld in Wort und Bild. Herausgeber: Kulturgesellschaft Hatzfeld. Nürnberg. 1990.* 73-75.
209. Dr. ADALBERT KARL: Bd. I.70.

MANUFAKTUREN, ZÜNFTE UND INDUSTRIE IM BANAT ZWISCHEN 1717–1918

HANDWERKER UND ZÜNFTE IM BANAT ZWISCHEN 1717–1778

In der deutschen, ungarischen und rumänischen Fachliteratur wurde äußerst wenig über das Zunftwesen im Banat geschrieben. Dank umfangreicher Studien von Felix Milleker, Josef Kallbruner, Sonja Jordan und Leo Hoffmann existieren jedoch sehr viele Informationen über die Entwicklung von Manufakturen und Kleinindustrie im Banat im 18. Jahrhunderts. Die ungarische Fachliteratur, beginnend mit Szentkláray Jenő, Szádeczky Lajos und Eperjessy Géza sowie in den letzten Jahren auch Kovách Géza hat jedoch viele Daten und Fakten über die Entwicklung der Zünfte im Banat des 19. Jahrhunderts ans Licht gebracht. Die wenigen rumänischen und serbischen Studien von Gertrude Bardoş, Heinrich Lay, Ioan Boroş, Luminița Wallner-Bărbulescu, Augustin Mureşan, Milan Miloşev, Branislav Damjanov und Elsa Hesch haben sich nur mit einigen Aspekten der Entwicklung lokaler Zünfte beschäftigt. In allen erwähnten Veröffentlichungen wurden aber sowohl die Zünfte als auch die Entwicklung der Industrie auf dem Gebiet der Grenzregimenter einfach übersehen oder blieben unbeachtet.

Was die Entwicklung der Manufakturen und Industrie betrifft, haben wir dank umfangreicher Monographien von Borovszky zu Beginn des 20. Jahrhunderts Kenntnis. Über die Komitate Temesch und Torontal geben die Wiener Dissertationen von Irmgard, Kucsko, Maria Simlik, Johann Wessely, Hedwig Kadan, Ingeborg Schreiber, Heinrike Mraz für die Zeitspanne vor und nach dem Zweiten Weltkrieg aufschlußreiche Daten. Ein klares Bild zu diesem Thema ergaben in jüngster Zeit die Arbeiten von Costin Feneşan und Rudolf Gräf.

Aus der Zeit vor der Eroberung des Banats durch die Türken sind uns nur einzelne Fakten und Daten über Handwerker in Temeswar (Timișoara) und Lippa (Lipova) überliefert. Im letzteren Ort waren die Gewerbsleute schon vor der türkischen Eroberung in Zünften organisiert. Während der türkischen Herrschaft waren die Handwerker und Kaufleute aus dem Banat in der, im Osmanenreich bekannte Vereinigung, „Taif“ genannt, zusammengeschlossen. Diese spezifischen Handwerksorganisationen hatten nur eine

begrenzte, vermittelnde Funktion zwischen den Handwerkern und der lokalen Behörden. Sie hatten aber keinen Einfluß auf Produktion, die Vermarktung der Erzeugnisse und auf die Ausbildung des Nachwuchses. Von den türkischen Handwerkern aus dem Banat sind uns nur einige Namen wie der Temeswarer Bäcker Mehmed Bejzadie, Sohn von Abdullah und der Karansebescher (Caransebeş) Zuckerbäcker Veli Bese und der Pantoffelmacher Hasan Bese überliefert. In einem Verzeichnis aus den Jahren 1660 bis 1666 werden sowohl rumänische als auch serbische Handwerker erwähnt. So Namen wie: Marinko, Zivko und Ştefan aus Temeswar, Negovan und Radu aus Warjasch (Varias), Ostea und Achim aus Knees (Satchinez), Vasil und Jovan aus Folia und Doba aus Denta. Die christlichen Handwerker aus dem Banat waren damals in zunftähnlichen Vereinen, „esnaf“ genannt, organisiert.

Nach der Eroberung des Banats durch die kaiserliche Armee im Jahre 1716 wurden für die Erfüllung der Aufträge wie Instandsetzung und Neubau der Festung, für den Bau von Kasernen und Magazinen unzählige Militärhandwerker ins Land geholt. Neben dem militärischen Bedarf waren für die Umsetzung der Wirtschaftspläne der neue Verwaltung unter Leitung des Gouverneurs Claudius Florimund Graf von Mercy aber auch Tausende von zivilen Handwerkern notwendig. Laut eines Berichts aus dem Jahre 1720 waren hier in sechs Distrikten des Banats nur 132 bürgerliche Handwerker tätig. In diesem Bericht wurden die 600 Zigeunerfamilien, die als nicht seßhafte Handwerker für die rumänischen und serbischen Haushalte die Schmiedwaren herstellten, nicht berücksichtigt.

Schon im Mai 1718 hatten die in der Festung Temeswar niedergelassenen Handwerker die Administration gebeten, sich in Zünften nach Wiener Muster organisieren zu dürfen. Dieser Antrag wurde zuerst von dem neu gegründeten Deutschen Magistrat und auch von Mercy persönlich unterstützt. Da er letztlich doch nicht genehmigt wurde haben 1723 die Banater Handwerker ein neues Gesuch zur Einrichtung von Zünften bei den Wiener Behörden gestellt. Dieses Anliegen wurde von der Wiener Hofkammer mit der Begründung abgelehnt, daß durch die Zünfte Monopole entstehen könnten und eine Konkurrenz verhindert werde. Drei Jahre später, 1726, haben die Vertreter aller Temeswarer Handwerker die Gründung eines gemeinsamen „Meisterschaftsstadens“ verlangt, doch auch dieser Antrag wurde von der Hofkammer zurückgewiesen. Neue Anträge für die Zulassung von Zünften werden in den Jahren 1763 und 1766 erwähnt. In einem gemeinsamen Antrag der rumänischen und serbischen Kürschner aus Temeswar im Jahre 1766 wurde darauf hingewiesen, daß diese Gewerbetreibenden einen ähnlichen Versuch schon nach der Eroberung des

Banats und vor dem großen Seuche von 1737 unternommen hatten. Das Gesuch aus dem Jahre 1763 wurde dann vom Temeswarer Deutsche Magistrat gebilligt, mit der Begründung, daß ohne das Bestehen von Zünften fremden Gesellen nicht ins Banat würden, weil die Banater Meister Jungen aus dem Reich nicht ausbilden dürften. Trotz dieser Argumente wurde das Gesuch jedoch von Kaiserin Maria Theresia wegen der Rechte der Zünfte, Meisterstücke vor der Meisterprüfung zu verlangen, persönlich abgelehnt. Nach einigen Jahren, 1771, genehmigte die Kaiserin schließlich einen neuen Antrag mit dem Titel "Entwurf eines k. k. Privilegienbriefes für die vereinigten Handwerkszünfte im Temescher Banat und der Hauptstadt und Festung Temeschburg". Nach Erteilung des Konsenses wurde in Temeswar eine Hauptlade (Hauptzunft) mit den dazugehörenden 13 Filialladen ins Leben gerufen.

Die Existenz der Temeswarer Hauptlade wird durch 27 Lehrbriefe, die zwischen 1772 und 1815 ausgestellt wurden, bestätigt. Die in der Temeswarer Buchdruckerei von Matthäus Joseph Heimerl gedruckten Handwerkskundschaften (Lehrbriefe) mit Temeswarer Festungsansichten (Veduten), tragen zwischen 1772-1782 den Titel; "Kaiserl. Königl. Haupt- und Granitz Festung Temeswar", und nach 1782 „Kaiserl. Königl Freistadt Temeswar“. Die Lehrbriefe haben sich auf folgende Filialläden bezogen: 1775 und 1798 Glaser und Hufschmiede; 1779 Bäcker; 1782 und 1814 Maurer; 1780, 1788, 1789 und 1823 Riemer; 1789 Rothgerber; 1796 und 1816 Schlosser; 1798 Handschuhmacher; 1799 und 1801 Perückenmacher; 1800 Zischmenmacher (Stiefelmacher); 1804 Zimmermeister; 1805 und 1815 Tischler; 1807 Wagner; 1808 Gürtler; 1812 Lebzelter; 1814 Hutmacher und 1815 Binder.

Über die Wohnsitze der Handwerker in der Festung Temeswar und den Vororten gibt eine Steuerliste aus den Jahren von 1773 bis 1778 interessante Auskünfte. Gemäß den Verzeichnissen haben die Handwerker aus der Festung 3219, von der Josefstadt 2482, aus der Fabrikstadt 1774 und die aus den Meierhöfen 1251 fl. (= Gulden) an Gewerbesteuer bezahlt. Sämtliche Angelegenheiten der städtischen Handwerker wurden vom Deutschen und Raizischen Magistrat reglementiert. Die Schneidergesellen aus Temeswar haben im Jahre 1761 die Erlaubnis bekommen, im Bürgerhospital eine Herberge für ihre kranken Berufskollegen einzurichten.

Die Handwerksgesellen aus Temeswar hatten in der zweiten Hälfte des 18. und in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts bemerkenswerte Konflikte mit der städtischen Behörde, beziehungsweise mit den Vorstehern der Zünfte gehabt. Die Auseinandersetzungen in den Jahren von 1764 bis 1766 zwischen Schustergesellen und dem Magistrat erreichten ihren

Höhepunkt im Oktober 1766 in einem Streik der Gesellen, der erst durch den Eingriff des Militärs beendet werden konnte. Die nächsten größeren Auseinandersetzungen gab es zwischen den Hutmachergesellen und der Hutmacherzunft in Temeswar in den Jahren von 1815 und 1829. Sie führten zu einer Solidaritätserklärung und zu einem Bündnis der Hutmachergesellen aus Temeswar, Arad, Lugosch (Lugoj), Karansebesch, Karaschowa (Caraşova) und Peterwardein (Petrovaradin).

Die Temeswarer Hauptlade bestand laut aufliegenden Informationen bis 1815. Die Eingliederung des Banats an Ungarn im 1778, dann die Aufstellung der Komitate Temesch, Torontal und Karasch im Jahre 1779 und nicht zuletzt die Erhebung Temeswars zur königl. Freistadt von 1782 hatte keinen Einfluß auf das Bestehen der Hauptlade. Nach Borovszky haben die Temeswarer Zünfte am 22. Mai 1779 anlässlich der Feierlichkeiten für die Errichtung des Komitats in Temeswar defiliert.

Im Landtag von Preßburg (Bratislava) von 1796, hatte sich der städtische Senator Ignaz Pava für die Neugründung von Zünften und für die Liberalisierung von Gewerbe und Industrie eingesetzt. Die lange Zeit der Französischen Kriege war für die Neuregelung des Zunftwesens in Ungarn nicht gerade günstig. Die neuen, einheitlichen Zunftprivilegien, ausgearbeitet schon 1802, wurden von den ungarischen Komitaten erst im Jahre 1813 gebilligt. Zünfte mit einheitlichen Handwerksordnungen für die ganze Monarchie gab es in Temeswar ab 1815.

Aus der Fachliteratur geht hervor, daß gleich nach der Vertreibung der Türken einige Zünfte aus Wien Filialladen in ungarischen Städten gegründet hatten. Später wurden die Filialzünfte unabhängig und gründeten selber Filialladen in mittleren und östlichen Teilen Ungarns. Da in Banat bis 1771 keine Zunftgründung erlaubt war, haben die Zünfte aus Ofen (Buda), Preßburg, Ödenburg (Sopron) und Segedin (Szeged), Meister aus Banat in ihre Zünfte aufgenommen. So gründete zum Beispiel die Hauptlade der Lebzelter aus Ofen und aus Pest im Jahre 1719 eine Niederlassung in Neusatz (Novisad). Die Filiallade in Neusatz wurde erst im Jahre 1822 unabhängig. Zwischen 1779 und 1790 gehörten zu der Hauptlade der Hutmacher aus Ödenburg Meister aus Temeswar und Hatzfeld (Jimbolia). Zu dem Laden der Bäckerzunft von Ofen gehörten, als Landmeister, Bäcker aus Neuarad (Aradul Nou)(1771), Lippa (1808), Temeswar (1763), Sombor (Zombor) (1773), Neusatz (1766), Peterwardein (1744), Werschetz (Vršac) (1753), Orawitza (Oravița) (1790), Dognatschka Dognecea) (1755), Karansebesch (1730), Mehadia (1770) und Orschowa (Orşova) (1729). Außer zur Hauptlade aus Ofen gehörig, wurden einige Bäcker aus Groß-St-

Nikolaus (Sinnicolau Mare), Groß-Betschkerek (Zrenjanin), Temeswar und aus Tschakowa (Ciacova) Mitglieder der Bäckerzunft von Segedin.

Zwischen 1719 und 1858 werden unter den Mitgliedern der Lebzelter-Zunft von Ofen auch Meister aus Temeswar(1728), Pantschowa (Pančevo), Groß- St.-Nikolaus, Lugosch, Fatschet (Fäget), Lippa und Neuarad erwähnt. Die Glaser aus Pest hatten Landmeister aus Neuarad (1777), Lippa(1808), Perjamosch (Periam) (1806), Hatzfeld (1794), Temeswar (1758), Lugosch (1809), Tschakowa(1803), Werschetz (1790) und Orawitza (1738) als Mitglieder gehabt. Der Kürschnerzunft von Ofen gehörten zwischen 1747 und 1829 Landmeister in Groß-St.-Nikolaus, Neuarad, Lugosch, Temeswar, Groß-Betschkerek, Weißkirchen (Bela Crkva), Ulmbach (Peciul Nou) und Pantschowa. Unter den Zunftmitgliedern der Kammacher von Ofen werden im Jahre 1717 Meister aus Lippa und Temeswar erwähnt. Zur Zunft der Schön- und Schwarzfärber aus Preßburg werden die Mitglieder Josef Haubenhofner (1799), Leopold Lobmayer (1808) und Georg Haubenhofner aus Temeswar erwähnt. Unter den Bürstenbindern aus Ofen waren Meister aus Winga (Vinga) und Temeswar, und bei dem Drechslern aus Ofen wurde im Jahre 1763 ein einziger Meister aus Temeswar erwähnt. Die Kaminfeger aus dem Banat, wie alle Kaminfeger aus den nach 1695 rückeroberten Gebieten, gehörten schon nach 1717 zur Zunft der Kaminfeger von Ofen. Seilermeister aus Groß- St.-Nikolaus, Groß-Betschkerek, Temeswar, Weißkirchen, Pantschowa und Werschetz waren bei der Hauptlade in Segedin registriert. Im Jahre 1723 wurde beim Bäckerladen von Segedin der Bäcker Gáll János aus Hatzfeld registriert

Die Wanderrouten der Banater Gesellen

Im Falle einer Wanderschaft brauchten die Gesellen aus dem Banat schon im Jahre 1729 eine schriftliche Genehmigung der Temeswarer Militärbehörden. Diese Genehmigung wurde im Jahre 1761 durch standardisierte Lehrbriefe, dann ab 1814 durch Wanderbücher ersetzt. Die behördlichen Eintragungen in den Wanderbüchern geben wertvolle Informationen über die Wanderwege der Banater Gesellen. Leider sind bisher nur wenige in den Banater Archiven aufbewahrt (allein in Pantschowa über 600) Wanderbücher ausgewertet. Die bisher ausgewerteten Daten von Wanderbüchern und die schon bekannten Eintragungen in Gesellenherbergen aus Europa zeigen, daß die Banater Gesellen im 18. und 19. Jahrhundert häufig das Ausland besucht haben. In der Tischlergesellenherberge von Wien sind zwischen 1804 und 1825 Eintragungen über die Gesellen Ignac Bülfeer aus Reschitza (Reșița), Anton Quikt aus

Orawitza und Josef Eggert aus Lippa gefunden worden. Zwischen 1836 und 1861 wurden in der Gesellenherberge der Schönfärber in Chemnitz die Namen der Gesellen Georg Einzler, Eduard Trautmann, Johann Mati, Franz Lobmayer, Heinrich Peter und Josef Kumberger aus Temeswar; Johann Gorlec und Ferdinand Ligtag aus Groß-Betschkerek; Josef Petrovics aus Hatzfeld; Matheas Heim aus Groß- St.-Nikolaus und Josef Rosenstrauch aus Delinești (Kreis Karasch-Sewerin) verzeichnet. Zwischen 1824 und 1837 begegnen wir in Erfurt den Namen der Gesellen Martin Zettler und Joseph Lobmayer aus Temeswar, Nikolaus Schieser und Mathias Lapossy aus Großkikinda (Velika Kikinda) und Johann Adams aus Hatzfeld. Der deutsche Historiker Helmut Bräuer weist darauf hin, daß zwischen 1836 und 1850 bei den Handwerkern und in Kleinbetrieben von Dresden und Leipzig 14 Gesellen aus dem Banat nachweisbar sind. Zwischen 1743 und 1809 wurden in Gesellenherbergen von Segedin die Namen mehrerer Gesellen aus Groß- St.-Nikolaus, Winga, Temeswar, Werschetz, Weißkirchen und Pantschowa gefunden. Zwischen 1743 und 1809 wurden in Raab (Győr) Knopfmacher aus Lugosch und Temeswar, und bei den Hutmacher in Ödenburg zwischen 1779- 1890, Gesellen aus Hatzfeld und Temeswar registriert. Nach Angaben von Felix Milleker hatte sein Urgroßvater, Johann Milleker, als Wagnergeselle unter anderem auch in Wien gearbeitet. Der Vater, Karl Milleker, hatte als Schmied eine 7 Jährige Walz auf der traditionellen Eisroute der Schmiedgesellen im Salzkammergut absolviert.

Eine beispielhafte Walzroute durch Ungarn, Österreich, Deutschland und Schweiz hatte der Temeswarer Buchdrucker Carl Traunfellner unternommen. Zwischen dem 28. März 1838 und dem 3. August 1842 arbeitete Traunfellner bei Druckereien in Pest, Preßburg, Wien, Passau, Regensburg, Landau, Augsburg, Stuttgart, Alzey, Kaiserslautern, Landau an der Weinstraße, Freiburg, Zürich, Bern, Basel, Stuttgart, Ulm, Günzburg, Neustadt, Würzburg, Speyer und Freiburg. Zwischen 1842- 1852 stand Traunfellner in seiner Heimatstadt Temeswar in Kondition und ab 1852 errichtete er die erste Druckerei in Lugosch und wurde ein Jahre später, 1853, der Herausgeber des „Lugoser Anzeigers“.

In Ländern Mittel und Osteuropas wanderte der Seifensiedergeselle Moritz Adler von 1856 bis 1867 arbeitete unser Geselle (chronologisch) bei Seifensiedern in Temeswar, Winga, Groß-Betschkerek, Fünfkirchen (Pécs), Gränz-Sigeth (Szigetvár), Kanischa (Stara Kanjiža), Pest, Arad, Sombor, Eszék (Osijek), Weißkirchen, Lugosch, Hermannstadt (Sibiu), Diemrich (Deva), Arad, Battonya (Kom. Békés), Arad, Groß-Betschkerek, Pest, Arad, Belgrad, Giurgiu, Bukarest, Predeal und Pitești.

Nach einer Abhandlung der ungarischen Historikerin Doka Klára kamen von 461 Anträgen, die in der Zeitspanne von 1790 bis 1849 bei der Ungarischen Statthalterei in Ofen, für Auslandsreisen registriert waren, 13,4 % aus den Freistädten Temeswar, Neusatz, Arad und Stuhlweißenburg (Székesfehérvár)..

Die Zünfte auf dem Gebiet der Banater Militärgrenze

Die Handwerker aus der Militärgrenze waren, nach Felix Milleker und Fr. Vanicek im Jahre 1751 in einer Grenzzunft mit Hauptlade in Peterwardein organisiert. Die Statuten mit 21 Punkten waren laut Fr. Vanicek noch im Jahre 1875 in Peterwardein aufbewahrt. Die Grenzhandwerker hatten nach Vanicek die gleichen Rechte wie die bürgerlichen Handwerker gehabt, nur die Freisprechung von Gesellen und deren Aufnahme in die Reihen der Meisterschaft waren für Regimentskommandanten reserviert. Im Bereich der Banater Grenzregimenter, wurde die erste Zunft am 13. September 1777 in Weißkirchen ins Leben gerufen. Die Statuten waren nach Peterwardeiner Muster, durch den Wiener Hofkriegsrat genehmigt worden. Der Vorsteher der Zunft war ein Grenzmeister. Die Satzung, die im Städtischen Museum in Werschetz aufbewahrt ist, ist nach unseren Erkenntnissen nur eine Kopie aus dem Jahre 1824. Im Jahre 1794 wurde ein neues Statut für die Banater Militärgrenze bewilligt. Gemäß der Satzung war der Sitz der Hauptlade der Zunft in Pantschowa und eine Filiallade in Weißkirchen untergebracht. Die Weißkirchner Filiallade wurde 1797 zur Hauptlade erhoben. Nach einer Statistik von 1802 lebten in der Banater Militärgrenze 343 Handwerker: 161 davon auf dem Gebiet des Deutsch- Banater und 222 auf dem Gebiet des Illyrischen Grenzregimentes. 1833 wurde in Karansebesch eine Zunft für das Rumänische Grenzregiment gegründet. Neben den Zunftstatuten waren die Rechte und Pflichten der Grenzhandwerker durch das Kantonregulativ aus dem Jahre 1787 und das Grenzgrundgesetz von 1807 und 1850 reglementiert.

Die genannten Gesetzgebungen haben für die Einwohner der Militärgrenzen die Erlernung eines Handwerkes nur in Ausnahmefällen erlaubt. Ziel der Grenzen war es so formuliert durch das Grenzgrundgesetz von 1807 (nach Fr. Vanicek): „Das Soldatenvolk an der Donau, Save, Drau (Drave), Una und an der Kapela bleibt noch in seiner materiellen Existenz vor allem an die Bodenkultur angewiesen. Gewerbe, Handel und Wissenschaft bleiben noch in zweiter Linie zurück und dem obersten Zwecke des Soldatenlandes untergeordnet“. Handwerksberufe konnten nach Kantonregulativ und dem Grenzgrundgesetz aus dem Jahre 1807 nur erlernt

werden wenn der Kandidat für Kriegsdienste wegen körperlicher Behinderung untauglich war. Zu Ausnahmen gehörten die Fälle, in denen die Regimenter Handwerker wie Zimmerleute, Steinmetze, Hufschmiede oder Riemer brauchten, oder wenn aus Grenzerfamilien der Militärnachwuchs schon ausreichend gesichert war. Laut einem Kaiserliche Erlaß von 1868 erhielten die Grenzbewohner volle Freiheit, um ein Handwerk zu erlernen. Ein Jahr später, 1869, wurden die Zünfte auch in der Militärgrenzen aufgelöst. Damals zählte man im Banater Grenzgebiet 5850 steuerpflichtige Handwerker.

Die nicht zünftigen Gewerbe durfte, insofern es der Militärdienst und die Hausarbeit nicht beeinträchtigte, ohne Einschränkungen ausgeübt werden. Die zunftmäßigen Meister wurden als Professionisten beim Regimentsitz eingeschrieben. Die Strafbarkeit der Professionisten, aber auch die Leibesstrafe standen unter der Jurisdiktion des Regimentsgerichtes. Gewerbsleute waren nach Maßgabe ihres Gewerbes in vier Klassen eingeteilt und zahlten 10, 8, 6 und 4 fl. Taxe in die Grenzkasse.

DIE ZÜNFTEN IM BANAT NACH 1815

Nach 1815 wurden in 37 Ortschaften des Banats Zünfte gegründet. In Museen und Archiven von Temeswar, Arad, Lugosch, Karansebesch, Pantschowa, Weißkirchen, Groß-Betschkerek, Großkikinda, Werschetz und Budapest sind neben ungefähr 800 Wanderbüchern auch 307 Zunftgegenstände aufbewahrt. Von letzteren sind dies 153 Zunftprivilegien, 50 Lehrbriefe

(Kundschaften), 60 Petschaften, 16 Zunftfahnen, 10, Herbergszeichen, 15 Zunftladen und 20 Zunftkrüge, Kannen und andere kleine Objekte. Dank Sammeltätigkeiten des Südungarischen Historischen und Archäologischen Vereins in Temeswar, gegründet 1872 von Ormos Sigismund, besitzt das heutige Banater Museum in Temeswar die größte Zunftsammlung im Banat. Außer in Temeswar besitzen die Museen und Archive in Werschetz, Groß-Betschkerek, Grokikinda und Lugosch. sehr schöne Sammlungen.

Im Komitat Karasch

Im ehemaligen Komitat Karasch, das von 1779 bis 1849 und von 1861 bis 1882 bestand, gab es Handwerkszünfte nur in Fatschet, Lugosch und in Karansebesch.

In **Fatschet** bestand eine Gemeinschaftszunft seit dem Jahre 1847, zu der Schmiede, Schlosser, Büchsenmacher, Hutmacher, Schönfärber, Zuckerbäcker, Friseur, Gerber und Hafner gehörten. Laut der Generalkonskription von 1828 gab es in Fatschet 2 Schmiede, 2 Schuster, 1 Glaser, 4 Müller, 1 Metzger, 1 Büchsenmacher, 1 Seifensieder, 1 Friseur, 1 Apotheker und 9 Goldwäscher.

In **Karansebesch**. Gab es eine Vereinigte Zunft für Grenzhändler aus Karansebesch, die im Jahre 1833 gegründet wurde. Nach Belegen aus dem Jahre 1802 wurden von 512 Häusern in Karansebesch 445 durch Militär, 21 von rumänischen und serbischen Kaufleuten und 21 von deutschen Professionisten bewohnt. In Akten zwischen 1818 und 1872 sind hauptsächlich deutsche Namen von Glasern, Schustern, Schmieden, Schneider, Bindern, Metzger, Schlossern, Zuckerbäckern und Buchbindern vorzufinden. In der Militärkonskription von 1818 sind in Karansebesch 50 Handwerker erfaßt.

In **Lugosch** haben wir in verschiedenen Sammlungen wie in Temeschwar und Budapest 15 Zunftgegenstände (5 Zunftprivilegien, 4 Herbergezeichen, 2 Petschaften, 2 Zunftfahnen, 1 Gesellenlehrbrief und 1 Zunftlade) die Stadt an der Temesch betreffend gefunden. Die 5 Vereinigten Zünfte von Lugosch wurden in der Zeitspanne zwischen 1818 und 1847 gegründet. Laut der Generalkonskription 1828 gab es in Lugosch 152 Handwerker, davon 6 Schmiede, 3 Wagner, 3 Seiler, 10 Binder, 3 Sattler, 1 Seiler, 1 Kupferschmied, 19 Kürschner, 1 Hutmacher, 14 Schneider, 19 Schuster, 9 Zischmenmacher, 1 Kammacher, 5 Gerber, 1 Knopfmacher, 6 Tischler, 2 Schlosser, 3 Maurer, 2 Zimmerleute, 1 Nagelschmied, 4 Bäcker, 3 Metzger, 4 Hafner, 3 Zuckerbäcker, 1 Uhrmacher, 1 Buchbinder, 4 Seifensieder, 1 Goldschmied, 1 Apotheker, 1 Friseur, 1 Drechsler, 1 Weber, 1 Kepenekschneider (Bunda- oder Pelzschneider), 3 Glaser und 9 andere Meister. In einer Wiener Manufakturstatistik aus dem Jahre 1828 wurde betont, daß die Gerber aus Lugosch als ausgezeichnete Hersteller von Korduanleder (= Ziegen- und Schafleder) bekannt waren. Die Handwerker haben eine wichtige Rolle im städtischen Leben von Lugosch gespielt. Unter den Bürgermeister von Deutsch- Lugosch waren die Namen des Schusters Anton Majcler (1747), des Zimmermannes Josef Emerich (1756) und des Schmiedes Josef Andrasics (1793) bekannt. Letzterer war auch der erste Bürgermeister des im Jahre 1793 vereinigten Deutsch- und Rumänisch-Lugosch gewesen.

Nach einem Herbergezeichen aus dem Jahre 1719, waren die Kupferschmiede aus Lugosch in einer zunftähnlichen Handwerkerorganisation vereint. Die Inschrift des Kupferkessels aus dem Jahre 1719

lautet: „LUGOSER KUPFERSCHMIDE“. Wir wissen, daß die Kupferschmiede aus dem Banat schon während der Militär- und Kammeralverwaltung (1717-1778) eine herausragende Position unter den Banater Handwerkern einnahmen. Nach einem Bericht der Kammeraladministration aus dem Jahre 1760, haben die Kupferschmiede auf dem Lande 385 fl. als Gewerbetaxe bezahlt. Die Kupferschmiede aus Lugosch hatten im Jahre 1742 um die 30 Zentner Kupfer verarbeitet. Die Inschrift der Lugoscher Herbergezeichen aus 1825 lautet: „ KUPFER = SCHMIDE CUMFT IN LUGOS J. SARGO. ANO 1825. CW". Sie ist eine Bestätigung dafür, daß die Kupferschmiede von Lugosch auch zu Beginn des 19. Jahrhunderts eine bedeutende Rolle in der Wirtschaft der Stadt an der Temesch gespielt haben.

Für **Orschowa** haben wir zwar keinen Beleg von einer Zunftgründung, aber wir wollen die Bäckerinn, Maria Elisabetha Superin nicht vergessen, die im Jahre 1738 mit einem Aufwand von 4000 fl. die Kaiserliche Artillerie aus Orschowa vor den heranrückenden Türken retten konnte.

Im Komitat Temeswar

In **Temeswar** gab es laut den vorhandenen Zunftprivilegien in der Zeit zwischen 1815 und 1846 schon 25 Zünfte. Andere Zünfte, wie die der Fischer; der Maler und Anstreicher, der Bildhauer und Steinmetzen; der Schlosser, Uhrmacher, Büchsenmacher und Spornmacher; der Serbischen Sattler, der Barbieri und Chirurgen können wir nur durch Petschaften und mit Siegelabdrücken oder Fotografien vor dem Ersten Weltkrieg belegen. Insgesamt sind von den Temeswarer Zünften 38 Zunftprivilegien, 38 Petschaften, 27 Lehrbriefen, 10 Zunftfahnen, 2 Laden, 4 Meisterbriefe, 4 Herberge- und Zunftzeichen und 12 Zunftkrüge und Kannen vorhanden.

Kurz Zeit vor der Auflösung der Zünfte, im Jahre 1853, existierten in Temeswar 117 Gewerbe mit 1575 Gewerbsleute. Die Aufteilung der Gewerbsleute waren nach Preyer folgend: Anstreicher 3; Bäcker 24; Barbieri 25; Baumeister 10, Binder 14; Brotbäcker 50; Bratenbräter 19; Buchbinder 7, Büchsenmacher 1, Bürstenbinder 2; chirurgische Offizine 2; Deckenmacher 2; Drechsler 5; Fächermacher1; Feilhauer 1; Fiaker 25; Fleischhauer 11; Fleischselcher 10; Fischermeister 10; Friseure 3; Gelbgießer 6; Geräteträger 1; Gerber 15; Glaser 18; Gold- und Silberschmiede 12; Graveur 1; Greisler 65; Gürtler 2; Glockengießer 2; Hafner 22; Hackenschmiede 3; Handschuhmacher 2, Hutmacher16; Hutstepper 3; Instrumentenmacher 4; Kammacher 8; Kappenmacher 4; Kürschner 81; Klaviermacher 2; Kartenmaler 2; Kepeneksneider 31;

Kordovaner 29; Kotzenmacher 1; Korbmacher 5; Kleinfuhrleute 69; Kupferschmiede 11; Kaffeesieder 22; Lebzelter und Wachszieher 6; Leistenschneider 2; Lederer 16; Mandolettibäcker 1; Mehlhändler 66; Messerschmiede 4; Maschinist 3; Modistinnen 19; Matratzenmacher 1; Nadler 1; Nagelschmied 1; Optiker 1; Opinkare 3; Orgelbauer 1; Parfümeur 1; Pflasterer 2; Posamentier 1; Pfeifenmacher 1; Rauchfangkehrer 2; Regenschirmmacher 1; Riemer 2; Sattler 6; Schmiede 11; Schlosser 13; Schleifer 2; Schneider (Frauen) 25; Schneider (Herren) 70; Schuhmacher 37; Schnürmacher 8; Sesselmacher 3; Seiler 7; Siebmacher 7; Seifensieder 30; Speckhändler 6; Spengler 7; Strumpfwirker 3; Strohhutfabrikant 1; Salamimacker 1; Säbelmacher 1; Seidenfärber 5; Schönfärber 3; Schwarzfärber 1; Stärkemacher 2; Stiefelbeschläger 7; Tapezierer 10; Tischler 17; Tournistermacher 27; Tuchmacher 9; Tuchscherer 13; Trödler 9; Uhrmacher 9; Uhrmacher (Groß) 1; Vergolder 2; Wagner 13; Wattermacher 3; Weisgerber 1; Würstler 13; Wirte 186; Zeugschmiede 2; Zeugweber 12; Ziegeldecker 3; Zimmermaler 8; Zimmermeister 5; Zinngießer 2; Zischmenmacher 178 und Zuckerbäcker 6.

Sämtliche Unterlagen deuten daraufhin, daß die meisten Handwerker aus Temeswar und den anderen Handwerkszentren im Banat hauptsächlich aus den deutschsprachigen Bevölkerungsschichten kamen. Es gibt keine Information darüber, daß anderen Ethnien, außer den Juden, das Erlernen von Handwerk und die Aufnahme in eine Zunft aufgrund von Volks- und Religionszugehörigkeit gesetzlich verweigert worden wären. Während der Militärverwaltung war den Nichtkatholiken die Niederlassung im Banat grundsätzlich untersagt. Das Einwohnerverzeichnis der Innenstadt, zwischen 1717 und 1853 von Nicolae Ilieşu veröffentlicht, zeigt, daß von 3026 Einwohnern, 631 Rumänen oder Serben waren, Es handelt sich um Einheimische oder in Makedonien, Slawonien, Walachei und Siebenbürgen Geborene. Die meisten der orthodoxen Bewohner in der Innenstadt waren Handwerker gewesen.

Einige Handwerksgesellen aus Temeswar waren nach 1849 in mehreren international agierenden, verbotenen Vereinen tätig. So hatte am 8. August 1851 der in Osnabrück geborene Buchdrucker, Alexander Liesecke, den ersten Buchdruckerverein "Gemeinschaftliche Buchdrucker-, Kranken- und Viatikumskassa" in Temeswar gegründet. Nach einem Jahr, 1852, wurde dieser Verein von der Behörde verboten, aber nach der Auflösung der Zünfte im 1859 wurden in Temeswar, Orawitza (1854), Anina (1860), Reschitza (1861), Steierdorf (Anina) (1873), Werschetz, Pantschowa und Weißkirchen (1874) Arbeiterwohlfahrts- und Selbstbildungs-Vereine gegründet.

In **Tschakowa** wurden zwischen 1817 und 1842 fünf Zünfte gegründet. Die Generalkonskription von 1828 nennt in Tschakowa 1092 Einwohner, davon: 124 Handwerker und 51 Kaufleute. Die Aufteilung der Handwerker nach Nationalitäten : Serben 65, Deutsche 39, Rumänen 34, Juden 20, Slowaken 16, Ungarn 8, Bulgaren 2, zeigt eine sehr interessantes Bild über die Zusammensetzung der Handwerker, die verschiedenen Volksgruppen angehörten. Seltsam ist auch die Aufteilung nach Berufen. Die Serben und Rumänen waren meist Kürschner, Gerber, Kupferschmiede, Hafner und Goldschmiede. Aus einer Tschakowaer Kepenekschneider-Familie stammt der größte Erneuerer der modernen serbischen Literatur, Dositei Obradovici (1739-1811) der, nach seinem Biografen, vor 1753 eine Lehre als Kepenekschneider in Temeswar abschloß.

In **Detta** wurde die große Gemeinschaftszunft, die aus 52 Handwerkern bestand, im Jahre 1842 gegründet. Nach den vorliegenden Daten von 1828 gab es in Detta: 3 Schmiede, 3 Wagner, 2 Binder, 1 Schuhmacher, 2 Schneider, 1 Schlosser, 1 Zimmermann, 1 Siebmacher, 1 Metzger, 1 Bäcker, 2 Müller, und 1 Seifensieder. Am Ende des 19. Jahrhunderts machten einige Friseure aus Detta eine bemerkenswerte Karriere in Wien.

In **Jahrmarkt** (Giarmata) wurde die Gemeinschaftszunft im Jahre 1828 gegründet. Von den 758 Einwohnern im Jahre 1828 waren 47 Handwerker. Davon 7 Schmiede, 3 Wagner, 1 Seiler, 1 Binder, 9 Weber, 2 Schneider, 2 Zischmenmacher, 1 Hutmacher, 1 Drechsler, 4 Tischler, 2 Zimmerleute, 1 Friseur, 3 Müller und 1 Seifensieder gewesen.

In **Guttenbrun** (Zăbrani) gab es seit 1847 eine große Gemeinschaftszunft, der 29 Handwerksarten angehörten. Nach den vorliegenden Daten aus dem Jahre 1828 waren von den 529 Einwohnern Guttenbruns, 62 Handwerker. Diese waren: 5 Schmiede, 5 Wagner, 14 Weber, 3 Schuster, 1 Gerber, 1 Seiler, 4 Tischler, 1 Binder, 1 Hutmacher, 1 Metzger, 25 Müller und 6 ohne Angaben. Die ungewöhnlich große Zahl von Müller ist wegen des Bestehens von Schiffsmühlen auf der Marosch zu erklären. Auf ihnen gab es im Jahr 1863 über 300 Fachleute.

In **Lippa** wurden in der Zeitspanne von 1819 bis 1841 drei Zünfte ins Leben gerufen. Laut der Statistik von 1828 waren von den 1606 Lippaer Einwohnern 262 Handwerker und 36 Handelsleute. Die Zusammensetzung der Handwerker war: 6 Schmiede, 8 Wagner, 2 Kupferschmiede, 15 Binder, 1 Sattler, 1 Rierner, 22 Kürschner, 27 Zischmenmacher, 8 Schuster, 3 Gerber, 13 Schneider, 3 Schlosser, 1 Büchsenmacher, 4 Maurer, 2 Steinmetz, 2 Müller, 108 Hafner, 1 Siebmacher, 5 Seifensieder, 2 Goldschmiede, 8 Friseure, 2 Metzger, 2 Seiler, 2 Kammacher, 2

Zimmerleute, 1 Glaser, 5 Bäcker, 1 Lebzelter, 2 Knopfmacher, 1 Drechsler, 1 Färber, 1 Kaminkehrer, 1 Chirurg, und 63 ohne Angaben ihrer Berufsausübung. Die große Zahl der Hafner ist mit der uralten Hafnertraditionen in Lippa zu erklären. Die Hafner von Lippa haben in 1819 eine Hafnerzunft gegründet. Die Produkte haben die Hafner auf den Märkten von Arad, Petscka (Pecica), Temeswar und Segedin absetzen können. Der letzte Hafner aus Lippa, Johann Piatschek, hatte im 1967 die Akten und die reichen Zunftgegenstände dem Lokalmuseum übergeben.

In **Neuarad** bestand Neben außer einer Gemeinschaftszunft von 1819 auch eine Hutmacher

(1821) und eine Müllerzunft, die 1843 gegründet wurde. Laut der Konskription von 1828 wurden in Neuarad 176 Handwerker gezählt, die folgende Gewerbe ausübten: 7 Schmiede, 11 Wagner, 20 Binder, 5 Seiler, 2 Riemer, 10 Tischler, 2 Drechsler, 21 Maurer, 16 Zimmerleute, 13 Zischmenmacher, 6 Gerber, 9 Schneider, 10 Hutmacher, 3 Kammacher, 3 Kürschner, 3 Sattler, 1 Büchsenmacher, 2 Glaser, 1 Spengler, 3 Seifensieder, 4 Hafner, 2 Siebmacher, 3 Bäcker, 2 Metzger, 1 Lebzelter, 1 Friseur, 1 Uhrmacher, 1 Goldschmied, 9 Müller, 2 Strumpfwirker, 1 Leimsieder und 1 Wurstbäcker. Die große Zahl von Bindern war den benachbarten Weinbergen, und die Müller mit der beachtlichen Anzahl von Schiffsmühlen auf der Marosch zuzuschreiben. Für die relativ große Zahl der Hutmacher können wir keine Erklärung finden.

Aus **Saderlach** (Zădăreni) sind uns 3 Zunftprivilegien bekannt. Außer der im Jahre 1821 gegründeten Vereinigten Zunft ist noch eine ebenfalls von 1821, der die Handwerker aus Siegmundshausen (Murășel) und Klein-St.-Nikolau (Sînnicolau Mic) angehörten, bekannt. Die dritte, die Müllerzunft, wurde im Jahre 1843 zusammen mit den anderen Müllern von Schiffsmühlen aus der unteren Maroschgegend gegründet. Vor den Zunftregelungen existierte in der unteren Maroschgegend eine überregionale Berufsorganisation der Müller, deren Leiter ein Kommandant mit der Aufgabe war für die Standortsauswahl, den Warndienst als auch den Einsatz des in Gemeinschaftsbesitz gewesenen Rettungsschiffes, „Hebgescherr“ zu organisieren.

In **Schöndorf** (Frumușeni), **Engelsbrunn** (Fîntînele) und in **Klein-St.-Nikolaus** bestand eine Gemeinschaftszunft der Schmiede, Wagner und der Zimmerleute aus den drei Dörfern, die 1821 gegründet wurde. Dazu gehörten auch die Müller aus Klein- St- Nikolaus.

In **Deutsch- St.-Peter** (Sînpetru German) wurde eine Zunft der Schmieden im Jahre 1819 gegründet. Gemäß der Konskription von 1828

gehörten ihr 5 Schmiede, 1 Wagner, 14 Weber, 2 Schneider, 3 Schuster, 1 Zimmermann, 2 Glaser, 1 Metzger, 1 Friseur und 4 Müller an.

In **Winga** werden in der ausgewerteten Fachliteratur 3 Zünfte erwähnt. Die von Erich Lammert erwähnte Zunft der Schiffsmüller ist von den Wingaer Zunftprivilegien nicht bestätigt. Die große Gemeinschaftszunft aus dem Jahre 1837 vereinte 41 Handwerkszweige allein aus Winga.

In **Werschetz**. hatten die Kupferschmiede im Jahre 1753 eine Gewerbetaxe von 400 fl. zu entrichten. Unter den 24 Ratsmitgliedern der Deutschen Stadtverwaltung waren 1791 folgende Gewerbetreibende: 1 Glaser, 1 Schneider, 1 Riemer, 1 Bäcker, 1 Schmied, 1 Tischler, 1 Zinngießer und ein Binder. Nach Milan Milosev bestanden die ersten Zünfte aus Werschetz schon 1772 und erfaßten die Kupferschmiede und Zinngießer; 1776 kamen die Schustern und Ende des 18. Jahrhunderts die Kürschner und Schneider. Dazu berichtete Milleker zwar von bestimmten Handwerksorganisationen der deutschen und serbischen Handwerker aus den Jahren 1804 bis 1806, aber ihm zufolge wurden die ersten 13 Zunftprivilegien; 6 für deutsche und 7 für serbische Handwerker, erst im Jahre 1817 ausgegeben. Zu den von Milleker erwähnten Privilegien zählen wir die Statuten der Handelszunft aus 1825 und der Vereinigten Zunft aus 1830 hinzu. Da die Handwerker aus Werschetz ihre Zunftangehörigkeiten oft wechselten, wurde in 1845 ein Gewerbeverein ins Leben gerufen. Die deutschen Zünfte haben in 1837 einen Gewerbe Leseverein, 1840 ein Gewerbespital und 1847 das Theater Konkordia gegründet. Laut einer Statistik aus dem Jahre 1859 gab es in Werschetz 177 Kaufleute und 888 Handwerker. Nach der Auflösung der Zünfte im Jahre 1874 haben die Handwerker die Erste. Vereinigte Bürgerliche Gewerbegeossenschaft gegründet.

Von den Vielzahl der Werschetzer Zunftgegenständen sind heute in Museen von Temeswar und Werschetz nur 5 Zunftladen, 18 Zunftzeichen, 2 Petschaften und 2 Herbergezeichen aufbewahrt.

Im Komitat Torontal

Alisbrunn (Alibunar) wird von Milan Milosev im Jahre 1835 erwähnt.

In **Franyova** bestand seit 1828 eine Vereinigte Zunft, zu der die Seiler, Kürschner, Kepenekschneider, Zischmenmacher, Schuster, Knopfmacher, Maurer, Zimmerleute, Tischler, Wagner, Binder, Glaser, Weber, Metzger, Seifensieder, Riemer, Kaminfeger und Schmiede gehörten.

Beodra (Novo Miloševo) betreffend ist nur ein Gesuch aus dem Jahre 1847 zwecks Gründung einer Zunft aufbewahrt. Die Daten aus dem Jahre 1828 sprechen von: 4 Schmieden, 3 Wagner, 2 Zischmenmachern, 3 Schneider, 1 Weber, 1 Tischler, 1 Glaser, 1 Zimmermann, 1 Bäcker und 12 Müller, die zu diesem Ort gehörten.

In **Alt-Beschenowa** (Dudeștii Vechi) bestand seit 1840 eine Vereinigte Zunft, in der die Zischmenmacher, Schmiede, Wagner, Gerber, Riemer, Seiler, Glaser, Binder, Tischler, Schneider, Kepenekschneider, Lebzelter, Metzger, Schuster, Seifensieder, und Friseure aus die aus diesem Ort organisiert waren.

Für **Lenauheim** liegt laut den Zunftregistern aus Ungarn nur ein Gesuch und nicht ein Zunftprivileg vor. Im Jahre 1828 wurden in Lenauheim 2 Schmiede, 3 Wagner, 2 Zischmenmacher, 2 Gerber, 1 Knopfmacher, 1 Tischler und 4 Müller registriert.

Weißkirchen: Nach dessen Zerstörung im Jahre 1738, finden wir 13 Jahre später, 1751, unter der ansässigen serbischen Bevölkerung mehrere Gerber, Kürschner, Schuster, Kepenekschneider, Kupfer- und Silberschmiede. Als Weißkirchen 1777 zu einer Freien Militär-Kommunität erhoben wurde, hatte man eine Vereinigte Zunft für alle lokalen Handwerker bewilligt.

Zu diesen gehörten auch die Maurer. Aus deren Reihen stammte der Meister Martin Klesko, der 1769 den Hochofen aus Reschitza gebaut hatte. Zwischen 1794 und 1797 wurde die Zunft von Weißkirchen mit 119 Handwerkern unter die Hauptlade von Pantschowa gestellt. Nach 1797 wurde sie wieder zu einer unabhängigen Hauptlade. Gemäß Militärunterlagen aus dem Jahre 1802 waren von den 3602 Einwohnern der Stadt Weißkirchen 343 Handwerker, davon 43 Binder gewesen. Außer dem Herbergezeichen der Lebzelter und Wachszieher aus dem Jahre 1794 sind im dortigen Museum 3 schöne Lehrbriefe mit Stadtansicht aus Weißkirchen aufbewahrt.

In **Glogau** (Glogonj) bestand eine Zunft, die zu dem Hauptladen von Pantschowa gehörte und von Milan Miloșev erwähnt wird.

Rumänisch-Ketscha (Checea) erhielt im Jahre 1827 einen Zunftbrief. Laut der Statistik von 1828 gab es in Rumänisch-Ketscha 4 Gerber, 3 Zischmenmacher, 1 Schneider und 10 Müller.

Groß-Komlosch (Comloșul Mare) erhielt 1824 einen Zunftbrief zur Errichtung einer Vereinigten Zunft. Dazu gehörten nach Szádeczky, Kovách Géza und Trostovszky Gabriella die Metzger, Müller, Weber, Sattler, Riemer, Tischler, Wagner, Schmiede, Binder, Schuster, Schlosser, Hutmacher, Seiler, Bäcker, Knopfmacher, Glaser, Maurer, Schneider,

Blaufärber, Gerber, Lebzelter, Kupferschmiede, Friseure, Spengler, Ziegeldecker, Seifensieder, Kürschner, Hafner, und Opinkare (Opankenmacher). Etwas später, 1827, haben die Schuster aus Groß-Komlosch eine eigene Zunft gegründet.

Aus keiner der erforschten Unterlagen geht hervor, daß der im Jahre 1825 in Komlosch ansässig gewordene Schmied, Vidács István, der dortigen Vereinigten Zunft angehörte. Vidács, der später in Ofen die erste bedeutende ungarische Landmaschinenfabrik gründete, hatte zwischen 1825 und 1841 in Komlosch beim Hofgut des Grafen Nako gearbeitet, und hier die später berühmt gewordenen Vidács-Pflüge hergestellt. Nach Vidács hatte der Schmied Schulz die Tradition der Pflugerstellung in Komlosch fortgesetzt.

In **Lowrin** (Lovrin) wurden gemäß einer Statistik von 1768 die Handwerker als „Betjaren“ bezeichnet. Wir wissen, daß das aus der türkischen Sprache übernommene Wort „Betjare“ Handwerkergesellen bedeutet. Die Vereinigte Zunft aus Lowrin wurde im Jahre 1839 gegründet und erfaßte die Tischler, Schmiede, Schlosser, Zimmerleute, Maurer, Binder, Friseure, Metzger, Gerber, Kepenekschneider, Strumpfwirker, Glaser, Schuster, Zischmenmacher, Wagner, Schneider, Seiler, Riemer, Weber und die Knopfmacher.

Millencz (vielleicht Melencze) betreffend, ist uns aus dem Jahr 1834 ein Gesuch zur Gründung einer Zunft erhalten geblieben.

Die **Modoscher** (Jasa Tomič) Vetreinigte Zunft, die seit 1837 bestand, erfaßte folgende Handwerker: Tischler, Steinmetze, Maurer, Kürschner, Seiler, Schlosser, Opinkare, Schmiede, Kupferschmiede, Wagner, Zimmerleute, Schneider, Blaufärber, Weber, Glaser, Seifensieder, Gerber, Metzger, Goldschmiede, Lebzelter und Riemer.

In **Mokrin** wurde - laut Kovách Géza - im Jahre 1846 eine Vereinigte Zunft gegründet, der die Zischmenmacher, Kürschner, Schneider, Schmiede, Wagner, Tischler, Friseure, Gerber, Weber, Lebzelter, und Seiler angehörten.

In **Groß-Betschkerek** wird im Jahre 1540 der Goldschmied Petar Cmederevac erwähnt. In den Steuerlisten aus den Jahren 1660 bis 1666 sind 19 Handwerker aus Groß-Betschkerek aufgezählt. Die erste Zunft in diesem Ort wurde nach Rajka Grubity im Jahre 1801 gegründet und erfaßte die Schneider, Kepenekschneider, Knopfmacher und Deckenmacher. Diese Zunft wird im ungarischen Zunftkataster nicht erwähnt, obwohl darinnen genau 15 Zunftbriefe aus Groß-Betschkerk erwähnt sind. Nach Kovách Géza sind es 14 und nach Felix Milleker nur 13 Briefe.

Laut der Konskription aus dem Jahre 1828 gab es in Groß-Betschkerek 10 Schmiede, 11 Wagner, 4 Binder, 5 Seiler, 3 Sattler, 3 Riemer, 29 Schneider, 40 Zischmenmacher, 7 Gerber, 30 Kürschner, 11 Weber, 9 Kepenekschneider, 4 Hutmacher, 11 Schuster, 12 Tischler, 3 Knopfmacher, 1 Textilfärber, 1 Opinkar, 1 Drechsler, 3 Kupferschmiede, 1 Spengler, 1 Hafner, 2 Seifensieder, 2 Maurer, 3 Zimmerleute, 2 Glaser, 1 Kammacher, 1 Kaminfeger, 2 Uhrmacher, 27 Müller, 3 Siebmacher, 4 Bäcker, 2 Metzger, 3 Lebzelter, 3 Friseure, 1 Grafiker, 1 Ziegeldecker, 1 Apotheker, 1 Instrumentenmacher und 46 andere Handwerker, deren Berufsrichtungen nicht angeführt sind. 65 Einwohner von Groß-Betschkerek waren im Handel tätig. Die reichen Kaufleute brachten für Schulen und Wohltätigkeitseinrichtungen bedeutende Spenden auf.

Im Jahre 1873 haben die Handwerker aus Groß-Betschkerek die Vereinigte Gewerbegeossenschaft und eine weitere Gewerbegeossenschaft ins Leben gerufen. Die zwei Geossenschaften haben sich 1885 vereinigt und einen Arbeiterbildungsverein gegründet. Nach statistischen Angaben von 1901 betrug die Zahl der unabhängigen Handwerker 1042 und die der Gesellen 1501.

Von **Großkikinda** wurden die ersten und ältesten Einwohner, 2400 Personen, die dem serbischen Militär angehörten, im Jahre 1751 umgesiedelt. Die wenigen Deutschen, die nach 1752 hier angesiedelt wurden, konnten die Nachfrage nach Handwerkern nicht bewältigen. So kam es dazu, daß am Anfang des 19. Jahrhunderts jüdische Handwerker in Großkikinda tätig wurden. Die Stadtverwaltung hatte Arbeit, nicht aber eine Zunftgründung den jüdischen Handwerkern erlaubt. Ein Stempelabdruck mit der Inschrift „1787 + PRL. G. KIKINDAER HANDVERKS. SIGILL.“ in einem Wanderbuch aus dem Jahre 1841 zeigt, daß die Handwerker im Kikindaer Militärdistrikt im Jahre 1787 in einer Form organisiert waren. Die 7 Zünfte in Großkikinda, davon 5 Vereinigte und 2 Einzelhandwerkszünfte wurden im Jahre 1819 gegründet. Die Konskription aus dem Jahre 1828 hatte in Großkikinda 62 Müller, 4 Ölstampfer, 24 Kürschner, 35 Zischmenmacher, 12 Schuster, 19 Schneider, 6 Kepenekschneider, 1 Knopfmacher, 6 Weber, 1 Hutmacher, 10 Schmiede, 9 Wagner, 3 Riemer, 4 Seiler, 3 Binder, 1 Büchsenmacher, 5 Opinkare, 6 Tischler, 1 Ziegeldecker, 1 Kammacher, 1 Textilfärber, 1 Goldschmied, 1 Zimmermann, 1 Schlosser, 1 Maurer, 1 Friseur, 3 Bäcker, 4 Metzger, 3 Seifensieder, 1 Apotheker, 1 Chirurg, 1 Kaminfeger, 3 Lebzelter und 16 Handwerker ohne Angaben ihrer Berufsrichtungen aufgezeichnet.

In **Groß-St.-Nikolaus** wurde zwischen 1821 und 1859 6 Zünfte gegründet. Laut der Konskription von 1828 gab es in diesem Ort 10 Müller,

24 Kürschner, 39 Zischmenmacher, 9 Schuhmacher, 5 Gerber, 9 Kepenekschneider, 6 Hutmacher, 7 Weber, 1 Textilfärber, 3 Knopfmacher, 1 Kammacher, 2 Seifensieder, 7 Schmiede, 8 Wagner, 4 Seiler, 5 Binder, 2 Riemer, 7 Tischler, 1 Schlosser, 3 Glaser, 7 Opinkare, 2 Spengler, 1 Drechsler, 2 Siebmacher, 1 Maurer, 2 Bäcker, 3 Lebzelter, 1 Apotheker, 1 Chirurg, 1 Gelbgießer und andere 32 Handwerker deren Fachrichtungen nicht angeführt sind..

Eine gut erhaltene Zunftpetschaft aus dem Jahre 1822 mit der Inschrift,; „SIGIL. DER. PRIVILEG: VEREINIGTEN :ZUNFT. IN. DEM. MARKEN. SZ. MIKLOS. 1822" wird im Ungarischen Nationalmuseum in Budapest aufbewahrt.

In **Mariensfeld** (Teremia Mare) wurde im Jahre 1846 die Vereinigte Zunft gegründet. Ihr gehörten folgende Gewerbsleute an: Wagner, Schmiede, Tischler, Binder, Schlosser, Schneider, Knopfmacher, Zischmenmacher, Schuster, Friseure, Müller, Seiler, Kürschner, Riemer, Weber, Metzger, Spengler, Drechsler, Maurer, Zimmerleute, Kammacher, Strumpfwirker und Hutmacher.

In **Pantschowa** kamen im Jahre 1877 die Bewohner aus 546 Familien. Davon beschäftigten sich 161 Personen mit einem Handwerk und 44 mit dem Fischfang. Das gemeinsame Gesuch der deutschen und serbischen Einwohner aus dem Jahre 1792 um eine städtischen Selbstverwaltung wurde von dem Handwerksmeister Urban und dem Kaufmann Nicola Rujovic der zuständige Behörde in Wien übergeben. Infolge der Erhebung von Pantschowa in denn Rang einer Freien Militärkommunität ab 1. Januar 1794 fand am 19. August 1794 die Gründung einer Militärzunft statt. Damals waren in Pantschowa 189 Handwerker mit eigener Werkstätte verzeichnet. Diese Zahl wuchs bis 1817 auf 305. Die Handwerker von Pantschowa haben 1802 das erste Bürgerhospital gegründet. Ab dem Jahre 1828 waren alle Handwerker gesellen zum Besuch einer Samstagsschule verpflichtet. Diese Schule wurde 1842 in eine selbständige Berufsschule umgewandelt.

Schon im Jahre 1794 waren die Gewerbetreibenden von Pantschowa nach Berufszweigen in 8 und später in 9 und im Jahre 1848 in 11 Berufsgruppen organisiert. Diese Gruppierungen wurden auch nach der Auflösung der Zünfte beibehalten. Die 11 Korporationen aus dem Jahre 1860 wurden in 5 und 1884 in einer einzigen Körperschaft vereinigt. 1889 gab es in Pantschowa 445 Meister, 298 Gesellen und 376 Lehrlinge. Auf der großen Handwerksausstellung im Jahre 1905 wurden 713 Produkte von Handwerkern aus Pantschowa gezeigt.

Außer den 664 Wanderbüchern, die im Pantschowaer Stadtarchiv aufbewahrt sind, werden in Sammlungen von Pantschowa 2 Privilegien, 3

Laden, 1 Herbergezeichen und 12 Kundschaften (Lehrbriefe) aufbewahrt. Die Lehrbriefe sind dekoriert mit einer Kupferstich der Stadtansicht (angefertigt von dem bürgerlichen Graveur Othmar Schönmann), eine sehr schöne Darstellung des Militärstandortes Anfang des 19. Jahrhunderts. Die 12 Kundschaften wurden zwischen 1821 und 1829 für Bäcker, Gerber, Schmiede, Schuster, Kupferschmiede, Sattler, Hufschmiede, Wagner und Opankenmacher (Meister oder Filialläden) aus Pantschowa ausgestellt.

In **Pardan** (Medja) umfaßte die 1837 gegründete Vereinigte Zunft die Seiler, Gerber, Tischler, Kürschner, Rierner, Kepenekschneider, Zischmenmacher, Seifensieder, Schneider, Wagner, Schuster, Schmiede, Weber, Textilfärber, Gläser, Hafner und Friseure.

In der in **Perjamosch** im Jahre 1845 gegründeten Vereinigten Zunft waren die Textilfärber, Gerber, Lebzelter, Drechsler, Tischler, Schlosser, Schmiede, Wagner, Kürschner, Schuster, Zischmenmacher, Müller, Maurer, Siebmacher, Glaser, Seiler, Kammacher, Binder, Spengler, Kepenekschneider und Friseure zusammengeschlossen. Aus dem Hutmacheratelier von Johann Wohl entstand 1892 eine Filzfabrik, die vor dem Ersten Weltkrieg Filz für Hutfabriken in Österreich – Ungarn und in Rumänien belieferte.

In **Kovin** (Civin) wurde 1832 eine Filiallade der Militärzunft aus Pantschowa gegründet. Von 1851 ist eine Kundschaft der „2-ten privilegierten Zunft Kubin“ erhalten.

Zu der in **Neubetsche** (Novi Bečej) im Jahre 1822 gegründeten Vereinigten Zunft gehörten die Schneider, Schuster, Knopfmacher, Seiler, Schmiede, Wagner, Schlosser, Sattler, Rierner, Gerber, Glaser, Weber, Schiffbauer, Maurer, Hutmacher, Binder, Friseure, Seifensieder, Kürschner und Opankenmacher. Bei dieser Zunft fehlen die 10 Müller, die im Jahre 1828 erwähnt werden. Sie dürften einer uns unbekanntem Schiffsmüllerzunft angehört haben. In der Vereinigten Zunft von Neubetsche sind die Schiffbauer als einzige Handwerker dieser Art aus ganz Ungarn, die einer Zunft angehörten, erwähnt. Im Pantschowaer Staatsarchiv wird eine Kundschaft mit Stadtansicht von Neubetsche aufbewahrt, die einen ungewöhnlichen Anblick des Flußhafens mit Dampfschiffen darstellt. Der Hafen von Neubetsche war bis zum Ausbau des Regionalschienennetzes der Knotenpunkt für die Banater Getreidehändler gewesen. Nach einer Überlieferung von Csaplovics haben im Jahre 1829 über 200 Getreideschiffe den Hafen von Neubetsche an der Theiß angelaufen.

Die in **Ulbach** im 1847 gegründete Vereinigte Zunft umfaßt die Schmiede, Tischler, Friseure, Schlosser, Seiler, Sattler, Schuster, Zischmenmacher, Textilfärber, Spengler, Weber, Gläser und Drechsler. Der

Handwerker Johann Matthias Thiel (1751- 1825) hatte 12 mal das Amt des Bürgermeisters in seinem Heimatort inne. Als Bürgermeister hatte Matthias Thiel zwei Audienzen bei Kaiser Franz I. in Wien erhalten und konnte mit kaiserlicher Hilfe die Gemarkungen seines Heimatdorfes vor den Großviehzüchtern retten.

In **Hatzfeld** lebten laut einer Kammeralkonskription von 1767 schon 24 Handwerkerfamilien. In den folgenden Jahren stieg die Zahl der Gewerbetreibenden, bis sie 1823 auf 135 Familien und 1896 gar auf 353 Familien anstieg. 1823 haben die Hatzfelder Handwerker sich in 4 Zünften organisiert. Die lokalen Kaufleute gründeten eine eigene Zunft. Nach der Statistik von 1828 waren in Hatzfeld 7 Schmiede, 4 Wagner, 2 Binder, 10 Schuster, 7 Zischmenmacher, 3 Hutmacher, 3 Seiler, 8 Tischler, 8 Schneider, 12 Müller, 2 Gerber, 2 Riemer, 1 Metzger, 1 Ölstampfer, 1 Knopfmacher, 4 Kürschner, 3 Weber, 1 Lebzelter, 1 Spengler, 1 Glaser, 2 Seifensieder, 1 Drechsler, 1 Schlosser, 1 Kammacher, 1 Apotheker, 1 Opankenmacher und andere 18 Handwerker tätig. Im gleichen Jahre waren auch 16 Kaufleute registriert. Laut den Daten vom Schulinspektor Johann Heinrick Kümmer aus dem Jahre 1859 gab es in Hatzfeld 159 Handwerker und Kaufleute. Außer den 107 in Zünften organisierten Handwerkern waren noch viele Gewerbeleute auf dem Landgut des Csekonics tätig.

Am 5. Dezember 1884 wurde die Hatzfelder Gewerbe – Korporation gegründet. Diese Einrichtung richtete schon in 1885 eine Lehrlingsschule ein, die bis 1933 genau 9945 Lehrlinge in 56 Berufen ausgebildet hatte. Anfang war für die auswärtigen Lehrlinge, unter Leitung von Obermeister Peter Fellenz, eine Unterbringungsanstalt ins Leben gerufen worden. Diese war bis 1919 auch als Arbeitsvermittlungsanlaufstelle für Gesellen und Arbeiter tätig.

Im Jahre 1885 wurde unter Leitung von Heinrich Berwanger ein Gewerbe- und Handelskasino ins Leben gerufen und 1893 wurde der Hatzfelder Gewerbe-Gesangsverein gegründet. Dieser Verein hatte nach 1907, unter Leitung des Dirigenten Josef Linster, bei Chorwettbewerben in Temeswar, Arad, Segedin, Lugosch und Klausenburg große Erfolge erzielt. Die Vereinsbibliothek, die als Leihbibliothek funktionierte, verfügte im Jahre 1925 über 1600 Bände.

Aus den Hatzfelder Handwerkstätten entstand nach 1870 eine Hut-, Schuh- und eine Knopffabrik. Die "Rudolf Deckersche Hutfabrik" wurde im Jahre 1908 in eine Aktiengesellschaft umgewandelt, die mit ihren 150 Angestellten Filz für Huthersteller ins Österreich-Ungarische, aber auch nach Rumänien, Italien und England lieferte.

In Jahre 1980 kamen die erhalten gebliebenen Zunftgegenstände aus Hatzfeld - bestehend aus 2 Laden, 11 Petschaften und 4 Diplomen, in den Bestand des Temeswarer Landesmuseums.

DIE JUDEN AUS BANAT UND DIE ZÜNFTEN

Die 23 jüdischen Familien, die nach Abzug der türkischen Administration in Temeswar geblieben sind, sowie die in den nächsten Jahrzehnten hier zugezogenen Familien durften zumeist als Pächter der Kameralmanufakturen tätig sein. Die ungarische Gesetzgebung gewährte ab 1805 auch den Juden das Recht Zünfte zu gründen, doch haben wir bislang keinen Beleg über eine solche Gründung im Banat gefunden.

Im Militärgrenzgebiet sah das Grundgesetz von 1807, Absatz Nr. 153, vor, daß sich Juden gegen eine Toleranztaxe zwischen 4 und 8 fl. dort niederlassen durften. Eine freie Berufsausübung, abgesehen von Pachtübernahmen, wurde den Juden aber erst nach 1868 erlaubt. Im Banater Bergland hatte das Österreichische Montangesetz, die „Maximiliansche Bergordnung“, bis zum Jahre 1840 die Niederlassung von Juden streng untersagt.

DIE HAUSINDUSTRIE IM BANAT ZWISCHEN 1716 UND 1918

Nicht nur im Banat sondern in allen Regionen, die von der türkischen Besetzung befreit worden waren, blieb die Hausindustrie bis ins 20. Jahrhundert für die industrielle Entwicklung ein störender Faktor. Trotz aller Anstrengungen der Landesadministration bei der Änderung der kaiserlichen, merkantilistischen Wirtschaftspolitik waren im Banat die Erzeugnisse der Manufakturen, abgesehen beim Militär, von der Zivilverwaltung und den deutsche Kolonisten nur wenig gefragt. In dem Bericht von General Hamilton aus dem Jahre 1734 wird erwähnt, daß die Rumänen alles, was sie im Haus brauchten, selber herstellten (abgesehen vom blauem Tuch oder Abba, die einige reiche Leute kauften). Über die autarke Lebensweise der rumänischen und serbischen Einwohner können wir bei den Banater Reisenden Maximilian Josef von Linden, Johann Ludwig Friedel und Francesco Grisellini, nachlesen. Aber erst nach der Internationalen Ausstellung von Wien im Jahre 1873, bei der das Publikum

großes Interesse für die rumänische Hausindustrie zeigte, wurden in Groß-Betschkerek einige Großbetriebe, sowie in Temeswar, Tschakowa, Schebel (Jebel) und Großtoplowetz (Topolovăţu Mare) mehrere Kleinbetriebe für Hausindustrie staatlich gefördert. Die Hausindustrie in der Militärgrenze betreffend, verfügen wir aus den Jahren 1817 bis 1819 über interessante Daten.

GEWERBEVEREINE – KORPORATIONEN

Die Einrichtung von Zünften nach 1815 im Banat konnte keine wirksame Lösung für eine freie Entwicklung des Industrialisierung darstellen. Die neuen, einheitlichen Zunftprivilegien aus dem Jahre 1815 wurden durch Gesetze aus 1825, 1826 und 1828 gelockert. Die Versuche von Széchenyi István aus dem Jahre 1830 und der Erlaß Nr. 1530 des Industrieministers Kaluzal Gabor von 1848 konnten jedoch die erhoffte Liberalisierung auch nicht realisieren. Nach der Erstickung der Revolution von 1848/1849 hatte die im Jahr 1852 eingeführte Handels- und Gewerbeinstruktion dann die Gründung von Gewerbevereinen für die nichtzünftigen Handwerker möglich gemacht. Die zweite Stufe der Zunftauflösung erreichte das kaiserliche Patent vom 20. Dezember 1859 und die dritte und letzte Stufe das Gesetz Nr. VIII. von 1872.

Gemäß der Handels- und Gewerbeinstruktion aus dem Jahre 1852 wurden Gewerbevereine in Lenauheim, Warjasch, Neuarad, Liebling, Billed, Orczydorf (Orţisoara), Deutsch-St.-Peter,

Saderlach, Mercydorf (Carani), Tschakowa, Schöndorf, Bruckenau (Pişchia), Sekuschut (Secuşigiu), Deutschbentschek (Bencecu de Sus), Nakodorf (Nacovo), Blumenthal (Maşloc), Marienfeld, Großjetscha (Iecea Mare), Segenthau (Şagu) und Fatschet gegründet. Im Jahre 1859 haben die Zünfte aus Temeswar ihren Laden bei der Temeswarer Magistratur abgegeben und 1870 gründeten die Temeswarer Arbeiter und Handwerker den „Temeswarer Allgemeinen Arbeiterverein“, der drei Jahre später, 1873, einen Verein zur allgemeinen Unterstützung von Handwerkern ins Leben gerufen hatte. Nach 1872 werden auf Komitatsebene Gewerbe und Handelskorporationen organisiert. Bis Ende 1878 wurden im Komitat Karasch noch keine, im Komitat Sewerin 1, im Temescher 37 und im Torontaler 23 Handwerkerkorporationen gegründet. Nach Felix Milleker gab es im Jahre 1900 in ganzen Banat 75597 Handwerker (Meister, Gesellen und Lehrlinge). Zehn Jahre später, 1910, war ihre Zahl auf 97526 gestiegen.

Davon lebten 18429 im Komitat Karasch-Severin; 15999 in Temesch (davon 10274 in Temeswar und 2923 in Werschetz) und 25623 in Torontal. Davon gab es in Pantschowa 2349 Gewerbetreibende.

Durch die Auflösung der Zollschranken im Innern des Reiches im Jahre 1850 und durch den Anschluß Temeswars an das Österreichische Landeseisenbahnnetz wurden die preiswerten Fabrikprodukte aus Böhmen und Österreich zu einer vernichtenden Konkurrenz für die Zünfte, Handwerker und Manufakturen in Banat. Die fortschreitende Konkurrenz der Industrieprodukte hatte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu einer Krise einiger Handwerkszweige wie Schuster oder Schneider und zum Verschwinden der Handwerkszweige wie Kamm-, Matratzen- und Kerzenmacher weiters Spengler, Strumpfwirker, Hafner und Bürstenbinder geführt.

ZÜNFTEN, HANDWERKER UND INDUSTRIEENTWICKLUNG IM BANATER MONTANGEBIET ZWISCHEN 1716 UND 1918

Kováč Géza erwähnt fälschlicherweise für das Jahr 1715 eine Zunft aus Dognatschka. Wahrscheinlich übernahm der Autor die Daten der im Budapester Nationalmuseum aufbewahrten Dognatschkaer Bergwerkfahne aus dem Jahre 1755, die im dortigen Inventarverzeichnis als Zunftfahne registriert ist, und ein Druckfehler läßt dies bei Kováč als eine Fahne aus dem Jahre 1715 erscheinen. Wahr ist, daß es vor der behandelten Zeitspanne im Banater Montangebiet keine Zunft gab.

Die 4 Bergwerksdistrikte in Banat mit den Zentren in Orawitza, Dognatschka, Bokschan (Bocşa Montană) und Saska (Sasca Montană), waren schon 1718 organisiert und der Landesadministration des Temeswarer Banats unterstellt. Ab dem Jahre 1727 unterstand sie der Banater Bergwerks-Direktion, die nach kleineren Veränderungen bis zur Übernahme durch die StEG (Kaiserlich-Königliche Privilegierte Österreichische, (ab 1882: Österreichisch- Ungarische) Staatseisenbahngesellschaft) im Jahre 1855 bestand. Die Banater Landesadministration stand bis 1751 unter einer militärischen und zwischen 1751 und 1778 einer zivilen Verwaltung mit dem Sitz in Temeswar. Ab dann stand das Montangebiet unter der Komitatsverwaltung von Karasch bis 1855 als, wie gesagt die StEG es übernahm. Die Ausbeutung der Gruben und die Verarbeitung der Metalle wurde in den ersten Jahren durch staatliche Manufakturen und nach 1733

von den „Waldbürger Gewerkschaften“, die aus vereinten Privatunternehmern bestand, organisiert. Im Bergbaugebieten gab es schon ab 1738 (nach Hedwig Kadan schon ab 1718) die Bruderladen, als Knappschaftskassen organisiert, die den Arbeitern bei Krankheiten oder Invalidität bzw. im Alter eine Rente zur Unterstützung gewährten. Die Gewerke mußten den Gewinn nach „Kuxen“, (eine Grube hatte 132 Kuxen) der Bruderlade abführen. Eigentümer und Pächter der Gruben und Hütten waren nach 1785 durch Ärar verpflichtet, den gleichen Beitrag wie die Arbeiter der Bruderladen zuzuführen. Nach 1855 übernahm die StEG die Verpflichtungen gegenüber der Bruderlade und richtete für ihre Beamten eine Pensionskasse ein. Im Jahre 1860 hatte die StEG die schon vereinte Bruderlade mit 11756 zahlenden Mitgliedern in ein „Provisions- und Unterstützungsinstitut für Diener und Arbeiter“ umgewandelt. Parallel dazu hatte der Arbeiter Johann Lang 1861 einen „Arbeiter-Unterstützungsverein“ gegründet. Die erste Berg- und Hüttenarbeiter- Gewerkschaft, der „Gewerkverein“, wurde im Jahre 1897 in Steierdorf-Anina ins Leben gerufen. Im Jahre 1910 hat dann die StEG, für ihr Unterstützungsinstitut die alte Bezeichnung „Bruderlade“ wieder eingeführt. Zwischen 1755 und 1776 waren die Väter der „Bruderlade“ Ludwig Eysenhauer, Bernhard Edinger und Mathias Berg. Die Berg und Hüttenarbeiter waren freie Menschen und waren vom Militärdienst befreit. Die untertänigen Bauern der Dörfer waren gegenüber der Montanherren zu Robot (= Zwangsdienstleistung) verpflichtet.

Die Ausbildung und Besoldung der Arbeiter im Berg und Hüttenwesen wurde durch die Gewerke und später durch Fabriken organisiert und überprüft. Die Fabrikleitung sprach den Lehrling frei und erklärte den Gesellen zum Meister. Im Jahre 1729 wurde in Orawitza die erste Bergschule mit deutschsprachigem Unterricht eröffnet. Später wurden Bergbauschulen in Dognatschka, Neu-Moldova (Moldova-Nouă) und Saska gegründet. Im Jahre 1854 wurde in Orawitza ein „Gewerbeverein zur Förderung der gewerblichen Ausbildung“ gegründet. Nach Überlieferungen gingen die freigesprochenen Jungarbeiter aus dem Bergland, wie die Zunftgesellen aus dem übrigen Banat, für mehrere Jahren auf die Walz. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts, 1907, richtete die StEG eine 3- jährige Lehrlingsschule in Reschitza ein.

Was die Produktion der Gruben und die der Hüttenindustrie betrifft, so wird in unserer Arbeit bei jedem Standort dessen Entwicklung zwischen 1718 und 1918 ausreichend beschrieben.

Goldwäscherei im Banat

Außer der von der Kammer und der Gewerkschaften organisierten Goldgewinnung wurde die uralte traditionelle Goldwäscherei im Banat weiter betrieben. Im Jahre 1724 haben wir die erste schriftliche Erwähnung über die Goldwäscher-Zigeuner, die aus der Kleinen Walachei ins Banat gekommen sind. Ein Teil dieser Zigeuner hat sich in Tschiklowa (Ciclova Montană) niedergelassen, wo sie lange Zeit als Goldwäscher bekannt waren. Die Goldwäscher aus Căpîlnaş, Guttenbrunn und Orawitza haben in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ihre eigenen Knesen und Oberknesen gewählt.

Nach Griselini wurde Ende des 18. Jahrhunderts in der Marosch, Karasch, Nera, Marga und in der Minischer Gegend jährlich Gold im Wert zwischen 900 bis 1000 Dukaten gewaschen. Eine Goldwäscherei unter der Kameralverwaltung wäre, nach Griselini, nicht rentabel gewesen. Nach einer militärischen Statistik aus dem Jahre 1817 haben sich 446 Familien aus der Karansebescher Gegend mit Goldwäscherei beschäftigt. Die Konskription aus dem Jahre 1828 hatte 9 Goldwäscher-Familien in Fatschet und 3 in Zolt (bei Fatschet) aufgenommen.

DIE BANATER MANUFAKTUREN UND DIE INDUSTRIE IN DER ZEITSPANNE VON 1717 BIS 1918

Da die Entwicklung von Manufakturen und der Industrie im Banat zwischen 1717 und 1918 in der deutschsprachigen Fachliteratur (Josef Kallbruner und Sonja Jordan) eingehend aufgearbeitet ist, werden wir dieses Kapitel nicht so ausführlich wie die Entwicklung der Zünfte behandeln.

Brauereien und Branntweinbrennereien wurden schon im Jahre 1717 auf Ärars Kosten in Temeswar, Weißkirchen und Karansebesch betrieben. Später werden Landbräuhäuser in Orschowa, Groß- St.-Nikolaus, Neuarad, Pantschowa, Werschetz, Groß-Betschkerek und in Lugosch in Betrieb genommen.

Neben dem Bau von Bräuhäusern gab Mercy weitere Vorschläge Manufakturen zur Leder- und Textilienherstellung zu gründen. Die Kotzen- und Aba-Manufakturen in Fatschet und Lippa waren schon 1722 in Betrieb, dann folgten die Manufakturen in Lugosch, Karansebesch, Borlova und Temeswar. Im Jahre 1726 wurden in der Tuchfabrik in Temeswar Tücher, Strümpfe, Hüte und Kappen hergestellt. Ab 1729 wurden die meisten

staatlichen Betriebe aus Temeswar an Andreas Flamm und Samson Bachrach verpachtet. Nach dem Türkenkrieg 1737/1739 blieb nur noch die Temeswarer Tuchfabrik mit Hilfe von nicht ganz sauberen Finanzmanipulationen von staatlichen Geldern erhalten. Im Jahre 1751 wurden in der Temeswarer Tuchmanufaktur Kattun, Leinwand, Bettzeuge, Tücher, Taschentücher, Halstücher, Baumwollstrümpfe und Keppenertuch hergestellt. Nach 1764 plante die Temeswarer Kommerzien-Sozietät den Handel mit Leinwand und Seilen sowie selbst die Erzeugnisse der Temeswarer Hutfabriken ins Litoral und nach Ungarn zu verlegen. In diesen Jahrzehnten produzierten die Tuchfabriken in Almaj, Craina und Pantschowa für Militärbedarf in den Grenzgebieten. Im Jahre 1768 beim Besuch Josephs II. in Temeswar, notierte er in sein Reisebuch über die Garnfärberein in der Mehala, die von den Spezialisten aus Makedonien gegründet wurden.

Zu Mercys Zeiten waren Lederfabriken in Orschowa, Karansebesch, Temeswar, Tschakowa, Werschetz und Orawitza errichtet. Später, durch die Heranziehung von armenischen Fachleuten, wurde das hochwertige Korduanleder zuerst in Temeswar, dann in anderen Zentren des Banats, hergestellt. Nach Maximilian Joseph von Linden (1736-1801) haben die Manufakturen in Temeswar, Tschakowa, Jahrmarkt und Petroman, jährlich 20000 Ziegenleder verarbeitet. Im Jahre 1763 wurden aus Banat über 72000 Stück gegerbte Leder exportiert.

Über die Tätigkeit der Glashütten von Gallina, Orawitza und Dognmatschka haben wir die ersten Nachrichten aus dem Jahre 1726. Die Wiederaufbaupläne dieser Manufakturen nach der Zerstörung während des Krieges von 1738 waren so wegen Gefahr der Abwanderung der Glasmacher in die Walachei verhindert. Die Militärakten und selbst Grisellini berichten in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts über eine Glashütte in Vîrciorova. Aus dem Jahre 1765 existierte ein Plan für die Eröffnung einer Porzellanmanufaktur in Lugosch. Später hatte sich herausgestellt, daß die dort gefundene weiße Porzellanerde für eine Industrieverarbeitung nicht geeignet war.

1751 existierte in Temeswar eine einheimische Seifensiederkompanie, die 1776 durch eine türkische Seifensiederkompanie abgelöst wurde.

Die Seidenindustrie wurde in der Temeswarer Fabrikvorstadt, dann in Werschetz und Kussitz durch Bemühungen von Mercy gegründet. Nach dem Türkenkrieg 1737-1739 plante der Handelsmann Meyer Amigo, die Seidenmanufaktur in Temeswar wieder zu eröffnen. Amigos Pläne wurden jedoch durch die Förderer der Görzer Seidenfabrik, die beim Wiener Hofrat hohe Ämter hatten, torpediert. In Werschetz hatte die Familie Barbigo 1749

eine Seidenspinnerei errichtet. Im Jahre 1751 wurde in Werschetz eine italienische Familie erwähnt, die die einheimischen Frauen in Seidenspinnerei unterrichtete. Zehn Jahre später, 1762, existierte eine Seidenmanufaktur in Weißkirchen. Die Seidenspinnerei von Pantschowa wurde relativ spät, im Jahre 1767, als erste Staatliche Manufaktur durch Maria Theresia mit dem Ziel gegründet, die Beschäftigung für die hier niedergelassenen Kriegsveteranen zu sichern. Die alten Anlagen wurden 1834 um eine Seidenweberei erweitert, die wegen der katastrophalen Dürre im Jahre 1863 aufgegeben werden mußte. Ein glücklicher Neuanfang der Seidenverarbeitung in Weißkirchen wurde 1899 gestartet.

Neben den schon erwähnten Manufakturen existierten vor 1737 in Temeswar auch eine Leonische Gold und Silberdrahtfabrik, eine Papiermühle und eine Tapissieriefabrik.

Zwischen 1760-1771 gab es in den Gegenden von Werschetz, Tschakowa, Lugosch und Temeswar Salpetersiedereien, die Salpeter in Wert von 20023 fl. lieferten.

Nach einer Statistik aus dem Jahre 1851 wurden in der Serbischen Wojwodschafft und Temeser Banat nur 44 Fabriken und Manufakturen registriert. Die meisten von ihnen waren Öl- und Getreidemühlen gewesen. Die größte Industrieanlage in Temeswar war die im Jahre 1846 gegründete Tabakfabrik, die 1850 schon 250 Arbeiter und Beamte beschäftigte. Die Temeswarer Tabakfabrik hatte vor dem Ersten Weltkrieg 2000 Angestellte, meistens Frauen gehabt.

Nach Johann Nepomuk Preyer, existierten in Temeswar im Jahre 1853 3. Buchdruckereien, 2. Werkstätte für Lithographien, 1 Kerzenfabrik, 1. Bleistiftfabrik, 1 Spodiumfabrik, weiters 2. Ölfabriken, 1 Likörfabrik, 2 Essigfabriken, 1 Lederfabrik, 2 Seidenspinnereien und eine Bierbrauerei. Die Produkte der Kerzenfabrik Hogl & König und die Eggenberger Chemiefabrik wurden bei der Industrieausstellung von 1846 in Pest ausgezeichnet. Die Daten von Preyer möchten wir mit der im Jahre 1853 von Joseph Gallauner gegründeten Teigfabrik, dann mit der Filiale der Prager Maschinenfabrik des Gottlieb Weiß, mit 3 mittelständischen Kunstschlossereien, dem Städtischen Gaswerk und der im Jahr 1858 gegründeten Werkstätte der k. k. Staatsbahnen ergänzen.

Ein neues Zeitalter für die Industrie in Temeswar begann im Jahre 1862 mit der Eröffnung der Spiritusfabrik (Weingeistproduktion) der Brüder Blau und der Ersten Temeswarer Spiritus- Brennerei- und Raffinerie A.G. von 1869. Die Hauptzweige der Fabrikindustrie wurden in den folgenden Jahrzehnten die Wasser- und Dampfmaschinen und die Spiritusfabriken. Zwischen 1867 und 1873 waren in Temeswar 6 Destillationen entstanden,

von denen aber nur zwei die Finanzkrise aus dem Jahre 1873 überlebten. Eine von diesen war die Erste Temeswarer Spiritus-Brennerei- und Raffinerie A.G., die seit 1868 mit einem Grundkapital von 400.000 fl. bestand und, in den Jahren 1878, 1891, 1896 umgebaut, eine Aufstockung des Stammkapitals bis auf 2 Kronen erfuhr. Durch den Kauf von anderen Fabriken in Temeswar und Arad hatte die Temeswarer Spiritusbrennerei vor dem Ersten Weltkrieg die ganze Spiritus Industrie in Ungarn beherrscht. Eine gleiche Stellung hatte auch die im Jahre 1717 gegründete Temeswarer Bierbrauerei, die als Aktiengesellschaft nach 1911 unter dem Namen „Temeswarer Bierbrauerei A.G.“ mit Filialen in Budapest, Segedin und in Hatzfeld eine beherrschende Position unter den Bierbrauereien in Ungarn erlangte.

Durch die Freistadtprivilegien aus dem Jahre 1782 kam Temeswar in Besitz von 4 ärarischen Mühlen in der Fabrikstadt. Außer diesen Mühlen wurden zwischen 1820 und 1850 noch 3 Mühlen, davon 2 mit Privatkapital erbaut. Die 5 städtischen Mühlen hatten 1853 eine Verarbeitungs-Kapazität von 400.000 Metzen Getreide (1 Metzen = 61,487 l) pro Jahr und haben durch Pachtzins 29.602 fl. in die Stadtkasse bezahlt. Im Jahre 1863 wurden die St.- Nikolaus- und St.-Michaelimühlen auf Dampfkraft umgestellt. Von den ehemaligen 7 Mühlen aus der Fabrikstadt war nur eine, die St – Johannesmühle, als Aktiengesellschaft bis zum Ersten Weltkrieg in Betrieb. Die neuen, modernen Mühlen in Temeswar, wie die Pannonia und Hungaria, wurden nach 1869 die eine in der Josefstadt neben dem Hauptbahnhof und die zweite am Begakanal erbaut.

Nach der schweren Finanzkrise von 1873 stagnierte fast zwei Jahrzehnte lang die industrielle Entwicklung der Stadt Temeswar. Erst in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts machte die zielbewusste Förderungspolitik des Temeswarer Magistrats sie Begastadt wieder attraktiv für fremdes Kapital. Durch Gewährung von 15-jähriger Steuerfreiheit, Geldunterstützung, Erleichterung des Grundstückserwerbes und Bau-subventionen sind zwischen 1889 und 1911 folgende Industriebetriebe in Temeswar entstanden: eine Hutfabrik, Schuhfabrik, Kammgarnspinnerei, Wollfabrik, Strumpffabrik, Seifenfabrik und eine Kettenfabrik. Aufgrund der zahlreichen Textilfabriken wurde Temeswar damals das „ungarische Manchester“ genannt.

Was die anderen größeren Banater Ortschaften betrifft, entstanden gleich nach der Revolution von 1848/1849 die größten Anlagen im Mühlenbereich. In Lugosch wurden in den siebziger Jahren 2 Dampf-mühlen, 1885 eine Seidenspinnerei, dann vor dem Ersten Weltkrieg mit staatlichen Fördergeldern eine moderne Textilfabrik gebaut. In Tschakowa

wurde die 1860 gebaute Mühle, 1889 als „Temesch Mühle Aktien Gesellschaft Csakova“ erfolgreich modernisiert. In Detta wurde im Jahre 1882 außer einer Reispbearbeitungsanlage aus Italien auch eine moderne Mühle erbaut. In Lippa wurde die im Jahre 1803 gegründete Brauerei im Jahr 1911 in ein modernes Brauhaus umgewandelt, das nach einigen Jahren Filialen in Vulcan, Fatschet und Arad gründete. Neben der Brauerei existierte in Lippa eine Holzbearbeitungswerkstatt, in der hauptsächlich Fässer hergestellt wurden.

In Neuarad wurde die im Jahre 1722 erwähnte Bierbrauerei in 1783 durch den Grundbesitzer Nopcsa wiederhergestellt. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde sie dann vom Baron Zselinszky mit einem 35 PS Kessel ausgerüstet.

In Werschetz war die Seidenspinnerei unter der Leitung von Eva Herzog so weit modernisiert worden, daß ihre Produkte bei der Internationalen Ausstellung in London im Jahre 1851 mit Goldmedaillen ausgezeichnet wurden. Noch im Jahre 1843 wurde die Maschinenfabrik Neukomm ebenda gegründet, die sich später auf die Herstellung von Anlagen für die Wein- und Spiritus-Industrie spezialisierte. Unter den Mahlmühlen aus Werschetz müssen wir die Dampfmühle von Andreas Foltz erwähnen, deren Produkte in den Jahren 1873 und 1878 in Paris mit Goldmedaillen ausgezeichnet wurden.

In Weißkirchen hatte die Weinkultur neben den Seidenspinnereien, deren Produkte zwischen 1835 und 1866 mit 14 Medaillen ausgezeichnet worden waren, eine herausragende Stelle eingenommen. Die Weiskirchener Weinbauern haben sich schon 1866 in einem Verein für die Vermarktung der Weine zusammengefunden. Den Schaden durch die Reblaus im Jahr 1880 konnten die Weißkirchener Weinbauern erst nach 20 Jahren intensiver Arbeit wieder wettmachen.

Zu den wenigen Großbetrieben in Groß-Betschkerek, die aus ehemaligen Manufakturen hervorgegangen waren, gehörten die Brauerei-Lazar Dungyerszky und 2 weitere Destillationen. Die Fabrikindustrie von Groß-Betschkerek war von mächtigen Ziegeleien geprägt. Die größte der 6 Ziegeleien war die des Staglschmiedt, die vor dem Ersten Weltkrieg 8 Millionen Stück pro Jahr produzierte. Um die Jahrtausendwende hatte sich neben den Ziegeleien in Groß-Betschkerek auch eine sehr starke Textilindustrie herausgebildet. 1895 wurde mit niederländischem Kapital auch eine Teppichfabrik errichtet, die außer 250 Festangestellten über 100 Weberinnen als Heimarbeiterinnen beschäftigte. Ein Novum in der Banater Industrielandschaft war die 1911 gegründete Zuckerfabrik, die jährlich 1 Million Tonnen Zuckerrüben verarbeiten konnte.

In Großkikinda waren die ersten Industrieanlagen die Ziegeleien Mészáros, Bohn, Dippong, Krummenacher und Bauer, von denen die von Michael Bohn geführte vor dem Ersten Weltkrieg 1.000 Arbeiter beschäftigte. Ungewöhnlich groß war die elektrische Zentrale von Großkikinda mit einem Generator von 300 PS, der neben dem heimischen Bedarf die Orte Groß- St.-Nikolaus, Marienfeld, Nero, Nakodorf und Mokrin mit Strom belieferte. In 1910 waren in Großkikinda 1750 Menschen im Industriebereich beschäftigt, während im Gewerbe und im Handel 1686 Personen tätig waren.

In Groß-St.-Nikolaus war die erste Industrieanlage, die 1894 wieder-gegründete Bierbrauerei, die an die Öxelsche Brauerei von 1749 traditionsgemäß anknüpfte. Die alte, seit 1854 existierende Mühle wurde 1902 vom Prohaska-Kunstmühlen Konzern in eine kommerzielle Dampfmühle umgewandelt.

In Pantschowa begann die Großindustrie mit der Brauerei Weifert, die ihre Wurzeln in der Kameralbrauerei aus dem Jahre 1722 hatte. Der Großkaufmann Ignaz Weifert hatte im Jahre 1857 die alte Brauerei modernisiert. Später haben die Weiferts eine Brauerei in Belgrad gegründet und stiegen um die Jahrhundertwende in die serbische Metallindustrie ein. Ein Nachkomme des Brauereigründers, Georg Weifert, wurde 1894 Präsident der Serbischen Nationalbank. Neben der Brauerei Weifert wurden in den ersten Jahrzehnten nach der Revolution von 1848/1849, vier Dampfmühlen in Pantschowa gegründet. Hier sollte man erwähnen, daß die erste Dampfmühle im Banat in Pantschowa im Jahre 1843 durch Franz Doby und Anton Querfeld in Betrieb genommen wurde.

Bemerkenswert ist es auch, wie in Hatzfeld. sich auch aus den Handwerkstraditionen Industriebetriebe entwickelt haben. Aus der Hutmacherwerkstätte wurde 1878 die Hutfabrik des Rudolf Decker, aus dem Pantoffelatelier die Schuhfabrik des Peter Schmidt(1907) und aus der Knopfmacherwerkstätte die Knopffabrik des Josef Schnur (1918). Vielleicht noch eindrucksvoller ist die Entwicklung der Ziegelbrennerei Bohn. Der aus Sankt Hubert stammende Stefan Bohn hatte in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts mit der Handschlagziegel-Produktion in Hatzfeld begonnen. 1874 wurde die gutgehende Ziegelei in eine Aktiengesellschaft umgewandelt und es wurden Filialen in Charleville, Sankt-Hubert (gehören zu den Dörfern Banatsko Veliko Selo), Großkikinda, Lugosch, Kronstadt, Budapest und Békéscsaba gegründet. Vor dem Ersten Weltkrieg war dann die Firma Bohn der größte Ziegelproduzent und -lieferant in der Donaumonarchie mit bedeutendem Export in Richtung Balkan und in den nahen Orient.

UNITĂȚI DE MĂSURĂ FOLOSITE ÎN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

1 iugăr (Joch) = 0,575 ha

1 gran (Gran) = 0,97 g

1 loton (Wiener Lot) = 17,54 g

1 uncie (Unze) = 29,82 g

1 marcă (Mark) = 233,947 g

1 livră (Pfund) = 560 g

1 centner (Zentner) = 56,006 kg

1 măsură (österreichisches Maß) = 1,4141 l.

1 florin = 60 creițari.

1 găleată (eimer) = 40 Maß.

1 ducat (Dukat) = 4 fl 10 kr.

BIBLIOGRAFIE

FONDURI ARHIVISTICE

A.

Arhiva Istorică Națională, filiala județului Timiș.

1. *Fond Colecția documentelor feudale.*

B.

Muzeul Banatului.

1. *Arhiva Societăți de Istorie și Arheologie. 1872–1918.*

2. *Inventar Berkeszi.*

3. *Inventar Secția de Etnografie.*

4. *Inventar Secția de Istorie.*

În inventarul secției de istorie, atât în cea veche (Berkeszi) cât și în cea nouă, sub un număr erau înregistrate mai multe obiecte. De exemplu în inventarul lui Berkeszi sub nr. 1.744 erau înregistrate 30 de sigili, iar între numerele; 1764–1768 erau înregistrate 10 sigilii. Incertitudine semnalate au fost preluate și de inventarul nou. De exemplu, sub nr. 5.733 erau înregistrate 18, sub nr. 6.005 262 și sub nr. 6.492 13 sigilii. Mai târziu, sigiliile amintite au fost reinventariate sub nr. 20.249–20.801. Nici cu această ocazie nu a fost executat descrierea corectă a pieselor.

C.

Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj

Colecția Muzeală a Protoieriei Ortodoxe din Lugoj

D.

Filiala Arhivelor Statului Caransebeș

E.

Istorijski Arhiv Bela Crkva. Fond 428–C

F.

Arhiva Muzeului Orășenesc din Vârșeț

G.

Gradski Muzej Vrsac.

H.

Napodnu Muzej Zrenjanin.

DOCUMENTE. STATISTICI

BARÓTI LAJOS: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. I (1–4) II (5–9), Pótfüzet. Temesvár, 1893–1907.

CARL BERNH, EDLER von HIETZINGER: *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*. Bd. 2. Wien 1817–1823.

Documente turcești privind Țările Române, Vol. I. București, 1976.

A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I–II. Budapest, 1975–1976.

Magyar Néprajz. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Bd. III., *Kézművesség*. Budapest, 1991.

Magyar Országos Levéltár, *Magyarországi Egyesületek Adatbázisa*. Készítették: Dr. Soós László, P.Szigetváry Éva és Laki Katalin. Internet, 2008.

Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban. Bd. I. Magyarországi kormányhatóságok 1. rész. Összeállította: Trostovszky Gabriella. Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1996.

STOPP, KLAUS: *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestate wandernder Handwerksgesellen*. Bd. 1–17. Stuttgart, 1982–1992.

SUCIU, I.D.; CONSTANTINESCU RADU: *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*. Bd. I–II. Timișoara, 1980.

WOLF, JOSEF: *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*. Materialien Heft 5/1995. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1995.

LUCRĂRI GENERALE

CSÁDI IGNÁCZ: *A karloviczi béke története. 1699*. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. XVIII. Bd. 4. Bp., 1899.

AMSTADT, JACOB: *Die k.k. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*. Dissertation Würzburg, 1969.

ANDEA AVRAM: *Banatul Cnezial până la stăpânirea habsburgică*. Resița, 1996.

ANDREEV STEFAN: *Török iratok Temesvár XVII–XVIII századi történetéről a szófiai Nemzeti Könyvtárban*. In: *Levéltári Közlemények*, 47–48. vf. Budapest, 1977/1978. 1–2. sz.

ARDOS ANA MARIA: *Expoziții industriale din Transilvania înainte de 1848*. In: *Acta Musei Napocensis*. Cluj-Napoca, VIII/1971.

BACH, IVAN: *Einige Angaben für die Geschichte der Goldschmiedekunst in Vojvodina*. Rad Vojvodenskih Muzeja, 6/1957.

BÁCSKAI VERA, NAGY LAJOS: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest, 1984.

BALOG BÉLA: *Lugos várossá válása*. In: *Korunk*. 2/1994.

BARDOS, GERTRUDE: *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*. In: Studii și Articole de Istorie, III. București, 1961.

BARÁT ÁRMIN és STOLZ M. ÁGOST: *A Temesvári Első Takarékpénztár ötven éves története 1846–1895*. Temesvár, 1896.

BARÁT ÁRMIN: *Die königliche Freistadt Temesvar. Eine monographische Skizze*. Temesvar, 1902.

BARNA GÁBOR: „Mária megsegített“. *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán*. I. Szeged, 2002.

BĂRBULESCU-WALLNER, LUMINIȚA: *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*. Banatica. Reșița, 1990.

Barocul în Banat. Catalog de expoziție realizat de Dr. Rodica Vărtaciu și Adriana Buzilă. Timișoara, 1992.

BECK, MARCUS JÖRG: *Die Entwicklung der Mortalität und der Todesursachen in der Bevölkerung von Oravit zwischen 1741–1850*. Doktorarbeit. Ellwangen/Jagst, 2002.

BEE, JOSEF: *Heimatsbuch der Stadt Weisskirchen im Banat*. Salzburg, 1980.

BELLAI JÓZSEF: *Temesvár szabad királyi város képviselője az országgyűlésen*. Temesvár, 1898.

BENEA DOINA (Betr.): *Vilaietul Timișoarei*. Timișoara, Editura Mirton 2002.

BERGER KÁROLY: *Temes vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei*. Budapest, 1907.

BERKESZI ISTVÁN: *Temesvári művészek*, TRÉT, 1909, 3–4. szám

BINDER FRANZ: *Alt Temeswar*. Timișoara–Temeswar, 1934.

BINGLER LUDWIG: *Die Rußberger Gewerkschaft in der Banater Militärgrenze*. In: Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Nr. 45/1853.

BOCȘAN NICOLAE; DUMA MIHAI; BONA PETRU: *Franța și Banatul: 1789–1815*. Reșița, 1994.

BOCȘAN NICOLAE: *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat Secolul al XIX-lea*. Cluj-Napoca, 1997.

BONA PETRU, GUMA NICOLETA, GROZA LIVIU: *Caransebeș 700 de ani de atestare documentară (contribuții monografice)*. Caransebeș, 1990.

BOROVSKY SAMU: *Torontál megye története*. Budapest, F.a.

BOROVSKY SAMU: *Temes megye és Temesvár szabad királyi város története*. Budapest, F.a.

BOTA, IONEL: *Bibliotecile din Banat între 1850–1918*. Reșița, 2002.

BÖHM LÉNÁRT: *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*. I–II. Pest, 1867.

BÖHM, LEONHARD: *Geschichte des Temeser Banats*. 2 Bde. Leipzig, 1860.

BÖHM, LEONHARD: *Geschichte der Stadt Weisskirchen nach handschriftlichen Quellen geschildert. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage*. Veisskirchen, 1905.

BRANDEISZ, JOSEF și ERWIN LESSL: *Temesvarer Musikleben*. Bukarest, 1980.

BRAUN DEZSŐ: *Bánsági rapszódia*. Temesvár, 1936.

- BÜCHL, ANTON: *Geschichte der Stadt Detta bis 1900*. München, 1979.
- Călători strâini despre Țările Române. Vol. I–VIII. București, 1968–1971.
- CSÁNYI KÁROLY: *A magyar kerámia és porcelán története és jelei*. Bp., 1954.
- COSMA, AUREL: *Protopopul Timișoarei Vasile Georgevici (1764–1828)*, In: Mitropolia Banatului, 12/1976.
- DAMJANOV, BRANISLAV; ELZA HES: *Pregled razvoja zanatstva na produkcju udružneja zanatljia Panceva, Kovacice i Alibunara 1795–1985*. Pancevo, 1985.
- DANI, ION; FENEȘAN COSTIN: *O listă de socoteli din banatul secolului al XIV-lea*. În: Banatica, vol. III. Reșița, 1975.
- DANYI DEZSŐ, DÁVID ZOLTÁN: *Az első Magyarországi népszámlálás. (1784–1787)*. Budapest, 1960.
- Das Banat im 18 Jhr.* (Lucrările simpozionului internațional organizat la Timișoara – aprilie 1994). Timișoara, 1999.
- DÁVID LÁSZLÓ: *A középkori udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion – Bukarest, 1981.
- DÁVIDHÁZY ISTVÁN: *Adalék a Bánáti Határkerület és Pancsova céhszabályzatához*. In: V. Kézművesipari Szimpózium Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985.
- Die Collectiv – Ausstellung aus der Militär-Grenze bei der landwirtschaftlichen und Industrie-Ausstellung in Wien, im Mai 1866*. Wien, 1866.
- Die österreichische Militärgrenze 1535–1871*. Ausstellung des Österreichische Staatsarchivs. Wien, 1971. Katalog.
- DÓKA KLÁRA: *A munkásszervezkedés kezdeti korszaka Magyarországon 1830–1872*. Budapest, 1972.
- DÓKA KLÁRA: *Die späten Zunftorganisationen des ostmitteleuropäischen Gewerbes in die Übergangsperiode in die Manufaktur Beziehungsweise in das Kapitalistische Unternehmen*. In: Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.
- DÓKA KLÁRA: *Ungarländische Gesellenbewegungen und deren internationale Beziehungen (1790–1849)*. In: II. Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium. Band 1. Veszprém, 1982.
- DÓKA KLÁRA: *Az ipari munkásság létszám és ágazati strukturviszonyainak alakulása (1828–1870)*. In: A polgárisodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról. Szerk. Szabad György. Budapest, 1990.
- DOMONKOS OTTÓ: *Reiserouten der Wandernden Handwerksgesellen und die technisch-historische Bedeutung der Gesellenwanderschaften*. Internationales Handwerks-geschichtliches Symposium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.
- DOMONKOS OTTÓ: *A főcéhek vonzáskörzetei*. V. Kézművesipartörténeti Szimpózium – Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985.
- DOMONKOS OTTÓ: *Zur Wanderung ungarischer Gesellen im 19. Jahrhundert*. In: *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa: Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. Südosteuropa, Studien 38/1987.

DOMONKOS OTTÓ: *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században*. Ipartörténeti könyvtár 1. Budapest, 2002.

DOMONKOS S. LESLIE: *Magyarok a Délvidéken*. Budapest, 1992.

ECKHART FERENC: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest, 1922.

ECHART FERENC: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815*. Budapest, 1958.

EHRLER, J.J.: *Banatul de la origini până acum (1774)*. Prefața, traducere și note de Costin Feneșan. Timișoara, 1982.

ENGEL PÁL: *A Temesvári és Moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*, Szeged, 1996.

ENGELMANN, FRANZ: *Subjekte Berichte*. Timișoara, 1980.

EPERJESSY GÉZA: *A mezővárosi és a falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és Dunántúl*. In: Századok 5/1963.

EPERJESSY GÉZA: *Az iparúzők számának megoszlása a reformkori szabad királyi városokban*. In: IV: Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1980 december 1–2. Veszprém, 1981.

EPERJESSY GÉZA: *Zsidó kézművesek az 1848 előtti magyarországi városokba*. In: Nemzetközi kézművesipartörténeti szimpózium 1. kötet. Veszprém, 1982. aug. 21–26. Veszprém, 1984.

EPERJESSY GÉZA: *Die Stabilität und Mobilität der Zunfthandwerker in den Königlichen Freistädten Ungarns von 1848*. In: III. Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium. Veszprém 18–24. 10. 1986. Veszprém, 1987.

EPERJESSY GÉZA: *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1988.

FEJÉR GÁBOR: *Asztalosok a makói társadalomban 1824-ben*. In: VI. Kézművesipartörténeti szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989.

FELIX LACKNER: *Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige Bedingtheit*. Südostdeutschen Archiv. Nr. 17–18/1974–75.

FENEȘAN, COSTIN: *Cnezi și obercnezi in Banatul Imperial 1716–1778*. Editura Academiei Române, București, 1996.

FENEȘAN, COSTIN: *Administrația și fiscalitate in Banatul Imperial 1716–1778*. Editura de Vest. Timișoara, 1997.

FENEȘAN, COSTIN: *Kolonisation des Banater Berglandes im 18. Jahrhundert*, In: Banatica Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstag. Wien, 1996.

FENEȘAN, COSTIN: *Der Banater Kupferhandel in den ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts; Zur Frage des Österreichischen Merkantilismus in einem Grenzland*. In: Banatica. Festgabe für Dr. Alexander Krischan zum 75. Geburtstag. Wien, 1996.

FENEȘAN, COSTIN: *Stăpîni și supuși in comitatul severinului in timpul celei de-a doua ocupații Habsburgice (1688–1699)*. In: Banatica, Reșița, Bd. 14.

FENEȘAN CRISTINA: *Extracția minieră in Banat in secolele XVI–XVII*. In: Revista de Istorie. 9–10/1987.

FISCHER, GERO: *Tschechen im rumänischen Banat*. 2003 Wiener slawistisches Jahrbuch. Wien, 2003.

FENYVESI LÁSZLÓ: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (15–17. század)*. In: VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989.

FÉNYES ELEK: *Magyarország leírása*. Bd. I–II. Pest, 1847.

FODOR PÁL: *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban*. In: *Történelmi Szemle*, 39. évf. 3–4. szám/1997.

FRISCH HELMUT: *Werschetz (Versecz-Vrsac) Kommunale Entwicklung und deutsche Leben der Banater Wein- und Schulstadt*. Wien, 1982.

FÜLEPP ALEXANDER; FRIEDRICH MARQUARDT: *Geschichte des gewerkschaftlichen Metallbergbaues im Banate, sammt einer kritischen Darstellung der Verwaltung desselben durch die königlichen Montan-Behörden*. Wien, 1848.

GABRIEL, JOSEF: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung*. Temesvar, 1928.

GEHL, HANS: *Das Handwerk im Kreis Arad*, In: *Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*. Temesvar, 1975.

GEHL, HANS: *Nebenzweige der Landwirtschaft*. In: *Schwäbische Familie-Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*. Temeswar, 1981.

GEHL, HANS: *Handwerker und Blaudruck bei den Donauschwaben*. In: *Südost-deutsches Archiv* 32/33, 1989/1990.

GEHL, HANS: *Donauschwäbische Handwerkerfolklore*. In: *Jahrbuch für ost-deutsche Volkskunde*. Bd. 33. 1990, Marburg.

GELLÉRI MÓR: *Kiállítások hajdan és most*. In: *Nemzetgazdasági Szemle*, 1884.

GEML JOSEF: *Alt-Temeswar im den letzten Halbjahrhundert 1870–1920*. Timișoara, 1927.

GEML JÓZSEF: *Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. (1914 VI 15 – 1919 IX. 4)*, Temesvár, 1924.

GEORGESCU I.: *Les prisonniers francais dans les camps du sud-est de l'Europe au temps des querres de l'Autriche avec la France*. In: „*Révue Roumaine d'Histoire*“, XV, 1976, nr. 3.

Geschichte der Deutschen in der Karpatenländern. Gotha, 1907. Bd. 2.

GRÄF, RUDOLF: *Domeniul Bănățean al StEG 1855–1920. Din istoria industrială a Banatului Montan*. Reșița, 1997.

GRÄF, RUDOLF: *Die Entwicklung des Südbanater Industriegebietes*. In: *Das Banat als kulturelles Interferenzgebiet. Tradition und Perspektiven*. Herausgegeben von Horst Förster und Horst Fassel. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen, 1997.

GREFFNER, OTTO: *Aspectele vieții economice ale populației șvăbești din Banat între 1890–1918*. In: *Ziridava*. Arad, 1982.

GRIMM JOHANN: *Über das Vorkommen der Goldführenden Diluvial- und Alluvialablagerungen in Siebenbürgen, Ungarn und Böhmen*. In: *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. Nr. 1.; Nr. 13.; Nr. 14./1854.

GRISELINI FRANCESCO: *Incercarea de istorie naturală a Banatului Timișoarei*, ed. C. Feneșan, Timișoara, 1984.

GROSINGER, TADIJA: *Zemaljska Uprava za Sprsko Vojvodstvo i Tamiski Banat*. Sremski Karlovac, 1996.

GROSS, HERMANN: *Die Entwicklung des Handwerks in Südosteuropa unter mitteleuropäischen und osmanischen Einflüssen*. In: Klaus Roth: *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa*. München, 1987.

GROZA LIVIU: *Contribuții la istoria regimentului de Granița Româno-Bănățean nr. 13 din Caransebeș*. Lugoj, Ed. Dacia Europa Nova, 2002.

GRUBÍTY, RAJKA: *Zanatu u zanatlije proslosti Zrenjanina*. Zrenjanin, 2002.

GUETTLER, HERMANN: *Die Wasserbauarbeiten im Banat von 1717–1779, und die Kultivierung und deutsche Besiedlung des Landes*. Doktorarbeit. Wien, 1936.

GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963.

GYÖRIVÁNYI SÁNDOR: *Hogyan élt az öreg Wéber? Képek a szegedi kötelesek életéből*. V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988. november 15–16. Veszprém, 1989.

Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums. (Banat S. 207–285) Hrsg. Carl Peterson, Otto Schel, Paul Hermann Ruth, Hans Schwalm. Breslau, 1933.

HATEGAN, IOAN: *Vilayetul de Timișoara*. Timișoara, 2005

HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi szolgálónépek a korai Árpád korban*. Budapest, 1970.

HEGYI KLÁRA: *Türkische Handwerker unter der Osmanenherrschaft in Ungarn*, In: *Handwerksgeschichte in Ungarn: vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert*. Hrsg. Von Rainer S. Elkar, Bochum, 1989.

HEGYI KLÁRA: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995.

Heimatblatt Nr. 22/2005. Ulmbach/Neupetsch.

HELMUT, FRISCH: *Werschetz (Versec-Vrsac) Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein- und Schulstadt*. Wien, 1982.

HERMANN EGYED: *Budáról Belgrádba 1663-ban*, Kiadja Tolna vármegye közönsége, 1943.

HES, ELSA; C. PETROVIC: *Cva veka zanatstva u Pancevu*. Pancevo, 1995.

HES, ELSA: *Zbirka Vandrovki*. In: Istorski Arhiv Pancsevo. Informator 23/1991.

Dr. HOCHSTRASSER, GERHARDT: *Temesburger Meister in der Pressburger Färbezunft 1799–1815*. In: *Temeschburg-Temeswar. Eine südosteuropäische Stadt im Zeitwandel*. Herausgegeben von der Heimatortsgemeinschaft Temeschburg-Temeswar. Karlsruhe, 1994.

HOCKL, HANS NIKOLAUS u. SEPP SCHMIDT: *Alexanderhausen. Werden und Vergehen einer Banater Heidegemeinde*. München, 1987.

HOFMANN HENRIK: *Ruszkabánya története 1803–1857*. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye. 78. kötet (1944), 13. és 15. szám.

HOFFMANN, LEO: *Beiträge zur Geschichte des Banats*. Hermannstadt, 1924.

HOFFMANN, LEO: *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848*. Temesvar, 1925.

HOFFMANN, LEO: *Streiflichter zur wirtschaftlichen Einrichtung des Temesvarer Banats durch die kaiserliche Regierung (1716–1778). Mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse nach dem Türkenkriege 1738/39*. In: *Mitteilungen zur Kenntnis des Deutschtums in Großrumänien*. 2. Jhg. Sibiu-Hermannstadt, 1923.

HROMADKA GEORG. *Kleine Chronik des Banater Berglands*. München, 1993. Reprint.

ILIEȘU NICOLAE: *Timișoara. Monografia istorică*. Timișoara, 1943. Reprint, 2003.

IZSÓ ISTVÁN: *150 éves a bányakapitányságok intézménye Magyarországon*. In: *Bányászati és Kohászati Lapok*. 1./2006.

IVÁNYI ISTVÁN: *Lugos rendezett tanácsú város története*. Szabadka, 1907.

Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temeswar an das hohe k.k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten in den Jahren 1853 bis 1856. Temeswar, 1858.

Jahresbericht über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse der Stadt Temesvár. 1891–1893. Temesvár, 1893.

JAKOB, JOHANN: *Maße, Gewichte und Währungen im Banat: 1718–1990 und vor der Landnahme*. Mainz, 2001.

JESZENSZKY BÉLA: *Temes megye gazdasági viszonyai*. Budapest, 1884.

JESZENSZKY IGNÁCZ: *Torontál vármegye gazdasági viszonyai*. Budapest, 1904.

JORDAN, SONJA: *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*. München, 1969.

KADAN, HEDWIG: *Deutscher Bergbau in Saska (Banat) in Rumänien 1747–1779*. Doktorarbeit. Wien.

KAKUCS LAJOS: *Începutul dezvoltării industriale la Topleț*. In: *Banatica*. V. Reșița, 1981.

KAKUCS LAJOS: *Expoziția „Breslele din Banat”*. In: *Revista muzeelor și monumentelor* 6/1983, București.

KAKUCS LAJOS: *Contribuții la istoria agriculturii din Banat Sec. XVIII–XIX*: Timișoara, 1998.

KAKUCS LAJOS: *Adatok a bányászati néprajzi kutatás történetéhez*. In: *Néprajzi Tanulmányok*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Szeged, 2001.

KALAPIS ZOLTÁN: *„Negyvennyolcnak nagy idejében”*. *Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban*. Újvidék, 1998.

KALLBRUNER, JOSEPF: *Das kaiserliche Banat. I. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*. München, 1958.

KARÁCSON IMRE: *Evliá Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664*. Budapest, 1904

KARL, ADALBERT: *Groß-Kikinda, Deutsches Heimatbuch 1750–1945*, Bd. I. II. Bissingen, 1985.

KARLOVSZKY ENDRE: *Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben – Gróf Haugwitz és Procop egykori jelentése nyomán.* In: *Gazdaságtörténeti Szemle* 5/1897.

KÁROLYI DÉNES: *Contribuții la istoria construcțiilor de căi ferate în Banat (1856–1914).* In: *Banatica* 2. Reșița, 1973.

KASTNER, GEORG: *Die Mercysche Besiedlung im südongarischen Raum. Diplomarbeit,* Wien, 1998.

KASZÁS MARIANNE: *Céhek, Ipartársulatok, Ipartestületek iratai.* Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1996.

KEEß, STEPHAN: *Systematische Darstellung der neusten Fortschritte in den Gewerben und Manufakturen.* Wien, 1829.

KINDL, WALTER: *Zur Geschichte des Orgelbaus im Banat.* Tiposcript 1992.

KLEIN, FRANZ: *Billed – Chronik einer Heimatgemeinde im Banat in Quellen und Dokumenten 1765–1980.* Wien, 1980.

KONSTANTINY, JOHANN: *Denkschrift über die Banater Bergwerke Oravitza, Moldova, Saska, Dognacska, Resitza und ihre Filialen mit Rücksicht auf das Gemeindewesen als Beitrag zur Geschichte dieser Bergwerke.* Temesvar, 1857.

KOVÁCS GÉZA: *Răspîndirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII–XIX.* Muzeul Județean Arad. Arad, 1974.

KOVÁCH GÉZA: *Mezővárosi kézművesség elterjedése a Bánságban és a Körösök vidékén.* I. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1982.

KOVÁCH GÉZA: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848).* Szeged, 1998.

KOVÁCH GÉZA: Hét 1983. július 8. *Még egyszer a bánáti céhekről.*

KOVÁCS GYULA, dr.: *A magyar háziipar törzskönyve.* Bp., 1898.

KŐSZEGY ELEMÉR: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig.* Budapest, 1936.

KRAJASICH, PETER: *Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berücksichtigung der Sozialen und Wirtschaftlichen Verhältnisse in den Jahren 1754 bis 1807.* In: *Schriften der Heeresgeschichtlichen Museums in Wien*, Bd. 6.

KRISCHAN, ALEXANDER: *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860–1980. Bio-bibliographische Skizzen.* Freiburg, 1993.

KRISCHAN ALEXANDER: *Abhandlungen-Gesammelte Beiträge zur Kulturgeschichte des Banats: 1942–1996.* Wien, 1996.

Kropatschek Josef: *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeordnet sind. I–V. Band.* Wien, 1787.

KRUTSCH, HANS WERNER; HILDEGARD NEIDENBACH; ROBERT KAISER: *Hatzfeld in Wort und Bild.* Herausgeber: Kulturgesellschaft Hatzfeld. Nürnberg, 1990.

KUCSKO, IRMGARD: *Die Organisation der Verwaltung im Banat vom 1717–1738.* Doktorarbeit. Wien, 1934.

KÜHBACH, FRIEDRICH, Redaktion: *Franzfeld 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Großgemeinde im Banat.* Reutlingen, 1982.

- LACKNER, FELIX: *Rumänische und deutsche Siedlungsbewegungen im Banat, ihre Beziehungen und gegenseitige Bedingtheit*. Südostdeutschen Archiv 17/18
- LAMMERT, ERICH: *Schiffe und Schiffsmühlen auf der Marosch*, in: *Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*, Temesvar, 1975.
- LAY, HEINRICH: *Începutul dezvoltării industriei în Lugoj*. In: *Tibiscus*. Timișoara, 1979.
- LAY, HEINRICH: *Das Banat 1849–1867*. Töging a. Inn, 2001.
- LEGEZA LÁSZLÓ: *Bácska és Bánság*. Budapest, 1992.
- LENDVAI JENŐ: *Temes vármegye ipara, kereskedelme és pénzügye*. In: Borovszky: *Temes megye. Magyarország vármegyéi és városai*.
- LENKEFI FERENC: *Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797*. Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár (Petit Real, Budapest, 2000.
- LEONHARD, BÖHM: *Geschichte des Temeser Banats*. Bd. II. Leipzig, 1860.
- LERNER, FRANZ: *Ungarische Handwerksgelesen in Frankfurt am Main*. Internationales Handwerksgechichtliches Symposium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.
- LIEBHARD, FRANZ: *Banater Mosaik. Beiträge zur Kulturgeschichte*. Bukarest, 1976.
- LIEBHARD, FRANZ: *Temeswarer Abendgespräch*. Timișoara, 1977.
- LUPSIASCA, KARL LUDWIG: *Dieses von Natur aus reiche Land. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1718–1855*. Deutsche Vortragsreihe Reschitza.
- MAGDA PÁL: *Magyar Országának és a határ őrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és Geographiai leírása*. Pest, 1819.
- Magyar Néprajz*: Bd. III. – *Kézművesség*. Budapest, 1991.
- MAKSAY FERENC; BUZIÁSS JÁNOS: *Magyar Kamara./ Archivum*. Bp., 1992.
- MANDROANE, MARIA: *Comunitatea aurarilor din Ciclova – Montana Jud. Caraș-Severin*. In: *Modele de convețuire in Europa Centrala si de Est*. Arad, 2000.
- MANEA, GEORGE: *Die Hafnergilde in Lippa*. In: *Neue Banater Zeitung* Nr. 4.740 și 4. 746/ 1978.
- MARCHESCU, ANTONIU: *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere. Caransebeș*, 1941.
- MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története I–II*. Arad, 1892–1895.
- MÉREI GYULA: *Magyarország gyáripara az 1784–1785. évi gyárstatisztika tükrében*. In: *Magyar Ipar*, 10–12./1943. și 1/1944.
- MERSCHDORF, WILHELM JOSEF: *Tschakowa. Marktgemeinde im Banat*. Augsburg, 1997.
- MIHOC, DIANA-ANDRÁSY: *Banatul catolic al secolului al XVIII-lea ilustrat în argintăria barocă*. Editura Mirton, Timișoara, 2006.

MIHOC, DIANA-ANDRÁSY: *Argintăria și sistemul de mărci. Catalogul mărcilor din secolul al XVIII-lea în colecțiile Banatului*. In: *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, XIV, 2. Timișoara, 2006.

MILLEKER FELIX: *Kurze Geschichte des Banats*. Vrschatz, 1925.

MILLEKER FELIX: *Geschichte der Banater Militärgrenze. 1764–1873*. Pancevo, 1926.

MILLEKER FELIX: *Geschichte des Buchdruckes und des Zeitungswesens im Banat. 1769–1922*. Wrschatz, 1926.

MILLEKER FELIX: *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat*. Wrschatz, 1930.

MILLEKER, FELIX: *Geschichte der Stadt Velika Kikinda (Groß Kikinda) 1412–1918*. Wrschatz, 1928.

MILLEKER FELIX: *Geschichte des Gewerbes im Banat 1716–1919*. Wien, 1949.

MILLEKER, FELIX: *Geschichte der Stadt Veliki Beckerek. 1333–1918*. Wrschatz, 1933.

MILLEKER BÓDOG: *Versec szab. Kir. Város Története*. Budapest, 1886.

MILLEKER, FELIX: *Geschichte der Stadt Pancevo*. Pancevo, 1925.

MILLEKER, FELIX: *Kurze Geschickte der Stadt Bela Crkva (Weißkirchen) im Banat. 1355–1918*. Wrschatz, 1927.

MILLEKER FELIX: *Die Familie Weifert und das Brauhaus in Pantschowa 1722/23–1923*. 2. Auflage, München, 1993.

MILETZ JÁNOS: *Temesvári céhek*. TRÉT. Temesvár, 1/1875.

MILOSEV, MILAN: *Zbirka razni oznaka i amblema u Vrsackom musejn (Die Sammlung verschiedener Zeichen und Embleme in Vrsacer Museum)*. In: *Rad Vojvodenskih muzeja*, 9/Novi Sad, 1960.

MILOSEV, MILAN: *Die Sammlung der Firmen und Sinnbilder in dem Museum in Vrsac*. In: *Rad Vojvodenskih Muzeja*, 9/1960

MILOSEV, MILAN: *Die Zünfte in der Dörfern des Banats*. In: *Rad Vojvodanskij Muzeja* 10/1961, Novi Sad.

MILOSEV, MILAN: *Kabanicsari u kabanicsarski zanat u Banaty*. In: *Rad Vojvodenskih Muzeja*, Novi Sad, 1971.

Die Österreichische Militärgrenze 1535–1871. Gedächtnisausstellung anlässlich des 100. Jahrestages ihrer Auflösung. Katalog. Wien, 1971.

MRAZ, HENRIKE: *Die Einrichtung der kaiserlichen Verwaltung im Banat von Temesvar*. Doktorarbeit. Wien, 1984.

MUNTEANU, ION; RODICA MUNTEANU: *Timișoara monografie, Timișoara*, 2002.

MUREȘAN, AUGUSTIN: *Un sigiliu al breslei zidarilor si dulgherilor din Aradul-nou*. In: *Ziridava XIX–XX*. Arad, 1996.

MUREȘAN, AUGUSTIN: *Două sigilii ale breslei croitorilor de sumane din Timișoara*. In: *Analele Banatului*, S. N. Arheologie-istorie, XIV, 2., Timișoara, 2006.

MUREȘAN, AUGUSTIN; LIVIA GROZI: *Doua tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*. *Revista Muzeelor si Monumentelor*. București, 3/1989

MÜLLER EDGAR: *Betrachtungen zur Geschichte meiner Heimatstadt Caransebes*. Caransebes, 1975.(Typoscript)

NAGY ISTVÁN, KISS ERZSÉBET: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek*. Budapest, 1995.

NAGYBÁKAY PÉTER: *A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei*. Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa. Budapest, 1995.

NEFF, ANTON: *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde Lippa/Banat*. Sindelfingen, 1992.

Német és spanyol zsidók Temesváron 1739-ben. TRÉT, 1903

NÉMETH FERENC: *A bánáti fényképészet története: 1848–1918*. Újvidék, 2002.

NÉMETH FERENC: *Úri világ Torontálban*. Újvidék, 2003.

NEUMANN VICTOR: *Istoria evreilor din Banat*. București, 1999.

NIEDERMAIER, PAUL: *Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1242–1347)*. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2002.

PASCU, STEFAN: *Voievodatul Transilvaniei*. Ed. II. Cluj, 1972.

ONOFREI, ADRIANA PETRICA: *Birchiș și Lipova vechi centre de ceramică bănățeană*. Tibiscus, Etnografie. Timișoara, 1975.

OPRIȘ, MIHAI: *Timișoara. Mica monografie urbanistică*. București, 1987.

OPRIȘ, MIHAI: *Timișoara Monografie urbanistică. Volumul I, Descoperiri recente care au impus corectarea istoriei urbanistice a Timișoarei*. Timișoara, 2007.

OTRUBA GUSTAV: *Wanderpflicht und Handwerksburschenwege im Spiegel Wiener und niederösterreichischer Zunftarchivalien*. Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium, Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

PETCUT, PETRE: *Istoria romilor*. București, 2003

PETRI, ANTON PETER: *Die Kommandanten der drei Grenz-Infanterie Regimenter im Banat*. Mühldorf/Inn, 1987.

PETRI, ANTON PETER: *Johann Friedels Beschreibung einer Reise durch das östliche Banat*. Mühldorf/Inn, 1988.

PETRI, ANTON PETER: *Maximilian Joseph Freiherr von Linden und seine Abhandlung „Etwas vom Temeswarer Banate...“*. Mühldorf/Inn, 1984.

PETRI, ANTON PETER: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, 1992.

PETRI, ANTON PETER: *Verzeichnis der Dettaer Hausbesitzer vom 8.November 1791*. Mühldorf/Inn, 1991.

PETRI, ANTON PETER: *Heimatbuch der Marktgemeinde Neuarad im Banat*. Marquartstein, 1985.

PETRI, ANTON PETER: *Heimatbuch des Heidenstädtchens Hatzfeld im Banat*. Marquartstein, 1991.

PETRI, ANTON PETER: *Heimatbuch der Heidegemeinde Lovrin im Banat*. Marquartstein, 1979.

PETROI, JUAN CONSTANTIN: *Meșteșugurile in economia orșovei moderne (a doua jumătate a secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea)*. In: *Historia Urbana*, tomul VI. 1998, nr. 1–2. Editura Academiei Române București.

PETROVIC NICOLA: *Plovodba i privreda srednjeg podunavlja u doba merkantelizma*, Beograd, 1978.

PREYER, JOHANN, N.: *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Monografia oraşului liber crăiesc Timișoara*. Reprint. Timisoara, 1995.

PRIBRAM, KARL: *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740–1860. Erster Band. 1740 bis 1798*. Leipzig, 1907.

REITH, REINHOLD; C.H. BECK: *Lexikon des alten Handwerks. Vom Spätmittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. München, 1990.

REIZNER JÁNOS: *Szeged története. Bd. I–III.*, Szeged, 1900.

ROMOȘAN IOAN: *Istoria asigurărilor de sănătate in Banat*. Timișoara, 2000.

ROTH, ERICH: *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militär-grenzbezirk 1765–1821*, München, 1988.

ROTH, KLAUS Hrsg.: *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. München, 1987.

RÖDER, ANNEMARIE: *Von Schlichte zu Schlichting – auf den Spuren einer württembergischen Auswandererfamilie in Temeswar./ De la Schkichte la Schlichting – pe urmele Timișorene ale unei familii de emigranți din Württemberg/*. In: Da hier es besser zu leben als in dem Schwabenland: vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen; Katalog zur gleichnamigen Ausstellung des Hauses der Heimat des Landes Baden-Württemberg. / Pentru că aici mai bine de trăit decât în Țara Șvabilor. Din sudvestul Germaniei în Banat și Transilvania./ Hrsg. Von Annemarie Röder. Stuttgart, Haus der Heimat, 2002.

RÓZSA MIKLÓS: *Gewerbeorganisationen in Ungarn im Verwaltungssystem der Gewerbeordnung aus dem Jahre 1859*. Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium, Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

RUSU, MIRCEA: *Transilvania si Banatul in secolele VI–IX*. In: Banatica, Reșița, 1977.

RUSU, MIHAI MIRCEA: *Aspecte ale vieții social – economice a oraşului Lugoj în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: Tibiscus – Istorie, Timișoara, 1978.

SĂCARĂ NICOLAE; FLORIN BAN: *Considerații administrativ-fiscale cu privire la perioada ocupației otomane in Banat (1552–1716)*. Vilaetul Timisoarei (450 de ani de întemeiere a pașalicului) 1552–2002. Red. Prof. dr. Doina Benea. Timișoara, 2002.

SCHIFF ADALBERT: *Als der bürgerliche Lebzelter Gabriel Krautwaschl anno 1779 in die Banater Metropole einwanderte*. In: Temeswarer Zeitung. 1935 /Nr.292.

SCHIFF JÚLIA: *A hegy vonzásokörében*. Bányászati és Kohászati Lapok. Nr. 5./ Jhg. 135.

SCHILDE, CONSTANTIN: *Historischer, Naturhistorischer und Technischer Almanach. Der Entstehung und Entwicklung der Gemeinde Steyerdorf–Anina von 1773 bis 1873*. Temesvár, 1873.

SCHMIDT, LEOPOLD: *Zunftzeichen: Zeugnisse alter Handwerkskunst*. München, 1982.

SCHREIBER, INGEBORG: *Das Banater Eisenwesen im 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschtums im Südosten*. Doktorarbeit. Wien, 1943.

Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien. Band. 6: *Die K.K. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte*. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst. Wien, 1973.

SCHÜNEMANN, K: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, Berlin, 1935.

SCHWARZ, STEFAN LUDWIG: *Mathias Thill. Bauerndrama*, Bukarest, 1977.

SCHWARZLMÜLLER, JOSEF: *Die Berufslaufbahn in der Handwerkszünften Oberösterreichs. Dissertation*. Wien, 1979.

SIMLIK, MARIA: *Die Kultur der Merkantilplanzen im Temesvarer Banat. (1718–1778)*. Doktorarbeit. Wien, 1937.

SIMON CS. ISTVÁN: *Sóvirág: Észak-Bánát szociográfiájához*. Újvidék, 1993.

SLOVIG, WILHELM: *Kurzer Umriß der Geschichte von Steierdorf-Anina*. Hermannstadt, 1940.

SÓLYMOS EDE: *A magyarországi halászcéhek*. In: V. Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985.

STANGLICA, FRANZ: *Steierdorf im Banat*. Überarbeitet von Gerda Schön. Bad Vilbel, 1982.

STEUBE, JOHANN KASPER: *Von Amsterdam nach Temiswar*. Reprint beim Rütten & Loening. Berlin, Ediția 2. 1984.

STOICA NICOLAE de HAȚEG: *Cronica Banatului*, ed. de D. Mioc, ed. II-a, Timișoara, 1981.

STOPP, KLAUS: *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Bd. I; 8; 12; 13; 17*. Stuttgart, 1982–1992.

SZABOLCSI HEDVIG: *Tischler aus Ungarn in dem Materialien der Wiener Tischlerinnung*. In Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 20–24.11.1978. Veszprém, 1979.

SZÁDECZKY K. LAJOS: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon I–II*. Budapest, 1913.

SZAKÁCS MARGIT: *A Vidács gépgyár története*. In: Folia Archeologia, XIII. 1961, Budapest.

SZEKERNYÉS JÁNOS: *Temesvári Milleniumi Templom*. Temesvár, 2001.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *Száz év Délmagyarország történetéből*. Temesvár, 1870.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *A Csanád Egyházmegyei Plébániak Története. (Boksán)*, Temesvár, 1898.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Budapest, 1909.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *Temesvár*. In: Borovszky. *Temes vármegye*.

TAFFERNER ANTON: *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte*. Vol. I., München, 1974; vol. II., Stuttgart, 1977; vol. III., Stuttgart. 1978; vol. IV., Stuttgart, 1982; vol. V., München, 1955.

TAFFERNER, ANTON: *Johann Jakob Hennemanns (1744–1792) Erhebung in den ungarischen Adelsstand für seine „Werschetzer Tat“ und das Zeugnis seiner Mitbürger*. In: Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter, 1/36. (1990). München, 1990.

TÄUBER, RADEGUNDE: *Johann Nepomuk Preyer. Sein Leben und Werk im Wort und Bild*. Bukarest, 1977.

TÄUBER, RADEGUNDE: *Johann Nepomuk Thaddäus Preyer Jurist, Sozialpolitiker, Historiker, Dichter*. In: Kulturtagung 2005 Sindelfingen. Stuttgart, 2006.

TELEGDINÉ CSETRI KLÁRA: *A hidépitő Maderspach Károly (1791–1849)*. Műszaki Szemle, 1998/1–2.

A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamra jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól. 1879–1881, 1892, 1890, 1893 és 1909-évkre.

ȚINTĂ, AUREL: *Colonizările habsburgice în Banat*. Timișoara, 1972.

TÓTH BÉLA: *A magyar tímárságok bőrgyárákká való átalakulásának folyamata (1848–1918)*. Technikatörténeti Szemle 13. (1982).

TRINTU MARAN: *Documente din istoria graniței militare bănățene*. Viena, 1997.

TROSTOVSKY GABRIELLA: *Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban*. I. kötet. Budapest, 1996.

VAJAY SZABOLCS: *Temesvár Anjou-kori címere*. Levéltári Közlemények 1975/2.

VAJDA LAJOS: *Erdélyi kohók, bányák, emberek, századok*. Bukarest, 1981.

VANICEK, FR.: *Specialgeschichte der Militärgrenze. Bd.I–IV*. Wien, 1875.

VARGA FERENC, *A nemrég eltörtölt honi céhrendszer rövid ismertetője*. TRÉT 1/1876.

VÂRTACIU, RODICA: *Centre de pictură românească din Banat secolul al XIX-lea*. Timișoara, 1997.

VIGH ANNAMÁRIA: *A Pest – Budai céhpecsétnyomók köriratainak heraldikai vizsgálata*. In: IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1994. 11. 9 – 11. Budapest-Veszprém, 1995.

VISSI ZSUZSÁNA: *A magyar céhes kézművesipar tört forrásai 1848 előtt*. In: X. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Budapest, 2001. október 29–30. Budapest, 2002.

VOGENBERGER, OTTO: *Pantschova – Zentrum des Deutschtums im Südbanat*. Pannonia Verlag Freilassing, 1961.

WESSELY, JOHANN: *Der Banater Bergbau von 1717–1780 und seine bevölkerungspolitische Bedeutung*. Doktorarbeit, Wien, 1937.

WOLF, JOSEF: *Raubwertung, Verkehr und Verkehrspolitik im Banat des 18. Jahrhunderts im Lichte der Landesbeschreibungen*. In: *Kulturräum mittlere und untere Donau*. Reșița, 1995.

ZDRAVENA, MILKA: *Händler und Handwerker aus Makedonien in den Österreichischen Ländern im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Skopje, 1996.

ZERRENNER, K.: *Die Goldführenden Seifengebirge in der Umgegend von Weißkirchen im Banat*. In: *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*. Nr. 23/1855.

ZEYK JÁNOS: *Bánsági utazás 1838-ban*./Internet, 2007.

PLANȘE

Fig. 106. Drapelul minei Simon și Judea din anul 1755. Fragment

Fig. 107. Mehadia în jurul anului 1840

Fig. 108. Tipar sigilar al tipografului Josef Beichel

Fig. 109. Lada breslei cizmarilor români din Timișoara

Fig. 110. Drapelul Asociației Pantofarilor din Timișoara. Avers

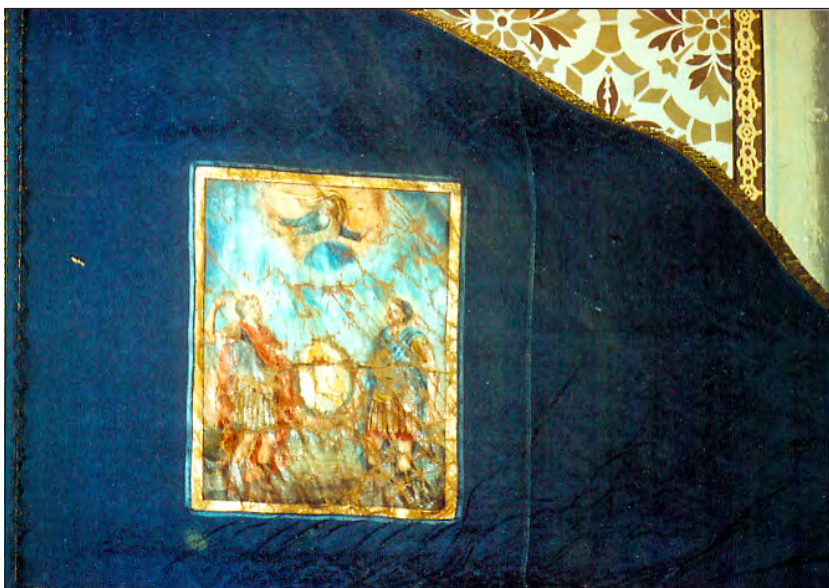

Fig. 111. Drapelul Asociației Pantofarilor din Timișoara. Revers

Fig. 112. Drapelul Asociației Brutarilor din Timișoara

Fig. 113. Afișul Expoziției agroindustriale din Timișoara. 1891

Fig. 114. Drapelul breslei frângerilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara. 1830. Avers

Fig. 115. Drapelul breslei frângerilor, curelarilor și șelarilor din Timișoara. Revers

Fig. 116. Drapelul breslei frângerilor din Timișoara. Medalion

Fig. 117. Drapelul corporației meșteșugarilor din Deta. 1930

Fig. 118. Prima pagină din privilegiul breslei comună – Becicherecul Mare. 1801

Fig. 119. Drapelul Corporaţiei meşteşugarilor din Becicherecul Mare. 1895

Fig. 120. Drapelul Corporaţiei meşteşugarilor din Becicherecul Mare. 1936

În seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* au apărut:

A. Seria Monografii:

- I. Florin Drașovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*
- II. Florin Drașovean (Ed), *The Vinča culture: its role and cultural connections*
- III. Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor 6 î. Ch - 1 d. Ch.*
- IV. Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungureanu*
- V. Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat*
- VI. Rodica Vărtaciu, *Centre de pictură românească în Banat, sec. XIX*
- VII/1. Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*
- VIII. Ioan Hațegan, *Filippo Scolari, un condotier italian pe meleaguri dunărene*
- IX. Lajos Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii în Banat (sec. XVIII - XIX)*
- X. Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*
- XI. Vasile Dudaș, *Aurel Cosma*
- XIII. Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța*, vol. I.1,2
- XIV. Florin Drașovean (Ed), *The Late Neolithic of the middle Danube Region*
- XV. Lidia Maria Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat*
- XVI. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*
- XVII. Coriolan Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*
- XVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă în Munții Banatului*
- XIX. Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*
- XX. Ioan Munteanu, *Sever Bocu*
- XXI. Andrei Kiss, *Avifauna din zonele umede ale Banatului*
- XXII. Elena Borugă, *Traian Vuia*
- XXIII. Florin Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile din metal*
- XXIV. *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*
- XXV. Andrei Kiss, *Dionisie Linția*
- XXVI. Horia Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*
- XXVII. Sorin Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*
- XXVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, vol. II
- XXIX. Jancsó Árpád, *Istoricul podurilor din Timișoara*
- XXX. Florin Drașovean (Ed), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*
- XXXI. Ioan Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*
- XXXII. Petru Rogozea, Valentin Cedică (Ed), *Festschrift für Florin Medeleț*
- XXXIII. Fl. Drașovean et alii, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița*
- XXXIV. Vasile Râmneanțu, Lucian Ciucurel, *Istoricul gazetei Cuvântul Satelor (scris de Ion Ciucurel)*
- XXXV. Nicolae Săcară, *Icoane pe sticlă din Banat. Catalog*
- XXXVII. Eduard Nemeth, *Armata romană în sud-vestul Daciei*
- XXXVIII. Oltea Dudău, *Circulația monetară în castele de trupe auxiliare din provincia Dacia*
- XXXIX. Vasile Râmneanțu, *Istoria relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică*
- XL. Andrei Kiss, *Păsările contelui Marsigli*
- XLI. Diana Mihoc-Andrasy, *Banatul catolic al secolului al XVIII-lea ilustrat în argintăria barocă*
- XLII. Raularian Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*
- XLIII. Florin Drașovean et alii, *Timișoara în amurgul Evului Mediu*
- XLV. Maria Vertan, *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului din Timișoara*
- XLVII. Eusebiu Narai, *Situația politică în județele Caraș și Severin (1944–1948)*

În pregătire:

- XXXVI. Fl. Drașovean (Ed), *Prehistory of Banat*, vol. II. The Neolithic

B. Seria Restituirii:

- I. Teodor Botiș, *Istoria familiei Mocioni*

ISBN 978-973-52-0534-8